Dr. C. HOOYKAAS

OVER MALEISE LITERATUUR

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK
0648 7406

1007 A 123

MALEISE LITERATUUR

479185.

OVER MALEISE LITERATUUR

DOOR

DR. C. HOOYKAAS
HOOGLERAAR TE BATAVIA

TWEEDE DRUK

LEIDEN
E. J. BRILL
1947

Copyright 1947 by E. J. Brill, Leyden, Holland
All rights reserved, including the right to translate or to reproduce this book or parts thereof in any form

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

Printed in the Netherlands

INHOUD

Inleiding VII
Lijst van afkortingen XI
Transcriptie-Methode XII
1. Enige algemene orientering 1
2. Spreekwoord en rechtsspreuk 8
3. Enige notities over volksgeloof 18
4. Een begin van literaire vormgeving 25
5. Dierenverhalen in de volksmond en in literaire vorm . . 33
6. Volksverhalen over leperds en domoren 40
7. Pĕnglipoer Lara; hij, die de zorgen verdrijft. 47
8. Het vernuftig spel van de pantoen 57
9. Sjaᶜir, het rijm, dat voor alles gebruikt wordt 68
10. Hang Toeah, de typisch-Maleise held 79
11. Geschiedschrijving in het Maleis 89
12. De mémoires van ᶜAbdoellah, de taalleraar e.a. . . . 101
13. Hikajat, het boek met Indische fantazie 118
14. Mahābhārata en Rāmāyaṇa in de Maleise letteren . . 126
15. Pantja-tantra, de overal verbreide fabelverzameling . . 136
16. Verhalen van Bajan Boediman, de wijze papagaai . . 145
17. Amir Hamzah, Moslims ridder zonder vrees of blaam . 151
18. De roman van Iskandar, de wereldveroveraar 158
19. Twee Moslimse exempelboeken als vorstenspiegel . . 165
20. Drie grote wijzen van de Islam 176
21. Drie mythische figuren uit het oude Oosten 185
22. Over de nieuwste Maleise letterkunde. 190

Eerste aanhangsel: Toelichting tot de Sadjarah Malajoe . 201
I. Doorlopende aantekeningen bij de Maleise Tekst . . . 201
II. Inhoudsopgave van de Sadjarah Malajoe. 257
III. De Vorsten van Malakka en Djohor. 271

Tweede aanhangsel: Literatuuropgaven 277
A. Bloemlezingen 277
B. Volledige teksten 280
C. Enige boeken over Maleise Letteren i. h. a. 283
D. Enige boeken over Maleise Werken i. h. b. 283

INLEIDING VAN 1937

Tot nog toe bestond er geen samenvattend boek over Maleise literatuur [1]*. Als student en als leraar heb ik — en menigeen met mij — dat gemis sterk gevoeld. De omstandigheden dwongen mij, er zelf een te schrijven voor persoonlijk gebruik en dat van mijn leerlingen. Hoewel ik mij bewust ben, dat het onvolmaakt en onvolledig moet zijn, voel ik mij gerechtvaardigd, het uit te geven.*

Immers voor de vakman, die een openbare of particuliere bibliotheek achter de hand heeft, is het nog wel mogelijk de weg te vinden door het oerwoud der Maleise letteren, zij het ten koste van veel tijd en moeite. De beginner en belangstellende zal echter maar al te vaak verdwalen en ontmoedigd worden. Voor hen, zoowel Indonesische AMSers dus als Hollandse Indologische studenten, schreef ik, maar ook voor anderen, die hiervan eens wilden kennisnemen in leesbare vorm. Geen dezer groepen is op zichzelf talrijk genoeg, dat hiervoor apart een boek uitgegeven kon worden; elk zal dus passages tegenkomen in dit boek, die niet in de eerste plaats voor hem geschreven zijn, en andere dingen missen. Het is vooralsnog de enige mogelijkheid.

Op de godsdienstige letterkunde is vrijwel niet ingegaan bij deze inleiding, daar de Moslimse mystiek, theologie en plichtenleer meer algemeen-Mohammedaans dan Maleis zijn; evenals de Moslimse stichtelijke verhalen en bellettrie worden deze meer bestudeerd door meergevorderden en vakmensen. Er is bovenal naar gestreefd, dit inleidende werk nauw te laten aansluiten bij de bestaande bloemlezingen en door Westerlingen in druk gegeven teksten, voor zover deze nu algemeen toegankelijk en bereikbaar zijn; hiervan hoop ik er nagenoeg geen enkele overgeslagen te hebben. Het Aanhangsel achterin met Literatuur-opgaven bedoelt het mogelijk te maken elk fragment te plaatsen in het werk, waarin het thuishoort, en dit in zijn omgeving en tijd te zetten, voor zover onze gebrekkige kennis omtrent de Maleise Literatuur dit mogelijk maakt. Als leraar viel het mij op, dat de gebruikelijke bloemlezingen en teksten vaak geen woord van toelichting, uitlegging of oriëntatie bevatten voor de gebruiker, hoewel ze kennelijk gedrukt zijn voor wie zich nog een

---

1) *Hoe onderhoudend en tintelend de drie deeltjes Malay Literature der PMS ook zijn mogen, het blijven capita selecta.*

denkbeeld moeten vormen van de Maleise taal en letterkunde. Vroeger was dit bepaald beter; de meest veelsoortige bloemlezing uit Maleise literatuur bv., die van DE HOLLANDER, *werd voorafgegaan door een opsomming der destijds bekende handschriften en gedrukte boeken. De gelithografeerde herdruk hiervan door* SPAT *mist echter elke toelichting.*

Verandering in mijn doceertaak heeft mij genoopt in de vrije tijd van slechts drie jaar dit boek samen te stellen. Tot het uitgeven ervan had ik misschien niet durven overgaan, wanneer ik niet van zo vele zijden steun en aanmoediging ontvangen had, van het aanbod tot participatie in eventuele uitgave of tot allerlei principiele en détail-kritiek aan toe. Zij, die mij van hun inzichten deden blijken, zullen zien, dat menige passage en menig hoofdstuk verandering heeft ondergaan, veelal naar hun aanwijzing: hun allen ben ik zeer erkentelijk.

Ware er al niet zo veel geschreven over allerlei werken der Maleise letteren, dan had ik, die nooit op Sumatra of Malakka kon verblijven, dit werk ook niet in deze tijd kunnen samenstellen; allen auteurs vóór mij ben ik dan ook zeer tot dank verplicht. Ik wil hier vooral noemen OVERBECK, RASSERS, VAN RONKEL, ROUFFAER, WILKINSON *en* WINSTEDT, *aan wier enthousiasme en speurzin, ijver en vormgevend vermogen zo belangrijke studies het aanzijn danken. Ieder, die een détail-onderzoek heeft ondernomen, is met zijn onderwerp beter vertrouwd dan ik, die dit alles slechts heb nagewerkt en samengevat; ik heb me dan ook zeer vaak bediend van de woorden dezer onderzoekers. Het was mijn bedoeling, ere te geven, wie ere toekomt, en vooral bij wat langer citaten de oorspronkelijke schrijvers te noemen; mocht dit soms eens over het hoofd gezien zijn, dan wel weggelaten om de stijl niet te brokkelig te maken, dan vergeve men mij deze omissie. Doorgaans geeft dit boek de resultaten van anderer onderzoekingen weer; de groepering hiervan is voornamelijk mijn werk geweest.*

Nauwelijks ingegaan ben ik op de verwantschap met de Mĕnangkabause letteren, al moge Minangkabau wellicht voor een aanzienlijk deel der hedendaagse bevolking van het schiereiland Malakka het stamland zijn; de weinigen, die hiervan op de hoogte zijn, zullen in de Maleise literatuur het hunne en het verwante wel herkennen. — Ik mag me gelukkig prijzen, voor de Atjehse literatuur, deels zo nauw verwant met de Maleise, te kunnen verwijzen naar De Atjehers *door* Dr. C. SNOUCK HURGRONJE, *Landsdrukkerij Batavia deel II p. 67-193 of in de Engelse vertaling van* O. SULLIVAN, The Achehnese *part II p. 66-183.*

Meer dan strikt nodig was heb ik aangeknoopt bij de Javaanse Literatuur, omdat ik deze bij talrijke lezers min of meer bekend veronderstelde. Waar ik kon heb ik zo ook nadruk gelegd op de samenhang met Voor-Indië en de wereld van de Islam, in de mening dat deze perspectieven belangwekkend zijn voor ieder. Terecht merkt de Londense lector in het Maleis BLAGDEN *op: Learning is like digestion: much has to be presented that is not necessary for the mere purpose of being assimilated but renders the process of assimilation more agreeable.*

Veel plaats is ingeruimd aan de S a d j a r a h M a l a j o e, wellicht de meestgelezen Maleise tekst, geschreven in goed ouderwets Maleis uit de bloeiperiode, in nagenoeg elke bloemlezing door een fragment vertegenwoordigd. Om goed begrepen te kunnen worden behoeft deze tekst buitengewoon veel verklaring van allerlei aard. Daarom heb ik in een aanhangsel niet alleen doorlopende toelichting bij de tekst gegeven, maar ook verscheidene uitwijdingen. Zolang de tekst van de SM zonder enige toelichting pleegt te worden afgedrukt, moge een dergelijke voorkeur door de vingers gezien worden bij de schrijver van een inleiding als deze.

Voor de verschillende vrijheden, die ik mij in allerlei opzicht veroorloofd heb bij de compositie van dit boek, hoop ik een rechtvaardiging te kunnen vinden in het slotwoord van BUSKEN HUET'S Land van Rembrandt *(si licet magnis componere parva): Waren de Hollandsche geleerden van den tegenwoordigen tijd te bewegen, bij het samenstellen hunner geschriften minder zelden zich naar Rembrandt te richten, onze geschiedenis althans zou erbij winnen. De beste historie-stijl, heeft men in onze dagen naar waarheid gezegd, is nog altijd de stijl van Rembrandt: veel weglaten, veel overdrijven, en op een klein aantal feiten en beweegredenen veel licht doen vallen.*

Bij het samenstellen van dit boek heeft wel de gedachte voorgezeten, een ontwikkelingsgang te schetsen, maar g e s c h i e d e n i s is en heet dit boek niet. Vandaar dat verscheidene der eerste hoofdstukken ingeruimd zijn aan die geestesuitingen, welke elders niet of nauwelijks ter sprake zouden komen in een literatuurgeschiedenis. Van het slechts mondeling voortlevende komen we via de vlottende stof, die zowel in de volksmond voortleeft als schriftelijk overgeleverd wordt, bij de te lezen en bestuderen geschriften. Op het origineel-Maleise karakter der literatuur werd de nadruk gelegd, ook wanneer deze geschriften in later tijd bij het afschrijven en omwerken hieraan hebben ingeboet. Naast de ontwikkelingsgang mondeling-schriftelijk nam ik als leiddraad voor de volgorde van

dit boek de tegenstelling inheems-buitenlands. Vaak gaan deze criteria parallel, menigmaal ook niet. Dit gaf grote moeilijkheid bij het bepalen van de volgorde der hoofdstukken, waarbij ik soms de knoop wel heb moeten doorhakken, omdat het in de eerste plaats mijn bedoeling was, een overzichtelijke en leesbare inleiding te geven.

BIJ DE HERDRUK VAN 1947

Wijlen mijn vriend H. OVERBECK *wijdde in T.B.G. 78, 1938, afl. 2 p. 292-333 een verstrekkende bespreking aan mijn boek, waarmee ik zoveel mogelijk rekening heb gehouden.*

Als Part III van Vol. XVII JRASMB January 1940 verscheen A History of Malay Literature by R. O. WINSTEDT, K.B.E., C.M.G., D. Litt. (Oxon), Reader in Malay in the University of London, with a chapter on modern developments by ZABA (ZAIN AL-ABIDIN BIN AHMAD).

Terstond rees de vraag, of mijn boek nog reden van bestaan heeft naast het werk van een zo beproefd deskundige. Ik meen van wel, èn door mijn gebruikmaking van de Nederlandse taal, èn door het inleidend karakter met rigoureuse beperking der behandelde stof in nauwe aansluiting bij teksten die in aantallen in de boekhandel voorhanden ... waren. (Nog kan niet met zekerheid vastgesteld worden, welke oplagen in tijd van oorlog en overgang uitgeput raakten en verloren gingen, evenmin, wat weer herdrukt wordt; ik houd mij nu dus nog aan de eerste druk in opzet en uitvoering). WINSTEDT'S *boek is de vrucht van veelomvattende belezenheid en jarenlange studie, een rijke mijn van gegevens èn inzichten; mijn boek kan hiernaast en hiervóór wellicht als eerste inleiding voor Nederlandslezenden nut blijven afwerpen.*

Met vakliteratuur, verschenen in de laatste 10 jaren, is rekening gehouden, voor zover de omstandigheden mij dit veroorloofd hebben; ook deze dagang *roept de clementie zijner lezers echter in voor de gebrekkigheid van zijn geschrift.*

Na rijp beraad werd afgezien van het vervaardigen van een register op dit boek. Op een omvangrijk en uitputtend handboek kan men dit maken — maar dit boek is een beperkte inleiding, waarbij deze arbeid de moeite en kosten niet zou lonen.

LIJST VAN AFKORTINGEN

A	Eerste Aanhangsel.
a.b.	als boven.
Arab.	Arabisch, of: in Arabische letter.
BKI	Bijdragen van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, Nijhoff, den Haag.
BP	Balai Poestaka = Volkslectuur, Gouvernementsuitgeverij te Batavia-Centrum (voor Maleis uitsluitend Lat. uitgaven).
cat.	catalogus
CHANAI BACHAAN	tĕrpungut daripada bĕbĕrapa hikayat Malayu oleh pĕjabat karang-mĕngarang di Sultan Idris Training College, Tanjung Malim, 6th impression, 1932, Gudang Chap Printers Ltd., Singapore. (Arab.)
VON DEWALL	A. F. VON DEWALL, Boenga Rampai jaïtoe bĕrbagai-bagai tjĕritĕra, 4de stuk, Landsdrukkerij, Batavia (Lat.)
(Dr.)	dissertatie van.
Gr.	Grieks.
DE HOLLANDER-SPAT	C. SPAT, Bloemlezing uit Maleise Geschriften, (2de druk) 1920, Koninklijke Militaire Academie (Breda) No. 523 (Arab.), zo aangeduid, daar het oorspronkelijk samengesteld is door Dr. J. J. DE HOLLANDER, Handleiding bij de beoefening der Maleische Taal- en Letterkunde, waarvan dit de derde afdeling uitmaakt.
H	Hoofdstuk van dit werk.
hs. en hss.	handschrift en handschriften.
Ht.	ḥikāyat.
Jav.	Javaans.
JRAS	Journal Royal Asiatic Society.
JRASMB	Journal Royal Asiatic Society Malayan Branch.
JRASSB	Journal Royal Asiatic Society Straits Branch.
KATS	J. KATS, Warna Sari Mĕlajoe II, derde druk, 1930, Visser, Batavia-C. (Lat.).
KLINKERT	H. C. KLINKERT, Bloemlezing uit de Maleische Geschriften, derde druk, 1913, Brill, Leiden. (Lat.).
Lat.	Latijn, in Latijnse letter.
Mal.	Maleis.
MB	Mahābhārata.
MLS	Malay Literature Series, published with the assistance of the Government of the Federated Malay States, Singapore. (Lat., desgewenst enkele deeltjes ook Arab.)
NIEMANN	G. K. NIEMANN, Bloemlezing uit Maleische Geschriften, Nijhoff, den Haag; I, 4de druk, 1892; II, 4de druk, 1907. (beide Arab.)
O	H. OVERBECK, Hikayat Hang Tuah I & II, Georg Müller, München, 1922. (vert.)
VAN OPHUIJSEN	CH. A. VAN OPHUIJSEN, Maleisch leesboek, 6de druk, 1929, van Doesburgh, Leiden. (Lat.)
Perz.	Perzisch.
PMS	Papers on Malay Subjects [published by direction of the Government of the Federated Malay States] R. J. Wilkinson FMS Civil Service, General Editor. Kuala Lumpur, Printed by J. E. Wallace at the FMS Government Press.
R	Rāmāyaṇa.

Skr.	Sanskrit.
SM	Sadjarah Malajoe, geciteerd naar de uitgave in de MLS, hier als No. 9: Sĕjarah Malayu or The Malay Annals herhaaldelijk in 2 deeltjes gedrukt. (Lat. en Arab.)
SPAT	C. SPAT, Maleische Taal. Lees- en Vertaaloefeningen, 4de gewijzigde uitgave, De Koninklijke Militaire Academie, No. 522, Breda, 1925.
T.B.G	Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, uitgegeven door het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.
VAN DER TUUK	H. N. VAN DER TUUK, Maleisch Leesboek, steeds herdrukt, Nijhoff, den Haag. (Arab.)
vert.	vertaald of vertaling.
vg.	vergelijk
vlg(g).	en volgende bladzijde(n).
Wdbk.	woordenboek.
WINSTEDT & BLAGDEN	R. O. WINSTEDT & C. O. BLAGDEN, A Malay Reader, 2de druk, 1930, Clarendon Press, Oxford. (Lat.)

TRANSCRIPTIE-METHODE

In de Arabische woorden ṯ uit te spreken als th in Engels thing, ḏ als th in Engels that, g en gh als de g in Hollands gaan, de letters met punt eronder als stond er geen punt, ch als in Hollands kachel. Liggende streep boven een klinker duidt op lengte hiervan en dus meestal klemtoon. In de Maleise woorden is de gebruikelijke school-spelling gebruikt, zoals men die aantreft in IKEN en HARAHAP, *Kitab Loghat Malajoe*, Batavia, herhaaldelijk herdrukt, en in de moderne woordenboeken, behalve dat bovendien overal de stomme e als ĕ gedrukt is ter uitsluiting van misverstand. Maleise woorden van Arabische origine zijn min of meer Arabiserend gespeld naar gelang van het zinsverband.

OPMERKING IN VERBAND MET TRANSCRIPTIE

De gehele Maleise literatuur, zoals die in de handschriften is vervat, is geschreven met gebruikmaking van de Arabische letter. Wat niet alleen op Europees papier is geschreven, maar ook in Latijnse letter, zal doorgaans zijn ontstaan te danken hebben aan onmiddellijk Europees initiatief en vormt wezenlijk niet anders als de uitzondering welke de regel bevestigt. Aan het Nederlands-Indisch Gouvernement is verweten, dat het te weinig onderwijs verstrekte. Toch is de Latijnse letter algemeen ingeburgerd, niet alleen bij Gouvernementsdrukwerk, maar ook bij particuliere Indonesische drukkerijen van boek, tijdschrift en krant. Verhandelingen in samenhang met de godsdienst alleen plegen doorgaans nog gebruik te maken van het „schrift van de Islam", d.i. het Arabische. Op Malakka daarentegen overweegt nog het gebruik van de Arabische letter, ook in de krant. Hieraan moet toegeschreven worden, dat werkjes in Arabische letter en Minangkabause taal wel worden gelezen op Malakka. De omstandigheid, dat op Engels gebied het Maleis in Latijnse letter zo anders gespeld wordt als op Nederlands, maakt dat Nederlandse Gouvernements uitgaafjes in Lat. uitgaafjes voor schoolgebruik minder geschikt —, voor huiselijk gebruik minder geliefd geacht worden.

EERSTE HOOFDSTUK

ENIGE ALGEMENE ORIENTERING

De Maleiers woonden aan weerszijden van Straat Malakka; het Maleise rijk had zijn middelpunt in de stad Malakka, op de Westkust van het hiernaar geheten schiereiland. Omstreeks 1500 stond het op zijn hoogtepunt; het gold voor een wereldhaven, waarlangs de waardevolle goederen van China naar Indië en dan via Venetië naar Europa gingen. Die stad te veroveren gold als één der stoutste ondernemingen voor de Portugezen, die zich ten doel gesteld schenen te hebben, zich meester te maken van de gehele wereld. Ze trokken al hun krachten ter zee in Indische wateren samen en slaagden in 1511 in hun opzet. De internationale havenstad moest prijsgegeven worden door de vluchtende sultan, wiens dynastie op den duur een toevlucht vond aan de Djohor-rivier. Wat bij deze catastrofe verloren is gegaan, kan slechts enigermate bevroed worden; de eerste eeuwen brachten slechts verstrooiing; herstel is nooit gevolgd. Deze omstandigheid was ongunstig voor alle Maleise ontwikkeling en bemoeilijkt ons het verkrijgen van een duidelijk beeld van het verleden.

Bij het ontwerpen van een ontwikkelingsgang der Javaanse letterkunde zou men op minder grote moeilijkheden stuiten, hoewel na de „val" van Madjapahit — ongeveer tezelfdertijd als die van Malakka, maar door ander toedoen — de belangstelling zich verplaatste. Geheel andere letterkunde nam de aandacht der Javanen in beslag, terwijl ook het begrip verdween van de taal waarin die oude geschriften waren opgesteld. Van het oude Java zouden we ons dan ook slechts een beeld kunnen vormen met behulp van de minder vergankelijk *tjandi*-overblijfselen en andere archaeologica, ware het niet dat het onmiddellijk nabuureiland Bali al eeuwen lang grondig gekoloniseerd was geweest, en deze Javaans-Balische beschaving zich ongestoord verder ontwikkeld had tot op de dag van heden. Niet dat Java oudtijds zich geheel zou hebben voorgedaan als Bali nu, maar kennis van Bali in heden en verleden, in combinatie

met andere gegevens, maakt het ons mogelijk ons voor te stellen, hoe Java destijds voelde, dacht en dit uitbeeldde. Die andere gegevens worden voor een aanzienlijk deel versterkt door de cultuur aan de Javaanse hoven te Soerakarta en Jogjakarta, waar zooveel ouds in stand gebleven is. Studie en aanschouwing hiervan stelden Dr. W. F. STUTTERHEIM in staat tot het schrijven van *Indische Cultuurgeschiedenis II, Het Hinduïsme in den Archipel,* waarin Java tot het verval van Madjapahit behandeld wordt. De Maleise beschaving heeft nooit een Bali gehad, en hoven als de Javaanse slechts op veel bescheidener voet, zoodat wel nooit een duidelijk beeld der oude tijden zal kunnen ontworpen worden.

Het stamland der Maleiers moet gezocht worden op Sumatra, waarvan het Noorden wordt bewoond door Atjehers, dan Gajo's en Batak's; het Zuiden heet Benkoelen en de Lampongs. Daartussen aan de lange Oostkust met zijn brede riviermondingen als van de Palémbang-rivier of Moesi, de Kampar, de Siak enz. moeten we ons eerste nederzettingen van Maleiers voorstellen. Hoog stroomopwaarts tot aan de Westkust zitten de Mĕnangkabauers, die het Mĕnangkabau-Maleis spreken, verwant in alle opzichten, en verschillend in verscheidene. Een duizend jaar geleden beginnen de Maleiers in de geschiedenis te treden door spaarzame gegevens van vestiging aan de oevers van de Moesi een eind stroomopwaarts bij Palémbang, met zijn Boekit Si Goentang en Goenoeng Mahaméroe. Van hun voorstellingswereld en beschavingstoestand, die destijds minder moeten verschild hebben van die der nabuurvolken dan nu na tien eeuwen van allerlei ontwikkeling en overname, kan men zich enigszins een denkbeeld vormen door lectuur van Dr. J. PH. DUYVENDAK's *Inleiding tot de Ethnologie van de Indische Archipel.*

Niet alleen Java, maar ook Sumatra, en de kuststrook om de Javazee ondergaan dan in meerder of minder sterke mate de invloed van Voor-Indië. De Indische cultuur stond toen al op een grote hoogte; men kan hieromtrent nader lezen bij Dr. W. F. STUTTERHEIM, *Indische Cultuurgeschiedenis I, De Hindu's.* Het zal wel altijd moeilijk uit te maken blijven welke oorzaken geleid hebben tot een zo intense geestelijke penetratie als hier plaatsgevonden heeft; hier doet dit er minder toe. Dit verschijnsel had zich niet in die mate kunnen voordoen, wanneer de Voor-Indiërs hier aangetroffen hadden een willekeurig volk, staande op lage trap van ontwikkeling, of weinig vatbaar voor cultuurinvloeden van buitenaf. De Javanen dier dagen in de eerste plaats, maar dan ook de Maleiers, moeten een cultuur gehad hebben, die niet in conflict kwam met de Voor-Indische doch zich hierdoor kon laten verrijken, en de Maleise geest

heeft getoond het vermogen te bezitten, vreemd cultuurbezit te verwerken.

In de loop der weinige eeuwen, dat ons iets van de Maleiers bekend is, hebben niet alleen de *kraton*'s van hun vorsten wel op een dozijn verschillende plaatsen gestaan, maar hebben ook de onderdanen als handelaars door de archipel gezworven als geen ander volk. Vandaar de grote verbreiding van het Maleis als handelstaal, waarvan later dan ook de Vereenigde Oost-Indische Compagnie als handelslichaam zich bediende. De Kompĕni, zoals haar erfgename, het Nederlandsch-Indisch Gouvernement, nog veelal geheten wordt, zette dit voort, en heden ten dage wordt Maleis een zo gemakkelijke en geschikte taal geacht voor Indonesiërs van allerlei oorsprong, dat zij zelve krachtig de verbreiding hiervan propageren. Het belangrijkste Maleis wellicht van heden wordt gesproken en geschreven door niet-Maleiers, al kunnen Riou-Maleiers hun gegronde bezwaren hebben tegen woordkeus en zinsbouw [1]).

Van Palémbang schijnt de trek eerst gegaan te zijn naar Bintan, een van de kleine eilandjes waarin het schiereiland Malakka verbrokkeld is in het Zuiden. Van daar liet de dynastie zich neer te Singapoera, óók nog op een eiland, doch slechts door een zeestraat gescheiden van de vaste wal en daar bijna een geheel mee vormend. Singapoera kwam in conflict met het opkomende Madjapahit, dat hier tegen het eind van de veertiende eeuw een zó vreselijk bloedbad heeft aangericht, dat de plaats geheel verlaten geweest is gedurende eeuwen. De dynastie heeft zich toen na enige omzwervingen blijvend neergelaten in een vestiging bij de mond van een riviertje, aan de Westkust van het schiereiland een eind in Noordelijke richting. Naar een boom zou deze stad Malakka genoemd zijn, evenals het omringende gebied. Toen in de loop van de vijftiende eeuw de ene kustvestiging na de andere onder zeggenschap van Malakka kwam, en dit de hegemonie uitoefende niet alleen over de Westkust maar ook over de Oostkust, kreeg het schiereiland de naam van de heersende staat: Malakka. Ook de Sumatraanse overwal behoorde tot dit rijk.

De „buitenlandse" macht, waarmee Malakka van ouds het meest te maken had, was China, dat reeds Palémbang als schatplichtig beschouwde, en waarmee de Malakkanen beleefde betrekkingen moesten onderhouden, maar waarvan hun dan geen groot gevaar te duchten viel. Het volkrijke Java had al eens zijn overmacht doen

---

1) Vgl. ook mijn Modern Maleisch, zijn verspreiding, bruikbaarheid en toekomst, in Koloniale Studiën No. 5, 1939 p. 405—38.

gevoelen aan Singapoera en bleef ook voor Malakka een dreigend gevaar; tot een tweede nederlaag is het niet meer gekomen. De spot, die de Maleiers zich in hun kroniek, de *Sadjarah Malajoe*, veroorloofden over de domheid der Javanen, bleef altijd vermengd met het gevoel, dat die Javanen een nagenoeg verpletterende meerderheid aan mensenmateriaal bezaten. De naaste en wellicht kwaadste buur was Siam, dat tot voor weinige tientallen jaren zijn macht nu eens minder ver en dan weer verder op het schiereiland deed gevoelen; (ook in de tweede wereldoorlog trachtte het zijn gebied weer te vergroten in Zuidelijke richting, maar moest onmiddellijk na de Japanse capitulatie hiervan weer afzien); de grenzen waren niet van geografische aard en hingen dus af van de kracht, die de oogenblikkelijke heersers van Siam en Malakka ontwikkelden. Met Voor-Indië werden commerciële betrekkingen onderhouden. — Voor een volledig beeld van Zuid-Oost-Azië raadpleegt men nu het beste GEORGE COEDÈS, Histoire ancienne de l'Extrême Asie, Hanoï, 1944.

Evenals Dordt en Rome zal Malakka zijn opkomst wel te danken gehad hebben aan de noodzakelijkheid voor handelaars om over te laden; de constante aanwezigheid van voldoende zoet water en dwang zullen hieraan ook niet vreemd geweest zijn. Malakka werd een bloeiende stad, waar een volkrijke Javaanse kolonie moet geleefd hebben; de Voor-Indische handel bracht er de nieuwe godsdienst van de Islam. We kunnen er zeker van zijn, dat deze van dezelfde aard was als die van de handeldrijvende kustplaatsen op Java; hieromtrent kan men lezen in het derde deel van de *Indische Cultuurgeschiedenis* van Dr. W. F. STUTTERHEIM: *De Islam en zijn komst in den Archipel*. Soortgelijke Moslimse geschriften als op Java moeten toen verbreid geweest zijn op Malakka. Hoger autoriteit in godsdienstzaken hadden de geleerden van het Atjehse Pasai, wier inzicht meer dan eens ingewonnen zou zijn uit Malakka. Aan deze eeuw van bloei voor Malakka kunnen slechts enkele literaire documenten met zekerheid toegeschreven worden, terwijl ook slechts van weinige behalve de naam ook de vorm bekend is.

Na de inname van Malakka door de Portugezen in 1511 vlucht het hof; blijvend gevestigd heeft het zich dan aan de Djohore-rivier. Maar ook daar geen rust; in de sultans van het nu steeds machtiger wordende Atjeh zijn nieuwe vijanden ontstaan, die het hof nopen zich steeds hoger stroomopwaarts te vestigen. Hier, na een eeuw van rampspoed, wordt uitvoering gegeven aan het plan, het verleden vast te leggen in een geschrift. De *Sadjarah Malajoe*, de *Grote Maleise Kroniek*, wordt geschreven en voltooid — bevat echter geen

jaartallen! En hoe belangrijk dit werk uit allerlei oogpunt ook moge zijn, over letterkunde is er weinig in te vinden.

Van een hofletterkunde in het Maleis is dan verder weinig sprake meer, zodat bij het hof hier niet lang behoeft te worden stilgestaan. Slechts zij aangestipt dat in het verloop der feudale twisten een nieuwe zeemacht in de Archipel te hulp geroepen werd, die der Boeginezen. Toen deze het wonnen, hadden ze de staatsmanswijsheid om het Maleise gekroonde hoofd zijn doorluchtige titel te laten van Schaduw Gods op Aarde, doch als onderkoningen alle macht aan zich te houden. Een dezer machthebbers op het eiland Riouw, Radja Ali Hadji, is een bekend schrijver in het Maleis. Het is Riouw-Maleis, dat voor het Nederlandsch-Indische Gouvernement als standaard-Maleis geldt.

Tot de Maleise letterkunde wordt echter ook gerekend alles wat als Maleis bedoeld is, ook wanneer het naar officiële maatstaf niet geheel zuiver Maleis is, veelal geschreven door wie naar den bloede ook geen zuivere Maleiers waren. Godsdienstige werken kwamen uit Pasai in Atjeh, wereldlijke geschriften in dicht en ondicht uit Batavia en Singapoera, om maar een paar plaatsen te noemen; hun taal draagt de sporen van hun herkomst. ᶜABDOELLAH de Moensji (taalleeraar) werkte een eeuw geleden afwisselend te Malakka en te Singapoera; hem stroomde veel Voor-Indisch bloed door de aderen. En wanneer heden ten dage intellectuëlen uit allerlei delen van de archipel hun gedachten en gevoelens uiten in de *bahasa Indonesia*, d.i. modern- Maleis, rekenen we dit hier in dit boek ook tot de Maleise Letterkunde, al ware er ook veel vóór te zeggen, met WINSTEDT het Maleise proza te beëindigen met ABDOELLAH en de negentiende-eeuwers, en de twintigste-eeuw-productie, aan een ander over te laten, zeker die van na de tweede wereldoorlog, als meer Indonesisch dan Maleis — zoals in dit boek ook het leeuwendeel van de Moslimse literatuur uitgescheiden werd. Mij bewust van willekeur heb ik de grens getrokken bij literatuur en Maleis; recht, godsdienst en mystiek vielen hier buiten.

Misschien is het staatkundig verval er mede schuld aan, dat de werken der Meleise letterkunde doorgaans niet gedateerd zijn, maar dit verschijnsel is algemeen Indisch. Zo ook dat de oorspronkelijke schrijver meestal niet bekend is, doch vaak wel de afschrijver. Pas sinds kort immers worden Maleise werken door de druk vermenigvuldigd; vroeger werden ze slechts overgeschreven. Het gering aantal mensen dat lezen en schrijven kan en de grote moeite, daarmee ook kosten, die het vervaardigen van exemplaar na exemplaar met zich meebracht, maken het zeker, dat van de meeste werken nooit

veel exemplaren bestaan hebben. De vergankelijkheid van het schrijfmateriaal en van de woningen deden nagenoeg al het oude teloorgaan; in de onzekere politieke toestanden bewaarde geen blijvende *kraton* het. Het weinige, dat gespaard bleef, onderging dan nog ingrijpende veranderingen. Immers ieder die voor zich een handschrift liet afschrijven of afschreef, en hiervoor de aanzienlijke kosten of moeite overhad, richtte dit handschrift desgewenst naar zijn behoeften in. Hij kon weglaten wat hem niet beviel, toevoegen wat hem aanstond, wijzigen wat hem zó beter docht. Wat oorspronkelijk uit Hindoe-Maleise tijden stamt, werd dan ook later in Moslimse zin vervormd; wel kan nu menigmaal een aantal toegevoegde Moslimse trekjes als zodanig herkend worden, en elders vervorming in deze trant, maar daarmee is nog geen authentiek vóórmohammedaans geschrift gewonnen.

Het nagenoeg ontbreken van waarlijk oude geschriften en het voortdurende vervormingsproces, waaraan de overgeblevene onderworpen zijn, onze onbekendheid met de auteurs van bijna alle Maleise werken en de tijd waarin zij leefden, maken het onmogelijk een letterkunde-*geschiedenis* te schrijven in de gebruikelijke zin. Toch streeft de hier ontworpen schets ernaar het historisch verloop te volgen. Vandaar dat eerst wordt stilgestaan bij typerend Maleise vormen als *pantoen,* en *sja*ᶜ*ir,* bij de Maleise vorm van eenvoudige verhalende letterkunde als volksverhalen, bij oorspronkelijke Maleise werken als geschiedverhalen en mémoires, al zijn ze later enigszins Moslims gekleurd. — Ontleend aan het zo verwante Java, via Java aan Voor-Indië, is de stof van het volgende hoofdstuk; de Maleise Letterkunde gaat dan meer en meer deel uitmaken van de Voor-Indische cultuurwereld. — Vervolgens doordringt de Moslimse beschaving uit Arabië en vooral Perzië in toenemende mate de Indische gedachtenwereld en kunst, en de Maleise landen nemen letterkunde over van Zuid-Azië. — Inmiddels brengt de Maleise handelaar niet alleen zijn koopmanswaren tot in verre uithoeken van de archipel, en laat er ook achter van zijn geestelijke bagage, maar in ruilverkeer heeft hij tevens geestesgoederen van de reis mee thuisgebracht. — Tenslotte oefent West-Europees letterkundig leven zijn onmiskenbare invloed uit, welke eveneens nog steeds voortduurt. Van een *ontwikkelingsgang* kunnen we nauwelijks spreken; eerder van een rangschikking der invloeden van buitenaf, geordend naar de periode, waarin ze voor het eerst zich hebben doen gelden. Ook WINSTEDT, wiens boek toch *History of Malay Literature* heet, verdeelt met zijn hoofdstukken de stof voornamelijk in genres, zij het óók in perioden.

Bij gebrek aan oude handschriften kan weinig met zekerheid gezegd worden over de stijl van de oudere Maleise poëzie en proza. In de gedachte op de voorgrond tredende woorden konden gemakkelijk ook in de zin vooraan geplaatst worden. Oud moet zijn gevoel voor de waarde der klinkers, dat verschil maakt tussen bv. *goeloeng* en *giling*. Assonantie en rijm waren bekend, maar veel poëtische ontwikkeling is tot dusverre niet bekend geraakt uit het verleden. De proza-stijl blijft eenvoudig-nevenschikkend en vreest geenszins voor herhalingen en geijkte beelden. Het contact met Voor-Indië verrijkte de mensen met voorwerpen en begrippen, de taal met woorden, de stijl in meer erudite verhandelingen ook met onderschikkend zinsverband.

TWEEDE HOOFDSTUK

SPREEKWOORD EN RECHTSSPREUK

Zoals [1]) een ieder, die zich heeft beziggehouden met de studie der levensvoorwaarden aan een Malakkaanse rivier geredelijk begrijpen kan, zijn de inwoners van het schiereiland van Malakka van mening dat moed, geduld en vlijt slechts bijkomstige hoedanigheden zijn, en dat verstand het voornaamste is. (Trouwens, bij de oude Grieken was dit niet anders. Hun eigenlijke held was niet de onstuimige Aias, maar de „vindingrijke" Odysseus). Hij ziet in, dat hij geen wild kan strikken of vis vangen of waardevolle bosproducten kan verzamelen door alleen te vertrouwen op zijn vlijt. Wil hij suces heben als woudloper, dan moet hij beschikken over speciale kennis, vermogen tot waarnemen, handigheid in de meest letterlijke zin des woords en groot aanpassingsvermogen aan plaatselijke omstandigheden. Was hij een leegloper, dan zou hij geen visser zijn die — naar de getijden — in alle weer en wind en op alle uren van dag of nacht aan het werk is. Was hij een lafaard, dan zou hij nooit de gevaren van de zee of *rimboe* opzoeken. Wanneer een krokodil gevangen is door een weerhaak die in lokaas verborgen is, dan moet hij buitengewone koelbloedigheid bezitten om het woest spartelende monster te genaken, de kaken dicht te binden en de ledematen te boeien — en toch imponeert hij de toeschouwer meer door zijn verwonderlijke handigheid en koelbloedigheid dan door de gewaagdheid van zijn optreden. Moed, handigheid, geduld, zorgvuldigheid en kennis zijn allemaal bijkomstigheden; de intelligente toepassing ervan op de behoeften van het *rimboe*-leven is wat de inheemse geest bezighoudt. De Maleier vermijdt nodeloze risico en krachtsverspilling, die hij kenschetst met: *bĕrgalah hilir, tĕrtawa boeaja,* wie boomt bij het stroomafwaarts gaan, die lachen de krokodillen uit; met: *adakah doeri dipĕrtadjam?* behoeft een doorn nog bijgepunt te worden?; met *air laoet hidjau, siapa tjĕloep?* het

1) Het volgende bewerkt naar *PMS, Literature, Part III* by R. J. WILKINSON.

water van de zee is groen; wie wil het nog groen verven?; met: *batoe dipoelau tidak tĕrkadjang,* voor stenen op de eilanden behoeft men geen afdak te bouwen. Verdedigingsmaatregelen die te grote onkosten verslinden, en verdedigers die zich vergrijpen aan het hun toevertrouwde, kenschetst hij met: *pagar makan padi,* de heining vreet de rijst op.

Vaak wordt hij beticht van luiheid, daar hij zich nodeloze moeite bespaart; hij kan evenwel volhardend genoeg zijn wanneer dit werkelijk nodig is, getuige: *sĕsat dihoedjoeng djalan, balik kĕpangkal djalan,* ben je verdwaald bij het eind van je tocht, keer dan maar terug naar het uitgangspunt. Hij beseft de noodzakelijkheid van voorzorg: *maloe bĕrtanja, sĕsat djalan,* wie zich schaamt de weg te vragen, zal verdwalen; *kalau tidak habis pikir, kĕrdja sĕrĕmpak kĕna tipoe,* als een zaak niet goed doordacht is, kan het helemaal mislukken. Ook weet hij, dat zulke maatregelen tijdig genomen moeten worden: *sĕsal dahoeloe pĕndapatan, sĕsal kĕmoedian apa goenanja,* bedachtzaamheid op tijd is van een hoge waarde; wat helpt bedenking achteraf? *Kail sĕbĕntoek, oempannja sĕĕkor; sĕkali poetoes, sĕhari bĕrhanjoet,* wie vissen gaat met slechts één hengelstok en een enkel stukje aas, heeft bij één pech een hele dag verknoeid.

Al deze uitingen vormen een deel van zijn wijsbegeerte-in-spreekwoorden. De aanvoerder, die Palémbang ging belegeren, maar vóór de inname zélf geen proviand meer had (*pĕlaboer habis, Palémbang ta' alah*) heeft zich onsterfelijk belachelijk gemaakt in Maleise ogen. De echte Maleier verafschuwt verspilling van zijn geld of energie; hij bewondert het beleid dat bij geringe kosten grote baten afwerpt: *biar oelar mati, kajoe djangan poekah,* als je een slang doodt, zorg dan dat je speer niet breekt. Hij houdt van allerlei middeltjes die arbeid uitsparen, stelt prijs op Europese machines, en bewondert bovenal de strikken en vallen die dag en nacht met nimmer-falende waakzaamheid voor hun bezitter werken: *pĕlandoek loepakan djĕrat, tĕtapi djĕrat tiada loepakan pĕlandoek,* wel kan het dwerghertje de strik vergeten, maar deze vergeet nooit het dwerghertje (ongeveer: de kruik gaat zolang te water, tot zij breekt).

Het *rimboe*-leven doet de Maleier eentonig dom zwaar werk haten. Hij houdt ervan dat zijn werk hem boeit en een beroep doet op zijn denkvermogen; hij houdt van afwisseling en persoonlijke vrijheid. Onder Europees bewind is hij gewoonlijk een onafhankelijk keuterboer in het bezit van een of twee stukjes land, en vult zijn

inkomen aan door werken als kippenfokker, karrenvoerder en visser. Hij is bescheiden in zijn genoegens, dol op tochtjes en picnic's, en houdt van zijn eigen huis: *Orang bĕradja dipĕntasnja* (verhoogde vloer), ieder is koning in eigen huis (my home is my castle). En: *hoedjan mas pérak — nĕgĕri orang, hoedjan kĕris lĕmbing — nĕgĕri kita,* al regent het goud en zilver in den vreemde en zwaarden en speren thuis — toch is het beter thuis; veel sterker dan Oost West thuis best. Hij houdt van een eenvoudig -, niet van een inspannend leven.

Ook het vroegere vorstenbestuur heeft invloed uitgeoefend op het Maleise karakter. Het maakte hem verwonderlijk verdraagzaam ten aanzien van de gebreken en zonden van zijn medemensen. Bij het aanschouwen van de opvoeding der *radja's* merkt hij op: *adakah pĕrnah tĕlaga jang kĕroeh mĕngalir airnja djĕrnih?*, kan ooit uit modderige plas een helder water vloeien? Hij acht het vanzelfsprekend dat een *radja* zijn lusten de vrije loop laat waar hij maar de kans krijgt, want goed bezien: *Apalagi oelar sawa, ia bĕrkĕhĕndak ajamlah,* een slang is nu eenmaal op kuikens gesteld. *Adakah boeaja mĕnolakkan bangkai?* zou ooit een krokodil een lijk versmaden? *Lalat tjari poeroe,* vliegen zoeken zweren op. *Dimana koetoe maoe makan, kalau tidak dikĕpala?* waar anders zouden luizen eten dan op het hoofd? *Laksana kĕrbau: dimana roempoet hidjau, disanalah ia tĕrkam,* zoals karbouwen die zich storten op het groene gras. Zou de Maleise *radja* de enige uitzondering zijn op een zo algemene regel? Geld geleend aan een *adat*-hoofd is als *tĕboe dimoeloet gadjah,* suikerriet in olifantenbek, zo goed als weg. Toegegeven, maar was het geen dwaasheid hem te laten weten dat het er wás? *Jang bĕrtĕlinga lĕmboet, ia itoelah orang poelas* (omdraaien), wie zachte oren heeft, die wordt er aan getrokken. De gedachte om wraak te willen nemen op de dwingeland wekt bij de Maleier slechts de bitterste spot op: *Koetoe bĕrpĕrang dĕngan gĕrda* (= *garoeda*), een luis die met een adelaar wil vechten. *Laoetan kĕring dihisap koeman,* de zee die door een mug wordt leeggezogen. *Pipit hĕndak tĕlan djagoeng,* een mus die een maiskorrel wil inslikken. *Sĕékoer ajam ta' bĕrkokok, hari ta' siangkah?* als er één haan niet kraaien wil, zou dan de zon zich niet vertonen? De landbouwer beschouwt de *radja*'s als een apart ras: *Boeroeng pipit sama ĕnggang, mana bolèh sama tĕrbang?* hoe kan een mus nu vliegen met een neushoornvogel? *Orang kaja sama kaja, orang miskin bawa oentoeng,* rijken helpen elkander voort, en armen dragen hun eigen lot.

De Maleier koestert geen leedvermaak — verre vandaar: *Pĕlĕpah*

bawah loeroeh, pělěpah atas djangan gělak, als het onderblad afvalt, moet het bovenblad niet lachen, want het zal ook wel eens aan de beurt komen — maar hij weet dat een man niet anders kan doen dan zijn eigen belangen behartigen zonder voor die van anderen te waken. Hij oordeelt het gewoonweg belachelijk dat een Engels diplomaat zich zou bekommeren om de zaken van Finland of Roemenië: *Anak dipangkoe dilětakkan, běroek dihoetan disoesoekan,* een kind op schoot wegzetten om een aap uit het bos de borst te geven. Zijn wijsheid luidt in deze: *Soedah sěmboenji, djangan disoeroek,* als je al verstopt zit, kruip dan niet verder weg. Maar bemoei je niet met anderman's zaken: *Djangan korék oelat,* krab geen wormen uit de grond. Uit droeve ervaring kent hij de volslagen onvruchtbaarheid van gevoelens van sympathie zonder meer: *Apa sakit mata měmandang; bahoe jang měmikoel timpa rasa,* het toeziend oog heeft niets te lijden; de dragende schouder voelt het gewicht. De onderdrukker zelf kan zich veroorloven kwistig te zijn met troostwoorden: *Koekoer apa kěpada koekoer — njioer djoega jang binasa*! de rasp voelt niemendal van 't raspen, maar de klapper gaat aan stukken! Wat betreft het bijstaan van een slachtoffer — je kon evengoed het ongeluk uitnodigen door tussenbeide te komen bij een tijger met zijn prooi. Een Maleier die zich verongelijkt gevoelde door een zeer machtig *adat*-hoofd, verzocht eens een plaatselijke autoriteit om voor hem herstel van onrecht te verwerven. Het antwoord was karakteristiek en is spreekwoordelijk geworden:

Djikalau tiada padi,	Men must stores of grain posses
sěbarang kěrdja ta' djadi;	If they hope to earn success;
djikaulau tiada sěnapang,	Men, when caught without a gun
baik djalan lapang;	From their enemies must run;
kalau ta' běrléla,	When insulted, men who lack
baik běrédla-rédla.	Cannon, never answer back.

Gaat de onberedeneerde dwingelandij van een *radja* zo ver, dat zelfs het schier onuitputtelijk geduld van een onderdaan opraakt, dan weet de Maleise boer dat halve rebellie nergens toe dient. Halve maatregelen hebben geen effect; vandaar: *Mandi, biar basah,* als je gaat baden, word dan ook maar helemaal nat. *Kalau toeroet, toeroet sěkali, djangan toeroet sěkěrat djalan,* als je iemand wegbrengt, breng hem dan helemaal weg en niet een eindweegs. De boer weet dat weerspannigheid tegenover de *adat*-hoofden een gewisse dood betekent: *Alah djadi aboe, měnang djadi arang,* als je verliest, word je as, als je wint, houtskool. In overeenstemming hiermee neemt hij zijn maatregelen: *Biar ditělan boeaja, djangan dipagoet*

ikan kĕtjil, moet je toch worden opgeslokt, dan door een krokodil, niet door een katvis. *Kalau mati biar mati bĕrkapan tjindé,* moet je dood en begraven, dan met de allerfijnste lijkwâ. Het wordt ook wel gebruikt in de betekenis: als je tòch door een vrouw verongelukt, laat het dan geen ordinaire zijn, maar een fijne dame. Ook kan het betekenen: als je tot het uiterste gedreven wordt, dood dan zooveel mensen als je kunt; hoe meer je er vermoordt, des te sterker zul je in de herinnering voortleven. Dit is mede een bezielende gedachte van *amok*.

De Maleise boer gelooft vast in het aristocratisch principe en heeft een zeer echte eerbied voor de gestelde machten. Het is een ernstige dwaling geen onderscheid te maken tussen de aristocratische constituties van Indonesische Staten en de despotische regeringsvormen van Indië en Perzië; het ontzag voor geboorte is hier zó groot, dat de hele volksgeest zich zou verzetten tegen een parvenu-koning: *Hilang sĕpoeh, nampak sĕnam,* als het verguldsel afgekrabd is, komt het aardewerk te voorschijn; *Tandoek bĕrsĕndi gading,* hoorn in ivoor gevat; *Tjatjing mĕndjadi oelar,* een worm die slang geworden is; *Oelar mĕndjadi naga,* een slang die zich een griffioen verbeeldt; *Pidjat mĕndjadi koera-koera,* een luis die zich een schildpad waant; *Koera-koera nak* (= *hĕndak*) *kĕrabat kajoe,* een schildpad die zich inbeeldt op een boom te horen; *Kaki oentoet dipakaikan gĕlang,* een ring gedragen aan de voet van een leproze. Dit gevoel beperkt zich niet tot de gedachte dat *radja*'s een kaste apart zijn, maar kent aan iedere klasse van de gemeenschap een menswaardig aandeel toe in de theoretische samenstelling van de maatschappij.

Het wezen van stand en manieren ligt volgens Maleise opvatting in het woord *bahasa,* d.i. ware beleefdheid, tact en sympathie, vriendelijkheid in woord en daad, en niet in: *Lidah manis mĕmatahkan toelang,* de zachte tong, die beenderen verbrijzelt; *Kĕris lĕmbing tiada tadjam, lidah manoesia tĕrlĕbih tadjam,* de menselijke tong, die scherper is dan zwaarden en dan speren; handelwijzen, die natuurlijk nadrukkelijk veroordeeld worden. *Soedah kata, biarlah kota,* eenmaal gezegd — als een fort zo hecht. Veel hiervan stelt natuurlijk slechts een ideaal voor; Maleis bedrog (*sĕmoe Malajoe*) is óók spreekwoordelijk, en andere spreekwijzen geven af op de mensen van de verschillende staten als volgt: *Kĕtjék anak Malaka; Boeal anak Mĕnangkabau; Tipoe anak Rĕmbau; Bohong anak Trĕngganoe; Sombong anak Pahang,* flikflooiers zijn de Malakkanen, opscheppers de Mĕnangkabauers, onbetrouwbaar de Rĕmbauers, leugenachtig de mensen van Trĕngganoe, arrogant de Pahangers.

Toch is de beleefdheid van de welopgevoede Maleier niet iets persoonlijks en toevalligs, maar het gevolg van een nationaal gevoel, waarvan de volgende regels slechts een der weinige spreekwoordelijke uitdrukkingen zijn: *Hidoep didoenia biar bĕradat, bahasa tidak djoeal-bĕli,* aardig weergegeven in het Engelse:

Observe through all your life on earth, the courtly rules of olden days;
You cannot overprize the worth, of kindly words and gentle ways.

Uit verscheidene episoden in de geschiedenis blijkt dat de Maleier loyaal is aan het vorstengeslacht, ook wanneer dit geheel door de fortuin verlaten is. Hieraan is niet vreemd de overweging: *Poenggoer rĕbah, bĕlatoek mĕnoempang mati,* valt de boom, dan is het ook gedaan met de spechten die er in huisden. Hij houdt niet van winderig vertoon, maar bewondert integendeel de man die *Doedoek sĕpĕrti koetjing, mĕlompat sĕpĕrti harimau,* zit als een kat en springt als een tijger. Hij houdt van rustig en welwillend optreden, maar zegt in principiële zaken: *Biar poetih toelang, djangan poetih mata,* liever wit gebeente dan het wit van de oogappel, d.i. beter dood dan onteerd.

Hij is enigszins drastisch in zijn beeld ten aanzien van de vrouw, bv. wanneer zij niet de nodige reserve aan den dag legt, zodat hij haar vergelijkt met *Lĕsoeng mĕntjari aloe,* het rijstblok dat de stamper zoekt. Maar ook zij is wel zeer duidelijk, wanneer ze als verlaten vrouw verzucht: *Bagaimana boenga ta' lajoe, ĕmboen mĕnitik kĕtĕmpat lain,* hoe zou de bloem niet verwelken, wanneer de dauw elders druppelt? Napleiten baat niet: *Roemah soedah, pahat bĕrboenji,* het huis is al af, nog hoor je de beitels, wat nergens toe dient. Dankbaarheid moge immer gekoesterd worden: *Mina doʿa pandjang oemoer, hĕndak balas boedi orang,* in het Engels:

Pray that your life may be prolonged until you can repay
Each kindness that another man has shown you in his day.

Het bovenstaande hield zich slechts bezig met spreekwoorden in de conversatie, waarvan ze ruggegraat of franje kunnen zijn, waar ze ontvangen worden met gelach, instemming, wrevel. *Le ridicule tue,* en wie *maloe* gemaakt is, kan vreemde dingen doen. Maar in het algemeen vervliegen deze woorden weer zonder veel uitwerking — integenstelling tot de *adat*-spreuken, die dwingende kracht hebben. Hiertoe behoren bv. het reeds bovengenoemde *Orang bĕradja dipĕntasnja,* ieder is koning in eigen huis, en *Kambing biasa mĕm-*

bébék, geiten plegen te mekkeren; *Ajam itik itoe radja pada tĕmpatnja*, hoen en eend zijn baas op eigen terrein; *Enggang laloe ranting patah*, als de neushoornvogel voorbijvliegt, breken de twijgen af.

Op zichzelf geenszins diepzinnige spreekwoorden hebben hier een beperkte, speciale betekenis gekregen; voor vreemden in de maatschappij die ze bezigt zijn ze aanvankelijk even zo vele raadselen, en menigmaal blijven ze zelfs raadselachtig. Het is daarom goed ze enigszins breedvoerig toe te lichten, waartoe gebruik gemaakt is van een der *P(apers on) M(alay) S(ubjects)*, en wel *Law I, introductory Sketch* door WILKINSON.

De oude rechtstoestand van de Maleise gemeenschapjes wordt wellicht nog het zuiverst teruggevonden bij de Mĕnangkabauers op Sumatra dan wel in de Nĕgĕri Sĕmbilan op Malakka, waarheen een deel van hen in de 18de eeuw zich heeft begeven. Bij deze laatsten heerst de gewoonte, dat de man wordt uitgehuwelijkt en zich vestigt op het erf van zijn schoonouders, hetzij hij in het familiehuis wordt opgenomen, of dat hij op dat erf een nieuwe gezinswoning maakt. Huis, hof en land behoort aan de vrouw en haar familie; de man moet maar nieuw land in ontginning nemen als hij dit wenst te bezitten. Het opgenomen worden in de familie van de vrouw heeft er blijkbaar toe bijgedragen dat hij zich over het algemeen behoorlijk gedroeg temidden der vreemden. Misdroeg hij zich, dan moest er boete betaald worden aan de beledigde partij. Voor zover hij hiertoe zelf niet in staat was, droeg zijn familie bij, die niet naliet hem zijn wangedrag onder het oog te brengen en te waarschuwen. Met de boete en het zoengeld werd genoegen genomen; gevangenisstraf als correctief was onbekend; enigerlei lichaamsverminking zou maar ten gevolge hebben dat de gemeenschap een nietsnut tot haar last zou hebben. Zo konden ook zware vergrijpen vrijwel in der minne opgelost worden; alleen bij ernstige recidive bestond de mogelijkheid van doodstraf, verbanning en slavernij. Dit systeem berust dus op collectieve verantwoordelijkheid, zoals deze slechts kan gevoeld worden door dorpsgemeenschappen. Daar kennen alle mensen elkaar; er wordt al even weinig de behoefte gevoeld aan een kadaster als aan een burgerlijke stand of de codificering van rechtsregels. Deze leven in de praktijk, liggen vast in de herinnering van hen voor wie ze gelden. Gedraagt men zich zoals zijn medemensen, dan houdt men zich aan de *adat*, die omschreven wordt met de woorden: *boedjoer laloe, lintang patah*. Probeer je een stok met de punt door een opening te steken, dan lukt het, maar als je 'm er in de dwarste voor houdt en dan drukt, gaat de stok

alleen maar kapot. Van soortgelijke spreuken hangt de hele ouderwetse rechtspraak aan elkaar, hetgeen op het eerste gezicht een zeer naieve indruk kan maken. Zo zal men zeggen: *Kambing biasa mĕmbébék, kĕrbau biasa mĕngoeak, ajam biasa bĕrkokok* (geiten blaten, karbouwen loeien, hanen kraaien). Hiermee wordt bedoeld dat aan een ieder wezen door geboorte, natuurlijke aanleg en omgeving zijn eigen levenstaak ten deel valt.

Hetzelfde axioma wordt ook betrokken op de gehele samenleving, met de volgende spreuk:

Pĕnghoeloe biasa mĕnghoekoemkan ʿadat;
ʿAlim biasa mĕnghoekoemkan sjaraʿ;
Hoeloebalang biasa mĕnjĕrah;
Djoeara biasa mĕlĕpas;
Saudagar biasa bĕrmain boengkal tĕradjoe;
Pĕrĕmpoean bĕroesahakan kapas dan bĕnang.

De *panghoeloe* spreekt recht volgens de *ʿadat,*
de Moslimse rechtsgeleerde volgens de Moslimse wet;
de aanvoerder roept op tot een inval op andermans gebied;
de ceremoniemeester bij de hanengevechten laat de kemphanen
de koopman hanteert gewichten, [op elkaar los;
de vrouw katoen en draad.

Om deze *ʿadat*-spreuken gemakkelijker te kunnen onthouden, zijn ze gebracht in *pantoen*-vorm; de eerste regels hebben in dit geval niet te betekenen. (Over de *pantoen* in 8).

Boerong kĕnari bĕrkĕkah, bĕrkĕkah ditĕngah padang;
Djika ta' bĕrani mĕnjĕrah, tiada sah mendjadi hoeloebalang.

Wie niet durft aan te vallen, hoort niet aanvoerder te zijn.

Laloe bĕrĕmpat orang koeboeng, kĕbaroeh mĕmbawa pĕtai;
Djika ta' tahoe kata bĕrhoeboeng, tiada sah mĕndjadi pĕgawai.

Wie geen speech kan houden, hoort niet magistraat te zijn.

Doet men zijn werk op zijn eigen gebied naar behoren, dan is men ook ongehinderd eigen baas, hetgeen vertolkt wordt door:

Pĕgawai itoe radja pada tĕmpatnja;
Hoeloebalang itoe radja pada tĕmpatnja;
Ajam itik itoe radja pada tĕmpatnja.

Ambtenaar, officier, zelfs het gevogelte is baas in eigen domein!

Voorts heeft men niet alleen te zorgen voor zijn eigen zaken, maar

moet dit ook doen op de gepaste wijze: *mĕnoemboek dilĕsoeng, mĕnanak dipĕrioek,* dus rijst stámpen in het stampblok, en kóken in de kookpot; verwissel je dit, dan loopt alles mis.

Houdt men zich niet aan de voorgeschreven gedragslijn, dan moet men de schade herstellen:

Jang mĕntjintjang — jang mĕmapas,
jang mĕmboenoeh — mĕmbangoenkan;
jang mĕndjoeal — mĕmbĕri balas.

Wie een wond toebrengt, moet deze helen;
wie doodt, moet voor een plaatsvervanger zorgen;
wie verkoopt, moet er iets anders voor in de plaats geven.

In *pantoen*-vorm gegoten wordt dit als volgt bijvoorbeeld:

Orang Silongkang mĕmbawa kapas, Orang Boeton mĕmbawa air;
Jang mĕntjintjang jang mĕmapas, Jang bĕrhoetang jang mĕmbajar.

Aan deze leer moge nog toegevoegd worden een aansporing tot goed gedrag:

Tjoepak jang pĕpat.	Laat de maat zuiver zijn,
gantjang jang piawai,	laat de maat vol zijn,
boengkal jang bĕtoel.	laat het gewicht juist zijn,
tĕradjoe jang baik,	laat de weegschaal zuiver zijn;
tiada bolèh dipaling lagi.	dan kan niemand er op terugkomen.

Hoe worden deze gezegden nu toegepast in de praktijk? Gesteld dat A B overrijdt. Als A niet kan rijden, wordt hij terstond veroordeeld, immers „een geit moet niet proberen te blaffen". Heeft hij een koppig paard, dan wordt hij ook veroordeeld, immers „men moet niet rijststampen in een kookpot". Heeft A gereden aan B's kant van de weg, dan wordt hij ook veroordeeld, immers B „is koning op eigen domein". A moet dus schadevergoeding betalen, immers „wie vernielt moet weer herstellen". Bij het bepalen, hoeveel A vergoeden moet, geldt de reeks van *Tjoepak jang pĕpat.* Geeft hij B ten volle, wat hem toekomt, dan weet deze ook: *tiada bolèh dipaling lagi.*

Over de gestelde machten wordt het volgende gezegd:

Radja mĕnobat didalam ᶜalam;
pĕnghoeloe mĕnobat didalam loehak;
lĕmbaga mĕnobat didalam lingkoengannja;
iboe bapa mĕnobat pada anakboeahnja;
orang banjak mĕnobat didalam tĕrataknjà.

De vorst regeert de wereld;
de *pĕnghoeloe* regeert zijn provincie;
de *lĕmbaga* regeert zijn stam;
de ouders regeren hun gezin;
de boer regeert in 't eigen huis.

Dat de *Radja* de voornaamste was, daaraan twijfelde niemand, maar zijn macht was beperkt, wat blijkt uit het gezegde: *Adapoen radja itoe tiada mĕmpoenjaï nĕgĕri dan tiada boléh mĕntjoekaï charadjat, mĕlainkan bĕrkéᶜadilan sadja sĕrta pĕrmakanannja*: De vorst is niet eigenaar van de grond, noch kan hij belasting heffen; hij is de bron van rechtvaardigheid alleen maar en kan zekere retributiën heffen voor zijn onderhoud.

Grond en gewassen behoren aan het stamhoofd: *Sawah jang bĕrdjindjang, pinang jang bĕrdjidjik, lĕmbaga jang ĕmpoenja.* Wie woeste grond ontgint, krijgt hierop bezitsrecht, zodra *sabingkah tanah tĕrbalik, sĕhĕlai akar poetoes, sĕbatang kajoe rĕbah*: een aardkluit is gekeerd, een rotanslinger doorgesneden is, een boomstam is geveld.

Een gezegde als *Enggang laloe, ranting patah*: de twijg breekt als de neushoornvogel voorbijvliegt, kan licht misbruikt worden overal waar een onschuldige de schijn tegen zich heeft, maar over het algemeen heeft dit soort wijsheid het rechtsgevoel bevredigd, hetgeen ook pleit voor de toepassing ervan.

Hoekoem Kanoen, Oendang[2] en dergelijke lectuur moge van nog zo veel belang geacht kunnen worden voor de taal-, volks- en geschiedkunde — deze rechtsliteratuur vindt haar behandeling beter uit juridisch oogpunt dan in een literatuurboek, zodat er hier van afgezien is.

DERDE HOOFDSTUK

ENIGE NOTITIES OVER VOLKSGELOOF

In den beginne was ... het Woord. Zo begint het Evangelie naar Johannes, zo kwelde het de vertwijfelde Faust in zijn studeervertrek in de nacht vóór Pasen. Goethe's meestgelezen en nog steeds gespeelde drama begint ermee; ook een inleiding tot de Maleise letteren moet ermee beginnen de lezer te doordringen van deze realiteit: In den beginne was ... het woord. Voor Faust spràk dit niet meer zo; hij moest het transponeren in moderner bewoording en veranderde het in: in den beginne was... de kracht. Nóg bevredigde dit hem niet; andermaal vond hij een nieuwe formulering: in den beginne was ... de daad. Voor de Maleier wás en ís het woord met kracht geladen, het woord is daadkrachtig, het spreken van een woord is een daad.

Ge bezigt het woord *tjilaka,* ongeluk; mét de klank kan het feit aanwezig zijn, er kan een ongeluk gebéuren, of degeen ten aanzien van wie het woord gebruikt is, wordt *tjilaka,* ongelukkig; — dus gebruikt ge het woord *tjilaka* niet en zegt in het Javaans *tjiléké'* of *tjilokoen,* in het Atjehs *tjilakeuë'* of *tjila' ó*; de vervorming ontneemt aan het woord zijn omineuze kracht. In tijd van oorlog spreekt men niet van *pĕloeroe,* kogel, maar van *kombang poetih,* blanke hommel, om niet nodeloos door een kogel getroffen te worden. Op jacht onthoudt men zich van het noemen der meest gevreesde dieren als tijger of olifant, maar duidt ze aan door een vervorming van hun naam, die voor de dieren zelf onbegrijpelijk geacht wordt, of door een omschrijving. De zoeker naar bosproducten als kamfer moet zich onthouden van menig woord op gevaar van anders vergeefs te zoeken naar het begeerde; zo ook de visser, de graver naar tin, enz.

Wetten kunnen elk ogenblik veranderd worden, de grondwet om de zoveel jaren min of meer ingrijpend, maar dít soort bepalingen leeft veel sterker in het menselijk bewustzijn en blijft eeuwenlang van kracht. Wie er zelf door moderne opvoeding en veranderd gedachtenleven al van losgeraakt mocht zijn, neemt ze uit beleefdheid voor zijn omgeving althans nog in acht. Het allen voor de geest staand verbod om in de dagelijkse taal deze woorden te spreken

wordt *taal-pantang* geheten; het verschijnsel is geenszins specifiek Maleis, maar komt ook op de andere eilanden veelvuldig voor. Het blijft ook niet tot Indonesië beperkt, maar wordt over de gehele wereld aangetroffen, zij het hier meer en daar minder; het minst dáár, waar schoolontwikekling en oorzakelijk denken het sterkst zijn doorgedrongen.

Waar het krachtig geladen woord de uitwerking, d.i. de daad, onmiddellijk met zich mee sleept, zal men enerzijds veelal het woord vermijden. Daarentegen anderzijds zal men in menig geval het woord ook opzettelijk spreken of aanduiden ter bevordering van het gewenste doel. De Maleiers van Si Boga kenden het gebruik om *bĕlanak*-vis als huwelijksgeschenk aan te bieden, omdat de naam van deze vissoort de suggestie bevat van *bĕranak*, kinderzegen. De Makassaren en Boeginezen gaven als huwelijksgeschenk een soort schelpvis, *pĕnno-pĕnno*, en een soort plant, *riwoe-riwoe*, beide met de bedoeling het bruidspaar voorspoed en rijkdom toe te wensen. Immers *pĕnno*, Maleis *pĕnoeh*, betekent *vol*, terwijl *riwoe* Maleis *riboe*, honderdduizend of duizend, in ieder geval *ontelbaar veel* betekent. Het aantal voorbeelden laat zich gemakkelijk vermeerderen; dit zal echter niet nodig zijn ter kenschetsing van deze geesteshouding.

Voor de Maleiers is nog heden ten dage hier aan een voorwerp of aan zijn naam door zijn klank een suggestieve kracht inhaerent, dáár mag een klank niet geuit worden om niet bosproduct of vis te verjagen, gevaarlijk dier of ander ongeluk zich op het lijf te halen. Ook ten aanzien van mensen kan dit gelden; nog heden ten dage heeft menig Maleier vier verschillende namen: de kindernaam, een naam ter misleiding van boze machten en geesten, een bij het huwelijk gekregen naam en een naam van na de bedevaart naar Mekka. Het is onbeleefd en verboden om tegenover ouderen en hoogergeplaatsten bepaalde woorden te gebruiken; klankwijziging is het meest gebruikte middel om hieraan tegemoet te komen. Dit verschijnsel heeft in het Javaans een dergelijke omvang genomen, juist bij de meestgebruikte woorden, dat vaak het denkbeeld heeft postgevat, als zou er meer dan één Javaanse taal bestaan. Ten onrechte, want van de tienduizenden woorden zijn er slechts enige honderden „wisselwoorden". Het Maleis kent ook enige woorden die om dergelijke redenen vervormd moeten zijn, als *intan*, juweel, uit Sanskrit *hira*, te vergelijken met Javaans *sagantĕn* naast Sanskrit-Javaans *sagara*, zee. Maar het Maleis beperkt zich er voornamelijk toe te spreken van de vorst op zijn *tachta*, troon, in zijn *istana*, paleis, ook wanneer beide op zich zelf weinig luisterrijk van voorkomen mochten zijn — een gebruik dat ook ons niet vreemd is.

Kracht had 's mensen woord, maar hoeveel kracht had daarnaast en ook daarboven het heirleger van geesten en daemonen, waarmee de Maleise geest zich het heelal bevolkt dacht. Nog heden ten dage leven de namen van verscheidene van hen voort, bijvoorbeeld: *hantoe, pĕriangan, mambang, gĕrgasi, orang boenian, ajam bĕroga = ajam hoetan, roesa, pontianak = soendal bolong, palasi' of pĕlĕsit, kamolo', si kĕlĕmbai, polong, siloeman, tjindakoe, indoek paménan.* Er zijn van de griezeligste wezens bij met het meest afschuwwekkende voorkomen, die de mensheid teisteren zoveel ze maar konden, die men moest vermijden, misleiden en tevredenstellen.

Het Hindoeïsme in later eeuwen kende eveneens zijn boomgeesten en waternimfen, zijn reuzen en reuzinnen. Het bracht geen verandering in de geesteshouding ten opzichte hiervan, voegde slechts enige gestalten en namen toe aan het Maleise pandaemonium, zoals *déwa, bidadari* en *rĕksasa.* Wie wel eens las over Bali, „Eiland der Daemonen", kan zich voorstellen hoe het dagelijks leven beheerst wordt door deze reële machten en krachten. De boze geest der weduwe van Girah, Tjalon Arang, vertegenwoordigt voor de Balinees veel meer dan een sprookje; de Hindoese Maleiers zullen onder een zelfde obsessie geleefd hebben.

De verbreiding van de Islam heeft hiermee op den duur enigermate afgerekend in de Maleise landen, maar bij zijn komst uit Voor-Indië is deze godsdienst begonnen met nog een aantal figuren toe te voegen aan de toch al zo vervulde sferen. Het waren *djin*'s, *pĕri*'s en *sétan*'s.

Bij het lezen van de fantastische verhalen in de Maleise letteren — en dit is het merendeel — komt men deze wezens herhaaldelijk tegen, zowel in de gedaante van verstoorder van het echtelijk geluk en de dynastieke voorspoed, als in die van geest, die ook ten goede werken kan en het voor de mens onmogelijke bewerkstelligen. Hoe men zich deze wezens moet voorstellen, wordt er niet bij verteld; dit was niet nodig, daar de Maleise hoorders en lezers het wel wisten. Een tamelijk gedétailleerde beschrijving is te vinden in de mémoires van ᶜABDOELLAH de taalleraar, destijds werkzaam bij de zendeling MILNE. De Chinese *njait*, naaister, van Mevrouw MILNE kwam met een verhaal over *pontianak*'s, de geesten van in het kraambed overleden vrouwen, die het in het bijzonder begrepen zouden hebben op de jonge kinderen van gelukkige moeders. Mevrouw had als *totok* nog weinig gehoord van dergelijke Indische dingen; de schrijver van haar man hield haar een hele voordracht over allerlei geesten, waaraan hij als man van ontwikkeling niet meer geloofde, naar hij verzekerde, maar „waardoor die domme Maleiers het heelal bevolkt wanen." Ook de zendeling MILNE zelf

toonde veel belangstelling voor ᶜABDOELLAH's relaas, liet het hem opschrijven, en wijdde er een artikel aan in een der tijdschriften dier dagen (Vg. H 12, daar 9). Wanneer in het begin dezer eeuw SKEAT zijn bekende boek *Malay Magic* schrijft, dan vinden we daar ᶜABDOELLAH's gegevens volledig in terug als deel van het omvangrijk materiaal. In Maleise taal kan men over al de bovengenoemde geesten lezen in *Běrbagai kěpěrtjajaan orang mělajoe* (*BP*).

De oude Maleiers kenden een middelaar tussen de hen omringende machten en hun eigen zwakheid, *pawang* geheten. De naam leeft nog voort, en de drager ervan heeft nog een zekere positie, hoewel zeer verzwakt, eerst door de Islam, en in de laatste tientallen jaren door Westerse invloeden. Tot voor kort had het Maleise rijkje Pérak, op de Westkust van Malakka in het Noorden, nog een *pawang* als staatsdienaar. Zijn arbeid bestond uit het genezen van zieken, het geven van aanwijzingen voor de landbouw en het verstrekken van deskundige voorlichting aan de visserij. Voor dit verantwoordelijk werk werd een man vereist die allerlei goede hoedanigheden in zich moest verenigen; dit was in de volgende bewoordingen vastgelegd:

> Hij moet een man zijn van groot beleid, een bekwaam spreker, een zorgvuldig en ijverig mens, die weigert een leugen te zeggen, tegen wie ook, en niet de vrouwen achternaloopt.
>
> Hij mag geen praatjesmaker zijn, noch arrogant, noch driftig, en moet er niet al te zeer op gesteld zijn, zijn inkomsten te innen; als iemand deze tekortkomingen heeft, mag hij niet *pawang* worden.

De *pawang* was in de oude Maleise samenleving een geacht en belangrijk persoon. Als genezer van ziekten werd van hem verwacht dat hij de kwade invloeden van buitenaf kon verdrijven en afweren door het toedienen van medicijn. Deze bereidde hij uit allerlei kruiden, waarvan er aan de *pawang*'s honderden bekend waren. Dat niet alle de werking hebben, welke er aan toegeschreven werd, spreekt vanzelf; belangrijker is dat van een aantal ook in het Westen vastgesteld werd, dat ze bruikbaar waren. Onnodig te vertellen dat bij een aantal der kruiden de naam, de vorm en ook wel eens de kleur van blad en wortel en vrucht zullen uitgewezen hebben voor welke kwaal ze moesten aangewend worden. Het ontzag voor de kennis en de persoon van de *pawang* maakten bij de patiënten goed, wat zijn middelen op zich zelf niet hadden uitgewerkt.

Als leider van de landbouw moest de *pawang* bovenal de „ge-

lukkige dag" kiezen om met het planten te beginnen. Is deze zijns inziens aangebroken, dan gaat hij in vol ornaat naar de rijstvelden, begeleid door een menigte volks met vaantjes en wimpels. Daar aangekomen houdt hij een verzoeningsdienst voor de geesten van de grond en het gewas, wier zegen hij afsmeekt. Ten slotte gaat men gemeenschappelijk aan het werk, waarvan het welslagen verzekerd geacht wordt door de werkzaamheid van de *pawang*. Kortom, hij is de oude volkspriester, elders *doekoen* geheten en *pĕmangkoe*, zich handhavend ondanks Islam en Hindoeïsme.

Zijn bemoeienis met de visserij is van dezelfde soort. De hele kust langs zetten de vissers in groepen hun grote visvallen op, iedere groep onder leiding van een eigen *pawang*, die onheil bezweert, zegen naderbij lokt. Maar ook koopvaardij- en oorlogsschepen hadden hun *pawang* aan boord, die verstand moest hebben van weer en wind en water. We komen in het Maleise geschrift *Hikajat Sultan Atjeh Marhoem* een *pawang* van de laatste soort tegen, Fakih Madinah geheten, dit is: wetgeleerde uit Medina. Hieruit blijkt, dat de Moslimse omgeving van de *pawang* niets zag in zijn functie, dat strijdig geacht werd met de orthodoxe leer.

Aanvankelijk heeft de Islam zich niet gekeerd tegen deze heidense priester. Hij verrichtte vele rituële handelingen voor het welzijn van allen en ter verkrijging van voorspoed, reciteerde gebeden gericht tot de geesten die de mensen welgezind zijn. Zijn wegen kruisten niet die van de *imam*, de Moslimse voorganger van de rituële godsdienstoefening, noch die van het moskee-personeel. Deze groep was vervuld van de noodzaak tot juiste naleving van God's geboden, een geheel andere zaak. De *imam* had als zodanig niet de verworven kennis voor het gewinnen van materieel levensonderhoud waarover de *pawang* beschikte, maar geopenbaarde kennis hoe Gods dienstknechten, de mensen, zich een dragelijk hiernamaals moesten verwerven. De kennis van het firmament en de stand der sterren, die de *pawang* gunstig achtte voor de landbouw, kwam niet in conflict met het maanjaar van het moskeepersoneel, omdat dit toch voor geen landbouw-almanak te gebruiken is.

Op den duur werd de Islam bewuster en dieper beleden, hetgeen verwijdering, minachting en vijandschap voor de *pawang* ten gevolge had. Dan drong de Westerse invloed verder door met patent-geneesmiddelen en landbouw-almanakken en allerlei verdere nuttige en gemakkelijke zaken. De *pawang* was niet meer onmisbaar, werd meer en meer verdrongen van zijn geëerde en ook voordelige positie. Menig *pawang* gaf zich nu af met praktijken die hij vroeger nooit beoefend zou hebben. Hij verklaarde zich bereid en in staat als helderziende te fungeren en verloren of gestolen zaken terug te

brengen aan de eigenaar, vrouwenliefde te gewinnen voor anderen, boompjes met muntstukken als vruchten te laten groeien, enz.; kortom alle praktijken waarvoor sommig soort *doekoen's* in de archipel bekend en berucht zijn.

Een zeer omvangrijke groep van Maleise geschriften houdt zich bezig met allerlei wichelarij en wetenschap, die naar Westerse maatstaf gewoonlijk niet meer hiertoe gerekend wordt. Het is veelal ondoenlijk nog uit te maken wat hiervan prae-hindoes is, uit de Hindoe-tijd stamt dan wel uit Moslims Voor-Indië komt. Dat alles vindt nog in deze tijd oprecht gemeende belangstelling en er wordt geloof aan gehecht. Naarmate het lezen toeneemt, zal dit soort van geschriften zich ook verder verbreiden; ze worden in allerlei soorten gedrukt en vinden hun weg. Niet dat daarmee de invloed ervan sterk behoeft toe te nemen, maar talrijker mensen dan vroeger kunnen ze nu zelfstandig raadplegen zonder tussenkomst van *pawang*'s

Daar is de wicheltabel geheten *koetika* en *kĕtika,* uit het Voor-Indische woord *ghaṭikā,* het (goede) ogenblik; geschriften dus om dit vast te stellen. Voor alle belangrijke ondernemingen als reizen, huwelijken en dergelijke worden deze geraadpleegd; het geloof erin blijkt vaster te zijn dan dat in de eigen onmiddellijke observatie van de omgeving, ja dan angst voor de dood. Immers zolang de *kĕtika* ongunstig heet, wordt onder de schijnbaar gunstigste omstandigheden geen aanval gewaagd; omgekeerd in een ogenschijnlijk hopeloos verloren situatie met gunstige *koetika* een doldrieste aanval gedaan, en vaak wordt die dan ook met succes bekroond. (Vg *SM* 24/2; *Hikajat Sultan Atjeh Marhoem*).

De Arabisch-Moslimse *ramal,* de kunst om uit tekens in het zand iemands lot te voorspellen, vond de bodem voorbereid in de Maleise landen, en is bekend gebleven tot op de dag van heden.

Veel Javanen hechten waarde aan *katoeranggan,* de kunst om uit allerlei uitwendige kentekenen, zoals inplanting en krul van het haar, enz. de eigenschappen op te maken van paarden. De Baliërs bezitten een uitgebreide literatuur over kentekenen en daarmee samenhangende eigenschappen van vechthanen. Dergelijke lectuur zal ook wel bestaan over *perkoetoet's,* de liefelijke koerduiven die het leven in de Javaanse *dèsa's* veraangenamen en waarvoor fabelachtige sommen betaald kunnen worden. De Maleiers noemen deze vogel *kĕtitiran,* en men vindt wel verhandelingen over hun kentekenen en bijzonderheden. Ook met katten is dit het geval; hieraan zal niet vreemd zijn het feit, dat de Profeet Moehammad veel van deze dieren zou hebben gehouden. Wellicht uit Voor-Indië geïmporteerd is de olifantenkunde, waarvoor in de *SM* bekend is de vorst

Déwa Soera van Pahang. Wanneer deze krijgsgevangene is gemaakt, en ziet dat zijn eveneens buitgemaakte vroegere staatsie-olifant een nagel mist aan één der poten, begrijpt hij volkomen, dat hij tot ondergang gedoemd was (*SM* 13/20). *ᶜIlmoe firasat*, aangezichtskunde, heet de Moslimse wetenschap welke de ingewijde in staat stelt aan het uiterlijk van de mens zijn innerlijk te herkennen [1]).

Bezweringen om dreigend onheil af te weren kunnen in de tegenwoordige tijd aangeduid worden met de Sanskrit-naam *mantĕra* of het Arabische *doᶜa*, maar deze naam is slechts een kwestie van het tijdelijk kleed waarin de oude waarden gehuld worden. Het is nú veelal moeilijk uit te maken wat van Hindoes origine was en wat van Moslims, maar vast staat, dat het geïmporteerde toevoeging was tot iets bestaands. Allerlei van dit soort zaken naast optekeningen omtrent moslimse plichtenleer, dogmatiek en mystiek kan men aangetekend vinden in handschriften, die op Java *primbon* genoemd worden en in de Maleise landen ook bestaan. Geheel te goeder trouw zullen velen de stellige mening toegedaan zijn, dat dit behoort tot het Moslimse geloof, althans er niet mee in strijd is.

Menig boek tenslotte is gewijd aan droomuitleg, *Taᶜbir Mimpi*; in druk verschenen is een gedicht hierover [2]). Ook zons- en maansverduisteringen, aardbevingen en lichaamstrillingen worden erin behandeld; de inhoud kan dus ruimer aangeduid worden als: Voortekenen en hun Uitlegging. Aan klanken en letters wordt ook hier grote betekens toegekend; wanneer de naam van hetgeen waarvan men in de nacht van Maandag op Dinsdag droomt met een *a* begint, dan zal men moeilijkheden daarmee ondervinden; is het een *b*... enz. Een meisje wier naam begint met de ene letter moet niet trouwen met een jongeman wiens naam met weer een andere bepaalde letter aanvangt, enz.

De Maleier zou echter geen levend mens zijn, wanneer hij niet besefte, hoe vaak hiermee bedrog gepleegd wordt. In zijn *Uilespiegel-vertelsels* lacht hij graag om de *noedjoem* of voluit *ahli noedjoem*, sterrenkundige, astrooloog, en diens boek. Dit heet hier *tibb*, eigenlijk: geneeskunde, welk woord nauw verwant is met *tabib*, geneesheer; in deze verhalen wordt er slechts bedrog mee gepleegd. Dit komt echter beter ter sprake in het hoofdstuk dat handelt over de Tijl Uilespiegel-figuur.

---

1) DE HOLLANDER-SPAT 13—14; VAN DER TUUK, Maleisch Leesboekje, verhaaltjes 6 en 7, p. 37—41; ook in Mahkota sĕgala Radja-radja, hoofdstuk XVIII, (H 19).

2) DE HOLLANDER-SPAT 221—223 geeft drie fragmenten uit een hs.

VIERDE HOOFDSTUK

EEN BEGIN VAN LITERAIRE VORMGEVING

Als bij zo menig ander volk ligt ook bij de Maleiers de tijd van eerste literaire vormgeving lang achter de rug. Hoe lang is het geleden dat voor het eerst bezorgde moeders haar kinderen thuis hielden door ze te vertellen van boze spoken en ijselijke geesten, in bewoordingen, waartoe ze later steeds haar toevlucht bleven nemen? Hoe vroeg heeft niet een vader op visvangst en jacht zijn zoon gewezen op het zonderlinge voorkomen van iets uit de hen omringende natuur, en hem verteld, hoe dit zo gekomen was? Wanneer voor het eerst heeft hij bij het palmwijntappen naast schroom ook het vormgevend vermogen in zich gevoeld om een toespraak te houden tot de boom die hij van sap beroofde? Welke lafaard heeft voor het eerst een verhaal gemaakt en naderhand tegen iedereen herhaald, hoe hij de domme reus te slim af was? Hoe lang reeds hebben heidense priesters, als wier nazaat dan de *pawang* beschouwd kan worden, voor hun gewijde handelingen min of meer vaststaande spreuken opgezegd?

Wellicht van geen volk in de Indonesische Archipel zijn dergelijke uitingen zo diepgaand bestudeerd, en zeker van geen zo volledig medegedeeld als van de Toradja's in het binnenland van Celebes. Dr. N. ADRIANI wijdde hieraan honderden bladzijden in het derde deel van *De Barée-sprekende Toradja's* (waarvan Dr. ALB. C. KRUYT de eerste twee delen schreef). Tot dit volk was de schrijfkunst toen nog niet doorgedrongen. Uit het dagelijks leven kon nog veel genoteerd worden, dat bij de verwante Maleiers op soortgelijke wijze zal geleefd hebben. Wel liggen de eerste pogingen tot dit alles lang achter ons, maar nog heden ten dage kunnen we er voorbeelden van vinden. Het is blijven voortleven, werd door onderzoekers opgetekend en kan nòg dagelijks worden vastgelegd in vormen, die niet al te veel verschillen zullen van de voormalige. Bovendien bevatten de Maleise letterkundige werken staaltjes hiervan, niet als merkwaardigheid, maar als levend element van het dagelijkse leven. Ook hierom is het goed er reeds dadelijk bij stil te staan.

Van hoeveel angst de *spookgeschiedenissen* kinderen en volwassenen vervulden, kan ieder zich levendig voorstellen, die wel eens gehoord heeft van de vreselijke gestalte waarin de spoken zich aan de mensen vertonen. Zo bijvoorbeeld de *pěnanggalan* of *pontianak*. Dit is de afschuwelijke schim van een vrouw, die in het kraambed is bezweken, en kleine kinderen komt kwellen, als vreselijk gelaat en romp met bloedig ingewand. Of de *pělěsit* en hoe al de andere heten mogen. — Daarnaast het type van de *domme reus*, mythisch wezen, waarvoor de vrees verdwenen is, zodat men nu vertelt:

Vroeger waren er reuzen, *kělěmbai* geheten, die in hout of steen veranderen konden de mensen, die zij bij hun naam aanspraken. Destijds waren zij zeer talrijk en vormden een gevaar voor de Maleiers in de bossen. Maar daar ze ongelooflijk dom waren, beraamden de mensen een plan, ze uit te roeien. De lang neerhangende uiteinden van bamboe trokken ze naar zich toe, sneden er een stevig stuk af, en lieten de bamboe dan terugzwiepen tot een stand rechtop. De *kělěmbai's* moesten nu wel denken, dat alleen reuzen zó hoog konden reiken om ze of te snijden. Een ander keer zetten ze een man van zestig in de schommelwieg van een kind, zoodat de *kělěmbai's* hem met zijn tandeloze kaken voor een pasgeboren kind aanzagen, en dus een geweldige indruk kregen van de omvang der kinderen. Toen ze zo geheel op een dwaalspoor geleid waren, kostte het ook geen moeite meer ze te doen geloven, dat de eggen naast de rijstvelden Maleise haarkammen waren en schildpadden hun luizen, en dat ze toch zichzelf klein genoeg konden maken om in een messchede te kruipen en deze uit te hollen. Ten slotte werden de *kělěmbai's* zó bang, dat ze vluchtten naar het land aan de voet van het uitspansel. Ieder die ze tegenkwamen op hun vlucht, spoorden ze aan, mede te vlieden; wie weigerde, werd in een boom veranderd. Vandaar dat in Maleise bossen zoveel grote bomen over het water hangen.

Mensen konden in die oude tijd nog *tijgergedaante* aannemen door over een bepaalde poel te zwemmen; ze kwamen dan te leven in een geordende tijgermaatschappij. Zwommen ze over een andere plas terug, dan werden ze weer mensen. Soms sleepten ze als tijgers mensen mee, die wel eens weer terugkwamen en dan van hun wedervaren wisten te vertellen. Een grootvader roofde eens als tijger zijn eigen kleinkind, dat hij na precies twee etmalen weer terugbracht. Velen werden verslonden, en in de tijgerstad waren de woningen opgebouwd om een geraamte van mensenbeenderen, en gedekt met vrouwenhaar. — Bij het begin van deze eeuw werd dit uit de mond van een eenvoudige Maleier te Trěngganoe op de Oostkust van Malakka opgetekend. De ontwikkelde schrijver van de *SM* (een der oudste geschriften) uit het begin van de zeventiende eeuw,

vertelt ook veel merkwaardigs van deze tijgernederzetting op Goenoeng Lédang (27/13). De eerste bisschop van Malakka in de zestiende eeuw heeft de tijgers al geëxcommuniceerd; wie weet, hoe lang ze toen reeds de fantasie beziggehouden hadden en er verhalen over in omloop waren.

Ook een *krokodil* kan eigenlijk een mens (geweest) zijn. Nachoda Ragam, kapitein van een Maleis handelsschip, vertrok eens van Djĕring met zijn mooie jonge vrouw Tji' Siti, op wie hij erg verliefd was. Onderweg kreeg zij genoeg van haar man's onophoudelijke omhelzingen en zei hem, dat hij moest oppassen, daar zij aan het naaien was. Ze waarschuwde hem, dat hij op zee zijn neigingen moest bedwingen, maar hij lette er niet op. Toen hij haar weer omhelzen wilde, doorboorde zij zijn hart met haar naald zodat hij stierf. Het lijk hield ze eerst verborgen en begroef ze later te Banggor; de geest was het lijf van een oude krokodil binnengegaan. Wanneer in deze streken een oude krokodil zich vertoont, zeggen de mensen *daarom*: „Nachoda Ragam, uw kleinkinderen vragen verlof, voorbij te mogen gaan," waarop hij terstond onder het wateroppervlak verdwijnt. — Op verscheidene plaatsen van het schiereiland wordt dit verhaal verteld.

Met dit *daarom* komen we op het gebied der *aetiologische legenden*, die de verklaring geven van een gebruik, een naam, een vorm. Bijvoorbeeld: Eens sprak de *djagoeng*-plant (mais) vol trots: „Als de rijst er niet meer was, zou ik alleen voldoende zijn om het mensdom te voeden." Maar *dagoen* de liaan en *gadoeng* de knol lieten zich op hetzelfde voorstaan; daar ze het er niet over eens konden worden, werd het geval voor koning Soelaimān (Salomo) gebracht. Deze sprak: „Jullie hebt allemaal volkomen gelijk, al ware het misschien beter dat *djagoeng* het mensdom onderhield vanwege zijn vriendschap met *katjang* de boon." *Dagoen* de liaan en *gadoeng* de knol werden toen nog bozer op *djagoeng* de mais, en gingen heen op zoek naar de lange vruchtpin van de wilde ficus. Hierop wilden ze *djagoeng* spietsen; deze hoorde ervan en ging op zoek naar pijl-gif. Toen hij dit gevonden had, vergiftigde hij *gadoeng* ermee — *en daarom* is deze nog heden ten dage giftig. De hierover verontwaardigde *gadoeng* doorboorde op zijn beurt *djagoeng* met een speer, en *daarom* worden tot op de huidige dag maiskolven doorboord. De zaak werd nu voorgelegd aan de profeet Iljās (Elias), die er geen weg mee wist, en naar Soelaimān (Salomo) verwees. Deze liet het ze uitvechten, hetgeen twee weken lang duurde. De *mata-lĕmboe*-boom stond zó dicht bij te kijken, dat

zijn schors beschadigd raakte — dit is *nu nog* te zien. De *pĕratjak* daarentegen was bevreesd en stond als het ware op de punt van zijn tenen, *en daarom* groeit hij altijd lang en schraal uit, enzoovoort. — Iljās en Solaimān dateren uit Moslimse tijd, het gehele verhaal moge zelfs niet oud zijn — het tegendeel is moeilijk te bewijzen! — maar het soort behoort tot de oude mengelingen van ernst en spel, kennis en fantasie, behoort tot folklore en begin van letteren.

In de dierenwereld gebeurde het eens, dat de zoon van een *radja* de python van zijn vis beroofde. Deze, die toen nog giftig was, stortte zijn gif in de sporen van zijn vijand, die er (natuurlijk) door werd aangetast. De python hoorde vervolgens luid gedruis in het paleis; het dwerghertje wist hem evenwel te vertellen, dat dit geen rouw en weeklacht was, maar het lawaai van een overvloedig vismaal. Van walging stortte de python toen zijn laatste gif uit en was voortaan niet giftig meer. — Bij het formeren van de krokodil zou de huid aan de buikzijde gemaakt zijn van de bloemschede van een palm, zijn ruggegraat uit suikerriet, zijn ribben uit de bladscheden ervan, zijn kop van steen, zijn oogen van saffier, zijn tanden uit ijzeren spijkers. — De tijger zou eens een wrede jongen zijn geweest, die zó hevig van de schoolmeester op zijn huid kreeg, dat deze *nu nog* geel en zwart gestreept is. — Zoo ontstaan dergelijke verhalen blijkbaar nu nog.

Op allerlei plaatsen van Sumatra en Malakka wordt verteld van een jonge man, die met het laatste geld van zijn arme ouders op reis ging. Hij maakte fortuin, verwierf zich een rijkbeladen schip en een mooie jonge vrouw. Na lange omzwerving kwam hij eindelijk terug in de rivier waar zijn ouders woonden, maar nu schaamde hij zich over hen en wilde ze niet herkennen. Zijn straf bleef niet uit: zijn moeder vervloekte hem, na drie vergeefse pogingen om erkend te worden, zodat schip en bemanning in steen veranderden. Al is het nu niet meer zó duidelijk te zien als vroeger, nóg zijn de sporen zeer herkenbaar (*Tjĕritĕra Si Kantan*, BP).

Hierbij sluiten aan de zo geliefde naamsverklaringen, die we ook in de *SM* zo herhaaldelijk tegenkomen.

Tot het oude volksgeloof en de oude volksverbeelding behoren de verhalen van de geboorte van een meisje uit een grote massa schuim, een verhaal dat we allerwegen tegenkomen, zowel in hedendaagse volksvertelsels als in de oudere en oudste kronieken. Zo ook de geboorte van een kind uit een bamboe. Vrouwen zouden zwanger kunnen worden door het eten van een bepaalde vrucht of een blad. Deze en dergelijke voorstellingen vormen uiterst dankbare vertelmotieven.

Eén man bestond in de oude Maleise samenlevinge, wiens *vak* het was, woorden tot een goed geheel aaneen te smeden, alweer de *pawang*. Van hem is de volgende dichterlijke litanie, die de Kĕlantanse tapper van palmwijn richt tot de palmboom-zielen:

assalam alaikoem poetĕri satokong bésér,	Heil over u, prinsesen met druipende lokken,
jang bĕraloen bĕrilir si majang,	gij bloementrossen al deinend en vloeiend,
si gĕdabah majang,	gij bloementrossen, haarsieraden,
poetĕri toedjoeh dara dang majang,	prinsessen zeven van een maagdelijke bladschede,
mari kĕtjil kĕmari,	herwaarts, kleintjes, herwaarts,
mari sĕni kĕmari,	herwaarts, fijntjes, herwaarts,
mari boeroeng kĕmari,	herwaarts, vogeltjes, herwaarts,
mari haloes kĕmari,	herwaarts, fijntjes, herwaarts.
akoe mĕmaoet lèhèrmoe,	ik klem je halsjes vast,
akoe mĕnjanggoel ramboetmoe,	ik maak je lokken op,
akoe mĕmbawa sadap gading,	ik heb een tapmes meegebracht,
akan mĕmbasoeh moekamoe,	om je gezicht te wassen,
sadap gading mĕrantjoeng kamoe,	een tapmes om je schuin te snijden,
katja gading mĕnadahkanmoe,	een ivoren kop om je vocht op te vangen,
kolam gading mĕnanti dibawahmoe,	ivoren bak wacht op je beneden,
bĕrtĕpoek bĕrkitjar didalam kolam gading,	klap in de handen en lach in ivoren bak,
kolam bĕrnama maharadja bĕrsalin.	de bak geheten prinses-die-zich-verkleedt.

Zeker afkomstig van een *pawang* is de volgende bemoediging des harten tegen tijgers:

Ha, si gĕmpar alam,	Ha, heer aardschudder,
gĕgak gĕmpita,	rommel en donder jij maar;
djaroem bĕsi akan romakoe,	naalden van ijzer zullen mijn haren zijn,
djaroem tĕmbaga akan romakoe,	naalden van koper zullen mijn haren zijn,
oelar bisa akan djanggoetkoe,	giftige slangen zullen mijn baard vormen,
boeaja akan tongkat moeloetkoe,	een krokodil de staf van mijn mond (nl. tong),

harimau mĕndĕram dipĕngrikoe,	donderende tijger, die mij vrees wil aanjagen,
gadjah mĕndĕring boenji soearakoe,	als van trompettende olifant zij het geluid van mijn stem,
soearakoe sĕpĕrti boenji halilintar,	mijn stem zij als donder en ratelende bliksemschicht,
bibir tĕrkatoep, gigi tĕrkoentji,	Je lippen opeengeklemd, je tanden aaneengesloten,
djikalau bĕrgĕrak boemi dĕngan langit,	pas als de hemel en de aarde gaan bewegen,
bĕrgĕraklah hati ĕngkau,	moge ook jouw hart bewogen zijn,
hĕndak marah atau hĕndak mĕmbinasakan kĕpada akoe.	als je op mij wilt toornen en mij wilt vernietigen.

In de zaaitijd sprak de *pawang* de volgende woorden:

Sĕri Dangomala! Sĕri Dangomali!	O verheven geesten van zon en van maan!
hĕndak kirim anak sĕmbilan boelan,	moge er vrucht zijn over negen maanden!
sĕgala inang, sĕgala pĕngasoeh,	o vorstelijke minnen en verzorgsters!
djangan bĕri sakit, djangan bĕri dĕmam;	geeft geeen ziekte, geeft geen koorts!
djangan bĕri ngiloe dan pĕning,	geeft geen moeheid, geeft geen hoofdpijn!
kĕtjil mĕndjadi bĕsar,	wat nog klein is, moge groter worden!
toea djadi moeda,	wat al oud is, moge jong weer worden!
jang ta' kĕdjap dipĕrkĕdjap,	wat niet vóór is, moge vooraan geraken!
jang ta' sama dipĕrsama,	wat ongelijk is, moge worden gelijkgemaakt!
jang ta' hidjau dipĕrhidjau,	wat niet groen is, moge worden groengemaakt!
jang ta' tinggi dipĕrtinggi,	wat niet lang is, moge worden verlengd!
hidjau sĕpĕrti air laoet,	zo groen als het water van de zee!
tinggi sĕpĕrti Boekit Kap.	zo groot en hoog als de berg Kaf!

De twaalf eerste hoofdstukken van dit boek trachten het eigen-Maleise op de voorgrond te halen, met te meer nadruk, daar dit op den duur door de invloed van buiten maar al te zeer is overwoekerd geraakt en verstikt, verdrukt en verdrongen. Terwille van de overzichtelijkheid werd de stof gesplitst in hoofdstukken, die een samenhangend geheel leken te vormen, dat onderscheiden kon worden van wat elders ter sprake werd gebracht. Hierbij viel dus de nadruk op inhoud en onderwerp, terwijl toch vorm en inkleding minstens evenzeer aandacht verdienen. Het is de verdienste van twee Utrechtse dissertaties, uitdrukkelijk stilgestaan te hebben bij zulke belangrijke onderwerpen als klank en zinsbouw.

Dr. B. J. BIJLEVELD met zijn *Herhalingsfiguren in het Maleisch, Javaansch en Soendaasch* geeft een gezette behandeling van alle mogelijke herhalingen, parallelisme, assonantie, rijm, alliteratie, klankwisseling, pleonasme, synoniemen, enz., waarbij hij zich gelukkig niet beperkt tot de 3 genoemde Indonesische talen maar nog vele andere in zijn voorbeelden-keuze betrekt, terwijl ook nog menige toelichting uit ons nader liggende literatuur toegevoegd is ter adstructie. Naar aanleiding van *pawang*-bezweringen als hier juist boven merkt hij op, hoe de mens in zijn verhouding tot hogere machten en krachten in hoop en vreze de beslissing op zijn smeekbeden afwacht en zoveel mogelijk tracht te bereiken met woorden, waarin een magische kracht huist volgens zijn primitieve opvatting. Hij bevindt zich in een felbewogen gemoedstoestand. Dit verklaart op zich zelf reeds de telkens terugkerende woorden en zinswendingen. Daar het hier geldt uitingen van de lagere bewustzijnssfeer, dus afwezigheid van intellectuele overwegingen, zal de taal een zeer eenvoudige (syntactische) structuur vertonen, waarbij het schematische en de relatief geringe afwisseling in woordenmateriaal de belangrijkste kenmerken zijn. — De eenvoudige verhaaltrant van hem, die weinig tegelijk kan omvatten en wiens betoog slechts van stap tot stap kan voortschrijden kenschetst hij als omslachtig, moeizaam, niet over veel samenvattende termen beschikkend. — Uit zijn slotopmerkingen moge hier aangehaald worden: Degene, die schrijft, staat sterk onder invloed van het verleden, ontkomt veel minder aan den invloed van dikwijls zeer oude papieren voorbeelden. Speciaal zij, die leven in milieus, waar schrijven een zeldzaamheid, een gewichtig werk, een kunst is, worden ongewoon in hun uitdrukkingen, weten het rechte woord niet te vinden en houden zich aan geijkte voorbeelden. Een ouderwetse Maleier of Javaan wordt, zodra hij de pen opneemt, onnatuurlijk. Ook de stof heeft invloed: oude verhalen, legenden krijgen hoorders, vertellers en auteurs in hun ban;

oude, soms halfbegrepen uitdrukkingen, ongewone zegswijzen, cliché's doen hier opgeld. Maar de volksgenoten waarderen dat. Schier onuitroeibaar is bij den Javaan etc. de voorstelling, dat alleen dergelijke literatuur of boekentaal pas taal is, die deze naam verdient en onderwerp van beoefening kan zijn. Hoe iemand de gesproken taal als zodanig tot voorbeeld en onderwerp van studie kan nemen, ontgaat hem. —

Dr. J. W. DANKMEYER betrekt zijn *Vergelijkingen in Maleische Literatuur* uit *Sjaᶜir Bidasari* (H 9), *Ht. Hang Toeah* (H 10), *SM* (H 11), *Hikajat Abdoellah* (H 12), *Ht. Indera Bangsawan* en *Ht. Pandji Semirang* (H 13), *Ht. Sang Boma* (H 14) en de twee deeltjes van NIEMANN's *Bloemlezing* (bovendien H 16, 17, 19) voor wat de oudere literatuur betreft; de moderne ontleent hij aan *Darah Moeda* door ADI NEGORO, *Dian ta 'koendjoeng padam en Lajar tĕrkĕmbang* en *Ta'poetoes diroendoeng malang* door [Mr.] SOETAN TAKDIR ALISJAHBANA, *Mĕntjari Djodoh* door A. DAMHOERI, *Pĕrtĕmoean* door A. ST. PAMOENTJAK en *Pĕrtĕmoean Djodoh* door ABDOEL MOEIS (H 22). Z.i. kan over het algemeen gezegd worden, dat vele van de vergelijkingen in de klassieke Maleise literatuur inderdaad schoon zijn; toch kan men daaraan eigenlijk niet veel literaire waarde toekennen, daar zij niet zijn uitingen van persoonlijke aanschouwingen, overdenkingen, gevoelens, die uit het hart van de schrijvers komen. Zij zijn geen uitingen van persoonlijke gedachten, gevoelens en aanschouwingen, doch veelal het volgen van reeds lang bestaande wijzen van zich uitdrukken, dus cliché-werk. — In de moderne Maleise boeken pas is daarin een sterke wijziging gekomen door persoonlijke uitbeelding van persoonlijke gevoelens.

VIJFDE HOOFDSTUK

DIERENVERHALEN IN DE VOLKSMOND EN IN LITERAIRE VORM

Als de meeste andere volken hebben ook de Maleiers hun dierenverhalen, die bij hen nog steeds in de volksmond voortleven; ze zijn het meest verbreid en behoren tot de oudste vertelsels. Een eigenaardigheid is wel, dat zij de hoofdrol toekennen aan een klein en slim dier, dat altijd weer alle grote tegenstanders de baas is, en wel het dwerghertje [1]). Hieronder als basis van verdere bespreking een vijftal verhalen, waarvan het eerste tot het oudste type kan gerekend worden, dat der *„bedrog-sprookjes"*.

I. *Hoe het dwerghertje de krokodil te slim af was.* Eens was het dwerghertje niet voldoende op zijn hoede voor krokodil, de eeuwige vijand. Hij was gaan drinken aan de rivieroever en had niet bemerkt dat zachtjes krokodil naderbij kwam. Ineens had deze hem bij zijn poot gegrepen; geen kans meer op heelhuids ontsnappen. Met grote tegenwoordigheid van geest sprak toen het slimme dwerghert: „Heer Krokodil, hebt ge zó'n honger, dat Ge Uw kaken slaat in een boomtak?" De verbaasde krokodil liep er in en liet los; meteen sprong het dwerghertje weg en bespotte hem.

II. *Toepai de eekhoorn en roean de kruipvis. Toepai* en *roean* waren van oudsher goede vrienden. Toen *toepai's* vrouw ziek was, moest ze een kippenei als medicijn gebruiken. *Toepai* wist niet, hoe hieraan te komen, maar *roean* zou helpen. Hij zwom in de bamboekoker, waarmee een vrouw water kwam scheppen en liet zich naar huis dragen. 's Nachts bemachtigde hij een kippenei en klom weer in een lege bamboekoker. Toen deze de volgende morgen werd gevuld, zwom hij eruit met het ei in de bek. *Toepai's* vrouw herstelde onmiddellijk.

Op haar beurt werd *roean's* vrouw ziek; een krokodillenhart was de haar voorgeschreven medicijn, maar hoe daaraan te komen? *Toepai*

1) Dit sierlijke kleine diertje behoort tot de familie *Tragulidae* der herkauwers, zou eerder tot de antilopen gerekend moeten worden, daar het hielbeen (os calcis) van de achterpoot uitsteekt op niet hert-achtige wijze. Het mannetje onderscheidt zich door grote hoektanden, die buiten de liprand uitsteken. De hoeven zijn zeer ver gespleten. Het is een bevallig wezen van een halve meter hoog, zonder horens. Het heeft grote smekende ogen en al de bevalligheid van een gazelle. Het leeft eenzaam of paarsgewijs, niet in kudden zoals andere herkauwende dieren.

wist raad: hij beet een gat in een klappernoot die boven het water hing en kroop erin. Toen de krokodil naderde, beet hij de steel af; terstond verzwolg de krokodil het vallende voorwerp. *Toepai* kroop uit de klappernoot en beet het hart van de krokodil af. Deze wrong zich in duizend bochten en stierf. Nu kroop *toepai* uit zijn machtige kaken en gaf het hart aan *roean*, wiens vrouw terstond genas.

III. *Sipoet de waterslak en de tjĕntawi-vogel.* Eens kwam *sipoet* de waterslak met zóveel gedruis stroomopwaarts, dat hij de nieuwsgierigheid opwekte van de *tjĕntawi*-vogel. Deze daagde de waterslak uit tot een weddenschap in het zo snel mogelijk stroomafwaarts gaan. Inzet zou zijn de persoonlijke vrijheid, maar de wedstrijd zou pas veertien dagen later gehouden worden. Inmiddels riep de waterslak al zijn vrienden en familieleden op, die hij posteerde op het af te leggen traject. Zodra de *tjĕntawi* ze uitdaagde, moesten ze antwoord geven. Toen nu de afgesproken dag was aangebroken, gingen een *sipoet* en de *tjĕntawi* tegelijk af. Riep *tjĕntawi*: „*Sipoet*, waar ben je?" dan antwoorde een *sipoet* vóór hem. Bij de riviermonding verscheen de waterslak het eerst, en van die dag af was de *tjĕntawi* zijn slaaf.

IV. *De tijger krijgt zijn verdiende loon.* Een in een val gevangen tijger vroeg een voorbijganger, hem los te laten. Hij beloofde de man ongemoeid te laten, maar toen deze aan het gevraagde had voldaan, besprong de tijger hem toch. De man smeekte de tijger, hem niet dadelijk te verslinden maar eerst samen te informeren naar de rechtmatigheid van zijn handelwijze. De tijger stemde hierin toe, en daar gingen ze. Ze kwamen aan een weg, tot wie de man sprak: „O weg, is het billijk om goed met kwaad te vergelden?" De weg gaf ten antwoord: „Ik doe het mensdom goed, maar zij vergelden het met kwaad, door mij te bevuilen met hun afval". Toen kwamen ze aan een boom, aan wie de man hetzelfde vroeg. Deze gaf ten antwoord: „Ik doe het mensdom goed, maar zij vergelden het met kwaad, door mij mijn takken te ontrukken." Ten slotte kwamen ze bij het dwerghertje, aan wie de man hetzelfde vroeg. Deze verklaarde, geen uitspraak te kunnen geven, vóórdat hij de oorspronkelijke situatie had gezien. De tijger liet zich overhalen, weer in de val te gaan; het dwerghertje liet de valdeur neer. Hij schold de tijger uit, riep de buurdieren samen en liet hen de tijger afmaken.

V. *Het dwerghert en de jongen van de otter.* Het dwerghertje had de jongen van de otter doodgetrapt bij het uitvoeren van een krijgsdans — maar hij was ze dan ook vergeten door het luisteren naar de oorlogstrom. De specht had hierop geslagen omdat hij de grote leguaan zijn zwaard had zien dragen. Dat was omdat de schildpad zijn pantserplaten aangetrokken had. En schildpad had dat gedaan, omdat de krab zijn driepuntige vork had voortgetrokken. Immers de rivierkreeft droeg zijn lans over de schouder. Waarom? Omdat de otter aan kwam met het plan kreeft's kinderen op te eten. Salomo sprak het dwerghert vrij en gaf de otter zelf de schuld.

Van de vijf Maleise verhalen, die hier in samenvatting weergegeven zijn, vormen ten minste vier oude bekenden van wie wel eens vaker kennisnam van Indonesische volksvertelsels. De Javaanse *kantjil* misleidt de krokodil op dezelfde wijze; bij de Javanen is het niet de *tjĕntawi*-vogel maar het anders zo slimme dwerghert dat het aflegt tegen de slakken. In het Voor-Indische fabelboek *Pantja-tantra* zijn het niet slakken maar trage schildpadden, die het winnen van Wisjnoe's adelaar de Garoeda. In West-Europese sprookjes zijn het de schildpad en de haas. Het *status-quo-motief* van IV heeft in het Javaanse boek van de *kantjil* tot dramatis personae een kaaiman, die door een onvoorzichtige stier wordt bevrijd, een weggeworpen mat en een versleten mandje, die zich over der mensen ondankbaarheid beklagen. Maar de opzet is hetzelfde, en was eeuwen geleden al vastgelegd in een bewerking van het *Pantja-tantra*. Het *kettingsprookje* van verhaal V is ook bekend van Java; de Maleise bewerking is een mooi voorbeeld van Indonesische verbeelding en zin voor de natuur [1]).

Er zijn wel een tiental boekdelen gevuld met niets dan uitgezochte volksvertelsels uit Indonesië; nog meer jaargangen van tijdschriften worden ingenomen door al wat er bekend is, en dat terwijl slechts bij enkele kleine gebieden getracht is naar volledigheid. Systematisch nagaan van al wat er is op dit gebied, zou het bereikte nog vermenigvuldigen. Nooit mag uit het oog verloren worden, dat het grootste deel van Indonesië's bevolking analfabeet is, en dus op voordracht aangewezen, op voordracht van verhalen, die ook voor de allereenvoudigste mensen grappig of onderhoudend zijn [2]). Ook is gebleken dat de bevolking van de hele wereld van oudsher nooit moe wordt om de oude verhalen altijd weer te horen en te vertellen. Een der meest frappante voorbeelden hiervan is de geschiedenis van het *Pantja-tantra*. Daarnaast zal nieuwe stof gretig onthaal gevonden hebben wanneer het vertelde goed was voorgedragen en niet te vreemd klonk. Het staat vast, dat bovenal langs deze weg in sterke mate is verrijkt de schat aan volksvertelsels van die volken, die met de vreemdeling in nauw en blijvend contact hebben gestaan. En het contact van de Maleise landen met Indië duurt al meer dan duizend jaar, waarin voortdurend Indische vertelsels burgerrecht verkregen hebben. Uit hetzelfde land — reeds op zichzelf een werelddeel — stroomt nu al meer dan 500 jaar lang

---

1) Het werd hier uiterst kort weergegeven, daar het in Maleise tekst toegankelijk is in MLS 13.

2) Een voorbeeld van een volksverhaal, maar modern ingelijst, is *Pĕrioek dan Pĕti Hikmat*, BP.

ook vertelselstof naar binnen, die oorspronkelijk afkomstig is uit de wereld van de Islam.

Terecht is menigmaal de vraag gesteld, of nu niemand ooit eens een verhaal bedacht, en hij het altijd van een ander had. Concreter gezegd: als we een verhaal vinden bij de Atjehers, de Javanen en de Toradja's, moeten die mensen het dan van elkaar hebben naverteld, en kunnen die volken het niet zelf verzonnen hebben? Zeker kan dat — maar het komt toch weinig voor. Immers waar we beschikken over een goed volledige schat van opgeschreven volksverhalen, daar blijkt vaak dat elke streek en ieder land eenzelfde verhaal heeft overgeleverd. Zou dat daar telkens weer verzonnen zijn? Mogelijk — maar niet waarschijnlijk. En laat het nu eens gaan om een lang verhaal, dat nogal ingewikkeld is, en dat we al honderden jaren in allerlei streken opgetekend vinden in inheemse letterkunde en verzamelingen volksverhalen door buitenlanders aangelegd. Gaat het dan nog aan om te veronderstellen, dat dat telkens weer opnieuw ontstaan zou zijn? Neen, 't is veel eenvoudiger om als algemene regel aan te nemen, dat volksverhalen zich aan geen grenzen storen, politieke, geografische, noch die van de taal, en zich verspreiden overal daar, waar de mensen met elkaar omgaan. Mocht hieraan nog getwijfeld worden, dan helpt iedere erbij verschijnende sprookjesbundel, iedere inventaris aan volksvertelsels van een bepaald gebied, om deze twijfel op te ruimen.

Nu kan men zich bij lectuur ervan overtuigen, dat de vertellers wel eens wat wijzigen. Wanneer een sprookje van de vorst der dieren, waar dit de leeuwenkoning is, zich vaste grond verwerft daar, waar de tijger heerst, dan zal die ook in het verhaal die plaats innemen. Zo wordt een boomsoort en een vrucht, een kledingstuk, een soort van huis en wat al niet, gewijzigd naar omstandigheden. Soms gaat dit hoogst bezwaarlijk, lukt het niet, en wordt het volksvertelsel enigszins verminkt. Beschikt men over de volledige vertelselschat van een gebied — hoe groter daarbij, des te beter — dan kan door dergelijke eigenaardigheden worden nagegaan, van waar naar waar het zich heeft verbreid. Nu blijkt dat zeer veel van de meest verschillende vertelsels zich van één gebied uit over het grootste deel van Azië en Europa hebben verbreid, en dat gebied is India. Wel wist men sedert meer dan honderd jaren, dat nergens een zo oude en daarbij zo omvangrijke letterkunde wordt aangetroffen als juist daar, maar pas van deze eeuw dateert het weten, dat het oude India de hele wereld om zich heen voorzien heeft van een grote menigte van allerlei verhalen.

Van de Maleise dierenverhalen komen we een enkele alleen in

Maleise streken tegen; vele zijn gemeenschappelijk bezit met de verwante nabuurvolken als Bataks en Javanen; verscheidene zijn ons ook uit Voor-Indië bekend. De neiging, dierenverhalen om één dier te concentreren, bestaat overal; bij de Toradja's is dit het spookaapje. Bij de Soendanezen wordt de schildpad meermalen door ernstig gevaar bedreigd, maar weet door grote tegenwoordigheid van geest telkens weer te ontsnappen [1]. Zoowel de Javanen als de Maleiers hebben het dwerghert tot hoofdpersoon gemaakt in een cyclus, die ons uit de literatuur bekend is, zelfs in verscheidene bewerkingen.

De oudste *Javaanse* literaire *kantjil-cyclus,* die van AMONGSASTRÅ — natuurlijk in *måtjåpat*-metrum — dateert pas van 1822; het bestaat uit twee gedeelten, waarvan het eerste de eigenlijke *kantjil*-verhalen bevat, en het laatste (meer dan de helft) dierenverhalen waarin de *kantjil* wel is waar genoemd wordt, maar een geheel ondergeschikte rol speelt. — In 1871 verscheen er een andere *kantjil*-cyclus, waarin de *kantjil* geheel hoofdpersoon is; hij wordt door de dochter van een *panditå* ter wereld gebracht; zijn laatste avontuur, dat eindigt in Egypte (Mĕsir), beslaat de helft van het boek. Terwijl dit laatste boek verder slechts korte, eenvoudige schets n geeft, bevat het oudere van 1822 meer fijne, gedetailleerde schilderingen en vloeit het over van Javaanse humor. Een omzetting in proza verschijnt in 1882. — Een derde bewerking, geheeten *Sĕrat Salokå Darmå,* dateert uit 1891 en is gemaakt door den zoon van een hoofd van het Pakoe-alamse huis, PN. A. SASRANINGRAT. Terwijl AMONGSASTRÅ's *Sĕrat kantjil* taalkundig en belletristisch reeds zeer hoog te stellen was, en beide genoemde bewerkingen satyriek mogen heten, wint de laatste het in beide opzichten verreweg. Van de *dongèng's* zijn er maar weinig gebruikt, en de gebruikte komen weinig tot hun recht, daar ze menigmaal zijn omgemodelleerd teneinde dienstbaar te zijn aan het doel dat de schrijver ermee voor had, nl. satire. Grondige kennis van Javaanse taal, toestanden en gedachten zijn nodig om het boek in zijn détails te kunnen begrijpen (BRANDES).

Van de Maleise *Hikajat Pĕlandoek Djinaka* werd pas een halve eeuw geleden (1855) een cyclus gesteendrukt door KLINKERT. Deze bestaat slechts uit een tiental verhalen. — Reeds in 1893 liet hij nog een andere bewerking verschijnen, die echter dateren moet uit de eerste jaren der 19de eeuw, en slechts uit zeven verhalen bestaat, ouderwetser is van taal, *sja'ir*'s en veel *pantoen*'s bevat en ook *man-*

1) Tipoe dibalas dĕngan tipoe, BP.

tĕra's. We hebben hier te maken met twee geheel verschillende redacties; niet alleen de woordkeus is anders, maar ook verlopen verscheidene verhalen op afwijkende wijze, terwijl ze deels andere verhalen bevatten. Ook de voorkomende eigennamen wijzen een enorm verschil aan. — Voorts bestaat al vanaf 1883/4 een *Sjaᶜir Pĕlandoek*, ook geheten *Sjaᶜir Sang Kantjil*, die op de eerstgenoemde bewerking berust, maar de volgorde der verhalen verbreekt, ze gebrekkig weergeeft door nu eens veel te lang bij een detail te verwijlen en dan weer te snel te vorderen en af te breken waar men dit het minst verwachten zou. — Dan heeft de bekende Solose translateur WINTER nog een vertaling in Maleis proza uitgegeven van de Javaanse tekst uit 1871: *Riwajat dĕngan sĕgala prihal daripada kantjil, dĕngan gambaran 12 warna, tĕrsalin dari bahasa djawa.* — Eveneens uit het Javaans vertaald is de *Tjĕritĕra kantjil jang tjĕrdik olèh* NG. WIRAPOESTAKA, BP. — Tenslotte bevat deeltje 13 van de M L S de *Hikayat Pĕlandok, ia-itu Hikayat Sang Kanchil, Chĕrita Pĕlandok dĕngan Anak Mĕmĕrang, Hikayat Pĕlandok Jĕnaka.* De eerste hiervan is een dwerghert-cyclus van ruim 20 verhalen uit Pérak; grotendeels bekende van de Maleise landen, maar ook van Java. Het verhaal van Dwerghert en Otterjongen, zoeven als V in verkorting weergegeven, is ook op Java bekend. De *Hikayat Pĕlandok Jĕnaka* is een nadruk van KLINKERT's eerste bewerking van 1885. — In wezen moet dit werk echter reeds verscheidene eeuwen oud zijn.

Een cyclus van dwerghertverhalen is niet zonder meer een aaneenrijging van wat tot dusverre losse verhalen waren, maar ook een groepering ervan. De volksvertelsels zijn hier tot literatuur geworden, er is een doorlopend verhaal van gemaakt. Somtijds kunnen dergelijke verhalen zeer uitvoerig zijn en tot gehele levensgeschiedenissen uitgroeien. Het is, alsof de auteur zich ten doel gesteld heeft, zoo volledig mogelijk de gehele dwerghertstof in zijn verhaal te bewerken. De oudste Javaanse bewerking is hier een voorbeeld van, door niet alleen de verhalen op te nemen, waarin het dwerghertje de hoofdrol vervulde, maar ook die, waarin hij zich met een mindere rol moest vergenoegen. In andere daarentegen worden slechts weinig motieven gebruikt, doch wordt aan de figuur van het dwerghert een bepaalde belichting gegeven, zo de *Sĕrat Salokâ Darmâ.*

De Maleische *Hikajat Pĕlandoek Djinaka* met zijn kleine groep uitvoerig vertelde verhalen behoort tot de laatste soort, waarbij weinig motieven verwerkt zijn en alle aandacht geconcentreerd is op

de uitbeelding van de figuur van het dwerghert. Ook zit er bepaald een climax in: het verhaal begint hiermee, dat het hertje zich een positie verschaft temidden der dieren, door zich als vrederechter op te werpen tussen diergroepen, aan wie hij eerst angst voor elkaar inboezemt. Gedurig weet hij zijn macht uit te breiden en zijn wil op te leggen aan andere dieren, totdat hij ten slotte koning der dieren is. Dit kleine zwakke grasetertje met zijn geringe verdedigingsmiddelen heerst nu, voor het welzijn van de dierenmaatschappij, wier vijanden hij onderwerpt. Dit is de opzet en ook wel de strekking.

Ter kenschetsing van de *Pĕlandoek Djinaka* heeft men wel gesproken van de *Reinaert de Vos der Maleiers*. Elke vergelijking gaat maar een eindweegs goed en dan mank; ook deze brengt het niet zeer ver. Een groot verschil tussen de vredelievende kleine intrigant-om-bestwil, die door beleid de heerschappij verwerft, en de felle rode rover, die de kleine dieren met schijnheilig gezicht doodbijt, de grote bedriegt en havent, aan een ieder de scherpte van klauw, tand en geest doet gevoelen, allemaal uit puur plezier zijn dwaze streken bot te vieren. Reinaert de Vos hekelt priesterschap en vorstenhof en bespot ze fel en grof, *Hikajat Pĕlandoek Djinaka* geeft nauwelijks satire of moraal.

Dwerghert-verhalen blijven niet tot de archipel beperkt. Wél wordt een ander dier de hoofdpersoon, maar verder wordt van hem hetzelfde verteld. Bij de Tjams is het slimme haas, zo ook bij de Annamieten (van Kambodjase oorsprong), waar een cyclus van 9 verhalen bestaat en een van 23; van deze laatste zijn verscheidene verhalen elders niet in dit verband opgenomen, enige geheel onbekend aan de schat der Indonesische volksverhalen. Dit is het gebied, waarvan geleerden aannemen, dat het aan de Indonesiërs tot stamland heeft gestrekt. Zeer wel mogelijk; op een enkele bovengenoemde uitzondering van vertaling na staan al die bewerkingen los naast elkaar. De verhalen gaan dan tot onheugelijke tijden terug, behoren tot het gemeenschappelijk bezit aan volksverhalen van de oude Indonesiërs, ze zijn bij de meeste volken niet verenigd tot een cyclus, maar bij enige meer ontwikkelde wél, kort geleden waarschijnlijk pas, en onafhankelijk van elkaar, waardoor de volgorde in Maleis of Javaans geheel anders is. Ook blijkt dan dat de naast elkaar bestaande Javaanse bewerkingen, die los zijn van elkaar, maar wél eenzelfde volgorde der verhalen vertonen, op hetzelfde oude voorbeeld moeten teruggaan. Zo ook in het Maleis.

ZESDE HOOFDSTUK

VOLKSVERHALEN OVER LEPERDS EN DOMOREN

Scherp observatievermogen voor de dieren in de natuur, zin voor het komische in allerlei situaties, lust tot overdrijven en beeldend vermogen stelden de Maleier in staat tot het maken van de dierenverhalen. Naast de fabels der slimme dieren staat de klucht van de domme mens, de onnozele en zwakzinnige, die allerlei dom-slimme streken uithaalt. Een aantal voorbeelden moge dit verduidelijken; het eerste stamt uit Patani, niet zo ver van Siam, vanwaar Boeddhissche monniken bekend zijn.

Vadertje Loop-je-neus-achterna. Deze kón nu eenmaal niet anders doen dan altijd recht zijn neus achternalopen. Kwam hij bij een huis, dan klom hij erover, en kwam hij bij een boom, dan al evenzo. Toen hij zo eens bij een *djĕrai*-boom was gekomen, en erop geklommen, begon hij aan de andere kant er af te dalen. Dit zagen vier monniken, die voor zijn leven vreesden. Een van hen trok de saffraankleurige lap van het lijf, waarmee hij zijn schamelheid bedekte, ieder pakte een hoek ervan beet, en zo hoopten ze hem op te vangen. Hij viel er op, en kwam er levend af, maar de vier monniken bonsden zó hevig met de hoofden tegen elkaar, dat ze stierven. Vadertje Loop-je-neus-achterna trok zich er niets van aan en vervolgde zijn weg, tot hij aan het eind van het dorp aan de hut van een oud wijfje kwam. Dit wilde de vier lijken bergen, maar toen ze een opiumschuiver tegenkwam, beloofde ze hem een dollar voor he' werk. De man haalde een lijk, begroef het, wilde zijn dollar innen, maar vond toen weer een lijk. Hij hield het voor het eerste, dacht dat de monnik zeker weer herleefd was, en begroef hem opnieuw. Zo ging het nog eens, en toen weer eens. Inmiddels was het zó laat geworden, dat de onnozele opiumschuiver zijn loon niet meer dorst te gaan halen. —

Dan is er de figuur van *Pa' Kadok,* Vader (van) Peuleschil, of Vadertje Peuleschil [1]).

Men verhaalt, hoe deze arme man eens naar de koning zou gaan

---

1) Dit en de volgende verhalen in Maleise tekt in *Chĕrita Jĕnaka, MLS 6,* met als ondertitel: Pa' Kadok, Pa' Pandir, Lĕbai Malang, Pa' Bĕlalang, Si Lunchai.

om zijn haan te laten vechten. Hij had geen geld voor een behoorlijk stel kleren, zodat zijn vrouw een pak voor hem moest maken van papier. Maar hij had ook geen geduld om te wachten totdat ze het behoorlijk aan elkaar genaaid had, dus plakte hij het zelf maar vlug aan elkaar! Maar toen hij nu in opwinding geraakte doordat zijn haan won, en ging dansen van plezier, gingen de naden los en knapte hij overal uit zijn pak. De wind rukte hem de laatste flarden van het lijf, en daar stond hij spiernaakt midden in de massa. Wat dat een gejoel gaf! Overigens had hij helemaal niet zo behoeven te juichen, want de koning en hij hadden van haan geruild, zodat de nu overwinnende haan die van de koning was geworden, en *Pa' Kadok* zijn inzet kwijt was, nl. huis en erf! — Eens werd hij voor de volgende dag uitgenodigd op een dodenmaal; hij nam aan. Een kennis die stroomafwaarts woonde noodde hem voor de volgende middag te gast, terwijl vrienden stroomopwaarts hem aan het eind van die dag verwachtten. De volgende morgen versmaadde hij dan ook zijn ontbijt, nam zijn roeiriem en ging in zijn boot zitten. 't Was eb, en 't water vlood snel stroomafwaarts. Van mening dat hij altijd nog wel gemakkelijk bij zijn tweede gastheer kon komen, roeide hij eerst met inspanning van alle krachten tegen de stroom in. Hij vorderde zichtbaar, maar als hij weer eens eventjes uitrustte om op adem te komen, dreef hij weer terug. Pas met het opkomen van de vloed kwam hij eindelijk bij zijn eerste gastheer aan, maar daar was het feest al voorbij en het feestmaal op. Dus ging hij nu naar de vriend stroomafwaarts, maar hij vorderde zó langzaam tegen de opkomende vloed in, dat hij eindelijk pas aankwam, toen de andere genodigden zich al verzadigd in hun boot zetten om naar huis te gaan. Hij schaamde zich te zeer om nog te gaan naar zijn derde gastheer, en roeide moe en hongerig naar huis terug. Toen hij tegen donker thuiskwam werd hij zó woedend op zijn vrouw, dat hij haar doodsloeg. — Hij besloot nu maar bij een vriend te gaan wonen, ging in zijn boot zitten en hees het zeil. De hele dag had hij tegenwind, zodat hij niet vorderde, en tegen donker maar voor anker ging. 's Nachts kwam er gunstige wind, maar *Pa' Kadok* zei: „Blaas jij maar; de hele dag heb ik op je gewacht, maar jij wilde niet — nu wil ik niet!" De volgende morgen was het weer tegenwind, zodat hij de hele dag moest roeien.

Wat hier verteld wordt van *Pa' Kadok*, staat ook op naam van *Lĕbaï Malang* (Koster Ongeluk) [1], van wie nog meer tegenspoed verhaald wordt; buiten de Maleise landen schijnen deze verhalen niet bekend te zijn. Dergelijke pech-door-domheid is typerend voor die persoon; hij is geworden het type van geincorporeerde tegenslag-door-domheid. Hetzelfde is het geval met *Pa' Pandir*, Vader

---

1) A. F. VON DEWALL, Boenga Rampai IV p. 15—17.

Stomkop, die altijd maar weer de opdrachten van zijn vrouw verkeerd begrijpt en dan de grootste stommiteiten uithaald.

Hij moet zijn kind een lekker warm bad geven, maar zet het in een grote ketel kokend water.

Hij moet het dan gaan begraven, verliest het uit de omwikkelende mat, begraaft dan slechts de verwonderlijk lichte mat, vindt op de terugweg het lijkje, en is verbaasd dat andere ouders net zo'n kind hadden als hij. — Hij moet een buffel kopen; als hij niet weet wat dat is, zegt zijn vrouw: „dat het gras korter maakt"; hij koopt dan een grasmes, dat hij aan een touw achter zich aansleept, en dat hem telkens de hielen verwondt, hetgeen hij aan de horens toeschrijft. — Hij moet *hadji's* en *lĕbai's* uitnodigen, krijgt hun voorkomen weer beschreven als respectievelijk voorzien van witte kapjes en baarden, en komt dan thuis na zich met veel moeite meester gemaakt te hebben van witkopspreeuwen en een oude geitebok. — Hij moet zout thuisbrengen, en als hij dan voor een kleine behoefte in de *kali* moet afdalen, weet hij geen beter plek om het zout te onttrekken aan de blikken van diefachtige voorbijgangers dan door het onder water te verbergen.

Zo wordt er nog veel meer van *Pa' Pandir* verteld, dat alleen tot de Maleise landen beperkt schijnt te zijn, maar het boven weergegevene is allemaal ook bekend aan de Bataks, die hun held Domoor noemen. De Soendanezen schrijven het verhaal van de karbouwenkoop toe aan hun *Kĕbajan*, van wie meer dan honderd verhalen in omloop zijn.

Nog meer algemeen bekend zijn de verhalen omtrent *Pa' Bĕlalang* (Vader van Sprinkhaan), wiens zoontje *Bĕlalang* buffels steelt, ze in het bos verbergt, aan de bestolene hoog opgeeft van de „helderziendheid" van zijn vader, dan op de aanwijzingen zijns vaders de buffels „terugvindt" en een flinke beloning „verdient". Dit wordt ook verteld van de Atjehse *Si Gasien-Mĕsĕkin* (Kasihan Miskin), de Batakse *Si Bilalong*, de Javaanse *Pak Bandjir*, de Soendase *Aki Bolong*, de Toradjase *Baoega Palé*, de Halmaherase *Saoléngé*. Maar ook buiten Indonesië is dit verhaal bekend; het bestaat in een Voor-Indische bewerking van het *Pantja-tantra* (H. 15), in de grote *Djataka-verzameling* (vertelsels waarin Boeddha de hoofdrol zou vervuld hebben in een vorige incarnatie), bij de kluchten van de Turkse schelm *Chodja Nasreddin*.

Een tweede avontuur van *Pa' Bĕlalang*: Wanneer de koning in zijn land bestolen wordt, spreekt het vanzelf, dat hij opdracht geeft aan *Pa' Bĕlalang* om het gestolene weer te vinden. Deze ziet daar nu natuurlijk helemaal geen kans toe, vraagt uitstel, en gaat radeloos naar huis. Maar de dieven vrezen de helderziende, staan al onder zijn huis

om aanstonds te gaan biechten. De vrouw van *Pa' Bĕlalang* bakt voor het laatst zijn lievelingsmaal, de pan sist van *tsjoer*, en als de eerste poffer gaar is, zegt ze: één. Een tweede beslag gaat in de pan: *tjoer*, en zij telt: twee. De dieven (*pĕntjoeri*) met hun kwade geweten denken dat zij geteld worden, en als hun aantal compleet is, snellen ze het huis in om te biechten. — Ook wordt het iets anders verteld: *Pa' Bĕlalang* slaakt de verzuchting over zichzelf: „Arme Hals" — en de dief die Hals heet komt zich gauw melden. Nauwelijks nodig te vertellen dat *Pa' Bĕlalang* beloond wordt door de betrapte dieven, wier naam hij geheimhoudt, èn door de koning, wiens goederen terechtkomen.

Een derde avontuur van *Pa' Bĕlalang:* Een buitenlands koopman komt aanvaren, en geeft de vorst twee raadsels op. Is de vorst in staat ze op te lossen, dan zal de koopman zijn volgeladen schip aan de koning afstaan; in het tegenovergestelde geval moet de koning hem er een bij geven. De koning neemt het aan, en draagt *Pa' Bĕlalang* op, er achter te komen. In zijn wanhoop wil deze zich verdrinken, maar drijft tegen het buitenlandse schip aan, waar hij toevallig de oplossing verneemt. De grote dag is aangebroken, de koopman komt met zijn stok, die aan beide einden even dik is, en waarvan de koning raden moet, wat ondereind en wat boveneind is. *Pa' Bĕlalang* laat een bak water komen; wat het diepst wegzakt is het ondereind. Ter onderscheiding van pas uitgekomen eendekuikentjes, wat woerden zullen worden en wat eenden, laat hij ze ook te water gaan, immers de woerdjes zijn er het eerst bij.

Deze verhalen van *Pa' Bĕlalang* zijn wijd verspreid over de Archipel en Azië's vasteland. Hetzelfde is het geval met *Si Loentjai*, die wegens zijn ongepast gedrag verdronken zal worden, maar een voorbijganger weet te bewegen zijn plaats in te nemen in een situatie die hij afschildert als zeer benijdenswaardig. Hij maakt zich meester van diens bezit, komt terug uit het „geestenrijk", en neemt wraak op wie hem ontijdig naar het hiernamaals had willen sturen, door die er nu naar toe te helpen onder bedriegelijke voorspiegelingen. In Europa is dit het verhaal van Grote Klaas en Kleine Klaas en zeer algemeen bekend.

Mat Jamin is de man die onder het werk zó in extase geraakt over het loon dat hij ermee verdienen zal, dat hij alles om zich heen vergeet, en daardoor niet alleen vernieling aanricht, als hij waant een bewoner zijner luchtkastelen te moeten kastijden, maar in het ergste geval zelf het leven erbij inschiet. — Iets dergelijks wordt haast overal op aarde verteld.

Er zijn een stuk of vijf van die Maleise Uilenspiegels bekend — om een generaliserende term te noemen. Ze zijn oliedom, dom met

de typische slimmigheidjes van de dom-achterlijken, óf slimmeriken, maar halen door die eigenaardige eigenschap, die hen van de meeste andere mensen onderscheidt, de zonderlingste streken uit, en geraken in de vreemdste situaties. Zulke aaneenschakelingen van domheden en zotheden, slimmigheden en listigheden tot een boekje te verenigen ligt voor de hand. Zo'n boekje is de *Chĕrita Jĕnaka*, MLS 6; de eenheid bestaat niet alleen uit de hand die ze opschreef, de stijl, de typerende woorden van de Overwal of misschien wel van Pérak, maar bovenal uit de geestesgesteldheid van hem die ze aanhoort, en er prijs op stelt. Hiermee zal op dit gebied waarschijnlijk nog geenszins de volledigheid bereikt zijn, die ook nog niet is nagestreefd.

Van de buurvolken is op Sumatra tot dusverre slechts de omvangrijke verhalenschat der Bataks systematisch nagegaan, en dan blijken de meeste verhalen over ons vijftal daar bekend te zijn en toegeschreven te worden aan *Ama ni Pandir, Si Andingkir, Si Mamora ni Oto, Si Lahap, Si Bilalong, Si Djonaha* of *Djonako*, d.i. Maleis *Djinaka*, het vast epitheton van de *pĕlandoek* in de verhalen. De Mĕnangkabauers kennen een *Pa' Pandië = Pa' Pandir*; de Gajo's *Sĕmpandér* en *Aram Djadah* (= ? *ḥarām-zāda*, d.i. kind uit een onwettige verbintenis). Ook de Atjehse *Pa' Pandië* of *Si Gasiën Mĕsĕkin* heeft menig trekje gemeen met zijn Maleise neven; verder is hij nogal vies. In Atjéh is ook sprake van *Mĕdĕha'*, waarover straks meer. — In het Javaans zijn slechts weinig Uilespiegelachtige verhalen bekend, die dan op naam staan van *Pak Bandjir, Djåkå Bodo* of *Djåkå Dolog* en *Djåkå Léloer*, maar een vaste hoofdpersoon ontbreekt. Tenzij men als zodanig het drietal vaste clown's wil beschouwen, *Sĕmar, Pétroek* en *Nålå Garéng* of hoe zij heten mogen, wier humor voor een aanzienlijk deel dezelfde plaats inneemt.

Het omstand'gst bekend zijn de Soendase vertelsels van *Kĕbajan*, waarvan er wel meer dan 100 bestaan. Hij is ook bekend als *Si Kidoel, Bapa lĕtjo, Noedjoem Sangsara* en *Ahli Noedjoem, Aki Bolong, Si Boeta Toeli, Bapa Loetjoeng*. Sommige *Kabajan*-verhalen zijn minstens even aardig als de beste van Uilenspiegel; andere zijn meer interessant, wijl zij staaltjes van ruwe volksboert bevatten, en vele zijn naar Europese begrippen te vuil om in vertaling weergegeven te worden. Niet minder dan Uilespiegel, die als koetsier de gehele wagen zijn meesters insmeerde, verstaat *Kabajan* de woorden zijner opvoeders en raadgevers altijd verkeerd, en strekt zijn uitvoering hunner opdrachten hun steeds tot schrik, verbazing of nadeel. Ook zelf komt hij meer dan eens in grote

moeilijkheden door zijn eindeloze misverstanden, maar hij geraakt er altijd weer uit, en nooit iets bezittend, voortdurend ongezind, om zich enige tijd bij een bedrijf of beroep te bepalen of zijn plichten als echtgenoot of vader te vervullen, komt hij toch door zijn streken dag aan dag uitnemend aan de kost en noodzaakt hij de mensen, die van zijn guiterijen of zijn slimme domheid geen persoonlijk nadeel ondervonden, tot schaterlachen. (SNOUCK HURGRONJE, *De Atjehers*).

Eenmaal het middelpunt geworden, waarom zich alle volkshumor en -ironie beweegt, speelt hij zeker nu en dan zijn rol in vertellingen, die oorspronkelijk tot een andere cyclus behoorden of ook van buiten zijn ingevoerd; evenals de legende aan een groot held daden pleegt toe te schrijven, die eigenli'k door een of meer zijner locaal niet zo bekende collega's bedreven zijn. Onder de Soendase desalieden worden de *Kabajan*-verhalen niet alleen door oud en jong eindeloos herhaald, maar hun gewone gesprek vloeit over van toespelingen op en aanhalingen uit die *dongèng's*. Geen wonder, dat zelfs te Batavia in de kampongs de naam *K.* vaak wordt gehoord.

Zogenaamde Uilenspiegels treft men wel over de hele archipel aan. Het zou te ver voeren hier alleen ook maar hun gebieden en namen te noemen, om van hun guitenstreken te zwijgen. Menigmaal heeft hij alleen de streken van de kwasi-wichelaar op zijn geweten, of, vaker nog, die van *Si Loentjai*. Een scherpe grens is echter niet te trekken.

In dit verband moge ook nog even aandacht gevraagd worden voor twee werkjes die verwantschap vertonen met de Uilenspiegelstof, nl. *Hikajat Mahasjodhak* of *Masjhoedhak* of *Masjhoedoelhakk* en de *Aboe Nawas*. De *Hikajat Mahasjodhak* (Volksalmanak Malajoe 1931) bevat een aantal verhalen van schrander uitgevoerde moeilijke opdrachten en streken die ten dele Uilenspiegel-achtig zijn, soms zelfs dezelfde als van de vijf Maleise helden. De Atjehse *Mĕdĕhak* komt er in hoofdtrekken mee overeen, en geldt voor de Atjehers, inzonderheid de hoofden, als het kort begrip van alle staatsmanswijsheid. Dit werkje nu is een bewerking, zo al niet een vertaling, van het *Mahā-oemmaga-djātaka,* dat in het gehele Oosten blijkbaar zeer in aanzien was en nog is, ook blijkens vertalingen in het Singhalees en Tibetaans. Zijn naam in de Archipel zal het wel danken aan het Voor-Indische woord *Mahôsjadha,* uit *mahā* en *oesjadha,* groot geneesmiddel.

Ook de *Aboe Nawas* geheten geschriften bestaan uit een twintigtal of twee dozijn verhalen, waarin de held zich uit de zotste situaties weet te redden, of zijn heer in 't moeilijkste parket brengt. Terwijl

de Mahôsjadha nog een meer ernstig karakter had, en men de gewijde herkomst ervan nog meent te kunnen proeven, de held bestempeld kan worden met het praedicaat *wijs*, wordt *Aboe Nawas* alleen als *slim* voorgesteld. Er bestaat een *Tjĕritĕra Aboe Nawas*, een *Hikajat Aboe Nawas* van geringer en weinig afwijkende inhoud, en een combinatie van deze twee (BP). Ook in het Javaans en Soendaas is deze stof op dezelfde wijze bewerkt door BP. *Aboe Nawas* schijnt tamelijk populair te zijn in verschillende delen van de Archipel, vooral in *santri*-kring en in de Soenda-landen, in het algemeen in Mohammedaanse streken. De *Tjĕritĕra Aboenawas* sluit aan bij de Turkse cyclus van *Nasreddin* en is meer van Perzisch-Arabische oosprong, terwijl de *Hikajat Aboenawas* wellicht Mohammedaans-Indisch is; in de Archipel worden ze nu zonder bezwaar tot één geheel versmolten.

De historische Aboe Nawas was dichter aan het Hof van Haroen ar-Rasjied en van zijn verzen zijn er ons overgeleverd. Maar daarnaast had hij de faam van een olijk grappenmaker te zijn; niet zijn verzen maar zijn grollen hebben hem een eeuwige reputatie bezorgd. Zijn kluchten worden verteld bij de Suaheli's in Afrika en op Madagascar en in Zuid-Arabië, randgebied en buitenpost van de Arabisch-Moslimse beschaving. Zo was hij een komisch type naast Nasreddín, van wiens roep hij zich blijkbaar meester heeft gemaakt; tenminste voor de Archipel is dat geschied. Dat hier weleens een Aboe Nawas-verhaal aan Kĕbajan wordt toegeschreven, en omgekeerd, ligt zeer voor de hand.

Tot dit genre behoort ook de *Hikajat Moesang Bĕrdjanggoet*, volledig uitgegeven in de M.L.S., niet lang geleden waarschijnlijk uit een Moslims-Indische bron alweer in het Maleis bewerkt, verwant met de klassieke Indische verzamelingen van *Kathā-sarit-sāgara, Hitopadeça, Çuka-saptati* en *Pantja-tantra*, met *Bachitiyar* en *Duizend-en-één-nacht* — over al welke in de volgende hoofdstukken.

Het vertellen van een grap wekt altijd en overal de neiging op, er een nog grappiger te vertellen, en dan nog een; ze worden dan toegeschreven aan dezelfde persoon (Tijl Uilenspiegel, Kĕbajan) of dezelfde bevolkingsgroep (Jodenmoppen). Niet alleen door onderzoekers, maar ook door inheemse bevolking zelf wordt een dergelijke serie herhaaldelijk verenigd en op schrift gesteld. De stof blijft evenwel vlottend, en meer dan eens wordt een vertelsel nu eens aan de een en dan aan de ander toegeschreven. De verhalen blijken ten dele slechts plaatselijk bekend te zijn, anderdeels alleen bij nabuurvolken, menigmaal ook over de hele Archipel verbreid te zijn of zelfs over Azië en Europa.

ZEVENDE HOOFDSTUK

PENGLIPOER LARA; HIJ, DIE DE ZORGEN VERDRIJFT

Een aanzienlijk deel van de verhalen, die in de vorige hoofdstukken ter sprake werden gebracht, leeft bovenal in de volksmond, en zou zonder Westerse bemoeienis nauwelijks op schrift gesteld zijn. Ze waren en zijn gemeenschappelijk cultureel bezit; een ieder kan er deel aan hebben en ze doorgeven. Dit is ook het geval met de *pantoen's,* waaraan het volgend hoofdstuk is ingeruimd, immers een ieder kan ze te pas brengen in geestig gesprek, flirt, aansporing en terechtwijzing.

Daarnaast kent de Maleise samenleving nog de verteller van professie, die zijn gehoor geboeid weet te houden met de avonturen van zijn helden en heldinnen, met uitgewerkte beschrijvingen van de pracht der paleizen en hoven der sprookjeskoningen. Zo'n verteller heet *pĕnglipoer lara,* vertrooster van smarten, en inderdaad weet een goed verteller voor enige uren de gedachten minstens zo goed af te leiden als een boeiende film dit vermag bij hen die hierin verstrooiïng zoeken voor de dagelijkse zorgen. Na de hitte des daags daalt reeds bij het ondergaan van de zon een weldadig gevoel van rust in alle gemoederen, versterkt door de bezwaarlijkheid tot verder arbeiden bij de uiterst spaarzame verlichting. Is het avondeten genuttigd, dan is de rust volkomen; nu begint de verteller. Hij zit in de open voorgalerij van een plaatselijk hoofd of in de veranda van een particulier huis, en vertelt. Dit zal plaats gevonden hebben in de dorpen en dorpjes, de gehuchten en nederzettingen ver de rivier op en de bossen in. Hoogstwaarschijnlijk kan hij zelf lezen noch schrijven, zonder hieraan ooit behoefte gevoeld te hebben. Zijn voordracht is monotoon als las hij uit een boek, op enigszins zangerige wijze. Niet zonder bedoeling is zijn plaats veelal zó gekozen, dat ook de vrouwen in haar vertrekken hem kunnen horen. De tekenen van instemming en het gelach van het mannelijk deel van het gehoor wordt dan ook getrouwelijk geaccompagneerd door het vrouwelijk deel aan de andere zijde van de gordijnen en de dunne wanden, waar ook zij vol gespannen aandacht toeluisteren. Een dergelijk gezellig samenzitten al luisterende kan uren worden voortgezet, tot diep in de nacht, en wordt de volgende nacht wel vervolgd.

Geen ogenblik van aarzeling bij de verteller, die zijn verhalen al van jongs af kent, ze van zijn vader en voorouders heeft geërfd. Zij waren *jang ĕmpoenja tjĕritĕra ini,* de bezitters van het verhaal, en vertelden ze vroeger aan de ouders van het gehoor van nu. Het was hun broodwinning, want waar ook de vertellers gingen, overal wachtte hen een klein beloninkje, een hartelijk welkom en een smakelijk maal. Zou het Homerus in de kleine Griekse stadjes van de oude tijd veel anders zijn vergaan? vraagt MARXWELL, aan wie het bovenstaande in hoofdzaak is ontleend.

De verteller [1]) geeft weinig om de draad van het verhaal; het is hem te doen om de afzonderlijke toneeltjes en de beschrijving die hij geven kan van oproep tot de strijd en gevecht, liefdesscènes, *pantoen*-wedstrijden tussen minnaar en geliefde, levendigheid van dialoog en juiste woordkeus. Hij poogt de gedachten van zijn hoorders te onttrekken aan hun eigen armoedige omstandigheden en ze te doen verwijlen in een ideaal-wereld van schone prinsessen, wier namen al liefelijk in de oren klinken als poëzie, van dappere prinsen, wier toverwapenen het tegenwoordige oorlogsmateriaal nog verre overtreffen in destructieve kracht, van paleizen uit goud met juwelen bezet, van mannen en vrouwen, wier levens één lange reeks van feesten is, dank zij der vorsten milddadigheid. De hoorder geniet van al dit moois, dat hem onttrekt aan de moeizame werkelijkheid, en met des te meer gemak, naarmate hij nog vast in het geloof verkeert, dat al die zaken mogelijk zijn, ja, dat ze zijn gebeurd. Veel aandacht wordt besteed aan 's helden verre reizen en avonturen, die hij altijd heeft met schone prinsessen welke hij ontmoet, in tuinen waar de bomen gouden bladeren hebben, waar de briesjes hem verkwikkende koelte toewaaien en in zijn oren klinken als muziek. Tenminste in de geest bezoekt de hoorder toverlanden, waar vogels en ook bloemen zijn begiftigd met vermogen om te spreken, waar vissen zelfs hun stomheid hebben afgelegd.

Het vertelsel zal nooit middenin 't verhaal beginnen, maar in de regel bij de ouders van de held. Gewoonlijk gaat de geboorte van de held — na twaalf maanden zwangerschap — gepaard met allerhande tekenen en astrologische voorspellingen van groot geluk, dat hem te wachten staat. Meestal is hij een prins, buitengewoon aantrekkelijk, stralend van voorkomen als gepolijst goud, en zonder zijnsgelijke. Daartegenover de prinses, zeer schoon, rond van gezicht als de volle maan, een voorhoofd zo mooi rond als een driedaagse maan, krullend haar als de opengaande bloeiwijze van de

---

1) Naar OVERBECK.

palm, ogen als de morgenster, wenkbrauwen scherp als een kunsthanespoor, oren als *kĕpajang*-bloemen, wangen glad als gepelde eieren, een rechte spitse neus, een mond als een openbarstende granaatappel, een slanke hals en schuine-aflopende schouders, ranke leest en mooi-ronde borsten, vingers als de stekels van een stekelvarken, een gestalte die wiegt als een bloem op zijn steel, hielen, zo glad-rond als vogel-eieren, kuiten zo vol als *padi* die heeft vruchtgezet. Het lijkt wel, of de Maleier er nooit genoeg van krijgt, dergelijke beschrijvingen te horen. De twee gelieven worden nu eens gescheiden door een monster dat het land der prinses verwoest en de bewoners uit elkander jaagt, dan weer door een ander minnaar, die naar haar hand dingt, maar wordt afgewezen, of door een godheid, die haar schaakt of in een man verandert of doet verdwijnen uit de gezichtskring van hem voor wie zij was bestemd. Dan trekt hij uit om haar weer op te sporen. Gedurende zijn tochten ontmoet hij veelal minstens drie andere schone prinsessen, die hij al spoedig huwt. Hij stuit ook op veel vijanden, zoals daar zijn euvelgezinde vorsten, draken en griffioenen, reuzen en kwade geesten, die hij dan overwint door toverkracht en bovennatuurlijke wapenen na de meest verschrikkelijke gevechten. Ten slotte gewint hij de uitverkorene, die het uiteindelijk geluk der liefde vormt, en vestigt zich als heerser van de landen, die hij heeft veroverd, of wel geërfd van vader of van schoonvader. Als jongeman moet hij zich bij wijze van voorlopige vrouw nog behelpen met de dienares Kĕmbang Manis of Kĕmbang Tjina. Op zoek naar haar, wier schilderij hem gansch uitzinnig heeft gemaakt, dan wel van wie een haar hem heeft gebracht tot het besluit „zij en geen ander" ontvangt hij menigmaal de hulp van Nénék Kĕbajan, „Grootmoedertje Dorpsbode", veelal een oude verzorgster der fieldin, die woont in een fraaie bloementuin, waar de prinsessen komen baden; haar oor heeft menig schuchter ja-woord horen lispelen. Op allerlei manieren helpt zij met raad en daad de twee gelieven, die elkaar niet kunnen krijgen. (Zó is zij als literaire figuur; het is hier niet zozeer de plaats om in te gaan op de achtergrond, waaromtrent veel te doen is geweest in de vakliteratuur). Dan is er nog de trouwe bediende Boedjang Sĕlamat, zijn heer tot in de dood verknocht. De afloop van zo'n Maleis verhaal is altijd bevredigend; de held krijgt de geliefde zijns harten, liefst nog enige erbij, een schare kinderen, een koninkrijk en veel geluk natuurlijk. Anders kan 't niet.

Een eigenaardigheid in stijl, waardoor zich deze verhalen onderscheiden van alle andere Maleise literatuur is deze, dat traditionele beschrijvingen worden opgenomen in korte regeltjes, waarvan

de woorden ontegenzegglijk enigszins assoneren, maar niet rijmen. De hoorder kent die stereotype uitdrukkingen uit andere verhalen, dan wel ze worden in één verhaal telkens herhaald. Deze dichterlijke stukjes zijn van de gehele Maleise poëzie de minst gekunstelde, daardoor de meest direct-poëtische. Naast de *pantoen's*, die zo spitsvondig kunnen zijn, en de *sjaᶜir's* met de dreun van hun vaak eentonig rijm, is dit een vorm van poëzie die niet mag verwaarloosd worden. Enige voorbeelden van de vertelstijl:

Het paleis:

Pĕnoeh sĕsak hamba sahaja;	Stikvol is het met bedienden,
ada jang ĕmpat sĕnama,	er zijn er vier met dezelfde naam,
ada jang lima sĕnama,	er zijn er vijf met dezelfde naam;
dilaoeng diroemah,	roep je er een binnen,
ditanah menjaoet,	dan antwoordt een buiten,
dilaoeng ditanah,	roep je er een buiten,
diroemah mĕnjaoet.	dan antwoord een binnen.

De haven:

sĕloep wangkang bĕrgĕndingan,	sloepen en jonken in massa opeen,
bĕrdjĕnis gada-gadanja:	met wimpels van allerlei soort;
ada jang mérah gada-gadanja,	er waren er met rode wimpels,
moeatan soetĕra dan mastoeli;	hun lading: zijde en grove stof;
ada jang poetih gada-gadanja,	er waren er met witte wimpels,
moeatan lilin dĕngan gĕtah;	hun lading: was en plantengom;
ada jang hidjau gada-gadanja,	er waren er met groene wimpels,
moeatan kĕsoemba dĕngan malau;	geladen met wilde saffraan en lak;
ada jang koening gada-gadanja,	er waren er met gele wimpels,
moeatan ĕmas dĕngan pérak.	hun lading bestond uit goud en zilver.

De nanacht:

Tĕngah malam soedah tĕrlampau,	Middernacht is reeds verstreken,
dinihari bĕloem lagi tampak,	nog niet te zien de ochtendschemer,
boedak-boedak doea kali djaga,	de kinderen werden al 2× wakker,
orang moeda poelang bĕrtandang,	de vrijers keerden terug van bezoek,
orang toea bĕrkalih tidoer.	de ouders draaiden zich om in hun slaap.
Emboen djantan rintik-rintik,	Buiten droppelt nu de dauw,
bĕrboenji koeang djaoeh kĕtĕngah,	ver in het woud schreeuwen fazanten,

sĕring-lanting riang dirimba,	cicaden sjirpen in de bossen,
mĕlĕngoeh lĕmboe dipadang,	runderen loeien in de vlakte,
samboet mĕngoeak kĕrbau dikandang,	karbouwen op stal bulken terug,
bĕrkokok mĕndoeng, mĕrak mĕngigal.	hanen kraaien, pauwen pronken.
Fadjar sĕdang mĕnjingsing naik,	Terwijl het eerste ochtendgloren opstijgt,
kitjak-kitjau boenji moerai,	laat vogel *moerai* zich zacht horen.
taptibau mĕlamboeng tinggi,	vliegen de nachtvogels opwaarts.
bĕrkoekoe balam dioedjoeng bĕndoel,	Duiven kirren onder hun steunbalk,
tĕrdĕngoet poejoeh pandjang boenji,	de kwartel slaakt zijn lang geroep,
poentoeng sadjĕngkal tinggal sadjari,	brandhout is op een vinger na op —
itoelah alamat hari 'nak siang.	dit zijn de tekenen dat het dag gaat worden.

Deze poëzie sluit in metrum, toon en stijl aan bij de bezweringsformules, waarvan er een enkele is opgenomen in H 4, Een Begin van Literaire Vormgeving. Ook gelijkt ze op de bewoordingen waarin vervat zijn de oude *ʿadat*-spreuken van Nĕgĕri Sĕmbilan, de Mĕnangkabause bevolkingsgroep, die zich in Malakka heeft gevestigd met behoud van veel oude cultuur. Niet alleen beelden en metrum zijn hetzelfde, maar gehele passages komen overeen. De intrigue doet vaak Indisch aan, soms ook Javaans.

Deze in de mondelinge overlevering voortlevende *pĕnglipoer-lara-verhalen*, waarvan we in de hier onder volgende *Oemboet Moeda* de eenvoudigste vorm kunnen zien, zijn niet ontkomen aan allerlei uitbreiding en omwerking. Ze waren te kort en eenvoudig naar de smaak der Maleiers, werden dus gecompliceerder en fantastischer gemaakt. Toch werden ze toen nog niet tot de literatuur gerekend; Maleise letterkundigen zijn al evenzeer gesteld op demonstratie van eruditie als die van de meeste andere landen en tijden. Waarschijnlijk van Sumatra herkomstig, zijn ze op Malakka opgetekend door het initiatief van de Engelse Malaïci STURROCK en WINSTEDT, *en toen in grammaticaal proza overgebracht.* Hoezeer ze dus vervormd mogen zijn op hun reizen en in verloop van tijd, toch vertonen ze nog verscheidene ouderwetse trekjes. De helden worden voorgesteld als historische personen, die leven in bekende reële landen. De fantasie zwerft niet te ver, de gezonde humor is zeker niet verheven. Mogen beschrijvingen zich al eens herhalen en dus conventioneel zijn, aan-

schouwde realiteit ligt eraan ten grondslag. Geloofsvoorstellingen en gebruiken, hierin beschreven, mogen dan ook op één lijn gesteld worden met wat *S M* en *Hikajat ᶜAbdoellah* ons hieromtrent mededelen [1]).

Hieronder volgen nadere bijzonderheden omtrent enige *pĕnglipoerlara*-verhalen.

(1) De eenvoudigste vorm van dit soort verhalen vinden we in de *Tjĕritĕra Si Oemboet Moeda,* d.i. de oorspronkelijk Mĕnangkabause *Kaba Si Oemboei Moedo,* vermaleist door het Kantoor voor de Volkslectuur [2]). De gebeurtenissen worden geschilderd in uiterst korte en eenvoudige proza-zinnetjes, voor de beschrijvingen wordt gebruik gemaakt van poëzie als de bovenstaande. Duidelijk is het onderscheid echter niet, de proza-zinnetjes in deze literatuursoort zijn zó kort en eenvoudig, dat het geheel een vlottende vorm is tussen poëzie en proza in. De inhoud wordt gevormd door het volgende korte gegeven: Een mooie en knappe jonge man wordt bij een eerste ontmoeting zó tot over zijn oren verliefd op een meisje, dat hij in zijn verwarring een akelig figuur slaat. Hij loopt een blauwtje — maar neemt wraak. Zijn moeder weet hem een toverfluit te verschaffen, waardoor het meisje op haar beurt geheel bekoord geraakt. Maar nu is het aan hem, om haar vruchteloos te laten verlangen. Het verhaal eindigt natuurlijk met hun gelukkige vereniging.

In dit verband moge ook genoemd worden de Mĕnangkabause ridderroman in rijmloze korte versregels *Kaba Sabi Nan Aloeih.* Door Volkslectuur is dit vermaleist en gedramatiseerd in vijf bedrijven (*babak*), elk voorafgegaan door een inleiding (*pĕndahoeloean*) en onderverdeeld in tonelen (*tontonan*). De schone jonkvrouw Sabai, dochter van de ridder Radja Bĕrbanding, wordt tot (bij)vrouw begeerd door de verwaten ridder Radja nan Pandjang. Hoe schoon, lief en flink zij ook moge zijn, haar vader geeft veel meer om zijn verwende zoontje Mangkoetak Alam. Het beledigend aanzoek wordt afgeslagen; in het duel hieropvolgend wordt Radja Bĕrbanding op bedriegelijke wijze verslagen. Wanneer de onmannelijke Mangkoetak Alam versaagt, gordt Sabai zelf zich de wapenen aan en neemt wraak voor de dood haars vaders. — Een der aantrekkelijkste Maleise boeken.

---

1) H. Overbeck in JRAS Malayan Branch.

2) Bij lectuur make men ook gebruik van een Mĕnangkabaus Wdbk.

(2) De *Hikajat Malim Déwa* [1]) mag vooral niet verward worden met de hieropvolgende *Malim Déman*. Evenals de volgende vier *hikajat's* wisselt het proza dat de gebeurtenissen vertelt met de gebruikelijke lyrische passages af. Het verhaal in zijn geheel schijnt niet verspreid te zijn buiten het Schiereiland, al zijn trekjes van elders bekend [2]).

(3) De *Hikajat Malim Déman* [3]) is een van de bekende romances van het Schiereiland en Sumatra allebei, waar het tot de meest geliefde verhalen behoort zowel in het Maleis en Mĕnangkabaus als ook in het Bataks en bij de Atjehers. Nog is niet uitgemaakt, vanwaar 't oorspronkelijk afkomstig is. Maar de bewerking in 't Mĕnangkabaus is veel uitvoeriger, zoals we die nu kunnen leren kennen uit de vermaleising ervan [4]) en wekt de indruk van te zijn een uitbreiding van een geliefd gegeven. Ook sommige der Batakse bewerkingen maken die indruk; de Atjéhse *Hikajat Malém Diwa* (sic; de held heette tot zijn 7de jaar M. Déman) in zijn betrekkelijke eenvoud vertoont nog de meeste overeenkomst met de Maleise bewerking. Dit is ook wat zich van te voren liet voorspellen, daar een zeer aanzienlijk deel der Atjehse letteren teruggaat op die van de concurrerende zeevaarders aan beide zijden van Straat Malakka, en niet op die van de berg-bewonende Mĕnangkabauers [5]).

(4) De *Hikajat Radja Moeda* [6]) schijnt slechts bekend te zijn op het Schiereiland, in deze tijden [7]).

(5) De *Hikajat Anggoen Tji' Toenggal* [8]) is voor Westerlingen misschien het meest interessant. Immers naast de gebruikelijke sprookjesmotieven van magische geboorte en opwekking uit de dood, herinneringen aan de legende van de apen-koning Hanoeman, het te water laten van 's helden schip met een enkel haar — daarnaast is er een *Radja Bĕdoerai Poetih* (Bĕdoerai is waarschijnlijk gelijk viceroy), een *Radja Portoegal*, een *Kommandant Tehling*

1) Hikayat Malim Dewa M.L.S. VII; bij lectuur make men gebruik van een der Maleis-Engelse woordenboeken, daar deze rekening houden met speciaal Malakkaanse woorden.
2) Kats 121-8 geeft het begin.
3) Hikayat Malim Deman, M.L.S. VIII.
4) Malim Déman oléh A. Dt. Madjo Indo, BP.
5) Kats 128—141 geeft het begin = M.L.S. VIII p 13—27.
6) Hikayat Raja Muda, M.L.S. X.
7) Winstedt & Blagden 137—140 geeft vrijwel het begin.
8) Hikayat Anggun Che Tunggal M.L.S. XI.

op een reusachtig schip, waarop de taal van de Nasrani's wordt gesproken [1] [2].

(6) De *Hikajat Awang Soeloeng Mĕrah Moeda* [3] kan gekenschetst worden als een zeevaardersroman. Het is de omvangrijkste van de vijf *pĕnglipoer-lara*-verhalen, die Pawang Ana wist te vertellen, en die Radja Hadji Jahja in grammaticaal proza overbracht. Een deel van het verloop volgt hieronder, voor zover nodig tot het goed begrip der fragmenten, die ervan werden opgenomen in bloemlezingen.

In het rijk Pati Talak Trĕngganoe regeerde vorst Si Hĕlang Mawai, die vier dochters had. De echtgenoot van de tweede dochter Poetĕri Oeli Pati Talak Trĕngganoe volgde na zijn dood op. De jongste dochter was getrouwd met Prins Si Hĕlang Laoet, maar had geen rijk; daarom gingen zij naar het toen koningloze Bandar Bĕngkalis. Hun zoon Awang Soeloeng Mĕrah Moeda werd vroeg wees en opgenomen door zijn tante en haar man, een aristocraat van Bandar Bĕngkalis. Zij voedde hem op samen met haar dochtertje Poetĕri Dajang Noeramah. Hard te verduren had Awang Soeloeng Mĕrah Moeda het bij zijn stiefvader, die hem tenslotte wegjoeg, maar bij wie hij in de schuld bleef staan. Veel werd echter goed gemaakt door de aanhankelijkheid van zijn nichtje.

Koning Nachoda Toea te Sĕmarang had een wonderschone dochter Toean Poetĕri Dajang Sĕri Djawa. Zij was niet gesteld op de man, met wie zij verloofd was en haalde haar vader over tot een plezierreis naar Bandar Bĕngkalis. Awang Soeloeng Mĕrah Moeda vermomde zich als lelijke Sakai-knaap, maar wist toch de prinses onder zijn betovering te brengen. Hij liet zich bidden en smeken voordat hij bij haar in dienst trad.

Dajang Noeramah en Dajang Sĕri Djawa bestreden elkaar in een heet gevecht het bezit van de schone prins, die zich vermomd had als onaanzienlijke lummel. Dajang Noeramah verloor het ten slotte, maar vervloekte Dajang Sĕri Djawa, dat deze de door haar geliefde man ook eens zou verliezen.

De stuurman van Nachoda Toea's schip, een man uit Poelau Laoet,

1) KATS 111—120 geeft het begin.

2) De Maleise *sjaᶜir* Anggoen Tji' Toenggal (BP) is bewerkt naar de Mĕnangkabause *tjĕritĕra lama,* oude historie, *Nan Toenggal si Magék Djabang Magék Doerahman* geheten. Deze moet ter Sumartra's Westkust algemeen bekend zijn; daar te lande werd er ook een toneelstuk van gemaakt. De *hikajat* en de *sjaᶜir* hebben meer gemeen dan de titel alleen, maar verschillen onderling toch ook weer zoveel, dat het staat te bezien of ze meer punten van overeenkomst dan wel van verschil vertonen.

3) Hikayat Awang Sulong Mĕrah Muda, M.L.S. 5.

deed alsof hij de prinses op de vlucht gejaagd had en zich dapper betoond had in de strijd. Hij wist van de oude vorst gedaan te krijgen, dat hem de hand der prinses werd toegezegd. Toen echter zeerovers verschenen, verstopte hij zich, evenals bij het vorig gevecht. Poetĕri Dajang Sĕri Djawa moest andermaal bidden en smeken, dat de Sakaijongen haar helpen zou in de strijd. Deze legde dan eindelijk zijn toverkleed en zijn toverwapens aan.

Zo uitgerust [1]) trad hij op de zeerovers toe, die 't schip geënterd hadden. Die erkenden hem als hun opperhoofd en vroegen om vergiffenis. Op 't horen, dat Awang Soeloeng de pandeling was van Dajang Sĕri Djawa (die zijn schuld aan zijn stiefvader had betaald), boden ze aan, het schip van „Toean Poetĕri" met zilver te beladen. Toean Poetĕri kwam tussenbeide en verklaarde, dat dit niet waar was, maar dat zij de krijgsgevangene was van Awang Soeloeng. Deze echter gaf ten antwoord, dat hij haar wel geholpen had, Dajang Noeramah te bestrijden, doch ook zelve de oorzaak was van de strijd. Maar nu zou hij de zaak met Dajang Noeramah wel weer in orde brengen, waartoe hij verlof vroeg om naar Bĕngkalis terug te mogen keeren. Dajang Sĕri Djawa was doodelijk bedroefd toen zij hem aldus hoorde spreken; ze poogde over boord te springen, werd echter vastgehouden, en zonk in onmacht neer. De rovers smeekten Awang Soelong, zijn bruid niet zo te kwellen; de dienares vlocht nog een passend vers erdoor, en Awang Soeloeng nam Dajang Sĕri Djawa op schoot en gaf in *pantoen's* toe, dat hij maar had gescherst. Toean Poetĕri kwam uit haar bewusteloosheid bij, en door tal van *pantoen's* heen en weer werd de goede verhouding hersteld. De rovers werden feestelijk onthaald, belaadden 't schip met goud en trokken weder af, waarop Awang Soeloeng zich weer terugtrok.

De stuurman merkte 't eerst, dat de zeerovers waren weggegaan; hij slachtte een kip en toonde de bebloede kris als het bewijs aan Radja Nachoda Toea, die bij de komst der rovers bewusteloos geworden was en nu pas weer bijkwam. De oude schonk hem geloof en wilde de stuurman met zijn dochter laten trouwen. Dajang Sĕri Djawa bespotte hem om zijn lichtgelovigheid en zond hem naar het hoekje, waar Awang Soeloeng zich verborgen hield. Daar zag hij deze in zijn volle schoonheid en in koninklijk gewaad. Verwonderd ging hij naar zijn dochter terug en vroeg haar, wie die jonkman was; zij bracht hem op de hoogte en toonde hem het goud, waarmee de rovers 't schip beladen hadden. Nachoda Toea liet toen Awang Soeloeng roepen, die evenwel niet kwam, voordat de vorst hem zelf ging halen. Hij werd toen in het huwelijk verbonden met Dajang Sĕri Djawa, met wie hij ging naar 't bruidsvertrek, terwijl de stuurman met verbeten woede weer aan het stuur moest staan. Zo voeren ze

1) WINSTEDT & BLAGDEN p. 140—151 = M.L.S. V. p. 121—133.

naar Java, genoten van hun reis en gaven aan hun gevoelens lucht in speels *pantoen*-spiegelgevecht [1].

Hij komt ook langs het rijk Pati Talak Trĕngganoe [2], waar Toean Poetĕri Pinang Masak, dochter van Oeli Pati Talak Trĕngganoe, haar vader over wist te halen, de knappe jonkman uit te nodigen. Awang Soeloeng nam afscheid van zijn gemalin, voorzag zich van zijn staatsiekleren en ging aan land, waarbij hij begeleid werd door een trouwe dienaar uit de scheepsbemanning. Toen hij bij 't paleis kwam, klonken alle vorstelijke muziekinstrumenten vanzelf. De vorst had al vermoed, dat hij zijn neef daar voor zich had, en nodigde hem bij zich uit, maar Awang Soeloeng vroeg hem verlof, eerst naar de haneklopbaan te mogen gaan. Zijn vechthaan, die hij van het schip had meegebracht, behaalde een schitterende overwinning en vloog toen op de nok van het paleis van Toean Poetĕri Pinang Masak, waar hij driemaal kraaide [3].

Het tiental tot dusverre bekende en in druk toegankelijke pĕnglipoer-lara-verhalen bestaat verder uit de *Radja Boediman, Radja Ambong, Radja Donan* en ten slotte een *Sĕri Rama,* welke een vereenvoudigde omwerking is van een Voor-Indisch Rāmāyana, waaromtrent nader in H 13.

---

1) Tot zover WINSTEDT & BLAGDEN.
2) KATS 106—110 = M.L.S. V p. 134—139.
3) Tot hier KATS 106—110.

ACHTSTE HOOFDSTUK

HET VERNUFTIG SPEL VAN DE PANTOEN

Menig gezegde van een Maleier en menige passage in de Maleise letterkunde blijft onbegrijpelijk, zolang men nog geen inzicht heeft in Oosterse wijze van zich uit te drukken, in de speelsheid en het vernuft van de Indonesische geest. Telkens komt men in aanraking met de neiging om iets niet bij zijn naam te noemen, doch een omschrijving of aanduiding te gebruiken, onbegrijpelijk voor de oningewijde. Dit verschijnsel mag echter niet alleen beschouwd worden als een uiting van speelse geest en rap vernuft — waarover dit H, — maar heeft als diepere ondergrond het geloof aan de kracht van het woord — zie hiervoor H 3.

Enige voorbeelden van min of meer vaststaande symbolen: Ruim een eeuw geleden kreeg RAFFLES, die het „tussenbewind" op Java had gevoerd en nu zetelde in het als concurrerende havenplaats opgezette Singapoera, een brief van de koning van Siam, aanmatigend van inhoud en zonderling van vorm. Aan het rechthoekig document ontbrak nl. een hoek. RAFFLES riep er zijn schrijver ᶜABDOELLAH bij, die dit niet kon of althans durfde verklaren. Toch gaf RAFFLES zijn eigen verklaring: het Brits imperium ware in de ogen van Siam's heerser niet meer dan een hoek afgescheurd van zijn eigen rijk! ᶜABDOELLAH bevestigt deze opvatting zonder enig voorbehoud en roemt in dit verband de ook bij andere gelegenheden gebleken scherpzinnigheid van RAFFLES, zijn juiste kijk op Indonesiërs en hun psyche (*Hikajat ᶜAbdoellah,* H 12, verhaal 16).

Lang geleden, in de veertiende eeuw, zou de heerser van Java, Batara van Madjapahit geheten, een afgezant gezonden hebben naar het Maleise rijk van Singapoera. Het beleefdheidsgeschenk van de diplomaat bestond uit een houtkrul, zeven vadem lang, aan één stuk afgeschaafd, zo dun als papier, en opgerold op de wijze van het oorsieraad van een... vrouw. De aanbiedingsbrief luidde als volgt: „Aanschouw, o vorstelijke jongere broeder, de bekwaamheid „der Javaanse houtbewerkers; zijn er in Singapoera ook zulke „knappe vakmensen?". — Begrijpend sprak de Maleise vorst: „De „Batara van Madjapahit ontkent onze mannelijkheid, dat hij ons een „oorsieraad voor vrouwen zendt". — De gezant loochent dit en herhaalt zijn vraag, waarop hij ten antwoord krijgt: „O ja, wel

knapper". — Vóór de ogen van het hele hof wordt nu een heftig tegenspartelende jongen in een ommezien van zijn lokkenpracht beroofd door een man met een bijl, zo glad of hij geschoren ware! De Javaanse afgezant kreeg de bijl als beleefdheidsgeschenk mee terug naar Java. De Batara van Madjapahit, die het volkomen begreep, sprak woedend: „De koning van Singapoera bedoelt hier- „mee te zeggen, dat hij ons net zoo scheren zal als die jongen, als „wij derwaarts gaan." — En hij rustte een vloot uit. (SM 5/2-5).

De koning van Siam was tevreden wanneer hij een jaarlijkse schatting kreeg van kleine in zilver en goud nagemaakte boompjes of bloemen, symbool van de onderworpenheid der aanbieders. De Maleise geschiedwerken behandelen dit en bagatelle, pogen de ware betekenis te verdoezelen, noemen deze althans niet, en stellen het graag voor als gold het hier een vriendelijke attentie voor de speelgoedkast van de telgjes van de Boeboenja [1]).

In de eerste twee gevallen moet de geste-zonder-woorden begrepen worden, in het derde gekend zijn. Hier hebben we te maken met een vaststaand symbool, zoals ook aan de Europese beschavingen welbekend *is,* en in meerdere mate *was.* Lezers van Quo Vadis zullen zich herinneren, hoe het teken van de vis middel tot onderlinge herkenning was voor de vervolgde Christenen; het Griekse woord i.ch.th.u.s bevat namelijk de beginletters der woorden Ièsous Christos, Theou ᶜuios, Sotèr, d.i. Jezus Christus, Gods Zoon, (onze) Heiland. Nog in de dagen van DÜRER werden symbolen veel gebruikt en algemeen begrepen; in later tijd is het begrip hiervan verminderd. In de Maleise maatschappij daarentegen is dit levend gebleven. Men moet weten dat de *kĕmbodja* de bloem is der begraafplaatsen en een toespeling bevat op de dood, de *dĕlima* het vaststaande beeld voor de lippen van een mooi meisje, de bittere *pĕria* het symbool van ontgoocheling. Zure *djĕroek*'s zetten de ouders van een meisje voor aan de afgevaardigden van een pretendent, die ze niet accepteren. *Soebang,* oorringen zijn het symbool van een ongerepte maagd, een aangevreten jonge kokosnoot is de aanduiding voor een meisje dat omgang heeft gehad met een man. Dit zijn enige voorbeelden uit talloze, en voor het begrijpen van een typisch Maleis gesprek, gekruid met dergelijke symbolische uitdrukkingen, is kennis van grammatica en woordenschat niet voldoende, maar wordt ook vereist speciale kennis van het Maleise leven, planten en dieren, bloemen en vruchten.

---

1) SM 8/4; Hikajat Radja-radja Pasai; Sadjarah Nĕgĕri Kĕdah of Hikajat Marong Mahawangsa — allen behandeld bij H 11.

Naast symbolen om iets te suggereren bezigt de Maleier ook zeer vaak assonerende woorden. Wie *sĕlasih* zegt, bedoelt *kĕkasih,* geliefde; wie van *padi* of *djati* spreekt, bedoelt *hati,* hart, en met *antara Djati dĕngan Bintan* wordt bedoeld *antara hati dĕngan djantoeng,* tussen hart en lever, een omschrijvende uitdrukking voor de ware zetel der liefde. Van deze soort zijn zeer veel staande en spreekwoordelijke uitdrukkingen bekend. Ge hebt bijvoorbeeld naar iets geinformeerd en ontvangt ten antwoord: *soedah gaharoe tjĕndana poela.* De letterlijke vertaling luidt: (ge hebt) al aloëhout (gekregen, en nu verlangt ge) nog weer sandelhout. Dit ware onbegrijpelijk indien men niet wist dat met de gesproken woorden op deze assonerende andere gedoeld wordt: *soedah tahoe bĕrtanja poela,* dus: je weet het al en vraagt het weer.

Een ander voorbeeld: *air mĕngĕlintjing tĕngah laoet,* d.i. water vloeit naar (of in) het midden van de zee — zo zegt men, en bedoelt daarmee: *doeri mĕroentjing siapa mĕraoet,* d.i. een scherpe doorn, wie zou 'm nog glad maken.

Na een goede maaltijd zal men zeggen:
gĕndang gĕndoet, tali kĕtjapi tikkel de tokkel, snaar van de luit;
d.i. *kĕnjang pĕroet, soeka hati,* vol is de buik en blij is het hart!

Over een voorbijgangster zal men opmerken:
oedjoeng bĕndoel dalam sĕmak, het uiteind van de drempel in de [struiken;
kĕrbau mandoel banjak lĕmak een onvruchtbare karbouw heeft veel vet — wordt er mee bedoeld.

Naar aanleiding van een ander zal men ten beste geven:
kajoe loeroes dalam ladang, recht hout op het onbevloeide rijstveld;
kĕrbau koeroes banjak toelang een magere karbouw heeft veel [botten,
zijn de bedoelde assonerende woorden.

Wanneer men de volgende opsomming van vissoorten geeft:
siakap sĕnohong, gĕlama ikan doeri, dan bedoelt men:
bĕrtjakap poen bohong, lama-lama mĕntjoeri, d.w.z. wie in het praten al niet te vertrouwen is, wordt op de lange duur een dief.

Een meisje, dat niet meer weten wil van haar geliefde, zegt hem:
pinggan ta' rĕtak, nasi ta' dingin, het bord heeft geen barst, de rijst [is niet koud.
ĕngkau ta' hĕndak, kami ta' ingin,
zijn de assonerende woorden, die hij best kent in hun betekenis van: jij wil mij niet meer, maar ik verlang ook niet meer naar jou.

In het tegenovergestelde geval kan men rijmelen:
kĕ-Tĕloek soedah, kĕ-Siam soedah, kĕ-Mĕkah sahadja sahaja jang [bĕloem;
bĕrpĕloek soedah, bĕrtjioem soedah, bĕrnikah sahadja sahaja jang [bĕloem;
zo luiden de assonerende regels die de bedoeling uitdrukken. Ik was al in Tĕloek, ik was al in Siam, te Mekka ben ik nog niet geweest, ik heb al wel omhelsd, ik heb al wel gekust, getrouwd ben ik nog niet geweest; waarbij men lette op de steeds verder gelegen plaatsnamen, parallel met de steeds verder gaande intimiteit.

De versvorm waarin zowel assonantie als rijm vereist worden, telkens van regel 1 met 3 en 2 met 4, heet *pantoen*; bij het eind van een picnic zal men b.v. tot de laatstgekomene zeggen:
toepai batoek koeala Moear, doerian - Tĕloek Emas
waarmee men te kenne geven wil, wat ook zo verstaan wordt:
matahari tĕrsorok damar kĕloear, siapa kĕmoedian ia bĕrkĕmas.
Men zegt dus het zinneloos schijnende: een eekhoorn hoest in de riviermonding van Moear; *doerian's* van Tĕloek Emas — maar dit suggereert: de zon gaat onder, het donker komt tevoorschijn; wie het laatste komt, moet inpakken.

Als laatste voorbeeld hier een wijze les, een levensregel:
goenoeng Daik, timang-timangan; tĕmpat kĕra bĕroelang-ali(h);
boedi jang baik, kĕnang-kĕnangan; boedi jang djahat boeang sĕkali.
In vertaling: de berg genaamd Daik is een speelplaats voor apen die zich er wenden en keren; men bedoelt: goede gezindheid, daar moet men steeds aan blijven denken; verkeerde banne men uit het geheugen.

Deze eigenaardige vierregelige verzen, deze *pantoen's*, schijnen in Chinese letterkunde ook wel voor te komen, terwijl de Perzische eveneens deze vorm kent, maar vooralsnog is niet opgehelderd welk verband hiertussen bestaat, ja óf er wel verband kan gelegd worden. De *loedroek* en *gandroeng* in het Javaans van Soerabaja zijn wel de volkstümliche nabootsing van een genre dat al eeuwen lang grote populariteit geniet bij Javanen, Soendanezen, Maleiers, enz. van jong tot oud, in ernst en luim, in gesproken en in geschreven woord. Er is mischien dan ook geen onderwerp van Maleise letterkunde waarbij onderzoekers zo vaak hebben stilgestaan als de bouw van de *pantoen* en de eisen waaraan deze moet voldoen. Alvorens hierop in te gaan verdient het aanbeveling eerst kennis te nemen van enige *pantoen's* en de voor mij onnavolgbaar-knappe vertaling die de Engelse malaici WILKINSON en WINSTEDT hiervan

gegeven hebben (evenals veel van het voorafgaande te vinden in WINSTEDT's *Pantun Mělayu*, MLS 12).

Een uiterst bekende liefdes-*pantoen* luidt:

dari mana poenai mĕlajang? dari paja toeroen kĕpadi;
dari mana kasih sajang? dari mata toeroen kĕhati.

De Engelse weergave is gelijkwaardig door rijm en assonantie:

the fate of a dove is to fly, it flies to its nest on the knoll;
the gate of true love is the eye, the prize of its quest is the soul.

Een andere liefdes-*pantoen*, wel zeer vrij in zijn aantal syllaben:

pĕrmata djatoeh diroempoet,
djatoeh diroempoet — gilang;
kasih oempama ĕmboen dihoedjoeng roempoet,
datang matahari — hilang.

I lose a pearl; amid the grass it keeps its hue, though low it lies;
I love a girl, but love will pass a pearl of dew that slowly dies.

Hier wordt het orgineel zelfs overtroffen door de vertaling.

Bij de volgende *pantoen* is de uitdrukkingswijze zo beknopt, dat gelijksoortige overzetting nog duidelijker doet beseffen, met hoe weinig woorden in het Maleis volstaan kan worden; de letterlijke vertaling is ernaast gegeven, de bedoeling eronder:

dari mana hĕndak kĕmana?	Whence would you and wither?
tinggi roempoet dari padi.	Taller the grass than the grain.
tahoen mana boelan mana	When the year, and when the season,
dapat kita bĕrdjoempa lagi?	Shall it pass we meet again?

High towers the grass where once w'd meet and wander
'twixt yonder fields of golden grain;
Ah! years may pass, and moons may fleet how many,
Ere we fond lovers meet again!

Houdt men voor ogen de neiging der Maleiers tot het gebruiken van symbolen, dan kan de betekenis begrepen worden van:

kĕrĕngga didalam boeloeh,	Large ants in the bambu-cane,
sĕrai bĕrisi air mawar;	a flasket filled with rose-water;
sampai hasrat didalam toeboeh,	when the passion of love seizes my frame,
toean sĕorang djadi pĕnawar.	from you alone I can expect the cure.

De letterlijke vertaling der eerste twee regeltjes is weinig bevredigend; beter dan MARSDEN gaf WINSTEDT woord en betekenis weer in:

red ants in a bamboo—the passion
that tortures my frame is like you;
but like flask of rose-water in fashion
is the cure my dear flame can bestow.

Bij de volgende *pantoen* denke men aan *sĕlasih* — *kĕkasih* a.b.

kalau roeboeh kota Mĕlaka	Malacca fort it cannot fall,
sajang sĕlasih didalam poean	my love she cannot lie!
kalau soenggoeh bagai dikata	as dies the basil in yonder tray,
rasa 'nak mati dipangkoe toean.	in her arms will I die.

Gemakkelijk genoeg te begrijpen is deze *pantoen*:

malam ini mĕrĕndang djagoeng,	for to-night we cook us millet,
malam ésoek mĕrĕndang djĕlai;	and to-morrow 't may be maize;
malam ini kita bĕrkampoeng,	for tonight together billet,
malam ésoek kita bĕrtjĕrai.	and to-morrow wend our ways.

Hierbij wordt begrip verondersteld van de meerdere en mindere waardering van millet, d.i. gierst en maize, d.i. mais.

Maar ook vertrouwdheid met het Maleise leven, planten en dieren, bloemen en vruchten is menigmaal nog niet voldoende. Men moet op de hoogte zijn van een historische gebeurtenis om de portée te begrijpen van de eerste twee regels van de volgende *pantoen*:

Radja Maloekoe mĕmindjam	Raja Maluku a horse is running,
[*koeda,*	[steed;
koeda dipindjam koeda maulana;	a horse he has borrowed, a royal
toeankoe, njawa, orang moeda,	daily he waxes in wit and in
	cunning [breed
bĕrtambah arif bidjaksana!	my life, my lordling of royal

Immers in de eerste twee alinea's van *SM* 25 wordt verteld hoe Radja Maloekoe, op bezoek aan het Malakkaanse hof, zich verre de meerdere betoond had van de jeugd aldaar, in *sépak-raga* („voetbal") en in speerwerpen, en zo de gunst van de vorst gewon. Toen hij een paard te leen kreeg van de *maulana*, en daarop fier zal hebben rondgereden, moet hij voor de Malakkaanse moeders dier dagen wel de verwezenlijking geweest zijn van haar stoutste dromen voor de toekomst van haar zoontjes, die dan worden toegesproken

en aangevuurd met deze woorden en dit doorluchtig voorbeeld voor ogen. — De tweede regel is bepaald zwak; toch heeft deze *pantoen*, gemaakt naar aanleiding van de épante gebeurtenissen van een paar dagen, destijds zoveel succes gehad, dat meer dan een eeuw na zijn ontstaan, bij het teboekstellen van de *SM*, hij nog opgenomen werd.

Oók een historische *pantoen*, eveneens uit de *SM* 31 alinea 3, en eveneens zwak in de tweede regel, luidt:

kota Pahang dimakan api,	Ah! hot I see a fortress burning —
antara Djati dĕngan Bintan;	I'd hint not say your heart's afire:
boekan koelarang kamoe bĕrlaki,	't is not that I'd suppress your yearning
boekan bĕgitoe pĕrdjandjian.	forbid you, lady, wed your squire.

Dit is wel een eenvoudige *pantoen*; de volgende daarentegen lijkt op het eerste horen onbegrijpelijk:

tĕloer itik dari Sĕnggora,	*pandan tĕrlĕtak dilangkahi;*
darahnja titik di Singapoera,	*badannja tĕrhantar di Langkawi.*

De Leidse hoogleraar PIJNAPPEL in zijn rede over de *pantoen* beproeft de volgende verklaring: „Sanggora is de verst afgelegen „staat op de oostkust van het Maleische schiereiland; of nu eenden- „eieren, een bekende Oost-Indische lekkernij, vooral daarvandaan „komen, doet er in de hoofdzaak minder toe; de bedoeling is slechts „een beeld van verren afstand te geven. Evenzoo geeft het volgende „deel: een *pandanus*, die vlak voor ons op den weg ligt, zoodat men „er overheen moet stappen, een beeld van onmiddellijke nabijheid, „en met het dubbele beeld is dus bedoeld dat de moord gepleegd „werd op verren afstand van de plaats waar het lijk begraven is." Aldus PIJNAPPEL, principieel juist in het zoeken naar verklaring, en daarin op de goede weg; zijn opvolger VAN OPHUYSEN, „Indische jongen" met grote belangstelling voor de folklore, zeer bereisd en geruime tijd in een positie die hem de studie hiervan vergemakkelijkte, merkt in een rede over de *pantoen* over deze zelfde regels op: „*Mij* komt het zoeken naar eenig verband tusschen de „twee deelen van een *pantoen* voor een hopeloos werk te wezen. Het „is mogelijk, dat er *pantoen's* worden aangetroffen, waarbij men met „kunst en vliegwerk ertoe zou kunnen komen een dergelijk verband „aan te nemen, doch bedoeld is het zeker niet."

VAN OPHUYSEN zag hier over het hoofd, dat ook aan deze *pantoen* een geboorte wordt toegekend in het volle licht der historie; op

het eind van de *SM* 9 wordt verteld hoe Toen Djana Chatib (de prediker) als rusteloze geest kwam aanzwerven van Pasai naar Singapoera. Toen hij zag dat een gemalin van de *radja* hem vanuit een paleisvenster fixeerde, liet hij zich ook niet onbetuigd, en legde een toverkunst aan de dag, bestaande uit het splijten van een pinangpalm door de kracht van zijn blik. Maar de koning zag deze misstap en liet hem executeren; volgens sommigen werd hij begraven op de verafliggende Langkawi-eilanden.

WINSTEDT in zijn *Pantun Mělayu* zoekt naar een verklaring, zoals ook PIJNAPPEL deed, kan zich niet verenigen met VAN OPHUYSEN, en wijst erop dat *eendeneieren*, die vaak aan hennen gegeven worden om uit te broeden, naar Maleise opvatting typerend zijn voor hem die een of ander defect heeft, ook voor de rusteloze geest, de zwerver van twaalf ambachten en dertien ongelukken, verder voor afhankelijkheid en breekbaarheid. *Pandan-mat die voor je ligt* duidt aan de blanke zachte pandanus-matten die men vindt in de huizen van welgestelde Maleiers; het is onbeleefd daar met geschoeide voeten *op te treden*. Bij uitbreiding duidt dit aan een mooie vrouw die zich een minnaar aan de voeten stort, maar tegenover wier tegemoetkomendheid hij de uiterste tact moet betrachten.

Wie het met deze verklaring niet eens is, móet toch wel toegeven: se non e vero, ben trovato! Ik ben de overtuiging toegedaan dat WINSTEDT de spijker op de kop geslagen heeft. En de mogelijkheid hiertoe bezat hij, doordat hij de ontstaansgeschiedenis naging in de *SM*. Menige anders in zijn bedoeling raadselachtig gebleven *pantoen* vindt hier een gerede verklaring. Bovendien voelen we ons hier geschraagd door de opvatting van de schrijver van de *SM*, die tot de verstandigste mannen van zijn tijd moet hebben behoord, en die telkens het ontstaan van een *pantoen* toeschrijft aan de opvallende situatie van zeker ogenblik. Het al of niet vasthouden aan dit principe bij het zoeken naar de betekenis van een *pantoen* is een kwestie van vallen of staan.

In vergelijking met alles wat er gebeurt is er slechts uiterst weinig algemeen bekend en vastgelegd. Wat dus te maken van de volgende *pantoen*:

satoe, doea, tiga, ĕnam, ĕnam dan satoe djadi toedjoeh;
boeah dĕlima jang ditanam, boeah bĕrangan hanja toemboeh.

Wat een teleurstelling om *bĕrangan* (wilde kastanje) te oogsten wanneer men *dĕlima* (granaatappel) heeft gezaaid, d.w.z. om van goede leringen slechte resultaten te verkrijgen. VAN OPHUYSEN

merkt hier op: „Mij dunkt, met den besten wil kan men zich niet „voorstellen, dat een opsomming van getallen een beeld in ons kan „oproepen, dat door den volgenden zin nader wordt bepaald. Hon„derden pantoen's zijn door mij verzameld; zonder eenig voorbe„houd durf ik verklaren, dat er geen verband bestaat, althans be„hoeft te bestaan tussen de beide deelen, die een couplet vormen."

WINSTEDT stelt zich hier een Maleise boer voor, die zijn planten telt op de vingers, hun aantal compleet bevindt, maar daarentegen stomverwonderd is een ander en minder gewas te vinden dan hij had uitgepoot. Hij haalt er een soortgelijke *pantoen* bij aan:

satoe tangan bilangan lima, doea tangan bilangan sĕpoeloeh;
sahaja bĕrtanam bidji dĕlima, apa sĕbab pĕria toemboeh?

De bedoeling is dezelfde, de inkleding iets duidelijker, de verklaring zeer aannemelijk.

Nu zijn de meeste *pantoen's* erotische verzen, dus veelal gesproken in situaties, die geen fâcheux troisième verdragen als getuige, en die we ons zelf voor de geest moeten halen. Om een voorbeeld te noemen:

tĕritip ditĕpi kota, mari dikajoeh sampan pĕngail;
imam kĕtib lagi bĕrdosa, bĕrtambah poela kita jang djahil.

Let's paddle, dear, by yonder fort, pick mussels off the wall;
may we not err, of layman sort, when priests and parsons fall?

Het is immers best mogelijk dat een Maleis minnaar bij maneschijn met zijn liefje uit varen heeft willen gaan, en langs de *kota* kwam waar *tĕritip*'s waren, die door aantal, vorm, kleur of wat ook de aandacht trokken.

Awang Soeloeng Mĕrah Moeda, held in de avonturenroman van dezelfde naam, zeilt met zijn bruid langs de kust, en bekoort haar door de vindingrijkheid van telkens topografische observaties in de eerste twee regels te verbinden met spreukenwijsheid in de tweede — buiten verband dus onzin, maar in deze situatie volkomen bevredigend. Voor wie deze contrijen kent, is dergelijke gelegenheidspoëzie geheel ongedwongen; hier volge een enkel voorbeeld:

Poelau Pandan djatoeh kĕtĕngah, dibalik Poelau Angsa Doea;
Hantjoerlah badan, dikandoeng boedi jang baik dikĕnang djoea.
[tanah,

Pandan Isle's beyond the wave, Hid by the Island of Two Geese;
Our bones lie hidden in the grave, But not the memory of good deeds.

Hierop struikelde VAN OPHUYSEN, dat hij de losgeslagen *pantoen's* niet in enig verband vermocht te plaatsen, en toen het bestaan van alle verband loochende. Maar er zijn ook zovéél losgeslagen *pantoen's*, beter gezegd: van slechts zo weinige weten we met zekerheid hoe ze verankerd geweest zijn, terwijl ze nu overal ronddrijven in de zee der mondelinge overlevering, zonder enig spoor van herkomst. Dat daarnaast en daarna ook veel *pantoen's* gemaakt worden die nooit verankerd geweest zijn in tijd en plaats, waarvan de eerste twee regels inderdaad nagenoeg onzin zijn, laat zich dan verder geredelijk verklaren.

Samenvattende kunnen we dit zeggen: er zijn *pantoen's* zonder verband tussen de paren regels, maar de goede *pantoen* kent dit verband wél. Veelal gaat de vermelding van een bijzonder natuurverschijnsel of een bekende gebeurtenis voorop, die als zinvolle arabesk nadenken of gevoel voor het volgende moet opwekken. In de *pantoen* is het tweede regelpaar, het eigenlijk gezegde, *stabiel* en wordt onthouden; het eerste regelpaar, de inleidende arabesk, *labiel,* wordt gemakkelijk vergeten en kan gewijzigd worden al naar gelang der omstandigheden. Menigmaal presenteert het eerste paar een poëtische gedachte in versluierde gedaante, terwijl het tweede paar dezelfde gedachte in haar geheel ontsluierde schoonheid toont. De wijze van zich uit te drukken is ongemeen kort; vaak bedient men zich daarenboven nog van raadsels, wat het begrijpen voor velen zeer bemoeilijkt.

Pantoen's zijn over het algemeen niet zozeer bestemd om gelezen te worden, als wel om gehoord te worden, en liefst beantwoord. Ook dit hebben ze met raadsels gemeen. Ze worden minder vaak gezegd dan gezongen, onder begeleiding van muziekinstrumenten. *Pantoen toea* worden zo goed als nooit gezongen, bijna uitsluitend in redevoeringen ingevlochten, of wel bij het vermelden van oude *adat*'s voorgedragen. 't Zijn erfstukken van over-, oeroude tijden, die daarom in ere worden gehouden. *Pantoen dagang* zijn de uiting van een weemoedige stemming, schilderen het lijden van de zwerveling, of vertolken de smart wegens het verlies van ouders of vrienden. *Pantoen riang* zijn luimige liedjes; de scherts is dikwijls verre van fijn. *Pantoen nasihat* bevatten een les, lering, uitspraak. En het talrijkst zijn de *pantoen moeda,* van de (natuurlijk immer verliefde) jongelui. Een dergelijke verdeling is uiteraard zeer subjectief en dient slechts ter kenschetsing van de gebieden die door de *pantoen* bestreken worden.

WINSTEDT wijst erop, dat we in geschrifte *pantoen*'s voor het eerst tegenkomen in de *SM*, voorts in de *hikajat*'s en in *sja^cir*'s als *Kèn Tamboehan*. Hoe oud de *pantoen*'s ook mogen zijn in mondeling gebruik, in geschrifte gaan ze niet verder terug dan de vijftiende eeuw. Ouder zou de *sĕloka* zijn, ongetwijfeld de Maleise uitspraak van het Sanskrit *çloka*, het vers van vier niet-rijmende regels van acht lettergrepen. Deze noemt WINSTEDT de *sja^cir* van de veertiende eeuw met zijn vier in het Maleis op elkaar rijmende regels; hierover handelt het volgend H.

We zagen *ᶜadat*-recht gegoten in *pantoen*-vorm in H 2. Ten slotte zij nog gewezen op de (Mĕnangkabause) *pantoen*'s van 6 en 8 regels, waarvan vbb. zijn opgenomen in de *Pantoen Mĕlajoe* (BP).

Over de *pantoen* is nog veel meer opgemerkt, i.h.b. door H. OVERBECK en Pangéran Prof. Dr. HOESEIN DJAJADININGRAT; voor deze eerste inleiding moge volstaan worden met het bovenstaande.

Dit hoofdstuk moge besloten worden met te releveren, hoe in de fantastische *hikajat*'s held en heldin *pantoen*-wedstrijden houden, waarbij regel 2 en 4 van wat de een zegt door de ander worden overgenomen als 1 en 3; de regels 2 en 4 van de ander worden dan weer 1 en 3 voor de eerste; beurtelings geven dus hij en zij één *pantoen* ten beste:

Hij:	Zij:
Boenga mĕloer tjĕmpaka biroe Boenga rampai didalam poean. Toedjoeh malam sĕmalam rindoe, Bĕloem sampai padamoe toean!	Roekoe-roekoe dari Pĕringit. Boenga rampai didalam poean, Bĕloem sampai padamoe toean, Rindoe sahaja boekan sĕdikit.
Roekoe-roekoe dari Pĕringit, Tĕras djati bĕrtalam-talam, Rindoe sahaja boekan sĕdikit, Njaris mati sĕmalam-malam.	Tĕras djati bĕrtalam-talam, Kapal bĕrlaboeh dialoetan sisi. Njaris mati sĕmalam-malam, Bantal dipĕloek sahaja tangisi.
Kapal bĕrlaboeh dilaoetan sisi, Patah poetĕri naga-naganja. Bantal dipĕloek sahaja tangisi, Hĕndak mati rasa-rasanja.	Patah poetĕri naga-naganja, Sintakkan lajar kĕ Indĕragiri. Hĕndak mati rasa-rasanja, Air ditĕlan sĕrasa doeri.
Sintakkan lajar kĕ Indĕragiri, Ikan todak dalam pĕrahoe, Air ditĕlan sĕrasa doeri, Tidoer ta' hĕndak, makan ta' maoe.	Ikan todak dalam pĕrahoe, Anak sjahbandar mĕmangkoe poean. Tidoer ta' hĕndak, makan ta' maoe, Badan tĕrsĕrah padamoe, toean!

NEGENDE HOOFDSTUK

SJA^cIR, HET RIJM DAT VOOR ALLES GEBRUIKT WORDT

Praktisch gesproken kennen de Maleise letteren naast *pantoen* nog maar één andere versvorm, de *sja^cir*. De regels zijn nooit lang, telkens vier rijmen op elkaar, bijvoorbeeld:

Diatas kajoe poenggok mĕrindoe,
Paksi mĕnangis tĕrsĕdoe-sĕdoe,
Mĕndĕngarkan boenji boeloeh, pĕrindoe,
Ingatkan kĕkasih, mĕrasa - piloe.

Uit dit voorbeeld blijkt dat de regels van ongelijke lengte zijn. Ook in het rijm heerst vrij grote vrijheid, daar *-nja* kan rijmen op *-na*, *intan* op *hitam*, *poera* op *doea*, in Batavia *-ah* op *-a*, *-ih* op *-i*. Zelfs zijn er verzenmakers die zich niet ontzien om in hun verlegenheid *-ai* op *-i* te laten rijmen, wanneer beiden toch met de letter *ja* geschreven worden in het Arabische schrift!

Hoe oud de *sja^cir*-vorm is in de Maleise letteren, weten we niet. De naam is Arabisch, maar was in de Arabische en Perzische letteren voor iets anders in gebruik. Reeds op een Moslims graf uit A.D. 1380 staat een *sja^cir* in oud-Sumatraans schrift.

Men verwachte in deze gedichten, die gewoonlijk honderden, menigmaal duizenden verzen tellen, niet bovenal persoonlijke gevoelsuitingen. Eerder de algemeen menselijke gevoelens vinden in deze verhalen hun vertolking. Erotiek komt meer tot uiting in de *pantoen*, vervlochten in de (langere) *sja^cir*-gedichten; de liefde die zo vaak bezongen wordt in de *sja^cir* is die van ouders tot hun kinderen, die der kinderen jegens hun ouders, de trouwe liefde van echtgenoten. Voorts medelijden en warm medeleven met het lot van anderen; vriendschap, heimwee. Daartegenover ijverzucht en afgunst, haat en nijd.

De beste onder deze *sja^cirs* hebben ten allen tijde de bewondering opgewekt van hen die zich ermee bezighielden. Prof. DE HOLLANDER, die door omvangrijke studie ook van andere uitingen in het Maleis en in het Javaans bij uitstek tot oordelen bevoegd was, sprak om-

streeks het midden der vorige eeuw: „Men vindt er sierlijke schilderingen, juist gekozen vergelijkingen, eene kinderlijke naïveteit, eene eenvoudige en heldere voorstelling van gebeurtenissen en toestanden, eene natuurlijke uitdrukking van aandoeningen en gemoedsbewegingen, die niet missen kunnen den lezer te behagen en te boeien, zoodra hij geleerd heeft het gebrekkige in het werktuigelijke (bedoeld is de versvorm C.H.) der poëzie over het hoofd te zien. Het is in den lezer van Maleische gedichten een volstrekte vereischte niet alleen dat de Maleische taal en stijl hem gemeenzaam zijn, hetgeen trouwens vanzelf spreekt, maar ook dat hij zich geheel in den geest der Maleiers kunne verplaatsen; en vooral, dat hij niet elk woord, zelfs niet elken volzin, op zichzelf beschouwe en beoordeele; hij moet de gansche voorstelling van eene gebeurtenis of eenen toestand, de geheele schildering van een tafereel met éénen blik omvatten en haar geheel beoordeelen. Voor alle poëzie, maar inzonderheid voor de Maleische, is analyse doodelijk; en het kan niet missen of hij, die, met het woordenboek ter hand, zich op de letterlijke vertaling van eene *sja^c^ir* toelegt, zal haar vervelend vinden.

„Maar hoewel wij aan deze soort van gedichten eene betrekkelijk groote poëtische waarde toekennen, is het toch niet te loochenen, dat vele ervan slechts variatiën van eenzelfde thema zijn; dat de geheele poëzie iets gelijkvormigs en eentonigs heeft." De schrijver gaat na hoe dit komt, en eindigt met: „die eenvoudige verhaaltrant, die natuurlijke beschrijving van plaatsen en toestanden, die juiste en schoone karakterschilderingen hebben iets Homerisch. Met dat al is het waar, dat in ieder gedicht ook zeer vele plaatsen worden aangetroffen, die niets meer dan berijmd proza zijn; maar de zoetvloeiendheid van de taal en de zangerigheid van den versbouw komen ook hier krachtdadig te hulp, en zijn oorzaak, dat zelfs zulke plaatsen zich met zeker genoegen laten lezen, en met nog meer genoegen laten hooren. In één woord, wij kunnen de Maleische poëzie schoon vinden, wanneer we erop bedacht zijn, dat wij karakters en zeden zullen aantreffen, die van de onze hemelsbreed verschillen; en vooral, dat wij ons geheel in den geest en de begrippen der Maleiers moeten verplaatsen."

Inmiddels blijft het verwonderlijk, dat het vier-regelig rijmvers door de eeuwen heen het enige type is gebleven in de Maleise literatuur, zulks in tegenstelling tot de Javaanse bv. waar de hofpoëzie meer dan honderd zangwijzen rijk is, maar ook de gewone man minstens een half dozijn zingt en leest.

I. Een zeer groot deel van de gehele schat der Maleise letteren

bestaat uit *sja^cir's*; een eerste groep die daaruit kan afgezonderd worden vormen de Pandji-gedichten: hierdoor gekenmerkt, dat er bijna altijd sprake is van vier of vijf rijken, die in nauwe samenhang met elkaar bestaan; de namen lopen in de verschillende bewerkingen uiteen: ook worden synonieme namen gebruikt voor te onderscheiden landen; tenslote worden Koripan, Daha, Gĕgĕlang en Singasari gelijktijdig gedacht zoowel met Madjapahit als met Mĕndang Kamoelan, welker kratons in werkelijkheid door eeuwen gescheiden zijn. POERBATJARAKA wil als periode, waarin de oorspronkelijke redactie van de Pandji ontstond, de nabloeitijd van Madjapait aangeven. Hoofdthema is de liefde van Prins Ino Kĕrtapati van Djanggala (Koripan) en Poetĕri Tjandra Kirana, de prinses van Daha (Kadiri); deze twee dragen niet alleen van roman tot roman verschillende namen, maar nemen ook gedurende zulk een roman telkens bij veranderde situatie een andere naam aan, terwijl ze ook nog vaak in travesti verkeren en zo optreden als *gamboeh*-speler.

Uit de overvloed van avonturen en verwikkelingen komt als de eigenlijke kern naar voren: de wanhoop die de prins overvalt door de verdwijning van de voor hem bestemde vrouw, zijn eindeloze en vergeefse tochten her en der om haar te zoeken, ten slotte het elkaar weervinden en herkennen van beide gelieven. Opvallend hierbij is de vreemde wijze van doen van Pandji en Tjandra Kirana onderling, die een verterende liefde voor elkaar hebben opgevat en zonder elkaar niet leven kunnen, terwijl zij dan toch weer elkander voortdurend schijnen te ontwijken, en vooral Tjandra Kirana de geliefde als de gehate beschouwt en tot het allerlaatste toe in die afwijzende houding tracht te volharden. Daarbij vertoont Pandji menigmaal alle neigingen en neemt hij alle allures aan van een gewetenloze Don Juan.

De onderdelen van één zo'n gedicht vertonen zó veel gelijkenis, terwijl vergelijking der gedichten bij alle verschilpunten toch zoveel wezenlijke indentiteit oplevert, dat we spreken kunnen van voortdurende repetitie van eenzelfde thema. Het zeer grote aantal Pandjiverhalen dat de Maleiers hebben bewijst de bijzondere geliefdheid; dat dit niet van heden of gisteren dateert, maar van eeuwen her, blijkt uit de overeenkomst van een Maleise redactie met Balische, die zich in Madjapahitse tijd verbreid moeten hebben uit Oost-Java. Want dit is het stamland van de Pandji-roman, waaruit hij zich na het verval van Madjapahit verbreid heeft over Lombok, Borneo, Celebes, Kambodja en Siam. De Pandji-stof is origineel-Javaans; van de vier grote verhalen-cycli wordt één hierdoor gevormd. Alle vier deze cycli worden in een eigen soort toneel gespeeld: Damar

Woelan in de *wajang karoetjil* of *-kělitik* met gebruikmaking van platte, houten poppen; de als voorouders gevoelde helden van het Voor-Indische epos worden voorgesteld in het leren-poppen-toneel, de *wajang poerwâ*; Pandji in de *wajang gědog*, die slechts in naam en niet in wezen zich van de *wajang poerwâ* onderscheidt, waarin hij sedert overoude tijden de hier gebruikelijke haren muts draagt, die *těkěs* genoemd wordt; en ten slotte Amir Hamzah, d.i. Ménak, door gebruik te maken van de *wajang golèk*, het houten-poppenspel. Aangenomen wordt dat het spelen van Pandji- en Damar-Woelan-repertoire door gemaskerden ook oud is.

Voor de Javanen moeten de Pandji-verhalen een diepe betekenis gehad hebben; voor de Maleiers zal de hele Pandji-stof weinig meer geweest zijn dan literair. Maar alle fantasie ten spijt kan tot in de jongste ontwikkelingen een zekere continuïteit opgemerkt worden. Altijd is het dezelfde voorstelling, dat de beide schone vorstentelgen van goddelijke oorsprong, die in het verhaal bestemd zijn om met elkaar te huwen, eerst voorgoed en ongestoord verenigd worden, nadat de minnaar zijn bruid of de echtgenoot zijn vrouw heeft gezocht en weergevonden, of bevrijd uit de macht van een vreemde, in begeerte naar Tjandra ontbrande, indringer, — maar telkens is er variatie in de wijze van beschrijving en in de omstandigheden niet alleen, maar herhaaldelijk ook in een of meer der acteurs in dit drama: nu eens wordt de prinses door een boze reus geschaakt, dan weer verdwijnt zij uit eigen beweging of wordt zij opgenomen door een hevige stormwind; meermalen ook komt het niet tot een bepaalde ontvoering, maar wordt alleen verhaald van een machtige, vreemde vorst, die aanzoek doet om de hand van Tjandra Kirana, en die, na haar weigering, met geweld van wapenen of met andere middelen zijn wens tracht te verwezenlijken. Soms gaat de afwijking zelfs heel ver, en is 't niet meer Tjandra Kirana, die door haar schoonheid de begeerte van de vreemde vorst opwekt, maar een heel andere prinses, en het is dan ook niet meer Inoe van Koripan, maar een gans andere held, die de redding brengt.

Bij een vergelijking van al deze zo sterk wisselende beschrijvingen, waarvan men toch ook weer met grote zekerheid voelt, dat zij inderdaad repetities zijn van één thema, ontkomt men niet aan de indruk, dat de aandacht van de auteurs van deze verhalen in de eerste plaats ging naar het drama zelf, en dat de namen der dramatis personae en hun karakterisering als individuen voor hem bijzaak waren, hetgeen zijn verklaring vindt in de voorgeschiedenis der Pandji-romans, welke hier te ver zou voeren. RASSERS wijdde

hieraan een opzienbarende studie, waaraan ook het bovenstaande werd ontleend.

Tot de Pandji-verhalen in *sja^cir*-vorm behoort bijvoorbeeld de zeer bekende *Sja^cir Kèn Tamboehan* [1]), *Lĕlakon Mèsa Koemitar, Oendakan Agoeng Oedaja, Tjarita Wajang Kinoedang, Soerat Gamboeh, Sja^cir Pandji Soemirang* [2]).

Dezelfde stof wordt ook in niet minder talrijke romans behandeld, terwijl in dorpen van Noord-Malakka deze stof als schaduwspel nog wordt gegeven.

II. Tot een tweede groep kunnen verenigd worden die *sja^cir's*, die andere gefingeerde en fantastische verhalen geven. Zo, om een der beste en bekendste te noemen, de *Sja^cir Bidasari*; uiterst verkort medegedeeld verloopt deze als volgt:

De Vorst van Kambajat wordt door het monster Garoeda genoodzaakt zijn rijk te verlaten en zwerft nu met zijn gemalin de wildernissen rond. Hier bevalt de Vorstin van een dochter, die aan de oever van een rivier te vondeling gelegd wordt, daar de ouders haar niet kunnen meevoeren. Het kind wordt gevonden door een rijk koopman uit de stad Indrapoera, door hem tot dochter aangenomen en Bidasari genoemd. De gemalin van de Vorst van Indrapoera, een zeer jaloerse vrouw, heeft van de schoonheid van het meisje gehoord. Bevreest dat de Vorst haar misschien eenmaal ook tot vrouw zou nemen, vervolgt en kwelt zij Bidasari zozeer, dat haar pleegouders tot het besluit komen buiten de stad op een afgelegen plaats een huis te bouwen en haar daarin te doen wonen. Eens op de jacht vindt de Vorst haar echter hier en neemt haar tot vrouw. — De Vorst van Kambajat was intussen in zijn rijk teruggekeerd, en had een zoon gekregen, die volmaakt op Bidasari geleek. Hierdoor komt men tot de ontdekking, dat de tweede gemalin van de Vorst van Indrapoera het te vondeling gelegde kind van de koning van Kambajat is. Gedurende de feesten, die ter gelegenheid van deze ontdekking door de beide Vorstenfamiliën gevierd worden, vindt de zoon van de Vorst van Kambajat in een betooverd paleis de prinses Mandoedari, die daar door een reus werd gevangen gehouden, overwint de reus, en huwt met de Prinses [3]).

---

1) 1856 Uitgave DE HOLLANDER in 1232 halfregeltjes; hiervan bij de HOLL.-SPAT 513—962 en bij KATS 685—962, resp. op pg. 228—239 en 97—106; ook in andere en veel langere redactie van 6300 regeltjes als eerste van KLINKERT's Drie Maleische Gedichten. 2) WINSTEDT & BLAGDEN 175—180.

3) Uittreksel van DE HOLLANDER. Het gedicht uitgegeven als derde van de Drie Maleische Gedichten door H. C. KLINKERT; het begin ervan bij SPAT 239—45

Eveneens een omvangrijk gedicht, dat tot dezelfde soort gerekend mag worden, is de *Sja^cir Jatim Nestapa,* het Gedicht van het Rampzalige Weeskind [1]). — Bekoorlijk en eveneens nog van ouderwetse stempel is de niet minder in aanzien staande *Sja^cir Soeltan Abdoelmoeloek* (BP). — In *Sja^cir Radja Mambang Djauhari* (fragment bij SPAT 258-76) wordt beschreven hoe een prins tracht door te dringen tot de verloofde van een ander en haar voor zich te gewinnen. Een grote opgang maakte dadelijk bij het in druk verschijnen het oude Noord-Sumatraanse verhaal van *Poetĕri Hidjau.* Nog worde de naam genoemd van de *Sja^cir Anggoen Tji' Toenggal,* waarnaast een *Hikajat* bekend is van dezelfde naam. Trouwens dit is niet de enige keer, dat dezelfde stof zowel in *sja^cir*-vorm als in proza behandeld wordt; bij de Pandji-roman's deed zich hetzelfde verschijnsel voor. Veelal krijgt men de indruk, dat de berijming secundair is, daar de proza-tekst een aaneengeschakeld en begrijpelijk relaas bevat, de versificatie daarentegen uitvoerig ingaat op emotionele tonelen ten koste van de begrijpelijkheid en de samenhang.

III. Een derde groep *sja^cir's,* die uit de grote massa kan afgezonderd worden, wordt gevormd door de verbloemde beschrijving van de chronique contemporaine et scandaleuse, waaraan de bekende malaicus OVERBECK een studie heeft gewijd. Een voorbeeld hiervan is de *Sja^cir Ikan Tĕroeboek bĕrahikan poejoe*[2] *didalam loeboek,* die een parodie moet zijn op het huwelijksaanzoek van een Malakkaanse prins aan een prinses uit Siak.

In OVERBECK's samenvatting verloopt deze geschiedenis als volgt: In Malakkaanse wateren, te Tandjoeng Toean, woont de *Tĕroeboek*-vis, blijkbaar een jong regerend vorst. Hij heeft zijn hart gezet op Poetĕri *Poejoe*[2], die in een rivier-inham woont landinwaarts van de streek bij Tandjoeng Padang. Hij kent haar blijkbaar slechts van horen zeggen; de *Kĕlĕsa*-vis, die haar heeft gezien, beschrijft haar schoonheid aan *Tĕroeboek* en vermeerdert zijn verlangen. *Tĕroeboek* gaat naar Tandjoeng Padang. Teruggekeerd te Tandjoeng Toean verzoekt hij de Makreel, de andere vissen op te roepen. Civiele en militaire autoriteiten verschijnen en *Tĕroeboek* deelt hun mede, hoe hij bij een tochtje stroomopwaarts, bij de laatste volle maan, Poetĕri Poejoe[2] gezien heeft, en zonder haar niet leven kan. Hij vraagt hun raad en hulp. Zijn volgelingen: haai, dolfijn en rog, makreel, katvis, zeepaling en modderaal (waarvan de beide laatsten een vrij dubieuze rol spelen) bieden allen aan, om Poetĕri *Poejoe*[2] te gaan schaken, al bluffend op

1) Het tweede van genoemde Drie Maleische Gedichten ook bij BP.

hun moed, hun kracht en wapenen. Maar de *Siakap*-vis laat een waarschuwend geluid horen: een dergelijk onderneming moet zorgvuldig worden voorbereid. Hij roept in herinnering de aanval der zwaardvissen op Singapoera (*SM* 10), die werd verijdeld door een haag van *pisang*stammen, daar neergezet op raad van een klein jongetje, en voegt daar nog aan toe, dat de bewoners van de inham de beoogde tocht al in de gaten hebben en maatregelen nemen. Hij kan geen antwoord geven op de vraag van de *Tĕroeboek,* wie de verrader is, omdat daar veel vissen komen en gaan.

Poetĕri *Poejoe*² leeft vreedzaam in haar rivierinham, wanneer de modderaal verschijnt en doren-aal verwittigt van de beraamde aanslag. Dorenaal waarschuwt haar meesteres, dat de edele jonkman op 't punt staat te komen en haar te verslinden, daar hij slechts wacht op volle maan. Poetĕri *Poejoe*² is ontzet; ze denkt dat deze komst haar dood zal zijn en barst in tranen uit; haar dienaressen snellen toe en vragen wat haar scheelt. Ze deelt haar mede dat Prins*Tĕroeboek* van Tandjoeng Toean zal komen en haar zal schaken met geweld, als zij hem niet gewililg volgen zal. Ze vraagt haar dienaressen, wat te doen. De juffers — allen zoetwatervissen — zeggen elk het hare: de een, dat weerstand niet kan baten, daar zij slechts vrouwen zijn, de ander, dat zij haar kans moet wagen in de strijd. Poetĕri *Poejoe*² verklaart, dat zij wel geen bezwaar heeft tegen de gehuwde staat, maar vreest voor smartelijk lijden later. Niet dat de jongeman haar niet behaagt; de moeilijkheid ligt in 't verschil van de twee landen. Zijn land ligt in het Westen, het hare in het binnenland; hij komt uit zee, zij van het land, zodat een huwelijk niets goeds kan brengen en zij het af moet slaan. Ze barst in tranen uit; de andere vissen geven haar gelijk en stijven haar in haar beslissing. Sommigen beloven haar, zich ook te laten vangen en haar te zullen volgen overal; weer anderen vertrouwen, dat de zware regens of drijvende netten de aanslag zullen verijdelen. De *Sĕloeang*-vis stelt voor te vluchten in het bos-moeras.

Terwijl ze nog aan 't overleggen zijn, begint Zeepaling een frivole dans. De vis *Sĕkapar* maakt een diepe buiging, staat op en slaat hem bewusteloos. Als Zeepaling weer bijkomt, doet hij *Sĕkapar* verwijten en begint een reeks van *pantoen's* te zingen over de liefde van *Tĕroeboek* voor Poetĕri *Poejoe*². Het auditorium berispt hem voor zijn grappenmakerij, maar Poetĕri *Poejoe*² zegt, dat het gevaar wel dreigen kan, maar dit geen reden is, bezwaar te maken tegen wat ontspanning. Dan gaat ze zitten bij haar juffers en huilt eens stevig uit.

't Gerucht van Poetĕri *Poejoe*²'s verdriet dringt door tot haar *bĕntara,* die van haar eerbied komt getuigen, vergezeld door alle vrouwelijke bedienden en strijders. Ze maken allen aanspraak op het recht, voor de prinses te strijden, en ieder noemt de zeevis die zij als tegenstander uit zal zoeken. *Kĕlah* de karper zegt, dat zij nimmer tot verdediging in staat zullen zijn, zodat hun enig middel van ontkomen is gelegen in gebed tot God. *Kĕlah* beweert ook helderziend te zijn; met de zegen

van de goden zal Allah het gebed van de prinses verhoren. Poetĕri *Poejoe*[2] is overtuigd, dat dit juist is, en tegen donker gaat ze offeren en bidden. Ze baadt volledig ceremonieel en trekt zich terug in het paleis. Daar bidt ze tot de morgenstond; een storm steekt op, waarin haar ouders uit de hemel nederdalen met een prachtige boom, die wortel schiet in 't midden van de inham. Wanneer de vastgestelde tijd is aangebroken, springt de prinses de boom in en beklimt zijn takken vóórdat haar juffers tijd gehad hebben haar te grijpen. De vissen zijn 't erover eens, dat Poetĕri *Poejoe*[2] haar plaats gevonden heeft, en zij komt niet meer voor in de geschiedenis. Men zegt, dat zij erin berust, om haar aanbidder nooit te zien, en aan de *Kĕlĕsa*-vis denkt, wier lot het is te paren met een vogel.

Tĕroeboek laat zijn strijders verzamelen om de verdediging van de drijfnetten te bestormen. Als ieder heeft gepocht over de grote dingen die zij gaan doen, vertrekt hij met ze tegen volle maan, nadat hij uit zijn vertrouwdste strijders de aanvoerders gekozen heeft. Als ze het strand genaderd zijn, verrijst de wind en brengt de netten in beweging. Te Boekit Batoe houdt de expeditie stil, de vissers snellen toe en laten hun netten neer. *Tĕroeboek* ontsnapt in de rivier en komt tot het besef, dat God niet wil, dat hij zijn geliefde zal ontmoeten. Hij hoort dat Poetĕri *Poejoe*[2] in de boom is weggevlucht en keert terug tot Tandjoeng Toean en zijn eigen land, waar hij voor immer treurt om zijn geliefde.

Meestal is het moeilijk uit te maken, op welke gebeurtenis zo'n *sja^cir* slaat; uit het betrekkelijk groot aantal dieren- en bloemen-*sja^cir's*, die in het Maleis bekend zijn, blijkt, hoe geliefd het was, op deze wijze de histoire contemporaine spottend te bezingen. Dergelijke *sja^cir's* zijn zowel afkomstig uit Atjeh en Baros als van de boorden der straat van Malakka, Batavia in het Zuiden en Borneo's kust in het Oosten. Ze gaan vaak over het liefdesverlangen, waartoe de koudbloedige vissen zich eigenlijk minder goed lenen dan de hommels en vogels, die de honing der bloemen komen stelen. Herhaaldelijk wordt het thema behandeld hoe een jonkman in verlangen is ontbrand voor een jonkvrouw of getrouwde vrouw in een hoge maatschappelijke positie, met al wat daar bijkomt van aan- of ontmoediging, jaloerse echtgenoot, zaligheid en ontzetting, afwijzing en schaking. Deze *sja^cir's* dragen de titel: *Sja^cir Boeroeng Ponggok, Sja^cir Boeroeng, Sja^cir Noeri mimpi bĕrsoentingkan Boenga Tjĕmpaka, Sja^cir Koembang dan Mĕlati, Sja^cir Noeri.*

Onderwerp van menige *sja^cir* wordt gevormd door de liefdesavonturen der kooplieden, die elk seizoen hun vaste havenplaatsen bezoeken en dan weer met de moesson-winden op de terugweg gaan, hun vrije tijd en lange wachtperiode bij voorkeur doorbrengen in het gezelschap van juffers, die hen welkom heten en de lange

stonden door haar liefelijk gesnap en verdere bekoorlijkheden weten te doen verkeren in korte ogenblikken, dan wel die preuts van dergelijke termijnsverbintenissen met zwervers uit den verren vreemde niets willen weten; zo bijvoorbeeld *Sjaᶜir Ikan Tambĕra* [1]), *Sjaᶜir Kĕmbang Air Mawar, Sjaᶜir Koembang Tjoemboean Sakti, Sjaᶜir Tjinta Bĕrahi Pĕksi Déwata, Sjaᶜir Njamoek dan Lalat.*

IV. Tot een vierde categorie zouden verenigd kunnen worden de *sjaᶜir's*, die toestanden en gebeurtenissen uit de tijd van de schrijver weergeven in de gewone bewoordingen. Geen Gouverneur-Generaal kan op reis gaan of er wordt een gedicht vervaardigd op dit gewichtig feit; maar ook dingen van geringer belang worden bezongen, zoals de reis van een radja, de picnic van een resident, het huwelijksfeest van een kapitein-Chinees. De *Sjaᶜir Poelau Bĕlitoeng* (B.P.) is een soort Baedeker-op-rijm van Billiton; de *Sjaᶜir Poetĕri Naga di Tapa' Toean* (B.P.) verklaart, hoe allerlei plaatsen aan hun vorm en naam gekomen zijn, aetiologische legenden dus, die desnoods ook tot deze categorie kunnen gerekend worden. De *Sjaᶜir Pangéran Sjarif Hasjim* en de *Sjaᶜir Pĕrang Bandjarmasin* bezingen de strijd van 1859—63. In de *Sjaᶜir Singapoera dimakan api* beschreef een eeuw geleden ABDOELLAH de Moensji hoe vreselijk de ramp was, die hij aanschouwde, en waarbij hij al zijn bezittingen verloor. (Vgl. H 12 hoofdstuk 23). Er bestaat een *Sjaᶜir Pĕrang Mĕntĕng* over het optreden van de commissaris MUNTINGHE gedurende de strijd om Palémbang in 1819—21; deze *sjaᶜir* wordt door zijn minachtende en vijandige toon tegen de Hollanders wel hekeldicht genoemd. De *Sjaᶜir Inggĕris mĕnjĕrang kota* behandelt de verovering van West-Java in 1811, de *Sjaᶜir Emoep* handelt over VAN IMHOFF's carrière van 1736 tot zijn dood in 1751. De *Sjaᶜir Kompĕni Wĕlanda bĕrpĕrang dĕngan Tjina* schildert de moord op de Chinezen te Batavia onder VALCKENIER in 1740 (diss. J. RUSCONI). Naar SPEELMAN geheten is de *Sjaᶜir Sipélman,* die de oorlog beschrijft tussen de Makassaren en de Nederlanders in 1666. Zo zouden er uit tussenliggende tijden nog veel meer *sjaᶜir's* te noemen zijn, bv. de familie-kroniek *Sjaᶜir Moko*[2], enz. Het heeft echter geen zin nog meer titels op te sommen; het soort onderwerpen moge hiermee voldoende gekenschetst zijn.

V. Tot een vijfde groep zou kunnen verenigd worden wat niet genoemd is in het voorafgaande en ook niet behoort tot de zesde en

1) DE HOLLANDER-SPAT 245—58.

laatste groep. Een verzamelnaam hiervoor is: vertalingen en bewerkingen uit andere talen, secundaire versificaties. Zo is bijvoorbeeld een aanzienlijk deel van de Javaanse roman van Damar Woelan in deze vorm aan de Maleiers bekend geraakt. Vervolgens bestaat er, ook uit of naar het Javaans, een lang *wajang*-gedicht: *Sjaᶜir Tjarita Wajang*. Dan zijn er ook nog de verhalen in *sjaᶜir*-vorm geschreven behorend tot het genre *Bajan Boediman* (H 16) of *Decamerone*, zoals de *Sjaᶜir Bibi Marhoemah jang Saléh* (zelfde gegeven als *Hikajat Bibi Sabariah*, in Maleis Leesboek VII door VAN DER TUUK, „De kuische Suzanna"), of de *Sjaᶜir Poetĕri Andĕlan*, ook geheten *Sjaᶜir Poetĕri ᶜAkal*. Daar zij aanvankelijk het huwelijksaanzoek had afgeslagen van de vorst, aan wie zij later toch ten huwelijk gegeven werd, gaf deze haar aan een dienaar. Maar zij wist zich aan de dienaar te onttrekken en van de vorst een zoon te ontvangen, zodat die ten slotte de slimme vrouw als de zijne erkende. Dezelfde geest ademt de zo geliefde *Hikajat Nachoda Moeda* [1]).

VI. Ten slotte worden tot één groep verenigd het didactische, moraliserende, religieus-didactische en mystische genre, hoe wijd deze ook uit elkaar lopen. Een *Sjaᶜir Taᶜbir Mimpi* houdt zich bezig met droomverklaring, een onderwerp dat ook in proza wordt behandeld [2]). De *Sjaᶜir Pĕlandoek Djinaka* is moraliserend, van mindere bekendheid dan de gelijknamige *hikajat* van het loze dwerghertje. Het Gedicht der Opiophagen, *Sjaᶜir Orang Makan Madat*, is eveneens moraliserend; geen van beide heeft evenwel het Moslimse stempel, dat de grote groep der religieus-didactische *sjaᶜir*'s draagt, evenals de groep der mystische. Behandeling hiervan is wellicht beter op zijn plaats in een werk gewijd aan de Moslimse. Daarom worden ze hier verder niet besproken; volstaan worde met erop te wijzen dat de *sjaᶜir*-vorm ook hier zeer ruime toepassing vindt voor werken van zeer uiteenlopende aard. Dit blijkt al uit een opsomming van de titels alleen:

Sjaᶜir Nabi Allah Ajoeb, handelend over de profeet Gods Job.
Sjaᶜir Nabi Allah Joesoef, het bekende verhaal van Jozef.
Sjaᶜir Sidi Ibrahim, het gedicht van onze Heer Abraham.
Sjaᶜir Noer Moehammad, het mystieke licht van de profeet Moehammad.
Sjaᶜir Indjil, Evangelie.
Sjaᶜir Kijamat, Opstanding.

1) Uitgave B.P. en Nr. 52 in Maleisch Leesboek door VAN OPHUYSEN.
2) Drie *sjaᶜir*-fragmenten bij DE HOLLANDER-SPAT 221—3.

Sjaᶜir Naraka, handelende over de Hel, en

Sjaᶜir ᶜAzab dalam Naraka, over de folteringen aldaar.

Sjaᶜir Tjobaan Titian Ṣirāt al-Moestaḳīm, over de beproevingen die de ziel wachten bij het overgaan van die brug over de hellepoel, dun en scherp als de snede van een scheermes.

Sjaᶜir Roekoen Nikāh, over huwelijksrecht.

Sjaᶜir Roekoen Ḥadji, over de „zuilen" van de bedevaart, d.i. de voorwaarden waaraan deze moet voldoen om geldig te zijn.

Sjaᶜir Mĕkah dan Mĕdinah, over de twee heilige steden.

Sjaᶜir ᶜIbadāt, over de godsdienstplichten van de mens.

Sjaᶜir Maᶜrifat Oellah, over de gnosis, het kennen van God.

Sjaᶜir Patoet Dĕlapan, de acht dingen die men behoort te doen.

Sjaᶜir alif ba ta, alfabet-gedicht, met 30 zedespreuken.

Sjaᶜir Boestān oeṣ-Ṣalāṭīn, een gedicht naar aanleiding van die in Atjeh geschreven vorstenspiegel, die in H 19 nader behandeld wordt.

TIENDE HOOFDSTUK

HANG TOEAH, DE TYPISCH-MALEISE HELD

Van de rijke inhoud der *Hikajat Hang Toeah* kan men zich een voorstelling maken uit de hieronder afgedrukte inhoudsopgave. *Hikajat* heet het boek met een Arabisch woord, dat in de meeste gevallen kan weergegeven worden met „fantastisch vertelsel". In dit geval echter is deze kwalificatie minder toepasselijk, immers Hang Toeah is een historisch persoon. Van hem wordt in de *SM* vrij veel verteld, zodat we ons zelfs enigermate een voorstelling van zijn karakter kunnen maken. Hij was van uiterst eenvoudige afkomst, maar wist zich in die roerige tijden te onderscheiden door grote onverschrokkenheid. Aan zijn moed paarde hij beleid; niets ontziende trouw jegens de vorst deed hem de hoogste gunst en waardigheid deelachtig worden. Zijn grote tegenwoordigheid van geest maakte hem tot een voortreffelijk vertegenwoordiger van zijn vorst aan buitenlandse hoven. Van bescheidenheid had hij al even weinig last als menig ander homo novus [1]). Wat hem in de *hikajat* verder toegedicht wordt is ook niet fantasie van de schrijver, maar het zijn ten dele historische feiten. Ook legenden, die zich vastgeknoopt hebben aan de meer en meer legendarisch wordende held. Met de kwalificatie *avonturenroman* of *fantastisch verhaal* zou men onrecht doen aan dit werk; *hikajat* ware hier weer te geven met *verhaal van*. Westerse lezers hebben hier wel gesproken van *zedenroman*, evenwel ten onrechte. Immers hieronder verstaan we het literaire product van doelbewuste Europese schrijvers van heden en verleden, EMILE ZOLA's Rougon Macquart of JULES ROMAIN's roman-fleuve Hommes de bonne volonté. Quantum distat ab illis!

Een andere aanduiding ontleend aan moderne West-Europese letterkunde is die van *historische roman*. Ook deze omschrijving lijkt mij minder juist, al doet het werk denken aan een avonturen-*roman*, en al behoort een deel ervan tot de *historie*. Halen we ons evenwel Westerse romans voor de geest, die tot deze groep gerekend worden,

1) A I, doorlopende aantekeningen bij de Maleise Tekst van de SM., bij 26/10 geeft de vindplaatsen voor verhalen over Hang Toeah; OVERBECK in zijn vertaling van de Hang Tuah, deel II 317—9 geeft de parallellen.

dan zouden we de volgende definitie van de historische roman kunnen geven: De schrijver als intellectueel kunstenaar beeldt op grond van studie aangaande het verleden een tijd uit, die hij min of meer als achtergrond gebruikt voor het optreden van zijn personen. Bij de *Hikajat Hang Toeah* is echter geen sprake van bestudering van het verleden: tijdgenoot en onmiddellijke nazaat heeft een aantal verhalen gegroepeerd en verenigd.

Dit proces heeft zich lange tijd voortgezet; wij kennen slechts de *Hang Toeah* die product is van langdurige omwerkingen, hoe vroeg ook met de „roman" begonnen moge zijn. De schilderingen van het Javaanse hof bv. zouden niet zó uitgevallen zijn, wanneer de Pandji-romans geen bekendheid en populariteit genoten hadden; WINSTEDT noemt de *Hang Toeah* zelfs a Malayo-Javanese romance, en wijst bovendien uitdrukkelijk op invloed van de *Ht. Sĕri Rama*. De gebeurtenissen in de ons overgeleverde *Hikajat Hang Toeah* spelen zich af van omstreeks de helft van de vijftiende tot halverwege de zeventiende eeuw, door de eind-redactor gezien als zich voordoend gedurende één lang mensenleven, dat van zijn held Hang Toeah. Deze is tijdgenoot van Gadjah Mada in het midden van de veertiende eeuw, kent het rijk van Widjaja-nagara in zijn hoogste bloei van omstreeks 1500, en beleeft nog vóór zijn dood de inneming van Malakka door de Hollanders in 1641. Zoals de Javanen gewoon zijn hun oude vorsten Brå Widjåjå te noemen, ongeacht hoe ze geheten mogen hebben, pleegt de schrijver in ons werk elke Javaanse vorst met Batara aan te duiden en zijn patih Gadjah Mada te noemen. Zien we Hang Toeah's lange leven, hoe hij daarin alle rijken bezoekt die men destijds kende, overal de eer van zijn land ophoudt, dapperheid en uitgeslapenheid paart aan trouw, en zo een ideaal-Maleier is, levend in de glansperiode van het rijk van Malakka, dan kunnen we hem de *Maleise volksheld* noemen. De „roman", waarin verteld wordt van zijn avonturen, werd gaandeweg verrijkt met menige locale overlevering, die ermee in verband kon worden gebracht; ook de avonturen van Hang Toeah's zoon groepeerden zich allemaal om hem. En zoo ontstond wat we veilig noemen kunnen de *Maleische legendarische Roman*, te vergelijken met *Ilias* en bovenal *Odysseia*.

In dit verband moet ook even aangestipt worden het mythische bestanddeel van de *Hikajat Hang Toeah*. *Toeah* betekent *fortuin*; Hang Toeah is de verpersoonlijkte fortuin, de door de fortuin begunstigde, Fortunatus. Van de uiterste nederigheid was zijn afkomst, tot de grootst denkbare hoogte bracht hij het later. Hij maakte verre reizen en was daarop altijd voorspoedig, was misschien

oorspronkelijk een „kultuur-brenger". De diepere zin is misschien nog niet geheel verloren; hier moge volstaan worden met erop te wijzen. Voorts moet de kracht van Hang Toeah's *kris,* zonder welke hij bijna hulpeloos is, als magisch motief genoemd worden.

In tegenstelling tot de uit losse hoofdstukken bestaande *SM,* die zelden breedvoerig is maar wel vaak érg kort, wordt de *Hang Toeah* gekenmerkt door de draad, die door het geheel loopt en een stijl, die immer genoegelijk-vertellend is, maar ook wel eens wat praatvaâr-achtig wordt — in Westerse ogen althans. De Maleiers hebben er anders over gedacht; hun kàn het niet lang genoeg zijn, vooral wanneer verteld wordt hoe hun Hang Toeah in Madjapahit de despotische *Batara* en zijn onbetrouwbare *patih* te slim af is, hun huurknechten bij tientallen verslaat en zich dan ongestraft kwajongensachtige inbreuken op de etikette kan veroorloven. Zo was het hun oók niet voldoende, dat hij ééns in het begin van zijn leven door een wijs kluizenaar geïnitieerd werd, en meer te horen kreeg dan zijn vrienden, maar wordt hij bij elke kritieke situatie als het ware nog eens bijgeladen! Dat maakt de roman wel eens wat lang, maar die breedvoerigheid maakt het ons ook mogelijk een duidelijke indruk te krijgen van het Malakkaanse hof dier dagen, de toestanden van willekeur, vorstengunst en ongenade die er konden heersen. De hierin geschilderde maatschappij is het, waarop de fantastische *hikajat's* gebaseerd zijn, zij het losjes, en die uit de *SM* het allerduidelijkst tevoorschijn komt, juist door zijn kortheid. Dat onze schrijver weinig begrip had van chronologie of aardrijkskunde mogen we hem niet kwalijk nemen; zijn humor maakt alles goed.

INHOUDSOPGAVE VAN DE HIKAJAT HANG TOEAH [1]

(BP 2 = I 5, MLS I 1, O I = I 1) [2]. De heersers van Boekit Sigoentang op Sumatra en hun hemelse afkomst. Sang Maniaka wordt vorst van Bintan.

---

1) Met een enkele wijziging naar de inhoudsopgaaf voorkomende in de complete vertaling door H. OVERBECK, twee delen, München 1922.

2) De *Hang Toeah* is zoowel in Arab. als in Lat. in zijn geheel, telkens in vier deeltjes, toegankelijk gemaakt in de MLS; hier is geciteerd naar de uitgaaf in Lat., aangeduid door MLS, deeltje en pagina, daar de tekst doorloopt zonder hoofdstuk-indeling, met doorlopende paginering. — Volkslectuur d.i. Balai Poestaka (BP) gaf ook een volledige tekst in Lat., met hoofdstukindeling, later gesplitst in drie deeltjes. In overeenstemming met het te korte inhoudje achterin het derde deeltje krijgen de hoofdstukken hetzelfde Arab. cijfer; het Romeinse dient ook hier tot aanduiding van het deeltje. — Met O wordt aangeduid de vertaling van OVERBECK; het eerste Romeinse cijfer is dat van zijn hoofdstukken, die niet altijd samenvallen met die van BP; dan volgen deel en pagina.

(BP 3 = I 22, MLS I 20, O II = I 23). Hang Toeah's ouders verhuizen van Soengei Doejoeng op het schiereiland Malakka naar Bintan. Hang Toeah's jeugd, speelkameraden en eerste avontuur ter zee. Hij verdedigt de patih tegen de *amok*-lopers, vindt een *tjintamani*-slang en treedt met zijn vier vrienden bij de vorst in dienst [1]).

(BP 4 = I 43; MLS I 42; O III = I 48). De vorst van Lasĕm op Java ontvoert de dochter van zijn *patih* Kramawidjaja; deze verlaat het land met al de zijnen en zeilt via Djajakarta naar Bintan, waar hij hartelijk ontvangen wordt. Ook prins Wiranantadja van Daha zeilt met een vloot naar Bintan, treedt bij de vorst in dienst en krijgt de titel Ratoe Mĕlajoe. Maleise en Javaanse dansen en wedstrijden. (a) Jacht met Javaanse honden op Poelau Lédang (= Malakka). Het witte dwerghert.

(BP 5 = I 60; MLS I 59). Te Malakka wordt een nieuwe *kraton* gebouwd [2]). Ratoe Mĕlajoe keert terug naar Daha. (O IV = I 75). De vorst verplaatst zijn residentie van Bintan naar Malakka, maakt zijn broeder Sang Djajanantaka tot Radja Moeda en laat een paleis voor hem bouwen. Aan het feestmaal wordt gedanst en zwaar gedronken. (O V = I 85). Djajanantaka intrigeert tegen de vorst en moest gedood worden, maar krijgt op raad van Hang Toeah genade en leidt voortaan een bestaan als visser.

(BP 6 = I 75; MLS I 75; O I 88). De rijke koopman Pĕrmadiwan uit het land der Klingalezen komt met zeven schepen, om een vorst te zoeken voor zijn land. Hij herkent de vorstentelg in de visser, sluit vriendschap met de vorst en weet van hem toestemming te krijgen, dat de prins koning wordt van het Klingenrijk. Terugreis en voorspoedige zeeslag tegen de Franken. Aankomst in het Klingenrijk en huldiging van de nieuwe vorst.

(BP 7 = I 96; MLS I 99, O VI = I 115). De vorst van Malakka zendt een gezantschap aan de vorst van Indrapoera en dingt naar de hand der schone Toen Tédja, de dochter van de *bĕndahara* aldaar. Maar deze weigert: „Wat neushoornvogel is hoort bij de neushoornvogels, wat mus is bij de mussen". Nu zendt de vorst Patih Kramawidjaja en Hang Toeah met een prachtig regeringsvaartuig naar de vorst van Mĕndjapahit op Java en laat de hand vragen van de enige dochter van deze machtige en sluwe heerser. Bij aankomst te Mĕndjapahit worden de gezanten door zestig *amok*lopers op de proef gesteld, maar daarna vriendelijk ontvangen. Een gevaarlijk festijn. — Aankomst der gezanten uit het rijk der Klingen. Dreigende strijd. Hang Toeah betoont zich een handig diplomaat, bedwingt de wilde Indische paarden en keert met Patih Kramawidjaja naar Malakka terug.

(BP 8 = I 120; MLS I 126; O VII = I 146). De vorst van Malakka reist met groot gevolg naar Mĕndjapahit om zijn bruid in ontvangst te

1) Dit hoofdstuk in NIEMANN I, 1—25.
2) Van a tot hier NIEMANN I, 25—35.

nemen. Hang Toeah en zijn vrienden zorgen voor 's vorsten persoonlijke veiligheid. De *patih* blijft achter als regent en krijgt van de vorst een geheime opdracht. (BP I 125; MLS II 135; O VIII = I 154). Aankomst van de vorst te Mĕndjapahit. Verloving en feestelijkheden 40 dagen lang. De vorst van Mĕndjapahit en zijn *patih* Gadjah Mada belagen Hang Toeah en zijn vrienden. De aanslag bij het dansen. Een wedstrijd met een ernstig slot. De *amok*-looper Taméng Sari. Hang Toeah wendt een krijgslist aan. De vorst van Mĕndjapahit benoemt hem tot *laksamana* (admiraal).

(BP 9 = I 144, MLS II 150; O I 177). Het bruidspaar wordt feestelijk uitgedost. Huwelijksoptocht en trouwplechtigheid. Hang Toeah en zijn vrienden bezoeken de asceet Sang Prasantanala en krijgen onderricht van hem. Wonderen en voorspellingen. De baadceremonie van het vorstenpaar. Diefstal van krissen. De 70 *amok*-loopers. De asceet Sang Winara als tovenaar, die ook allerlei andere gestalten weet aan te nemen. Tevergeefs poogt de *patih,* Sang Prasantanala tegen Hang Toeah op te zetten. (*b*) Hang Toeah en zijn vrienden nemen revanche door baldadige overtreding van de strenge étikette, en jagen de lijfwacht op de vlucht. Afscheid en terugkeer naar Malakka [1]).

(BP 10 = II 175; MLS II 191, O IX = I 215). Hang Toeah wordt door de hovelingen belasterd bij de vorst, moet sterven, vlucht echter met hulp van de *bĕndahara* naar Indrapoera. Daar begeeft hij zich tot de rijksbestuurder Sĕri Boeana en vat het plan op, de schone Toen Tédja, op wie zijn heer nog steeds verliefd is, naar Malakka te ontvoeren, om zijns vorsten gunst terug te winnen. Hij wordt de pleegzoon van de min der prinses en sluit vriendschap met het vrouwelijk personeel, wint aller vrouwen hart — slechts Toen Tédja wijst hem trots af. Een tovermiddel doet haar op hem verlieven, maar hij raakt haar niet aan en ontvoert haar naar Malakka, waar hij aankomt na een voorspoedige zeeslag tegen de achtervolgers.

(BP 11 = II 212; MLS II 233; O I 261). Hang Toeah geeft zijn vorst de kostbare buit, wordt door hem weer in genade aangenomen en benoemd tot *Laksamana.* (O X = I 269). Prins Mĕgat Pandji Alam van Trĕngganoe, de verloofde van Toen Tédja, maakt zich met 4000 piekeniers op, om voor de roof van zijn bruid wraak te nemen op Hang Toeah en de vorst van Malakka. Eerst komt hij te Indrapoera, waar hij geruime tijd blijft en rondsnoeft met zijn wraakplannen. Op het vernemen hiervan zeilt Hang Toeah met zijn vrienden Hang Djĕbat en Hang Kastoeri naar Indrapoera en begeeft zich met 40 uitgelezen soldaten naar het vorstelijk paleis. Hang Djĕbat en Hang Kastoeri vermoorden prins Mĕgat; Hang Toeah en 40 soldaten slaan zijn gewapend gevolg uit elkaar, maken zich meester van zijn rij-olifant en keren terug naar Malakka.

1) Van b tot hier bij KATS II 2. 42—52.

(BP 12 = II 235, MLS II 259, O XI = I 290). 's Vorsten eerste gemalin, die in blijde verwachting is, verlangt hevig naar de vruchten van een ivoorkokosnoot. Terwijl niemand anders in de boom durft te klimmen, vervult Hang Toeah deze opdracht. De vorst krijgt successievelijk twee prinsjes, die opgroeien en bevriend geraken met Hang Toeah. Wanneer 's vorsten rijpaard in een beerput terecht komt, is slechts Hang Toeah bereid en in staat het eruit te halen; heeft hij zich zevenmaal grondig gereinigd, dan oliet de vorst hem eigenhandig!

(BP II 243; MLS III 269; O XII = I 300). Op het vernemen van 's vorsten tweede huwelijk wordt zijn eerste schoonvader, de vorst van Mĕndjapahit, uitermate vertoornd en eist rekenschap. Hang Toeah, Hang Djĕbat en Hang Kastoeri worden met een brief naar Mĕndjapahit gestuurd. Bij hun komst pogen 200 *amok*loopers vergeefs, hun angst aan te jagen. Herhaalde aanslagen op het leven van Hang Toeah worden op beschamende wijze afgeweerd door de waakzaamheid, uitgeslapenheid en moed van hem en zijn vrienden. Zelfs bij de uchtendlijke gang naar de *kali* wordt hij overvallen, maar heroisch verricht hij het nodige en jaagt zijn belagers op de vlucht. Nadat hij een dief met gelijke munt betaald heeft en ten slotte met zijn vrienden 7000 vorstelijke lijfwachten verstrooid heeft, verlaat hij het hof van de bedriegelijke vorst en keert terug naar Malakka.

(BP 13 = II 265; MLS III 294). Te Malakka brengt Hang Toeah humoristisch verslag uit van zijn wederwaardigheden. (O XIII = II 1). Gevaarlijke reis van de vorst naar Mĕndjapahit. Zorgvuldige keus, wie tot het gevolg zullen behoren; de dames blijven thuis. Nieuwe plannen van de vorst van Mĕndjapahit en zijn schurkachtige patih tegen het leven van Hang Toeah en de vorst van Malakka. 40 *amok*lopers. Nachtelijke inbraak in het door Hang Toeah bewoond kwartier. Pĕtala Boemi's toverkunsten mislukt. Besluit terstond te vertrekken. 7 brutale bandieten gaan als blinde passagier mee naar Malakka.

(BP 14 = II 290; MLS III 322; O XIV = II 32). Het roversnest bij Boekit Tjina. De eerste inbraken en gewelddaden. De kooplieden klagen hun nood. Extra nachtwake heeft geen resultaat. Hang Toeah wordt geroepen; hij neemt een week verlof en maakt gemene zaak met de bandieten. Verbijsterende toename der inbraken; inbraak bij de hoogste functionarissen en ten slotte bij de vorst zelf. Galgemaal der bandieten, wier hoofden Hang Toeah de vorst voor de voeten legt. De schatten van het rovershol. Hang Toeah's beloning en royale geste.

(BP II 296, MLS III 328; O XV = II 39), (*c*) Hang Toeah andermaal belasterd door het hof. De vorst gelóóft, dat Hang Toeah zijn paleis onteerd zou hebben, en veroordeelt hem zonder onderzoek tot de dood, zonder te letten op de remonstranties van de *patih* 1). Trouw aan de vorst van Hang Toeah; zijn woeste toorn. Zijn vrienden Hang

1) Van c tot hier bij SPAT, 4, 14—17.

Djĕbat en Hang Kastoeri moeten hem de korte kris afnemen, die de vorst aan Hang Djĕbat verleent. Afscheid van de vrienden en waarschuwing aan Hang Djĕbat. De *patih* doodt Hang Toeah niet maar brengt hem stilletjes het land in, waar hij opgenomen wordt door Sjéch Mansoer.

(BP 15 = II 302; MLS III 335, O XVI = II 46). De vorst benoemt Hang Djĕbat tot opvolger van Hang Toeah, maar uit verdriet over zijn vermeende dood wordt hij geheel indolent. 's Vorsten bijvrouwen en hofjuffers verleiden Hang Djĕbat. Hij krijgt de titel van *patih*, slaat de waarschuwing van zijn drie vrienden in de wind, tyranniseert de hovelingen, vrijt met 's konings hofjuffers, zangeressen en bijvrouwen en viert ten paleize schaamteloze orgieën. Met vrouwen en kinderen verlaat de vorst het paleis. (*d*) Hang Djĕbat neemt plaats op de gouden troon; alle pogingen hem uit de weg te ruimen lijden schipbreuk op zijn onstuimigheid en kracht. De vorst treurt om Hang Toeah.

(BP 16 = II 316; MLS III 351, O II 65). De *patih* bekent, dat Hang Toeah nog leeft, en de vorst laat hem halen [1]). Opschudding in het paleis. (*e*) Op 't verschijnen van Hang Toeah krist Hang Djĕbat alle 700 kratonvrouwen en gordt zich aan tot de laatste strijd. (BP 17 = II 326; MLS III 361; O II 77). Duel tussen Hang Toeah en Hang Djĕbat. Hoe Hang Toeah zijn dodelijk verwonde vriend de laatste dienst bewijst. Een verschikkelijke razernij. Hang Djĕbat draagt aan Hang Toeah de zorg op voor zijn nog ongeboren kind en sterft in zijn armen [2]).

(BP 18 = II 342; MLS III 379; O XVII = II 98). Op aanstoken van Gadjah Mada begeeft Kĕrtala Sari, de zoon van de hoofdman der 7 bandieten, zich naar Malakka, om zijns vaders dood te wreken, de vorst van Malakka en Hang Toeah te doden en de stad te verwoesten. Hij weet zich verborgen te houden in een Javanen-kampong bij de stad, bedrijft van daar uit talrijke schurkenstreken en begeeft zich met groote driestheid onder het volk, zonder herkend te worden. Nadat hij ook bij de *patih* een nachtelijk bezoek gebracht heeft, wordt Hang Toeah te hulp geroepen. Met zijn toverknuppels belet hij de rover, in het vorstelijk paleis in te breken, doodt listig de in de nacht *amok*-lopende Kĕrtala Sari, en snijdt van het lijk een lid af, dat hem uitwijst als de overwinnaar.

(BP 19 = III 351; MLS III 388; O XVIII = II 108). Hang Toeah en Hang Kastoeri worden als gezanten naar het rijk der Klingen afgevaardigd en steken in zee met twaalf volgschepen. Bezoek aan het wondereiland Birama Déwa en het verstillen van de storm. Nabi Kilir, de eeuwig-jonge en zijn wondergave. Aankomst te Nagapatam,

1) Van d tot hier bij SPAT 4, 17—21 met kleine lacune.
2) Van e tot hier volledig bij WINSTEDT & BLAGDEN, 73—91; van c tot hier bij NIEMANN I 32—104.

de havenstad van het Klingenrijk. Strijd met Portugese gezanten en zeelieden. Hang Toeah sluit vriendschap met de rijke koopman Nala Sanggoena. Het bedwingen van een vurig paard. Een Indisch feest. Hoe Hang Toeah zijn vriend redt uit de verlegenheid. Het kunststuk met de gave van Nabi Kilir. (MLS 413 = IV). Een onverwachte overval. De godentempel-voorschotbank. De vorst der Klingen zendt Hang Toeah a' gezant naar China; Nala Sanggoena sluit een overeenkomst met hem om de Chinese inkomende rechten te ontduiken.

(BP III 376; MLS IV 417; O XIX = II 142). Aankomst in China. De Indisch-Maleise vloot ankert naast de Portugese schepen; eerste wrijvingen. De 4 ministers. Hang Toeah betoont zich onderlegd in de Chinese étikette, verwerft zich 's keizers gunst en waagt iets ongehoords. De troon in de bek van de gouden draak. China's wonderen. Levende dierenbeelden. Het afgodenbeeld dat tranen vergiet en donderend weent. Vertrek en zeeslag met de Portugese vloot. Aankomst in Kalingga. Hang Toeah's tovermiddel heeft gewerkt. Terugkeer naar Malakka [1]).

(BP 20 = III 387; MLS IV 439; O XX = II 156). Dood van de vorst van Mĕndjapihit. Zijn kleinzoon, zoon van de vorst van Malakka, wordt zijn opvolger; Hang Toeah brengt hem naar Java. — Zonder medeweten zijns vaders besluit de prins Adipati Solok van Broenei om Hang Toeah op de terugweg te overvallen; hij wacht hem op bij Tandjoeng Krawang. Zeegevecht. Hang Toeah jaagt zijn belagers op de vlucht en neemt de prins gevankelijk mee naar Malakka. De vorst schenkt de gevangene genade en laat hem door Hang Toeah terugbrengen. De prins bekent zijn vader het mislukte avontuur; op Hang Toeah's voorspraak neemt deze de kapiteins der gevluchte schepen in genade aan, en Hang Toeah keert met bijzondere geschenken naar Malakka terug.

(BP III 399; MLS IV 452; O XXI = II 173). Reis naar Siam om olifanten te kopen. Op audiëntie bij de koning. Hang Toeah weigert op handen en voeten te kruipen voor de potentaat. Duel met de Japanse kampvechter. Hang Toeah adviseert de vorst tot Borneose mossels als pasmunt, en vertrekt onder groot eerbetoon. Overwinning op de Japanse schepen. Terugkeer. De vorst van Malakka krijgt bij zijn tweede gemalin twee zoons, bij de eerste gemalin nog een dochter, Poetĕri Goenoeng Lédang geheten.

(BP 21 = III 407; MLS IV 452; O XXII = II 184). Radja Tjoelan van Ceylon gaat naar Malakka en dingt naar de hand van Poetĕri Goenoeng Lédang. Hij neemt honderden vechthanen mee, en zolang de huwelijkstoebereidselen nog niet klaar zijn (*f*) beproeft hij daarmee zijn geluk in Trĕngganoe. De geheimen van het hanengevecht. De blinde kenner van hanen en deskundige bij hanengevechten, zijn

1) Deze hele reis bij NIEMANN II 58—120 behoudens het tovermiddel

tragische humor en zijn verstandige dochter. De vorst van Trĕngganoe heeft een wonderlijke droom; wel delft zijn voornaamste haan het onderspit, maar de zegevierende haan van de Ceylonese prins bewerkt de ondergang van diens schip 1), zodat hij beschaamd naar Ceylon terugkeert, zonder zich meer om de prinses te bekommeren. Deze blijft er echter gelijkmoedig onder, maar de vorst besluit tot een wraakexpeditie tegen de vorst van Trĕngganoe. Hang Toeah verovert en plundert de hoofdstad en brengt 2 prinsessen als buit mee naar Malakka.

(BP 22 = III 421; MLS IV 470; O XXIII = II 202). De jongere prinsen worden gekroond tot vorst van Bintan en Lingga en in het huwelijk verbonden met de prinsessen van Trĕngganoe. Ook hierbij betoont Hang Toeah zich een getrouw dienaar van zijn meester.

(BP 23 = III 427; MLS IV 474; O XXIV = II 210). Aanval der zwaardvissen op Indrapoera en vergeefse pogingen, ze af te weren. Toen Kadim, de zoon van Hang Djĕbat, bedenkt een middel tegen de ondieren, wordt zeer onderscheiden door de vorst van Indrapoera, maar wordt na de dood van zijn beschermer de *patih* belasterd en onthoofd. Hang Toeah wordt met zijn drie vrienden naar Indrapoera gezonden, om de schuldigen mee te nemen naar Malakka, welke rekenschap zullen moeten afleggen. De vorst van Indrapoera legt het hoofd in de schoot en levert de moordenaars uit met hun volk, alles bij elkaar 1600 mensen, die naar Malakka immigreren.

(BP III 436; MLS IV 485; O XXV = II 222). De vorst onderneemt met zijn gemalin en zijn dochter de prinses een plezierreis naar Singapoera. De gouden vis. 's Konings kroon valt in het water. Ongeacht de krokodillen bestaat H.T. het, ernaar te duiken en hem ook te bemachtigen, maar hij verliest hem weer in het gevecht met een witte krokodil, die hem ook zijn geluks-*kris* ontrukt. Droeve terugvaart. Vorst en Hang Toeah worden ziek.

(BP 24 = III 441; MLS IV 489; O XXVI = II 227). De Portugezen besluiten wraak te nemen voor de nederlaag in China, en vallen Malakka aan met 40 schepen, elk met 50 kanonnen. Voorspoedig voorpostengevecht der Maleiers. Succesvolle aanval van Toen Kastoeri op vier Portugese schepen. Hang Toeah meldt zich weer gezond, neemt het opperbevel over en begint met de Portugese voorhoede aan te vallen. Woeste strijd van man tegen man. Het hoofdsmaldeel met de Portugese gouverneur en admiraal valt aan. Ter zee betonen de Portugezen zich de meerderen; Hang Toeah wordt zwaar gewond weggevoerd. Maar de gouverneur sneuvelt en de admiraal wordt zo zwaar gewond, dat de vijanden naar Portugal terugkeren. — Te voet snelt de vorst naar het huis van Hang Toeah om de gewonde op te

---

1) Van † tot hier ook in Chanai Bachaan, maar met andere woordkeus ontleend aan een handschrift, dat blijkbaar een particuliere Maleise bloemlezing van Maleise verhalen was, Boenga Rampai Bĕsar geheten.

zoeken, die na drie dagen hersteld is. — Het wonder van de in Straat Singapoera gezonken kroon.

(BP III 449; MLS IV 499; O XXVII = II 238). Hang Toeah wordt met 32 schepen naar Byzantium gestuurd, om zwaar geschut te kopen ter versterking van Malakka. Bezoek aan de vorst van Atjeh op Sumatra. Door de straat van Mokka. Landing te Djedda en vertrek naar Mekka. Aanbidding van het graf van Eva. Ontmoeting met de als derwisch geklede Nabi Kilir. Hang Toeah komt te Mekka, verricht de voorgeschreven ceremoniën en offers, wordt zo *haddji*, bezoekt Medina en keert naar Djedda terug. Oponthoud in Egypte en bezoek aan de hoofdstad. Aankomst in de haven van Byzantium; uitvoerige beschrijving van de pracht en heerlijkheid van deze wonderbaarlijke stad. Langdurig oponthoud; eindelijk weet Hang Toeah gedaan te krijgen, voor de vorst gevoerd te worden, die half verborgen blijft achter een gordijn. De stoet van de vorst naar de moskee. Hang Toeah krijgt de verlangde stukken geschut en keert rijk beladen met geschenken naar Malakka terug.

(BP 25 = III 490; MLS IV 545; O XXVIII = II 293). Poetĕri Goenoeng Lédang wordt aangewezen tot opvolgster van de vorst en plechtig geïnstalleerd; Malakka's versterkingen worden verbeterd. De vorst wil weten, hoe het er uit ziet in het graf, en Hang Toeah laat zich levend begraven, keert terug uit het graf en vertelt hoe het hem vergaan is. De vorst begiftigt zijn onderdanen en trekt zich in eenzaamheid terug, maar moet zich door Nabi Kilir omtrent de plichten van een derwisch op de hoogte laten brengen. Ook Hang Toeah zegt het wereldse leven vaarwel en bouwt zich een hutje op Tandjoeng Djoegra, welke plaats voortaan heilig is voor de passerende schepen.

(BP III 497, MLS IV 554; O XXIX = II 303). Nadat Poetĕri Goenoeng Lédang een tijdlang vredig geregeerd heeft, komt een Portugees schip, beladen met wapens, welks kapitein een stuk bouwterrein weet te bemachtigen door de list van de tot riemen versneden koehuid, waarna hij een factorij bouwt. Van hier uit wordt op een nacht de stad Malakka in puin geschoten en het rijk veroverd; de vorstin vlucht naar de binnenlanden en wordt door de oerbevolking als heerseres erkend. — De Portugesen versterken Malakka, maar worden na zware strijd overwonnen door de Hollanders samen met de Maleiers van Djohor, die een bondgenootschap met hen hebben. — Hang Toeah is niet gestorven maar een heilige geworden, die van tijd tot tijd nog verschijnt.

ELFDE HOOFDSTUK

GESCHIEDSCHRIJVING IN HET MALEIS

Bij de bespreking van de Maleise gedichten werd erop gewezen, dat er een groep *sja^cir's* kan afgezonderd worden, die onderwerpen uit de geschiedenis behandelen. Of het nu ging over vroeger tijd of over het heden — aan allen gemeen was deze eigenaardigheid, dat slechts een bepaalde gebeurtenis of betrekkelijk korte periode werd geschetst. Als bron voor de geschiedenis zijn ze in zoverre van waarde, dat men eruit kan leren kennen, hoe tijdgenoten en nabestaanden een gebeurtenis of een periode bezagen en uitbeeldden. Zoo is er dan ook één beschouwd en behandeld in de dissertatie van Dr. J. RUSCONI.

Ook in de prozageschriften is er een aantal, dat veelal in de titel doet blijken niet tot de fantastische roman's te behoren. Het hier wel gebruikte Arabische woord *sjadjarah* betekent stamboom, geslachtslijst, *salasilah* of *silsilah* keten, opeenvolging nl. van regerende vorsten. Ware gebeurtenissen aan het hof en lotgevallen van het rijk gedurende verscheidene generaties staan in het middelpunt der belangstelling. Het initiatief tot het schrijven werd veelal door de vorst genomen; belangstelling ervoor bleef ook meestal beperkt tot de hofkringen. Dit blijkt hieruit, dat geen inheemse uitgevers het drukken van dit soort werken ondernomen hebben, een enkele uitzondering daargelaten, in tegenstelling tot de avontuurlijke *hikajat's* waarvoor ze wel afzetgebied wisten te vinden.

Van Westerse zijde daarentegen is immer veel belangstelling betoond voor dit soort geschriften, en verscheidene zijn er uitgegeven, een enkel wordt steeds herdrukt. Terecht wordt hieraan zo'n aandacht geschonken, daar er op verscheidene gebieden veel merkwaardigs uit te lezen valt. Nimmer zoeke men er uitsluitend naar een onpartijdige berichtgeving en beschrijving hoe iets zich inderdaad toegedragen heeft. De zin hiervoor is een cultuurgoed dat pas verworven wordt na een lange ontwikkelingsgeschiedenis, en dan nog niet overal. De Westerse beschaving kent dit pas enige eeuwen en heeft moeite genoeg het te verdedigen tegen aanvallen uit verscheidene kampen. De zoveel geroemde Grieken kregen pas op het hoogtepunt van hun geestelijke bloei de „vader der geschiedenis" Herodotos, de Romeinen eeuwen later eerst hun Livius en

Tacitus. Hoe hoog men moge opgeven van de Voor-Indische letteren — op een vrij late kroniek uit Kasjmier na hebben de Hindoe's nooit een geschiedboek samengesteld. Dit volk van ongebreidelde fantasie had hiervoor geen smaak en zin; dit merkwaardige feit moet geaccepteerd worden.

De Maleise geschiedschrijvers kennen dus evenmin een streven naar onpartijdige berichtgeving en missen de kritische zin; zij vertellen hoogstens na wat ze vinden in oudere werken of gehoord hebben van oude mensen. In de Javaanse *babad's* is dit al niet anders; een karakteristiek der Javaanse geschiedschrijving door Prof. Dr. C. C. BERG vindt men in *deel II* van de *Geschiedenis van Nederlandsch Indië,* onder leiding van Dr. F. W. STAPEL, Amsterdam 1938. Tussen de betrouwbare mémoires enerzijds (H 12), en de fantastische avonturenroman's anderzijds (H 14) staat een groep min of meer historische en legendaire werken, die hier samen behandeld werden. De zuiver fantastische *hikajat's* zullen later (H 14) behandeld worden, daar zij een sterk Hindoeistische invloed vertonen. Aan de heldensage van Hang Toeah werd reeds H 10 ingeruimd. De in proza gestelde mémoire's ook van anderen dan ᶜABDOELLAH de Taalleraar worden in H 12 behandeld. Hier volgen ter kenschetsing enige in proza geschreven geschiedwerken, te beginnen met de meest fantastische, te eindigen met de meer historische.

SADJARAH NEGERI KEDAH of HIKAJAT MARONG MAHAWANGSA

Op de breedte van Sabang, ter Westkust van Malakka, ligt Kĕdah; het stond nu eens sterker onder Malakkaanse invloed, dan weer meer onder Siamese; pas sinds een kwart eeuw behoort het tot het Britse imperium. Van een bloeitijd of zelfstandig bestaan kan bij deze provincie niet goed sprake zijn; vandaar ook wel de neiging van de schrijver om slechts te verwijlen bij het legendarische en fantastische? Het woord *sjadjarah* (stamboom) in de titel kan er nauwelijks mee door; *hikajat* ware naar Westerse beschouwing beter geweest, daar het boek op ons de indruk maakt van een aantal vertelsels van vrijwel ongebonden fantasie; het bevat geen enkel jaartal.

In zekere zin is het werk oud; het zou de geschiedenis van Kĕdah's vóór-Mohammedaanse koningen vertellen, en in ieder geval zijn enige met hen samenhangende mythen zeer oud. Sommige zijn blijven voortleven in de plaatselijke volksoverlevering en zijn wellicht echte plaatselijke legenden, maar andere zijn blijkbaar van vreemde oorsprong. Tegen het eind van het boek wordt vermeld de islamise-

ring van Kĕdah vanuit Atjéh, hetgeen in het begin van de 17de eeuw moet geweest zijn. Maar in later tijd moeten afschrijvers nog zó vrijpostig met de tekst omgesprongen hebben, dat de ons overgeleverde *Hikajat Marong Mahawangsa* moet toegeschreven worden aan het eind van de 18de eeuw.

Feiten en jaartallen vinden we niet in ons werk, nóch hoe de politieke verhouding was, nóch hoe in het begin van de 17de eeuw Atjéh het verovert. Maar duidelijk blijkt dat Kĕdah daarna Siam beschouwde als zijn opperheer, die recht had op cijns, en beslissingen gaf in onoverkomelijke moeilijkheden. Het zond gouden en zilveren bloemen, „als speelgoed voor het kroonprinsje", maar periodiek, en die eigenaardige hulde kennen we ook uit SM 8/5. Eigenlijk het énige historische uit onze *sjadjarah* is het uit alle verhalen te destilleren gevoel van Siam als grootmachtig nabuur en leenheer te hebben. Voor de rest laat deze Kĕdah'se geschiedschrijverij zich vergelijken met hoofdstuk 2—6 van de *SM*, het legendarische stuk. De plaatsnamen zijn van bekende plaatsen, overblijfselen van vroegere vestiging worden daar aangetroffen, maar het relaas is ongeloofwaardig. Pas wanneer geschiedvorsing er langs andere weg in geslaagd mocht zijn na te gaan wat gebeurd is, kunnen we misschien begrijpen hoe ons avontuurlijk verhaal ontstaan is. Nú houdt de „kroniek" dáár op, waar de historie had kunnen begineen.

(Inhoudsopgave naar VAN RONKEL in zijn cat. der Mal. hss. te Batavia)

De voorgeschiedenis der Maleise rijken begint met de vermelding van de wereldheerschappij van Soelaiman, en de komst van een *garoeda* op het eiland van Sĕri Rama en Hanoeman: Langkapoeri, die van een adelaar vernam, dat de koning van Roem een Chinese prinses wilde vragen voor zijn zoon, daar niet voor voelde, en met Soelaiman middelen beraamde om dat huwelijk te verhinderen. De *garoeda* vloog naar China, lichtte de prinses en twee dienaressen op, en bracht ze naar Langkapoeri [1]).

Intussen had de vorst van Roem Radja Marong Mahawangsa met de prins naar China gezonden met een grote met kanonnen bewapende vloot. Deze MM was de zoon van Indĕra en een *déwi*; tegen de zin van zijn ouders huwde hij een *gĕrgasi*, dochter van een *raksasa*, en voert haar voor de veiligheid overal met zich mee [2]).

Onderweg valt de *garoeda* meer dan eens de vloot aan en vernielt een zestal schepen [3]).

Eindelijk tovert MM de vogel Djintajoe tevoorschijn, die de *garoeda* bestrijdt; toch slaagt deze er in het vaartuig van de prins te vernielen. De prins drijft op een plank rond [4]).

1) CHANAI BACHAAN 101—105. 2) ib. 106—109.
3) CHANAI BACHAAN 109—114. 4) ib. 114—119.

MM sticht op een eiland de stad Langkasoeka, die weldra rijk bevolkt wordt 1).

De prins was aangedreven op de kust van Langkapoeri, en gevonden door de Chinese prinses 2).

Zij verzoekt de *garoeda* haar staatsiekleren uit China te halen, en bemint onderwijl de prins 3).

Zonder iets van de prins te weten gaat de *garoeda* aan Soelaiman melden, dat hij het huwelijk verijdeld heeft, maar de alwetende profeet lacht en laat door een vorst der *djin's* de prinses met haar twee dienaressen en haar beminde halen, tot groote schaamte van de *garoeda*, die naar de zee Koelzoem verbannen wordt 4).

Soelaiman laat de koningen van Roem en Tjina over al het gebeurde in lichten, en de gelieven naar laatstgenoemd land voeren 5).

MM liet een gezantschap gaan naar Atjeh en het eilandenrijk van Goelanggi, waar bijzonder oude *tĕmpajan's* zijn (waarvan in de brief om één verzocht wordt), en waar gezanten van Roem vertoefden, die naar de prins moesten informeren. Deze gingen met het gezantschap naar Langkasoeka en hun verhalen brachten MM ertoe, naar Roem terug te gaan, na zijn zoon met de naam MM Poedimat in zijn plaats aangesteld en zijn eiland, dat hij met de vaste wal had doen verenigen, Zamin Toeran genoemd te hebben. — Eindelijk draagt hij zijn zoon op, later een zijner zonen in het N.W. van Kĕdah (= Zamin Toeran) als vorst aan te stellen, één in het Z.O, één in het N.O.; de *tĕmpajan* wordt bij een *roekĕm*-boom neergezet, en MM vertrok naar Roem, langs Boekit Lada, Bt. Djamboel, Poelau Kĕra (Bt. Tandjoeng).

MM Poedimat regeerde wijs en rechtvaardig in Kĕdah Zamin Toeran; hij kreeg twee zonen, een dochter en nog een zoon. De oudste laat hij met een Maleier Westwaarts trekken; na 200 dagen reizens vinden zij een goede plek, waar zij Siam stichten; de tweede laat hij naar het Z.O. gaan, en deze sticht op het eiland, waarop zijn pijl Indra Sakti viel, een stad van die naam, welke later in Pérak veranderd werd (Indisch vertelmotief). De dochter laat hij naar het O. geleiden op een olifant, die bestemd was om later als boodschapper tussen de rijken van vader en dochter te lopen; zij sticht Patani, genoemd naar haar toverkris Léla Sani.

Weldra stierf de vader en werd opgevolgd door de jongste zoon, onder de naam Sĕri Mahawangsa, die de stad Si Roekĕm (naar een boom geheten evenals Malakka en Madjapait) stichtte. Bij een Maleise prinses kreeg hij een zoon; ook zijn moeder in Siam kreeg een zoon, waarop een wisseling van geschenken volgde als voorbeeld voor de volgende koningen (gouden en zilveren bloemen); evenzo ging het tusen Kĕdah en Pérak en Kĕdah en Patani. Tegen de wil van zijn

1) CHANAI BACHAAN 119—123.
2) ib. 123—127.
3) ib. 127—132.
4) ib. 132—139.
5) ib. 140—145.

vader huwt de prins van Kĕdah met een slavin, en na enige jaren volgde hij zijn vader op als Sĕri Maha Indĕra Wangsa. Hij krijgt een reusachtige zoon, die hij Awang Maha Parita Daria noemt. Deze laat, vorst geworden, een nieuwe stad bouwen met uit Atjéh aangebrachte stenen, en regeerde zeer onrechtvaardig. Op een zijner zwerftochten vind hij de oude Patani-olifant met een jong en neemt beide tot zich.

Hijzelf verkreeg, naar een slagtand die hij kreeg, de naam Radja Bĕsioeng. Hij raakte verslaafd aan het drinken van mensenbloed; elke dag werd daartoe een mens gedood; eindelijk wordt een onkwetsbaar man van Goenoeng Lédang gevonden; niemand kan hem doden of verwonden; hij verandert zich in verschillende dieren, en doodt zeer velen, en ontkomt in de wildernis. Eindelijk staan de vier eerste ministers tegen de vorst op; zeven dagen lang bestrijden zij hem; de achtste vlucht hij en is onvindbaar. De vier *mantri's* besturen het rijk en berichten alles aan de koning van Siam [1]).

Bĕsioeng werd een landbouwer in Patani, en trouwde daar met een boerendochter, die weldra een zoon kreeg, zó sterk op zijn vader gelijkend, dat degenen die het zagen, begrepen, dat Bĕsioeng in die eenzame streek als landbouwer leefde. De vier ministers laten hem overvallen, maar hij ontkomt door de vlucht. De vorst van Siam wordt door zijn sterrewichelaars medegedeeld, dat hij niet in Kĕdah mag regeren, daar een zevenjarige recht op het bewind heeft, die de oude olifant moet aanwijzen. Deze verschijnt en gaat onmiddellijk naar het bos, vanwaar hij de zoon van Bĕsioeng oplicht, die door de groten van Kĕdah gehuldigd wordt, en daar met zijn moeder blijft.

In het land Air Tawar heerste Kĕlana Hitam; deze trok tegen Kĕdah op; een bevel van de vorst van Siam om terug te keren wees hij honend af, en bestreed buiten Kĕdah de door de koning van Siam tegen hem afgezonden legers in een ontzettende strijd, doch werd eindelijk gevangen genomen. De jonge vorst, Phra Maha Podisat (Bodhisattwa) genaamd, werd geheel door de vier *mantri's* geleid; hij vestigde zich te Koeala Moeda en kreeg een zoon, die hij Phra Ong Mahawangsa noemde. Uit een *boeloeh bĕtoeng* kwam een jongetje te voorschijn, dat de vorst tot zich nam en Radja Boeloe(h) Bĕtoeng noemde, en uit afdrijvend schuim een meisje, dat Poĕteri Sĕloeang genoemd werd; beide werden met elkaar in de echt verbonden. De vorstin en de vier *mantri's* komen te sterven; de eigen zoon werd vorst na zijn vader, en werd een groot drinker.

In die tijd (1027/1617) bracht de *sjaich* Noeroeddin uit Mekka de Islam naar Atjéh. In Baghdād was een heilige, Sjaich ᶜAbdoellāh geheten, wiens leerling ᶜAbdoellāh Jamanī eens de duivel ontmoet had, en allerlei avonturen onder diens geleide beleefd en veel slechts gezien had; overal waar zij kwamen ontstond oorlog en verwoesting. Eindelijk kwamen zij in het land van de drinker, die zij slapende vonden; na

1) WINSTEDT & BLAGDEN 91—101.

zijn ontwaken vraagt hij om arak, de duivel urineert in de beker, en Phra Ong M dronk dat. Daarover onderhoudt de *sjaich* de duivel, die boos wordt en hem verlaat; zo stond *sjaich* ᶜAbdoellāh Jamanī plotseling voor de vorst van Kĕdah, die spoedig de Islam aanneemt, alle arak laat vergieten en alle afgodsbeelden vernielen. Alle inwoners worden Moslim; de *sjaich* noemt de vorst Soeltan Moezaffar Sjah, opdat die Arabische naam in de Vrijdagspreek kan vermeld worden, en laat hem allerlei goede werken volvoeren, waarin zijn gehele volk hem volgde. Toen men dit in Atjéh vernam, liet de *Moslim* geworden vorst aldaar Sjaich Noeroddin diens boek Sirāṭ al-moestakīm maar Kĕdah brengen ter onderrichting in de Wet. De vorst kreeg daarna drie zonen.

Radja Boeloe(h) Bĕtoeng gaat een plek zoeken om daar een stad te stichten; in zijn afwezigheid misdraagt Poetĕri Siloeang zich met een *anak mĕntĕri,* bij wie zij een zoon Mĕgat Zainal krijgt, die de vorst met zijn zonen door ᶜAbdoellāh laat onderwijzen. — Radja Boeloe stichtte Kota Palas, en bleef daar, toen hij het wangedrag zijner vrouw vernam; weldra werd zijn stad aangevallen door een bende boosdoeners van Patani, en in zijn strijd tegen hen verdween hij en keerde terug tot zijn oorsprong.

De vorst van Kĕdah stelde zijn oudste zonen aan over de twee door Radja Boeloe gestichte steden. De jongste wordt vorst van Langkapoeri; daarna keerde de *sjaich* naar Baghdād terug, waar hij bleef bij zijn leraar.

Moezaffar Sjah opgevolgd door Moeᶜazzam; verder genealogie.

HIKAJAT RADJA-RADJA PASAI

Pasai, gelegen op dát Noordelijkste stuk van Sumatra waarvan de kust nagenoeg O-W. loopt, en daar in het O., heeft in het begin van de 17de eeuw moeten bukken voor het machtige Atjéh van Iskandar Moeda, Mahkota ᶜAlam, die zijn wil deed gelden op de wateren en kusten van Malakka en Sumatra. Reeds eerder had het last gehad van Siam, maar het had de glorie gehad van het eerst en best geïslamiseerde staatje te zijn in die wateren, zodat Malakka in zijn glanstijd herhaaldelijk er gezantschappen heenzendt om antwoord te krijgen in theologische vraagpunten. Jammer genoeg blijkt dit slechts uit de *SM* en zwijgt ons werk erover; evenmin wordt gewag gemaakt van het daar voorkomend vertelsel, hoe de vorst geschaakt werd door de Siamezen en aan het Siamese hof kippenhoeder was! Ons werk én de *SM* duiden beiden even discreet aan, dat Pasai schatplichtig was aan Siam. Van de tijden van nog groter politieke afhankelijkheid, nl. van Atjéh, wordt geheel gezwegen, zodat onze *hikajat*, die geen jaartal bevat, slechts speelt in de legendarische tijden die daaraan voorafgaan, al dateert hij inderdaad uit de 15de eeuw.

Het begin wordt gevormd door het verhaal van de geboorte van een meisje uit een bamboe, die later trouwt met een jonkman, die als kind verzorgd werd door een olifant [1]). Dan volgt, maar uitvoeriger verteld, hetgeen we vinden in *SM* 7. Hoofdstuk 8 van de *SM*, het weinig eervolle, wordt in stilte gepasseerd. Maar wél wordt gewag gemaakt van een met succes afgeslagen zware aanval der Siamezen [2]). Hierop volgt hetgeen we vinden in SM 9, uitvoeriger natuurlijk. Het derde kwart wordt ingenomen door het relaas hoe andermaal een Klings schip arriveert, ditmaal met een viertal uitdagende vechtersbazen aan boord, die aanvankelijk radeloosheid veroorzaken. Pas Běraïm Bapa weet ze zó te imponeren, dat ze afdruipen. Terstond daarna permitteert hij zich vrijpostigheden met een van de bijvrouwen van de vorst, zodat deze laatste op sluipmoord zint. Daartoe wordt een jachtexpeditie ondernomen; Běraïm Bapa neemt afscheid van de zijnen, bevroedend wat hem te wachten staat. Zijn kracht en beleid blijken duidelijk bij de mislukkende aanslagen op hem gedaan; tenslotte bepaalt hij zelf het moment van zijn dood.

Het laatste kwart wordt gevormd door het relaas, hoe de prinses van Java het hart verloren had aan een prins van Pasai en hem zelf ten huwelijk kwam halen. De vorst achtte de verbintenis ongewenst en liet hem uit de weg ruimen; toen de prinses het gebeurde vernam, verzonk zij met haar schip in de diepte. Een Madjapaitse strafexpeditie en veroveringstocht mede langs S.O.K. was het gevolg [3]). Nu volgt nog de bekende legende van de geweldige Javaanse *kĕrbau* en de naamsoorsprong van Mĕnang-kabau, waarna het werk eindigt met lijsten van de andere staatjes in die oude tijden.

Ook hier houdt dus de „kroniek" op waar de historie begon, maar de fantasie zwerft niet zo ver als bij het vorige. Rijk of sterk gevarieerd kan de inhoud niet genoemd worden.

HIKAJAT SULTAN ATJEH MARHOEM

Atjéh is niet Maleis-sprekend gebied, maar is in taal verwant met het Achter-Indische Tjampa. Ook geografisch ligt het op een uithoek van Sumatra, een eind van Malakka af. En deze *hikajat* is niet eens oorspronkelijk Maleis, doch een ietwat droge prozaomwerking van de Atjehse ridder-roman-in-verzen *Hikajat Malém Dagang*. Maar hij wijkt in geest niet af van de tot dusverre behandelde zgn. historische geschriften, kan met enige goede wil tot de Maleise lectuur gerekend worden (uitgave B.P.), is gevarieerd van inhoud en niet vervelend. De erin verhaalde gebeurtenissen moeten op feiten teruggaan, maar zijn schier tot onherkenbaarwordens toe

1) WINSTEDT & BLAGDEN 33—9. 2) DE HOLLANDER-SPAT 184—7.
3) Dit alles bij DE HOLLANDER-SPAT 187—96.

aan opsierng onderhevig geweest. Meer dan één kroniek is te hardnekkig in het mededelen hoe op Sumatra handwerkslieden uit de vreemde geïmporteerd werden, dan dat we dit als onhistorisch zouden kunnen verwerpen. En de fantastische tocht tegen die slechte *kafir's* van Djohor moge een apotheose zijn van de gezamenlijke roemrijke expedities naar Malakka en verder Z.O.-waarts — dit is de Atjéhse voorstelling en herinnering aan de gebeurtenissen waartussendoor in het eerste begin van de 17de eeuw te Djohor de *SM* werd geschreven. Tot de legende behoort het Atjehse admiraalsschip, tot historische mogelijkheid en wellicht werkelijkheid de waarschuwingen en de aanbevelingen voor het gebruik van de *kĕtika*, die een realiteit was in de Maleise gedachtenwereld. Zo niet historisch dan toch realistisch wordt beschreven hoe de vorst bij de kustvaart zijn soldaten mobiliseert, en welke diplomatieke talenten hij hiervoor behoeft. De Atjehse humor van het oorspronkelijk is menigmaal verloren gegaan, maar ook zo is dit geschrift nog zeer wel de moeite van het kennisnemen waard.

TAMBO BANGKAHOELOE

Onder de plaatselijke kronieken die in het Maleis algemeen toegankelijk zijn (uitgave B.P.), neemt ook dit werkje een plaats in. Van de eigenlijke geschiedenis van Benkoelen vernemen we er niet veel in, maar dit geschriftje van 1859 weet toch te verhalen van een verwoede strijd met Atjéh, waarbij de vijand moet afdeinzen en het land bij deze gelegenheid zijn naam krijgt. Vervolgens blijkt natuurlijk contact met Mĕnangkabau en bekendheid met Maleise legenden en namen als Boekit Si-goentang[2], Tjoerik Sĕmandang Giri, enz. Hun dynastie hebben de mensen uit Benkoelen aan Mĕnangkabau te danken, zoo wordt het voorgesteld. De aanwezigheid van veel aardrijkskundige namen, aetiologische legenden en bovenal persoonsnamen maakt deze plaatselijke geschiedenis, die uit stukken van verschillende ouderdom bestaat, in de tweede helft weinig belangwekkend voor niet-Benkoelezen; immers alles is daartoe te summier en feitelijk medegedeeld. Doordat het echter zo kort en overzichtelijk is, kost het zeer weinig moeite — en die is het dan ook nog wel waard — kennis te nemen van dit plaatselijke kroniekje.

SADJARAH MALAJOE, DE GROOTE MALEISE „KRONIEK"

Dit is het belangrijkste van dèze gehele categorie en een der kostelijkste werken van de Maleise letteren. Reeds vroeg heeft het de belangstelling van Westerlingen getrokken en aan generaties van

Malaïci veel kennis en vreugde verschaft. Het in goed Maleis geschreven werk behandelt opkomst, bloei en val van Malakka, geeft daarenboven de legendarische voorgeschiedenis — is dus rijker van inhoud dan enig ander werk van deze groep. We weten welke bij uitstek kundige auteur het geschreven heeft, waarom, voor welke vorst en onder welke omstandigheden. Geen werk der Maleise letteren is zo vaak in zijn geheel herdrukt, zo ernstig bestudeerd en heeft aanleiding gegeven tot zó veel verklaring [1]).

Schrijver van de *SM* is de *Bĕndahara,* de Rijksbestuurder, de hoogste ambtenaar en het best op de hoogte met politiek en hof. Een eeuw na de val van Malakka in 1511 zette hij zich tot het schrijven van zijn werk, op aandrang van Radja ᶜAbdoellāh, jongere broeder van de regerende Soelṭān ᶜAlā' oed Dīn Riᶜājat Sjāh III. Hij zou gewerkt hebben naar een voorbeeld, dat verbeterd moest worden, een *hikajat Malajoe* meegebracht door mensen uit Goa. Afgezien van deze aanleiding was er trouwens reden genoeg te vinden tot het opstellen van dit werk door vergelijking van het kommervol heden met het roemrijk verleden. Het schrijven heeft niet ongestoord zijn gang kunnen gaan; een Atjehse vloot verscheen in 1613 onverwachts, die zich meester wist te maken van niemand minder dan de vorst ᶜAlā' oed-Dīn Riᶜājat Sjāh III, Radja ᶜAbdoellāh en de meeste rijksgroten, waaronder de Bĕndahara. Ze worden naar Atjeh overgebracht, waar de Soelṭān gehouden wordt en spoedig sterft. Radja ᶜAbdoellāh huwt met een zuster van de Atjehse Soelṭān Iskandar Moeda en wordt begenadigd, waarop hij wordt teruggebracht en op de troon van zijn halfbroer gezet. De nieuwe vorst doet de Bĕndahara weten dat hij prijs stelt op de voltooiïng van zijn opdracht; deze krijgt het omvangrijk werk van 34 verhalen af. Andermaal verschijnt in 1615 een Atjehse vloot; dit keer weet het hof te vluchten, om jaren en jaren lang geen rust te vinden. Over deze tijd wordt verteld in verhaal 35—38, die aan het oorspronkelijk boek zijn toegevoegd (en in alle drukken er ook bijgegeven worden). Nog acht verhalen die hierbij aanknopen zijn niet lang geleden wereldkundig gemaakt, worden evenwel nog niet afgedrukt achter de *SM* (en zijn hier dan ook verder buiten beschouwing gelaten).

Onder deze omstandigheden heeft de Bĕndahara zijn werk vol-

1) Uit geen ander werk zijn ook in alle Maleise bloemlezingen zoveel fragmenten gekozen, die evenwel zonder toelichting niet geheel tot hun recht komen, en een inhoudsopgave van het gehele werk behoeven om op de juiste waarde getaxeerd te kunnen worden. Deze zijn opgenomen in het tweede deel van dit boek; het eerste cijfer geeft hier en bij verwijzingen hiernaar het verhaal aan, het tweede de alinea.

bracht. Wat hij schreef was de politieke geschiedenis, episodisch en anecdotisch gelijk in die tijd niet anders te verwachten valt. Verscheidene verhalen zijn van een niets verbloemende onomwondenheid, maar liggen dan ook meestal genoeg jaren vóór de tijd van de schrijver dat ze als het ware vrijgegeven konden worden. Naarmate deze echter meer zijn eigen tijd nadert, moet hij zich ervan onthouden de gehéle waarheid weer te geven. Ook spreekt hij wel eens niet geheel de waarheid en geeft een voorstelling van zaken die niet overtuigend geacht kan worden. Niettemin krijgt de lezer een duidelijk beeld van de politiek der vorsten, de grenzen van hun macht, hun lusten en grillen die zij inwilligden. Het hof was in sommige tijden verre van ingetogen, de grootwaardigheidsbekleders menigmaal groot nóch waardig hun ambt te bekleden. Een figuur mét de défauts de ses qualités was de admiraal Hang Toeah, wiens brillante carière we telkens bij kleine stukjes kunnen nagaan in de *SM*. Hij wordt een levend persoon, een waarlijk historische gestalte; belangwekkend daarnaast te zien, hoe de bewonderende tijdgenoten en nazaten hem hebben uitgebeeld in de *Ht. Hang Toeah*. Hij is niet de enige gestalte, die door combinering van een aantal plaatsen als levend persoon ons voor ogen komt te staan; dit vormt een der aantrekkelijkheden van de *SM*. Het beeld dat ontworpen wordt van de godsdienstleeraars is verre van gunstig; de godsdienst zelf komt ter sprake in een tweetal theologische en eschatologische vraagpunten. Geen wonder dat de Malakkaanse theologen geen autoriteit genoeg hadden om deze met gezag te beantwoorden, zodat er een uitspraak moest gehaald worden uit Pasai.

Het zou te ver voeren hier op de gehele inhoud van de *SM* in te gaan, en ook niet nodig zijn; slechts zij nog even opgemerkt dat dit geschrift het verleden ophaalt tot de geboorte van Alexander de Grote toe, die aan het huis der Perzische Achaemeniden zou zijn ontsproten. Zijn afstammelingen zouden zich op Sumatra neergelaten hebben, en daarmee komen we bij de oude Sumatraanse legenden. Legendair geworden met een ondergrond van realiteit zijn de volgende verhalen, totdat met de laatste Hindoevorst van Singapoera op het eind van de veertiende eeuw de bodem der historie betreden is. Ook uit andere bronnen vloeien ons nu enige historische gegevens toe, welke vergelijking mogelijk maken; dit is bij het tiende verhaal van de *SM*. De ondertitel The Malay Annals, waarvan de Engelse uitgaven van de *Sĕjarah Malayu* voorzien zijn, blijft misleidend, want jaarboeken worden nooit gegeven. Die vinden we bij LIVIUS en TACITUS in het klassieke Westen, aan de Chinese hoven van menige dynastie in het Oosten, maar mogen we hier nimmer

verwachten. Het werk heeft zijn eigen, niet te versmaden, waarde.

De *SM* werd ruim een eeuw geleden persklaar gemaakt door de toen in Engelse zendingsdienst staande taalleraar ᶜABDOELLAH, onder zijn toezicht als een der eerste boeken (natuurlijk Arab.!) gezet en gedrukt. Nu nog komt het, veelal Lat., van de persen van The Methodist Publishing House. Voor Westerlingen voorzag de tekst in de behoefte aan realistische lectuur in goed proza; de Engelsen hebben gedurende deze eeuw veel vreugde moeten beleven aan de laconische stijl, die zo'n humoristisch effect kan hebben. Ook van beoefenaars der geschiedenis trok de *SM* de volle belangstelling; nog waren de Midden-Javaanse *Pararaton* en de Oud-Javaanse *Nagarakrĕtāgama* niet bekend, om van de inscripties niet te spreken. Eerst verscheen een Engelse vertaling, toen een Franse, terwijl nog met een tweede werd begonnen; niet lang geleden zag een uitvoerige Duitse inhoudsopgave het licht. De Hollandse geleerden ROUFFAER en VAN RONKEL gaven er al hun krachten aan; Engelse malaïci dragen nog steeds bij tot verheldering van de voor hen zo bij uitstek belangrijke tekst [1]).

MISA MALAJOE of HIKAJAT SALASILAH PERAK

Deze geschiedenis van Pérak, dat op Malakka's westkust ligt juist onder de 5de breedtegraad, moet dateren van het eind der 18de eeuw, en handelt over die eeuw. Zo krijgen we een vrij uitvoerig relaas over een zelfstandige Maleise staat gedurende enkele vorstenregeringen, en de betrekkingen die deze staat onderhield met het naburige Kĕdah en Sĕlangor en de verder verwijderde Hollanders. Het Pérakse vorstengeslacht zou een loot zijn van het oude Malakkaanse, en de Sultan van Pérak is dan ook via Boekit Sigoentang een nazaat van Alexander de Grote en de Perzische Adam. Het werk moge niet zo gevarieerd van inhoud en representatief van stijl zijn als de *SM*, het is zeer wel de moeite waard, en neemt een eervolle plaats in onder de historiegeschriften van de tweede rang. Wel een derde wordt ingenomen door een *sjaᶜir*, die een uitgebreide beschrijving levert van een reis van Soelṭān Islandar, en zowel poëtische als historische waarde heeft [2]).

1) Heden ten dage is de *SM* nóg de enige op Westerse wijze, en in Lat. en Arab. uitgegeven, voortdurend in aantallen goedkoop beschikbare, Maleise geschiedbron.

2) Misa Mélayu edited with introduction and notes by R. O. WINSTEDT, MLS 15, Singapore 1919.

SILSILAH MALAJOE DAN BOEGIS

Dit werk heet ook *Atoeran sĕtia Boegis dĕngan Malajoe* of *Ht. nĕgĕri Riau* of *Silsilah radja Boegis*. Waren de voorafgaande werken en werkjes geheel of gedeeltelijk legendarisch, deze „*Bondsboeken*" houden zich haast uitsluitend bezig met historie, en wel uit de 18de eeuw. De Boeginezen waren destijds koene zeevaarders en ferme veroveraars, krijgshaftiger en oorlogzuchtiger dan hun naburen de Makassaren. Hun tochten strekten zich uit tot West- en Oost-Borneo, Lombok en de Maleise wateren. Bij hun strijd tegen de Maleise potentaatjes zal hun ervaring menigmaal die van de Portugezen geweest zijn, dat het de grote massa's der bevolking tamelijk onverschillig liet wie hun overheerser was. En de Boeginezen vertoonden de wijze gematigdheid, de overwonnen machthebbers in schijn hun macht te laten, en zelf „slechts" de positie van *patih* in te nemen.

Cultuurbrengers waren die Boeginezen geenszins; zelfs schijnen ze tamelijk onvatbaar geweest te zijn voor uitingen van hogere cultuur dan de hunne. Maar dappere zeelui waren het; we zouden ze misschien enigszins kunnen vergelijken met de Noormannen, de Wiking's. In de inleiding beweren ze af te stammen van Salomo en Balkis, koningin van Sjéba, en als zoveel andere Arabieren naar deze wateren gekomen te zijn. Maar over het voorgeslacht zijn ze niet lang en alras hebben ze het over hun aanrakingen met de Maleise rijkjes, van Boeginees standpunt natuurlijk.

Dit werk wordt gekenmerkt door de aanwezigheid van jaartallen en doordat de tekst een keer of tien wordt onderbroken door tamelijk omvangrijke *sja^cir's*, tenslotte doordat de schrijver ervan bekend is, nl. Radja ALI AL HADJI, en het jaar van vervaardiging, nl. 1865 (KATS 52—58 geeft een fragment).

Hier worde nog gewezen op een tweetal dissertaties die een historische tekst geven en deze vergezeld doen gaan van toelichting, nl. A. A. CENSE, De Kroniek van Bandjarmasin (1928) en C. A. MEES, De Kroniek van Koetai (1935). Ten slotte de Malakkaanse historiewerken door WINSTEDT uitgegeven en ingeleid in het JRAS MB.

TWAALFDE HOOFDSTUK

DE MEMOIRES VAN ᶜABDOELLAH, DE TAALLERAAR E.A.

De Maleise schrijver, omtrent wie wij het beste ingelicht zijn, is ABDOELLAH BIN ABDOEL QADIR, Moensji, d.w.z. de taalonderwijzer. Als zodanig was hij zeer gezocht onder de Europeanen van een eeuw geleden in Malakka en Singapore, en het was op hun verzoek dat hij zijn autobiografie heeft opgesteld, of liever zijn mémoires, bekend als *Hikajat Abdoellah* 1). Hieruit blijkt dat hij een man was van ongewone afstamming, aanleg, belangstelling, volharding en moed. Hij was geboren en getogen te Malakka, gesproten uit Arabische en Voor-Indische voorouders, zodat zijn voorkomen de tijdgenoot het meest doet denken aan de Klingalees. Zijn leven lang verkeerde hij te Malakka en Singapore in dagelijks intiem contact met de besten der Engelsen (en Amerikanen), die een sterke suggestie op hem uitoefenden. Zoo leefde hij als het ware in verschillende werelden, waarmee hij vertrouwd was, en die hij óók weer op een afstand vermocht te zien. Ongetwijfeld bezat hij een belangstellende geest, en toen hiervan gebruik gemaakt werd door de Engelse vorsers en bestuursambtenaren, zal hij zich aangewend hebben niet te rusten, vóór hij van iets volkomen op de hoogte was en hieromtrent volledig inlichtingen kon geven. We zien hem dan ook op zijn oude dag de plicht van ieder rechtgeaard Moslim vervullen door ter bedevaart te tijgen, echter uit nieuwsgierigheid van zins ook Stamboel te bezoeken. Op de rede van Djedda maakt hij schetsen en kaarten aan boord van het wiebelende schip, op gevaar af van door de Turkse autoriteiten te worden „meegenomen" 2). We horen hem zijn nood klagen, wanneer bij de visitatie geheten afperserij door de Turkse tollenaars zijn schrijfnécessaire wordt herschapen in een met inkt bezwadderde rommelboel. We zijn getuige van de bewondering der bewoners van Malakka's Oostkust, wanneer hij met zijn „Notes" in de hand staande en

1) Hikajat Abdullah bin Abdul Kadir, Munshi, Malay Literature Series; Lat. 2 dln., ook Arab.

2) Kissah Pĕlajaran Abdoellah kĕnĕgĕri Djoedah... dikĕloearkan oléh Balai Poestaka; tjétakan jan kĕdoea, Batavia, Kho Tjeng Bie & Co, 1920.

zelfs lopende vlug in Arabisch schrift zijn aantekeningen maakt als reis-journalist in de vrije uren van zijn tolk-emplooi [1]. We vernemen de verwondering in de stem van de Engelse gezagvoerder van een karteringsvaartuig te Singapore [2]) wanneer ABDOELLAH als eerste (zo niet enige) zichzelf en dan zijn omgeving afvraagt, waarom dat schip zoo rusteloos op en neer kruist in steeds hetzelfde vaarwater zonder iets te vervoeren. Of van een oud man te Kalikoet op de Westkust van Voor-Indië, wanneer ABDOELLAH bij hem informeert, wie de stichter is geweest van die opvallende moskee. Zodoende heeft ABDOELLAH een schat van wetenswaardigheden verzameld, bv. voor de geniale RAFFLES, die ons wellicht een Malakkaans pendant van zijn beroemde boek *Java* zou geschonken hebben, als het schip de Fame met al de collectanea van de repatriërende niet ten Z.W. der ree van Benkoelen op 2 Februari 1824 in vlammen was opgegaan. Later werkte hij voor NEWBOLD, die de bouwstenen voor zijn Political and Statistical Account of the British Settlements in the Straits of Malacca etc. ten dele door ABDOELLAH liet verzamelen. Zijn „eigen" geschriften spreken dan ook minder van hemzelf dan van de mannen die hij bewonderde, pasarprijzen en bijgelovige praktijken, bodemgesteldheid en handschriften, veestapel en lijfstraffen op school, gebrek aan hygiëne en wantoestanden op bestuursgebied, Chinees geheim verbond en zeerovers, olifantenvangst en boze geesten, kolonisatie-leed en taalbeoefening last not least.

Zoals vóór de uitvinding der machines elk handwerksman potentieel een kunstenaar was, handwerk en kunst nog niet gescheiden konden worden, was ABDOELLAH een *schrijver* in de ruimste zin des woords. Hij schreef met sierlijke hand *Qoer'ān*-exemplaren af, stelde verzoekschriften en scheepspapieren op, vertaalde en bewerkte uit het Engels leer- en leesboekjes, redigeerde de *SM*-uitgave, die hij zelf drukte, verleende hand- en spandiensten bij zendelingen voor Bijbel-vertaling, vertaalde uit het Tamil een bewerking van het *Pantja-tantra,* stelde zijn eigen mémoires en reisverhalen op.

Letterkundige zouden we ABDOELLAH kunnen noemen op grond van zijn *sjaᶜir* over de grote brand die Singapore teisterde, waarbij hij have en goed verloor en waarvan hij ooggetuige was, op grond van zijn *Pandjatandĕran jaitoe Hikajat Galilah dan Daminah,* desnoods vanwege zijn redactiewerk aan de *SM,* maar bovenal op grond van de gewone, vertellende mémoire-stijl die hij schreef, een

---

1) Qissah Pĕlayaran Abdullah, Singapore, zowel Arab. als Lat. uitgegeven.
2) SPAT 1, p. 9—12, uit Hoofdstuk 23 van de Hikajat.

tot dusverre niet-beoefende literatuur-soort[1]). ABDELLAH's geschriften zijn opgesteld in behoorlijke — geenszins vlekkeloze — stijl, waarbij hij een ieder, ook zichzelf, pasar-Maleis laat praten. Hij is ook nooit moe op de voortreffelijkheden der Europeanen, i.h.b. der Engelsen, te wijzen. Toch zou hij niet zoveel op de scholen gelezen worden, wanneer hij ook niet zoveel tekenende bijzonderheden gaf als journalist van Malakkaanse Zedeprenten, chroniqueur wel niet van chronique scandaleuse maar toch van menige histoire intime. Dan was hij nog ethnograaf van toestanden, gewoonten en voorstellingen, die nu nog onderwerp van studie uitmaken, hervormer die gekant was tegen overmatige vrouwenarbeid en mannengeluier, i.h.b. taalijveraar met denkbeelden die helaas nog niet voldoende verwezenlijkt en dus behartigenswaard zijn. Dat hij hierbij verlicht was met een echt negentiende-eeuwse nuchterheid, is niet te verwonderen, en dat hij op zijn oude dag, bij het begin van de *Hikajat*, terugkijkend op zijn moeilijke jeugd en geslaagd te noemen leven, nogal eens in de preektoon vervalt, evenmin. Daar deze laatste mischien wel eens afschrikt van de lectuur zijner gedenkschriften, en daar de opschriften boven de 28 hoofdstukken van tezamen 350 bladzijden compresse druk in de uitgaven geen voldoende idee geven van de rijke en veelsoortige inhoud, terwijl bij gebrek aan inhoudsopgave, namen- of onderwerpen-register hiervan moeilijk iets te (her)vinden is, wordt hieronder opgenomen een inhoudsopgave van de *Hikajat Abdoellah*.

Pĕngĕnalan (Kennismaking, Ter Introductie, Voorwoord) met de gebruikelijke betuiging van 's auteurs onwetendheid, opgesteld vol zelfbewustzijn evenwel, eindigend met de afsmeking van God's hulp voor de ontoereikende krachten.

1. *Hikajat Abdoellah* (ABDOELLAH's familie). Overgrootvader is de Arabier Sjéch ᶜAbd'oel-Qādir uit Jaman, *goeroe agama dan bahasa*, die zich vestigt te Nagore in Kĕling, d.i. Z.O. Voor-Indië, en trouwt met een Klingalese. De grootvader gaat verder Oostwaarts en laat zich te Malakka neer, waar hij een goed huwelijk sluit met een dochter van een *sjéch*, welke bijzondere vrouw als *goeroe bĕsar* aan het hoofd staat van de destijds meest bezochte school. Zijn vader, ook Sjéch Abdoel Qadir geheten, is een ontwikkeld man, evenecens *goeroe agama dan bahasa*, is o.a. leermeester en medewerker van MARSDEN (bekend door zijn grammaticaal en lexicologisch werk en bovenal door zijn nu nog gezochte History of Sumatra). Maar hij is ook handelaar en koopt in opdracht voor het Nederlandse Gouvernement in Riouw-

1) In het Javaans pas in 1859 ontstaan, en in 1865 gedrukt, door het reisjournaal van „Poerwo-lĕlono".

Lingga, Pahang, Trĕngganoe en Kĕlantan op de Oostkust van het schiereiland een 60 à 70-tal Maleise handschriften, waarvoor hem de som van $ 500 beschikbaar gesteld was, naar ABDOELLAH precies vermeldt. Ook zijn ooms zijn te Malakka bij het onderwijs werkzaam, zodat we kunnen zeggen, dat ABDOELLAH uit ontwikkeld milieu stamt. Van moederszijde stroomt ABDOELLAH ook enig Voor-Indisch bloed door de aderen, daar zijn grootvader uit Kĕdah een *orang Hindoe* was. Volgens een Engels tijdgenoot moet hij er dan ook als een Klingalees uitgezien hebben.

2. *Pĕri Abdoellah dipĕranakkan* (Geboorte en jeugd). Sjéch Abdoel-Qadir krijgt in zijn tweede huwelijk van 1785 vijf zoons, waarvan de oudste vier in hun eerste jaren sterven; ABDOELLAH slechts, geboren in 1796/7, blijft in leven, maar is zwak, zodat men nu eens bij de Klingalese kruidendokter, dan weer bij de Maleise *doekoen* of de Chinese drogist „*obat*" voor hem koopt. Wanneer zijn gezondheid hetzelfde blijft, wordt hij aan respectievelijk zes en zeven mensen met kinderrijke gezinnen verkocht — ABDOELLAH vermeldt het nauwkeurig; uit zijn afgrijzen in een preek; zo ook dat 15 à 16 moeders hem zogen. Op zesjarige leeftijd krijgt hij hardnekkige dysenterie, zodat zijn lieve moeder voor zijn leven vreest; op zijn zevende jaar zit hij als een slap en verwend jongetje thuis te spelen met een... plankję met inkt.

3. *Pĕrmoelaan bĕladjar mĕngadji* (Leerjaren). Daar zijn vader hem op school doet bij zijn grootmoeder, en hem 's avonds persoonlijk onder handen neemt met grote gestrengheid, heeft het verwende kereltje zure jaren [1]), vooral wanneer zijn ooms er ook bij te pas komen; voor deze drie mannen koestert hij meer vrees dan voor een tijger, zodat kleine pijntjes ernstige schoolpijn worden — waarvoor hij overigens niet nalaat terstond te waarschuwen! Nu was dit ook de tijd, dat ouders hun kinderen toevertrouwden aan de *goeroe* met de woorden: „Als ge hem maar niet armen en benen breekt of een oog uitslaat, moogt ge met hem doen wat ge wilt". Dat dit geen voze praatjes waren, blijkt uit de negen soorten lijfstraffen, die ABDOELLAH beschrijft en met tekeningen toelicht. Gelukkig is hij een taaie en vlugge jongen, die *Qoer'an*-reciet leert — maar niet de pen hanteren, naar hij met verwondering constateert. Maakt hij zich dit laatste tóch eigen, dan wordt hij hulpje bij zijn grootmoeder, wat hem menig centje van de domme jongens bezorgt. Ook beschildert hij vliegers voor ze, wat hem naast het stoffelijk gewin vastheid van hand en durf bij het tekenen verschaft.

Volleerd, wordt hij besneden, waarop zijn vader hem *bahasa Kĕling*, d.i. *bahasa Hindoe*, laat leren, destijds gebruikelijk bij de gegoede standen. — Onderbreking: in die tijd had men een Kapitein-Chinees te Malakka, en zo voor iedere bevolkingsgroep. — Na twee-en-eenhalf jaar neemt zijn vader hem weer onderhanden met Maleise spelling en dictée; nooit zal hij deze bange uren vergeten. Hij krijgt geschenken, lof en geur (reukwerk), naar later ironisch-humoristisch getuige-

1) SPAT I geeft een drietal tekenende fragmenten op pag. 4—7.

nis: rotanslagen, scheldwoorden en boze gezichten. Maar in een half jaar is hij nu in staat de *Qoer'an* en andere geschriften zonder fouten te copiëren, volgens zijn gestrenge vader met hanepoten, maar volgens anderen wát netjes. Om zich beter dan in gebarentaal te kunnen onderhouden met de sepoy-troepen leert hij drie, vier jaar lang Hindoestani, en wordt dan Moensji (taalonderwijzer) genoemd.

Weer drijft zijn vader hem tot vertwijfelinge tot ABDOELLAH bemerkt hoe zijn vader inwendig heel trots is op zijn knappe en handige zoon, die aan een popelend zeekapitein de nodige papieren weet te verschaffen. Destijds waren de schrijvers en tolken te Malakka zeer gezocht; merendeels waren ze van gemengd bloed, terwijl ieder meende van zijn eigen Maleise moedertaal een aangeboren kennis te bezitten, die generlei scholing of bewustwording van node had. Tegen dit laatste wanbegrip trekt ABDOELLAH herhaaldelijk en fel te velde, en de daad bij het woord voegend schuwt hij geen moeite om in de leer te gaan bij oude en ouderwetse kenners van Maleise taal en letteren.

Reeds volwassen leert hij nu nog eens van een Jamanitisch *sjèch* het ware *Qoer'an*-reciet, en van een Arabisch *sajjid* krijgt hij moslimse catechismus uit de *Oemm-oel-barāhin* (Moeder, d.i. vergaarbak der bewijzen), waarna hij bij denzelfde *ᶜilmoe fakih* (plichtenleer, ethiek) loopt; tot slot bestudeert hij godsdienstige werken in het Maleis.

4. *Dari hal kota Malaka* (Malakka een eeuw geleden) 1). Beschrijving van het fort 2), zijn bewaking, de belegering ervan door de Boeginese zeerover Radja Hadji, welke sneuvelde en door de Hollanders begraven zou zijn in het varkenshok, maar wiens lijk de Engelsen tijdens hun bewind vrij geven aan de nabestaanden. Minutieuze beschrijving van de oud-Portugese folterkamer, met door ABDOELLAH Hollands genoemde martelinstrumenten, die omstreeks 1810 in zee gegooid werden op last van Lord MINTO, onderkoning van Indië. Radja (Resident) FARQUHAR laat in 1807/8 enige honderden koelies met slopen beginnen, welke bloed zweten van angst, allerlei daemonen te ontketenen, en zelfs sterven van vrees. Dynamiet verricht nu wonderen; ABDOELLAH zal het nooit vergeten, en als hij tientallen jaren later in Kĕlantan een guerilla ziet tussen broeders-kroonpretendenten en het hopeloze beseft van die loopgravenoorlog, adviseert hij tot mijngangen en dynamiet.

5. *Dari hal Radja Farquhar* 3). Welvaart van Malakka in het begin der 19de eeuw. Mislukte aanslag op de inmiddels tot Colonel bevorderde resident FARQUHAR. Grote olifantenvangst in de binnenlanden, waarvan ABDOELLAH het zijne moet hebben. Het volgende frag-

1) Volledig opgenomen bij SPAT ¹; vrijwel volledig in SPAT ⁴.
2) Herhaaldelijk afgebeeld in 's Portugezen EREDIA's Beschrijving van Malacca etc., uit 1613, laatstelijk volledig vertaald en toegelicht door MILLS in JRAS MB, Vol. VIII, Part I, 1930.
3) Volledig opgenomen bij NIEMANN II, 1—18; de helft bij SPAT 4 p. 30—34.

ment, zonderling genoeg weggelaten bij SPAT, tekent ons de nieuwsgierige realist ABDOELLAH: Ik wilde de kraal op òm te kijken, maar ze verboden het me; niemand mocht naar boven, beweerden ze, anders zou de „*obat*" [ter bezwering en kalmering der razende olifanten] krachteloos worden. Ik slenterde naar de *pawang*, en gaf hem een ropij; toen hij dát voelde, zei hij: „Gaat U maar gauw naar boven". Ik moest glimlachen en zei bij mezelf: „Wat is nu krachtiger, die *obat* of deze ropij?" Toen brachten ze me op de kraal, en drukten me een stuk hout in de handen met de woorden: „Als de olifanten komen, moet u meteen toeslaan". Zoo deed ik. — Hij spreekt verder over FARQUHAR's karakter, liefhebberijen en gelukkig gesternte. Niet alleen eeuwig-dronken Engelse matrozen misdragen zich, maar ook enige hoge heren blijken beestmensen; hoe kan F. dit dulden? vraagt ABDOELLAH zich af.

6. *Dari hal Toean Raffles*. Ter voorbereiding van de expeditie naar Java arriveert in 1807 RAFFLES te Malakka, en neemt dadelijk zijn wetenschappelijk hulppersoneel in dienst: plantenzoekers, jagers en praeparateurs, ook schrijvers; tot deze laatste behoorden ABDOELLAH's beide ooms en hij zelf als jongmaatje. ABDOELLAH schetst nu het karakter van RAFFLES, zijn collectanea en daarvoor benodigd personeel, zijn dierentuin, wetenschappelijke belangstelling, royaliteit en gemeenzaamheid, afschuw van *doerian's*, sociologische belangstelling o.a. in zake het onderwijs, en de superioriteit van Lady RAFFLES 1), die hij uitvoerig vergelijkt met de vadsigheid van de welgestelde inheemse dames dier dagen (hetwelk hem zelfs tot *pantoen's* inspireert). Raffles meent in de Erfprins van Siak, Tĕngkoe Panglima Bĕsar, te vergezellen door een hoogwelgeboren Javaan, die ABDOELLAH bij zijn aanspreektitel kortweg Pangéran noemt, een betrouwbaar boodschapper gevonden te hebben naar het hof van de Soesoehoenan 2). Inmiddels arriveren maar steeds konvooien met troepenmachten op de operatiebasis: infanteristen uit alle delen van Voor-Indië, van de meest uiteenlopende uniformen(!), godsdienst en gewoonten 3), veldartillerie bespannen men runderen, die niet reageren op kanongebulder 3); ABDOELLAH kijkt zijn ogen uit bij het tentenkamp, de troepenuitrustingen, de cavalerie, de aankomst van de generaal uit Madras en die uit Bombay, constateert de onstane duurte, onveiligheid en ziekte.

7. *Dari hal Lord Minto*. Daar komt de Vice-Koning van Indië op de rede, ontvangen met vorstelijk eerbetoon, zó imponerend, dat het ABDOELLAH tegenvalt after all een tenger mannetje te zien, wat hem aanleiding is tot een met spreekwoorden gekruide ontboezeming. Wanneer Z.E. dan gratie verleent als een vorst en ook de gruwelkamer voorgoed laat opruimen, is ons jongste klerkje bij RAFFLES wát groots

---

1) Opgenomen bij WINSTEDT & BLAGDEN, 106—114.
2) SPAT 1, 48—51; SPAT 4, 34—38.
3) Twee fragmenten bij SPAT 1, p. 7—9 en pag. 4.

op een handdruk van de Lord, die voor alle mensen en zaken belangstelling had.

8. *Dari hal Tĕngkoe Panglima Bĕsar.* RAFFLES ontmaskert de onbetrouwbaarheid van de boodschapper, die al pierewaaiend aan de overwal zijn reisgeld verbrast heeft, en met een gefingeerde brief van de Soenan terugkeert, en de lamlendigheid van de medeplichtige Pangéran. Tot zijn onbedwingbare woede, want het was juist op de vooravond van de expeditie naar Java, en onder de ogen van zijn hoogste chef! 1) ABDOELLAH moraliseert, en vertelt, hoe RAFFLES hem mee naar Java had willen nemen, doch zijn moeder haar enig overgebleven kind niet wil afstaan. RAFLES geeft hem nu een getuigschrift als taalonderwijzer, een aanzienlijke beloning, en laat hem afscheid nemen bij mevrouw. ABDOELLAH's oom gaat mee en sterft alras te Batavia.

9. *Anglo-Chinese College.* Wanneer zich in 1813 Engelse missionarissen (*padĕri's*) neerlaten om te gaan werken onder de Chinezen, herinnert ABDOELLAH zich de raad van RAFFLES en Lord MINTO om Engels te leren, wat nu gratis aangeboden wordt, terwijl het vroeger altijd duur en slecht was. Hij gaat dan ook als 16-jarige jongeman eens door de ramen gluren, wat dat voor een bedoening is, wordt ontdekt, en zegt met grote tegenwoordigheid van geest: „Good morning Sir" — het enige Engels dat hij kende! Voor het eerst ziet hij een in Arabische letter *gedrukt* boek, en een in Holland gemaakte *Bijbel*-vertaling, die hij cadeau krijgt. Zendeling MILNE en ABDOELLAH zullen elkaar voortaan Engels en Maleis leren. Tot dusverre had zijn lectuur bestaan uit de ouderwetse *hikajat*'s, die hem van veel profijt waren geweest — „niet dat ik geloof, wat er in staat; dat is allemaal kletspraat (o, Europese lezer!)" — daar zijn sterk geheugen hem óók de onbegrepen woorden en passage's deed onthouden, totdat hij door voortgezette lectuur en vergelijking de moeilijkheden kan oplossen. Want hij leest anders dan zijn landgenoten, die slechts lezen met ogenblikkelijke vreugde, maar zonder zich rekenschap te geven, zodat ze nooit bescheid weten als je ze op de man af vraagt naar de betekenis van het woord.

Thuisgekomen leest hij geboeid in de ontvangen *bijbel*, verwondert zich over de kromme taal, en ondervindt de eerste oppositie van zijn familie. MILNE voelt hem de volgende dag aan de tand; als stijlvoorbeeld schrijft ABDOELLAH de volgende zelf-gevonden waarheid op: Wie vreemde talen leren wil, moet eerst zijn eigen taal verstaan, wil hij nut trekken van zijn taalstudie. Hij wordt aangesteld, begint Engels te leren en ook al gauw Chinees.

Medewerker van MILNE is THOMSEN, die Duitser genoemd wordt, een spraakorgaan heeft, dat het hem onmogelijk maakt ooit het Maleis behoorlijk uit te spreken, gesteld al, dat hij een behoorlijke zin kon maken, waarvoor hij te eigenwijs en pedant is, terwijl ook

---

1) Geheel bij SPAT 4, 38—44.

hij alleen de ware spelling kent — maar één, die niemand lezen kan! Terstond geraakt hij in conflict met ABDOELLAH, maar daar hij het ook met geen ander vinden kan, moet hij wel met hangende pootjes bij ABDOELLAH terugkomen. Op aandrang van MILNE belooft hij beterschap, en gedraagt zich ook werkelijk verstandiger, zodat ABDOELLAH het 6 à 7 jaar met hem uithoudt, en hem zelfs benoemt tot exécuteur-testamentaire alvoren een breukpunctie te ondergaan (hoofdstuk 20)! In wereldse zaken volgt hij op de duur déze werkwijze, dat hij ABDOELLAH uitlegt, wat hij zeggen wil, en deze het dan in het Maleis stelt; maar de *Bijbel*-vertalingen van het *Evangelie naar Mattheus* en dat naar *Lucas* en de *Handelingen der Apostelen* verzorgt hij zelf, „zodat er nauwelijks tien woorden zonder fout in staan", al ABDOELLAH's op- en aanmerkingen ten spijt. Deze betuigt dan ook omstandig zijn onschuld en loochent zijn medeplichtigheid, het hoofdstuk beeindigend met de anecdote hoe THOMSEN het Bijbelse woord „verwekte" of „gewon" steevast weergaf met „*pĕranak*", en in de passage *Lucas* 2, 27, („Symeon in de tempel") de woorden *het kind Jezus* met: *anak Isa*, „maar aangezien ik nooit gehoord heb in de Islam, laat staan in het Christendom, dat Jezus getrouwd was, vraag ik me af, hoe er dan toch kinderen kwamen".

Aangenamer was de samenwerking met MILNE, door wie hij naar aanleiding van een bijgelovigheidje van de Chinese *njait* van mevrouw een encyclopaedische verhandeling houdt over *pontianak*'s edg. MILNE laat het hem opschrijven, en voor het eerst smaakt ABDOELLAH de vreugde, zijn woorden gedrukt te zien. Het behoeft nauwelijks meer gezegd te worden, dat dergelijke passages in zijn mémoires gepaard gaan van de uitdrukkelijke verzekering, dat hij niets gelooft van die bakerpraatjes, en van een predikatie. MILNE's hartelijke belangstelling in de persoon van ABDOELLAH blijkt uit zijn financiële hulp om diens reeds twee jaar durende verloving in een huwelijk te doen verkeren, waarbij hij zelf tegenwoordig is — o triomf! —, de wittebroodsmaand verlof die hij geeft, de vaderlijke raadgevingen aan de pasgehuwden, de medicus (Dr. CHALMERS) die hij bij de moeilijke eerste bevalling laat assisteren.

Behalve de kundige Sinoloog Dr. MORRISON komen twee zendelingen INCE en SLATER uit, die hun Maleise en Chinese leermeester gebruiken als proefkonijn voor hun electriseermachine — dat nooit meer! En MEDHURST met een complete drukkerij-installatie, Europees en Bengalees personeel. ABDOELLAH leert alles van het drukkersvak, drukt de *Tien Geboden*, het glossariumpje, dat hij voor THOMSEN opstelde, en door hem zelf bewerkte rekenboekjes, benevens handleidingkjes, die we nu prozaïsch *Pĕmimpin* noemen, maar die toen nog de Perzisch-Arabische poëtische naam droegen van *Boestan Arifin*, d.i. Bloemenhof der Wetenden. ABDOELLAH blijkt hier zo te voldoen, dat hij na de dood van MILNE gedurende het Europees verlof van THOMSEN anderhalf jaar lang de leiding der drukkerij waarneemt.

Dit was wel een grote voldoening na alle verdachtmakingen, waaraan hij blootgestaan had van de zijde zijner landgenoten, die hem *Padĕri* Abdoellah noemden. Ze hadden zelfs zijn vader zó tegen hem weten op te stoken, dat deze energieke oude heer al de stok te voorschijn haalde, zodat MILNE en THOMSEN er bij te pas moesten komen. Ook de bloei van Anglo Chinese College, waarvan hij de grond heeft zien bouwrijp maken en de eerste steenlegging bijgewoond, dat hij zag bouwen en zich vullen met leerlingen, moet hem een grote voldoening geweest zijn.

10. *Dari hal Colonel Farquhar pĕrgi mĕntjari tĕmpat hĕndak mĕmboeat nĕgĕri.* Wanneer in 1818 de Engelsen Malakka moeten teruggeven, trekt FARQUAR er op uit, naar hij voorgeeft op zoek naar een door zeerovers ontvoerde Engelse dame. Het was inderdaad op zoek naar een nieuw Brits steunpunt, dat hij vindt in de buurt der oude residentie Djohor. — Met parade en vlag-ceremonieel, gevolgd door een „plakkaat" (proclamatie) gaat Malakka over in handen der Hollanders, wier vertegenwoordiger TIMMERMAN THIJSSEN is, secretaris VAN GOOR. Abdoellah vreest in zijn broodwinning verdrongen te worden door de Hollands-Malakkaanse Indo's; hij kent geen Hollands en kan niets aanvangen met zijn Engels, zodat zijn blik Z.O.-waarts gericht blijft.

11. *Dari hal nĕgĕri Singapoera.* Over de laatste vestiging te Singapore licht ABDOELLAH ons zeer boeiend in, zij het niet uit eigen aanschouwing. RAFFLES, (na zijn Javaanse jaren. C.H.) zetelend te Benkoelen, dan weer als scheidrechter in Atjeh, blijft op de achtergrond; de hem ondergeschikte FARQUHAR legt de kolonisatie ten uitvoer. De Brits-Indische Regering is niet bereid er geld aan te besteden; maar aan een particuliere onderneming der heren RAFFLES en FARQUAR wil Zij niets in de weg leggen. FARQUHAR maakt nu gebruik van zijn oude vriendschap met Tĕngkoe Long, en begin 1819 zet hij met 30 Malakkanen voet aan wal op het eiland van Singapore, een griezelig oord, waar de zeerovers uit de *Sĕlat* hun slachtoffers vermoordden en hun onderlinge twisten beslechtten; het resterend gebeente wordt nu in zee geworpen. Van de plaatselijke Toemĕnggoeng hoort hij, dat de heuvel Boekit Larangan heet, van oudsher verboden gebied is. Door het tegenstribbelende dorpshoofd veel honing om de mond te smeren gelukt het FARQUHAR hem een gunstig verdrag te doen tekenen; daarna worden tenten ontscheept, de banier geplant, de jungle ontgonnen.

Sedentaire bevolking is er niet, want zo kan men ook niet noemen de Orang Laoet, van welke merkwaardige lieden ABDOELLAH belangwekkende bijzonderheden meedeelt. Er heerst dan ook gebrek aan voedsel, dat zelfs tegen grof geld niet te krijgen is; wanneer de kolonisten te kampen krijgen met een rattenplaag, helpen geldelijke beloningen per ingeleverd kreng echter voldoende, zo ook bij een duizendpotenplaag.

12. *Dari hal Hollanda dalam Malaka.* Reeds sinds tientallen jaren is Malakka een stervende stad, en wanneer nu de Hollandse resident TIMMERMAN THIJSSEN uit geldgebrek allerlei belastingen gaat heffen, verwekt hij grote ontevredenheid. Zijn secretaris VAN GOOR, die zich aan afpersing zou schuldig gemaakt hebben, berijdt hygiënische stokpaardjes, die ook ABDOELLAH naar de zin te hard van stal lopen; zijn bijnaam is *Toean Pĕnjapoe,* Heer Bezem; beider dood in functie komt ABDOELLAH als een vingerwijzing Gods voor. Wanneer ze van de vestiging in de *Sĕlat* horen, verbieden ze alle contact. De daar voor levensmiddelen gemaakte prijzen zijn zo fantastisch hoog, dat velen het risico van straf en boete van de Hollandse overheid of van uitplundering en vermoording door zeerovers trotseren, terwijl veel werkzoekenden zich aangetrokken voelen door de hoog-schijnende daglonen.

13. *Dari hal Tĕngkoe Long.* (Het eerste jaar te Singapore met Tĕngkoe Long als Sultan Hoesain Sjah) [1]). Wanneer RAFFLES uit Bengalen terugkomt, en van FARQUHAR verneemt, dat er nog geen formele overeenkomst is gemaakt met Tĕngoe Long, nodigt hij deze terstond uit, zich van Riouw naar Singapore te begeven. Daar weet hij zijn wantrouwen te sussen en op den duur te overwinnen, sluit een contract met hem, heeft een geheim gesprek onder vier ogen, en installeert hem dan plechtig tot Sultan Hoesain Sjah. Het contract wordt meer dan eens gewijzigd, daar de Sultan met zijn hele hofhouding niet uitkomt van zijn maandgeld en emolumenten. Wanneer RAFFLES hem voorstelt, zijn inkomsten te vermeerderen met provisie op goederen in consignatie, wijst Hoesain dit met souvereine minachting af, daar zijn vaderen nooit zulks deden [2]). „Is Uwer vaderen zeeroof dan eervoller?" schampert RAFFLES.

Toen er nog maar één stenen huis was, heerste er grote onveiligheid: moord, brand en diefstal waren aan de orde van de dag; na enige maanden wordt dat beter en komen ABDOELLAH en THOMSEN ook te Singapore. Verhalen over rijke visvangst en het leven der Orang Laoet. Men vindt een steen met flauw-leesbare inscriptie, door Indiërs voor Indisch, door Maleiers voor Arabisch, door Chinezen voor Chinees aangezien. Deze wordt in 1839 aan het onderzoek onttrokken, daar hij in de weg ligt, en met dynamiet verwijderd.

We zien RAFFLES gronden bouwrijp maken, verkavelen en aan de man brengen, waarbij hij er zorg voor draagt, hele wijken van stenen huizen te krijgen, door de gronden alleen aan vermogenden uit te geven. ABDOELLAH krijgt een tip van FARQUHAR, waaraan hij gehoor geeft, maar daar hij eens in het halve jaar naar Malakka gaat naar zijn vrouw, wil hij zich niet geheel vastleggen in Singapore, en maakt geen gebruik van een tip van RAFFLES, waarvan hij later spijt heeft.

1) Volledig bij VON DEWALL p. 18—37.

2) Vergelijk de Mahkota sĕgala radja radja (in dit boek hoofdstuk 19) uit 1603 en daar het XVde hoofdstuk, waarop de Sultan zich hier beroept.

(Deel II). 14. *Dari hal Colonel Farquhar kĕna tikam.* (Een volgend jaar te Singapore). Bij een ongeregeldheid, een *amok,* wordt FARQUHAR in het donker deerlijk toegetakeld, doch herstelt weer; ABDOELLAH maakt een deel van de verwarring mee en bericht er uitvoerig over. Er zijn vaker gewapende conflicten, ook op grote schaal; RAFFLES poogt de Toemĕnggoeng te doen verhuizen onder de verleidelijkste voorspiegelingen, die ABDOELLAH schetst met de spreekwijze „*moeloet disoeap pisang, pantat dikait onak*". Gebrek aan medewerking bij het ruimen van begraafplaatsen vesterkt RAFFLES in zijn voornemen; hij geeft een flinke premie en koopt ook de omgeving van de Toemĕnggoeng uit. Wel komt dit de rust ten goede, maar die is toch pas verzekerd wanneer de gehele bevolking ontwapend is, hoe absurd deze gedachte hun ook voorkomt, immers „ongewapend is als ongekleed". — RAFFLES fêteert Sultan en Toemĕnggoeng en stelt ze dan voor, op zijn kosten hun zoons in Bengalen een goede opvoeding te geven; zij weigeren echter en waren hoogstens bereid ze te Singapore onderwijs te laten geven, als dat er was.

15. *Dari hal tĕmpat bĕladjar toean Raffles.* Oprichting in 1823 van een Institution tot neutraal bijzonder onderwijs voor alle landaarden met de landstaal als voertaal, op initiatief van RAFFLES. — Revolterende toestanden te Singapore als slavenmarkt.

16. *Dari hal soerat radja Siam* 1). De koning van Siam zendt een brief, die in wezen zeer arrogant is; RAFFLES had hem eerst van repliek willen dienen, maar ziet daar van af; nu geeft ABDOELLAH een brief in de pen, die zijn grote hilariteit en die van Lady RAFFLES opwekt. — Moskeebouw.

17. *Dari hal toean Raffles mĕmboeat oendang² nĕgĕri Singapore adanja* 2). 1 Januari 1824 voert RAFFLES een wetgeving in, waarvoor ABDOELLAH op de drukkerij van THOMSEN dag en nacht heeft moeten zweten, om op tijd klaar te komen; ieder is ermee ingenomen, behalve de Chinezen, wie het dobbelen verboden wordt. Daar dit RAFFLES zelf treft in zijn inkomen, knoopt ABDOELLAH er een overweging aan vast (de alinea's voorafgegaan door de waarschuwing *nasihat,* vermaning, worden zeldzamer, maar menige alinea zou gemerkt kunnen zijn met *pĕmandangan,* beschouwing. C. H.). Door RAFFLES's aanbeveling heeft ABDOELLAH veel privaatlessen en grote verdiensten; hij gaat potverteren te Malakka. Zijn vrouw ziet op het laatste ogenblik af van mee terug gaan naar Singapore; *pĕmandangan.*

18. *Dari hal toean Raffles hĕndak poelang* 3). RAFFLES repatrieert, laat ABDOELLAH zijn collecties inpakken, zorgt royaal voor hem tot zijn grote dankbaarheid en zijn in kunstige *pantoen bĕrkait* neer-

---

1) Nagenoeg volledig bij VON DEWALL p. 38—41.

2) Volledig bij VON DEWALL p 41—47.

3) Volledig bij VON DEWALL 47—53; met weglating van twee fragmenten bij WINTEDT & BLAGDEN, 1930, 114—119.

gelegde ontroering, maar wordt op de rede van Benkoelen getroffen door scheepsbrand, waarbij alles verloren gaat. — Zijn opvolger Radja FARQUHAR laat alles bij het oude.

19. *Dari hal Colonel Farquhar hěndak poelang* [1]. Het afscheid van FARQUHAR gaat gepaard met zeer veel aanhankelijkheidsvertoon, waarbij Chinese, Klingalese en Maleise band's door elkaar en om het hardst spelen; voorlopig kan zijn opvolger CRAWFURD niet in de schaduw staan van FARQUHAR.

20. *Dari hal doctor měngobati pěnjakit pasang²an.* ABDOELLAH lijdt als zovelen aan een waterzuchtige zwelling, waarvoor hij Chinese, Klingalese en Maleise geneesheren afloopt, totdat een Engels generaaldokter aanbiedt hem te puncteren; na hevige twijfel vermant ABDOELLAH zich, maakt zijn testament en verschijnt, vergezeld van een landgenoot. Bijzonderheden omtrent de kunstbewerking, de gevolgen ervan bij hem zelf, het effect bij zijn familie en landgenoten te Malakka en Singapore; dankbaarheid en nabehandeling.

21. *Dari hal Thien Te Hwé dalam něgěri Singapore.* De terreur en gruwelen van het Chinese Hemel-en-Aarde-verbond verkend, aanschouwd en beschreven [2].

22. *Dari hal toean Crawfurd dengan Sultan Hoesain Sjah di něgěri Singapoera.* (Hoesain Sjah afgekocht; ABDOELLAH's werkzaamheden [3]). CRAWFURD is de weerzinwekkend-vervette Sultan moe, houdt hem zijn maandgeld in, en koopt hem af met een contract van Aug. 1824; zodra dit bij bekkenslag bekend is gemaakt, lopen 's nachts niet minder dan 27 *sělir's* uit de *kraton* weg. Op zijn vertoog krijgt de Sultan ten bescheid, dat op Engels gebied de slavernij is afgeschaft. Wanneer Hoesain, Sultan van Pahang en Djohor, nu nòg geen gebruik maakt van de voorgespiegelde faciliteiten, wanneer hij bereid mocht zijn tot verhuizen, worden er bij het algemene wegverbeteringsplan wegen geprojecteerd door zijn uit *bamboe* en *atap* bestaande Kampoeng Gělam. Geeft hij blijk van ontstemdheid, dan wordt meteen de hand aan het werk geslagen, want CRAWFURD is kort aangebonden.

Veel jonge Engelse kooplieden komen zich in Singapore vestigen, en leren Maleis bij ABDOELLAH, die het verdriet heeft, zijn meestbegaafde en nog zeer jeugdige leerling aan een hersenziekte te verliezen; dit geeft hem aanleiding tot beschouwingen over het Maleis en zijn beheersing. Destijds was ABDOELLAH te Singapore zeer gezocht; toch geeft hij gehoor aan de dringende uitnodiging der zendelingen te Malakka, die hem hetzelfde betalen en voor wie hij les geeft, vertaalt en op het drukken toeziet. Bovendien krijgt hij de vrije hand, het vroegere werk nu eindelijk taalkundig naar zijn zin te stellen.

23. *Dari hal Chapel atau těmpat sěmbahjang orang poetih di Ma-*

1) Op een *nasihat* na volledig bij VON DEWALL 53—57.

2) Volledig bij NIEMANN II, 18—42; tot twee derde volledig bij KATS 66—78, alwaar *Crawfurd* te lezen voor *Krafoerd* en *sepoy* voor *soefi.*

3) Eerste helft bij NIEMANN II 43—54.

laka. Tot grote spijt der Malakkaanse Chinezen weet de zending door bemiddeling van ABDOELLAH voor de bouw van de Malacca Chapel de hand te leggen op een stuk grond, belendend aan een *klènténg.* Wanneer de kerk er gebouwd is, gaat ABDOELLAH weer zijn lessen hervatten te Singapore. Daar geeft hij les aan de Malaïcus MAXWELL, tracht tevergeefs zijn landgenoten te overtuigen van het bestaan van stoomboten, gas, luchtballons, leeuwen in Engeland, van de rondheid der aarde en het wezen van zons- en maansverduisteringen, waarvan immers Chinezen, Siamezen en Hindoe's allen een andere verklaring geven. Hij is bereid de zendelingen te Malakka voor korte tijd weer te helpen. Daar heerst veel sterfte door pokken, hetgeen fatalistisch gedragen wordt.

Te Singapore werkt in 1827 een karteringsvaartuig [1]) met welks kapitein ABDOELLAH zeer bevriend geraakt. Juist terwijl hij ziek is heeft met Chinees Nieuwjaar de grote brand plaats [2]), die hier in proza en 5 *sjaᶜir*-verzen beschreven wordt, en waaraan ABDOELLAH ook een apart uitgegeven *sjaᶜir* heeft gewijd.

Na de brand begeeft ABDOELLAH zich op uitnodiging der zendelingen weer naar Malakka, dat in 1823 weer overgegaan is in Engelse handen en er nu beter aan toe is.

Door de sterke uitbreiding der bevolking en de toename in belangrijkheid worden te Singapore andere rechtsinstanties gevestigd.

Padĕri HUGHES roept ABDOELLAH weer naar Singapore; deze wil nu een Maleise grammatica schrijven, om zo eens en voor al paal en perk te stellen aan der zendelingen eigenmachtig taalgeknutsel.

Op het punt weer terug te gaan naar Singapore, wordt Abdoellah ontboden bij NEWBOLD, en komt in zijn dienst; hij moet nu gegevens verzamelen omtrent allerlei wetenswaardigheden. Ze gaan het binnenland in naar de Djakoen's; ABDOELLAH maakt aantekeningen over hun taal, die bij onderlinge gesprekken op vogelgekwetter lijkt, hun huwelijkssluiting [3]), sterven en bevalling, godsdienst, voedsel, pijlgif, stamindeling, woonplaats. Hij verwijst ook naar het in zijn *Pĕlajaran* opgemerkte omtrent de Pahangse Djakoen's. Na drie jaar samenwerking wordt NEWBOLD overgeplaatst; ABDOELLAH geeft gehoor aan de roepstemmen uit Singapore, keert echter weer naar Malakka terug als hij verneemt van de Britse expeditie naar Naning in het binnenland. Catastrofe der expeditie (1832), voor ABDOELLAH aanleiding het volgend hoofdstuk te wijden aan de geschiedenis van Naning.

24. *Ini silsilah asal pĕnghoeloe Naning.* Nu volgt een opsomming van de elkaar opvolgende gebieders en de hoofden met hun gebieden in Abdoellah's tijd; de oorzaak van de opstand in 1831 was de door de Engelsen gevorderde tiende penning. Beschikken de Engelsen over meer troepen en materiaal, dan is de opstand gebroken. BEGBIE schrijft hierover een boek, mede op grond van gegevens van Abdoellah.

---

1) SPAT ^{1}, 9—12. 2) NIEMANN II 54—57. 3) Dit bij SPAT ^{1}, 12—14.

25. *Dari hal Sultan Hoesain Sjah Singapore.* Hoesain Sjah geraakt geheel onder de invloed van zekere Abdoel Qadir, te Malakka geboren en de zoon van iemand van de kust van Koromandel afkomstig. De vorst stelt het volst vertrouwen in hem, doet alles wat hij verlangt en verwaarloost zijn vroegere vrienden. Zij hofhouding koestert een diepe haat tegen de vreemdeling, en na een vruchteloos beklag bij de Engelse regering, tracht men op zeker avond de woning van de Sultan met geweld binnen te dringen en Abdoel Qadir te vermoorden. Deze ontsnapt echter in vrouwenkleding en begeeft zich naar Malakka, waarheen de Sultan met zijn gezin hem weldra volgt. Hier leeft hij weer op dezelfde vertrouwelijke voet met zijn gunsteling, die zich hier nog meer dan vroeger aanmatigt, terwijl hij door de huisgenoten van de vorst fel wordt gehaat. Een slaaf doet een aanslag op zijn leven, waarbij hij gewond wordt, doch spoedig herstelt. Alle Maleise personeel wordt nu vervangen door Klingalezen. Kort daarop verleent de Sultan hem de titel Tĕngkoe Moeda en geeft hem zijn dochter tot vrouw. Hij matigt zich dan een soort vorstenzegel aan, gesneden door ABDOELLAH, die hem moet nageven, dat hij handig en innemend is. Na de dood van Hoesain Sjah in 1835 op 59-jarige leeftijd, dreigen er onenigheden te zullen rijzen over zijn laatste rustplaats; de Engelsen houden zijn gebeente te Malakka. Abdoel Qadir verhuist naar een plaatsje bij Malakka, en verder vernemen wij niets meer van hem, dan dat hij overleden is.

Het gedrag van de Sultan geeft Abdoellah aanleiding tot ontboezemingen en mededelingen van vele bijzonderheden omtrent de slechte regering van inlandse vorsten, die hij als de voornaamste oorzaak van het verval der Maleise staten beschouwt [1]).

In 1835 vertaalt ABDOELLAH de *Pandjatandĕran* oftewel *Galilah dan Daminah* (zie H 15) en vertaalt te Singapore de statuten van de Engelse Kamer van Koophandel, welke dan plechtig voorgelezen worden. Ten slotte een beschrijving van de finantiële moeilijkheden der Chinese handelaars.

26. *Dari hal gĕrédja Inggĕris di Singapore* (en vele andere zaken). Het bouwen in 1838 van een nieuwe Engelse kerk te Singapore, nu die van THOMSEN te klein is geworden, en de energieke bewaking van het bouwmateriaal daarbij, geven aanleiding tot de meest fantastische en hardnekkige geruchten omtrent daartoe benodigde mensenschedels, welk ABDOELLAH bij onderzoek weet te herleiden tot hun belachelijke oorsprong, maar niet vermag uit te roeien.

Abdoellah wordt smartelijk getroffen door de dood van zijn begaafde dochtertje; hij schrijft een troostverhandeling, *Dawaᶜi Qoeloeb*, Balsem der Harten, waarbij zijn vrouw veel baat vindt; zo ook andere ouders, die het handschrift druk lenen.

In 1839 vestigen zich verscheidene Amerikaanse zendelingen te Singa-

1) Met enkele wijzigingen en toevoegingen ontleend aan NIEMANN II.

pore; ABDOELLAH gaat vooral om met NORTH en KEASBERRY; hij hoort met verwondering over Amerikanen en Amerika. In deze jaren reist ABDOELLAH naar Pahang, Trĕngganoe en Kĕlantan, tot grote schrik van zijn familie. Het reisverhaal is de bekende *Pĕlajaran Abdoellah* (zie aldaar), en niet zonder enige trots vermeldt hij, dat een Fransman (DULAURIER) dit boek heeft vertaald en toegelicht (1850). Met NORTH samen verbetert hij de vertaling van het *Johannes-evangelie,* en hij compileert uit verscheidene handschriften een *SM* 1) (1839/40; zie aldaar). Hij wordt ernstig ziek, en nauwelijks beter verliest hij zijn vrouw bij de geboorte van een zoontje in 1840.

Met KEASBERRY vertaalt hij het bekende *berijmde kinderboek van de Brave Hendrik,* en krijgt gelegenheid de vroegere *Evangelie*-vertalingen te herzien, zij het niet geheel naar zijn zin, zodat hij andermaal de verantwoordelijkheid van zich afschuift.

Hij bewondert het koperen cliché van een kaart en het eerste stoomschip te Singapore, de Sesostris, in 1841, waarover hij een duimdik boek schrijft, dat gedrukt wordt op de American Mission Press.

27. *Dari hal toean governor Butterworth.* In 1843 arriveert te Singapore gouverneur BUTTERWORTH van Poelau Pinang, Malacca en Singapore, een voortreffelijk mens, zoals blijkt bij zijn energiek medewerken aan het bedwingen van de brand in Kampoeng Gĕlam, waaraan ABDOELLAH een *sjaᶜir* wijdt. Sinds RAFFLES is hij de eerste, die, met behulp van de Toemĕnggoeng, de wateren weet te zuiveren van de zeer drieste zeerovers. In 1846 wordt als dank van Queen Victoria een eresabel uitgereikt aan de Toemĕnggoeng, met toespraken en veel militair vertoon. Diens twee zoons gaan nu school bij KEASBERRY, waaraan ABDOELLAH enige *pantoen*'s wijdt.

Wanneer men te Singapore hoort van de Opium-oorlog van 1842 tegen China, vraagt men zich af, of Engeland gek is, want „als alle Chinezen wateren, moeten de Engelsen verdrinken!" Krijgen dan ook de Engelsen hun zin, dan zijn de Chinezen onder een hoedje te vangen (*doedoek sĕpĕrti katak dibawah tĕmpoeroeng*).

Einde van het eerste deel, voltooid in 1843, voor het eerst gedrukt in 1849.

28. *Tweede deel.* Hij is hiermede echter nog niet aan het einde gekomen. Nadat, zegt hij, het eerste deel van zijn werk ten einde gebracht was, zat hij een tijd lang in gedachten verzonken over de onongelukkige toestand der Maleise staten. De belangrijkste oorzaak hiervan vindt hij in het slecht bestuur der vorsten. Hij gispt voornamelijk hun willekeurige handelingen omtrent hun onderdanen en de verwaarlozing der opvoeding hunner talrijke kinderen, die evenals hun vader het volk onderdrukken. Andere oorzaken van de achterlijkheid der Maleiers zijn: hun gehechtheid aan het oude, waardoor zij er niet toe kunnen komen, om de zeden en gebruiken hunner voorouders tegen

1) Voorzien van een Inleiding, die typerend is voor ABDOELLAH, maar niet meer wordt herdrukt.

betere te verwisselen, en hun gebrek aan leerlust; bovenal verwijt ABDOELLAH hun de verwaarlozing hunner moedertaal [1]).

Uit het bovenstaande bleek, dat ABDOELLAH veel geschreven heeft; nog veel gelezen worden a) zijn bovengenoemde reis naar de staatjes Pahang, Trĕngganoe en Kĕlantan op de Oost-kust van Malakka en b) zijn posthume werk, de reis naar Mekka, waar hij in 1854 stierf op bijna 60-jarige leeftijd.

KISSAH PELAJARAN ABDOELLAH BIN ABDOELKADIR MOENSJI DARI SINGAPOERA KENEGERI KELANTAN

schetst de reisavonturen gedurende Moeharram 1253 = 1838 van de *baba* KO AN, de Engelsman GRANDPRÉ en hun tolk ABDOELLAH, met de schepen Maggy Lauder en Waterwitch, uitgestuurd door Chinese en Joodse kooplui te Singapore. Bedoeling was, gedaan te krijgen van de vorst van Kĕlantan, dat hij de schepen zou loslaten, die vastgehouden waren gedurende de binnenlandse troebelen. Het reisverhaal geeft ons de ingewonnen inlichtingen, zijn beschouwingen en nabetrachtingen bij het aandoen van die havens. ABDOELLAH kennen we nu uit zijn *mémoires*; dit reisverhaal beslaat een honderdtal bladzijdjes slechts en geeft in dat kort bestek verbazend veel merkwaardigs, vertelt op een wijze zó pittig als het Maleis maar toestond [2]).

De *reis naar Mekka* beslaat maar een twintigtal bladzijden, is niet geacheveerd, maar écht ABDOELLAH [3]).

Bezien we tenslotte Abdoellah in zijn leven en werken, dan is hij een figuur in de cultuurgeschiedenis van het schiereiland Malakka en de Maleise wereld. Hij was belangrijk door vertalingen en originele werken, ontstaan uit de onafgebroken werkzaamheid van zijn nuchter-heldere en weetgierige geest, die zich heeft eigen gemaakt wat hij kon.

Ook andere auteurs hebben wel *mémoires* geschreven; drie hiervan mogen in het voorbijgaan kortelijks genoemd worden.

HIKAJAT RADJA-RADJA SIAM

In 1822 zond G. G. VAN DER CAPELLEN een missie naar Siam, waarvan ook deel werd uitgemaakt door een Maleier, welk een

1) NIEMANN, Tijdschrift Ned. Indië, 1854, p. 313.

2) Er is dan ook veel aan onleend in bloemlezingen: DE HOLLANDER-SPAT 1, 234—241; 2, 202—209; SPAT 1, 14—15, 25—27, 16, 2—3, 1—2 (volgorde naar reisverhaal); SPAT 4, 22—23; KLINKERT 1, 39—66, 54—56 (volgorde enz.); KATS 2, 78—83.

3) KATS, 2, 83—89 geeft aanvang en slot; KLINKERT 1, 139—152 ook, en daarenboven een paar middenmoten.

kort verhaal opstelde omtrent dit rijk. Hij deed dit uitsluitend om in de gelegenheid gesteld te worden, het in eigen persoon aan Z. E. te mogen aanbieden, en zo in audientie ontvangen te worden. De Siamezen, zo weet hij te vertellen, stammen af van mensen, welke God wegens hun zonden veranderd had in honden, apen en varkens [1]. Hij heeft het over een half dozijn vorsten en wat men hem aangaande deze had medegedeeld. Het slot wordt gevormd door een beschrijving der weldaden, welke de Indische volken aan de Europese beschaving te danken hebben, terwijl de Siamezen als laatdunkend en bekrompen in een ongunstig daglicht gesteld worden door de schrijver [2]. Als Moslim gewend aan de veelal weinig-aanzienlijke positie van het moskee-personeel in de lekengodsdienst de Islām, verwondert hij zich over de positie der Boeddhistische monniken [3] in het land waar het tot de goede toon behoort dat een jonkman van welgestelden huize enige tijd in het klooster doorbrengt als monnik, als deel van zijn opvoeding.

HIKAJAT MARESEKALEK

Een Arabier uit Pontianak, nog onder de verse indruk van DAENDELS, schreef in 1818 een werk voor zijn vrienden om ze te laten zien, met welk beleid de blanken weten te regeren. Eerst toont hij aan, hoe de Compagnie het aangelegd heeft, om zich zulke schatten te verwerven, maar ook hoe op Java naast weelde armoede en ellende heersen. Hoezeer rijkdom echter te waarderen is, beleid moet nog hoger gesteld worden. Hierop volgen tientallen bladzijden met merkwaardige anecdotes uit het leven van DAENDELS. Ook JANSSENS wordt behandeld en het Engelse tussenbewind, voor welks komst ijverig tot Allah gebeden was, maar dat niet meeviel door gestrengheid [4].

HIKAJAT SJAICH DJALAL OED DIN

De schrijver DJALAL OED DIN, die over zichzelf spreekt als Faḳīh Saghīr, geeft hier zijn mémoires uit de tijd der Padri-onlusten ter Sumatra's Westkust in het begin der vorige eeuw. Hij was een fanatiek hervormer, evenals de door hem genoemde Toeankoe nan Rintjih, terwijl bv. Toeankoe nan Toeah gematigder was. — Voornamelijk de spelling en soms de woordkeus van dit stuk verraden de Mĕnangkabauer, die een alleszins lezenswaardige beschrijving leverde van een der merkwaardigste en leerzaamste periodes van zijn land [1].

1) DE HOLLANDER-SPAT 169—70. 2) ib. 170—2. 3) ib. 172.
4) ib. 196—8.
1) DE HOLLANDER-SPAT 199—201.

DERTIENDE HOOFDSTUK

HIKAJAT, HET BOEK MET INDISCHE FANTAZIE

De eerste twaalf hoofdstukken van dit boek, daarmee ruim de helft, is ingeruimd aan de oorspronkelijk Maleise literaire activiteit; slechts de laatste vier hoofdstukken hiervan (over *sjaʿir,* Hang Toeah, Geschiedschrijving en ABDOELLAH) kunnen ook door Maleise literaten min of meer tot de literatuur gerekend worden. De eenvoud van woordkeus, het overwegend locaal Maleis karakter en de concreetheid van de hierboven behandelde stof doen deze werken niet hoog staan in de achting der Maleise literaten; mede om een tegenwicht te vormen hiertegen is hieraan nogal enige plaats ingeruimd in dit boek. We weten maar al te weinig exacts van de oude geschiedenis van het eiland en het schiereiland aan weerszijden van Straat Malakka, maar vergelijking met niet-gehindoeïseerde en zelfs niet geislamiseerde talen en literaturen van de Indische archipel is leerzaam. Het is een vaste gewoonte van Maleise spraakkunsten, stil te staan bij de talrijke *woorden,* die het Maleis in de loop der eeuwen ontleend heeft aan Sanskrit bovenal en ook aan Tamil, aan Arabisch en Perzisch, aan Portugees, Nederlands en Engels. Invloed van de Arabische *zinsbouw* op het Maleis der godsdienstige verhandelingen vereist meer eruditie, zowel bij de grammaticaschrijvers als bij hun lezers, en blijft veelal achterwege, hoewel Prof. VAN RONKEL reeds in TBG 41, 1899 hierop gewezen heeft. Engels en Nederlands hebben zich in meer recente tijd doen gelden in krant, essay, roman en poëzie — voor dit alles raadpleegt men met vrucht de studie van [Prof.] Dr. G. W. I. DREWES in SCHRIEKE's bundel *The Effect of Western Influences.*

Afgezien van een heel enkele steen-inscriptie in oud-Indisch schrift — hoe pover wat in deze landen gespaard gebleven is in vergelijking met Java en Bali! vg. ook H 12, daarvan § 13 — maakt alles wat in Maleis geschreven is gebruik van de Arabische letter, overgenomen van de kooplieden uit Coromandel, later ook Bengalen. Schrift, woordkeus, stijl en onderwerp zijn maar al te lang en al te graag ontleend aan Indië en Moslims; men vraagt zich af, of als reactie hierop een teruggrijpen op eigen oud cultuurbezit nog moge-

lijk is. Op Java kan geconstateerd worden dat na de eeuwen van hof-poëzie met zijn hoogst kunstige versmaten/zangwijzen weer eigen poëzie-vormen opduiken, die wellicht geruime tijd ondergedoken geweest zijn, zonder dat dit vooralsnog te bewijzen valt. Nog moet blijken, of de Indonesische literaat bereid zal zijn terug te grijpen op de eenvoudige taal-verworvenheden in *ᶜadat*-spreuk en *pawang*-formule, in het proza van de *Hang Toeah* en de poëzie van de *Bidasari*, dan wel dat dit hem met geen mogelijkheid meer kan voldoen — hetgeen ik vrees.

Hoe paradoxaal het klinken moge, een maar al te groot deel van de Maleise literatuur is noch Maleis noch zelfs literatuur. We moeten erkennen, dat de Maleise literaten meestal buitenlandse stof vertaalden en bewerkten op zijn best, verhaspelden en verknoeiden ook vaak. Het eigen Maleise verwaarloosden ze of vermeden ze zelfs ten faveure van het buitenlandse dat zij najoegen; de prozastijl is niet alleen voor ons, nagenoeg tegenvoeters als we zijn, vermoeiend door eentonigheid, maar toont ook nauwelijks sporen van bewust streven naar zeggingskracht, terwijl de enige poëtische vorm der vier-regelige rijmverzen al evenmin getuigt van stout literair streven. Menigeen heeft zich dan ook afgevraagd hoe gedurende zoveel eeuwen en in zoveel en soms zo omvangrijke (en kostbare!) werken een literatuur kan blijven bestaan, die doorgaans zo weinig literaire waarde bezit.

Het antwoord zal o.a. gezocht moeten worden in deze richting, dat de Maleise geschriften toch voldeden aan wat van ze verwacht werd, doordat ze hun lezers en bestudeerders — leden van een immer zeevarend volk, graag in den vreemde — bovenal in contact brachten met buitenlandse toestanden en gedachten en fantasieën. De Maleise literatuur wordt ook voor ons interessant wanneer we ze bovenal beschouwen uit deze gezichtshoek, wàt men zich eigen gemaakt heeft van het Zuid-Oost-Aziatisch geestesbezit en hòe dit verwerkt is. De volgende negen hoofdstukken streven geenszins naar volledigheid, houden zich aan BUSKEN HUET's adagium (veel weglaten, veel overdrijven, en op een klein aantal feiten veel licht doen vallen) maar kunnen misschien volstaan als een eerste inleiding in deze wereld der Wonderen van Indië.

Het woord *hikajat* kwam reeds een ogenblik ter sprake in het Tiende Hoofdstuk, Hang Toeah, De Typisch-Maleise Held. In de vorige hoofdstukken zijn zó uiteenlopende werken genoemd met dit bestanddeel *hikajat* in hun titel, dat we blijkbaar omtrent het zo aangeduide werk slechts te weten komen, dat het in proza is geschreven. *Hikajat's* heten de fantastische vertelsels die ten slotte

teruggaan op het Oud-Indische *Rāmāyaṇa en het Mahābhārata*, maar *hikajat* heten ook de *Mémoires van Abdoellah de Taalleraar*. *Hikajat Marong Mahawangsa* begint met te vertellen dat de adelaar Garoeda, rijdier van Wisjnoe (dus uit het Voor-Indisch pantheon) bezwaren heeft tegen het voorgenomen huwelijk van Salomo de wereldheerser (Joodse, dan Moslimse figuur) zetelend in Roem (Konstantinopel in het Oost-Romeinse rijk) met een prinses uit China. Deze dolle fantazie en dooreenmenging van cultuurwerelden moest ter sprake komen bij de geschiedschrijving, daar deze *hikajat* de ondertitel droeg van *Sadjarah Nĕgĕri Kĕdah, Geslachtslijst [der vorsten] van Kĕdah*. De *Hikajat Hang Toeah* kon nog het beste vergeleken worden met de epen *Ilias* en *Odysseia* of met de ridderromans van onze middeleeuwen. Hoe weinig historie hier ook in moge zitten, de fantazie slaat er tenminste niet in op hol. Natuurlijk heetten de *pĕnglipoer-lara*-verhalen *hikajat*, maar óók de dwaasheid van Aboe Nawas en de wijsheid van Mahasjodhak. *Hikajat Kantjil* bevat literair bewerkte dierverhalen, evenals de *Hikajat Kalilah dan Daminah*, een bewerking van het wereldberoemde *Pantja-tantra*. *Hikajat Bajan Boediman* doet in opzet en keuze van vertelstof denken aan de *Decamerone*.

Enerzijds worden dus zó uiteenlopende werken *hikajat* genoemd, dat we slechts weten met min of meer literair proza te doen te hebben. Maar anderzijds in meer beperkte zin wordt deze kwalificatie toegepast op veelal zeer langademige en fantastische romans, van Indische, Perzische, ja zelfs Arabische origine of naar dit voorbeeld, tenminste met verscheidene Voor-Indische trekjes, min of meer Moslims gekleurd. Hier grenzen trekken en deze enigszins nader preciseren is moeilijk uitvoerbaar en hoogst onbevredigend; toch moeten we het proberen.

In de eerste plaats gaan *hikajat* en *pĕnglipoer-lara*-verhaal in elkaar over, hebben elkaar ook beïnvloed. De *pĕnglipoer-lara*-verhalen zijn vaak fantastisch genoeg, en zij hebben ook Indische trekjes overgenomen; er zijn alle overgangen tusschen *pĕnglipoer-lara*-verhaal en *hikajat*. Ze zijn voor ons moeilijk te onderscheiden: tussen de eenvoudige *Oemboet Moeda* enerzijds en de meest fantastische omvangrijke ingewikkelde *hikajat* anderzijds bestaan alle mogelijke tussenvormen, min en meer inheems of Voor-Indisch van stof, min en meer Maleis in aankleding door het gebruikmaken van *pantoen*'s. Gebrek aan belangstelling voor de *pĕnglipoer-lara*-verhalen van de zijde der Maleise literaten en wellicht valse schaamte over de eenvoud van deze pretentieloze verhalen heeft hen weerhouden, ze op te schrijven. Door de Maleise literaten is een grens-

lijn gevoeld, die wij moeilijk zouden kunnen trekken; de *pĕnglipoer-lara*-verhalen rekenen zij niet tot de *hikajat's*, immers niet tot de literatuur!

Terwijl we naar inheems criterium allereerst de *pĕnglipoer-lara*-verhalen kunnen afsplitsen, kunnen we in de tweede plaats zeer gemakkelijk naar de behandelde stof de gehele groep van *Pandji-romans* afscheiden. De opzet en aankleding van dit soort werken moest wel worden geschetst in het hoofdstuk over de *Sjaᶜir* — immers hier kwam het gegeven het eerst ter sprake in een aantal geliefde en omvangrijke gedichten. Voor een kenschetsing van de *Pandji-romans* moge dan ook hiernaar verwezen worden. Het aantal romans is evenwel nog veel aanzienlijker dan dat der gedichten, en de prozavorm van deze stof dus de meest geliefde. Ze zijn ook omvangrijker en voor Westerse lezers wellicht belangwekkender, o.a. door wat ze vertellen over toneelvoorstellingen. Om een indruk te geven van hun aantal en de Javaanse klank van hun namen, moge hier een rij van titels-zonder-meer gegeven worden: *Hikajat Tjékél Wanèng Pati, Ht. Dalang Indĕra Koesoema, H. Naja Koesoema, Pandji Soesoepan Mésa Kĕlana, Praboe Anom, Praboe Djaja, Mésa Oerip Pandji Djaja Lĕlana, Oendakan Pĕnoerat, Déwa Asmara Djaja, Soesoenan Koening dalam nĕgĕri Gĕgĕlang, Djaran Kinanti Asmarandana, Koeda Soemirang, Koeda Soemirang Sĕri Pandji Pandai Roepa, Pandji Sĕmirang* [1]*, Pandji Koeda Sĕmirang, Pandji Sĕmirang Sira Pandji Pandai Roepa, Anom Mataram, Mésa Gimang, Mésa Kagoengan Sira Pandji Wila Koesoema, Galoeh digantoeng, Mésa Indĕra Déwa Koesoema, Rangga Arja Koeda Nĕstapa, Dalang Pĕngoeda Asmara, Pangéran Kĕsoema Agoeng, Dalang Poedak Asmara, Endang Malat Rĕsmi, Mésa Taman (Pandji) Wila Koesoema, Pandji Wila Koesoema, Naga bĕrsĕroe, Mésa Lara Koesoema Tjaboet Toenggoel, Radja Koeripan, Mésa Koemitar, Tjarang Koelina, Radja Tambak Baja, Rangga Rari* [2])

Een deel der Pandji-romans kan men *volledig* noemen, daar ze meestal beginnen met de mythische stichting der vier rijken en eindigen met de herverdeling ervan onder het tweede geslacht. Sommige hiervan blijven beperkt tot de vier rijkjes en behandelen in hoofdzaak de avonturen van Pandji en Tjandra Kirana, andere

1) BP; evenwel niet een gelukkig gekozen specimen.

2) Fragmenten bij KLINKERT, Groote Bloemlezing uit de Maleische Handschriften, inhoudsopgaven bij POERBATJARAKA en OVERBECK, onder de verzameltitel *Java in de Maleische Literatuur* opgenomen in DJAWA, Tijdschrift van het Java-Instituut.

ook de latere rijken van Mataram, Mâdjâpait enz., of de lotgevallen van Pandji's broer, dan wel het motief van Kèn Tamboehan/Anggrèni. Andere weer behandelen slechts episoden en zijn waarschijnlijk niets anders als Maleise bewerkingen van enkele *wajang*-stukken (*lakon*'s) uit de Javaanse Pandji-cyclus.

In verscheidene gevallen blijkt in deze romans een zo nauwkeurige kennis van de zeden en gebruiken aan oude Javaanse vorstenhoven als men bij géén Maleier buiten Java mag verwachten. Dit zijn nu eens geen stereotype herhalingen maar preciese beschrijvingen, die kunnen dienen tot opheldering van nog duistere parallellen in de Javaanse literatuur. Verder komen in deze verhalen dikwijls passages in het Javaans voor (door latere afschrijvers natuurlijk zeer verbasterd) zoals raadsels en zinspelingen in bedekte termen. Het is niet waarschijnlijk dat Maleise schrijvers buiten Java deze verhalen zouden verzonnen hebben. Tegen de veronderstelling dat we hier met een vertaalde literatuur te maken zouden hebben pleit de omstandigheid, dat Javaanse originelen vooralsnog niet aangewezen zijn.

Overbeck wil deze literatuur dan ook toeschrijven aan bewuste Javaanse propaganda, pénétration pacifique, maar ontveinst zich niet, hiermee nog geen verklaring gewonnen te hebben voor de grote voorliefde der Maleiers voor de *Pandji-legenden*, welke bewezen is tot heden aan toe. Zou deze te verklaren zijn uit de omstandigheid dat Pandji zelf met zijn zwerftochten, veroveringen, liefdesavonturen enz. zekere overeenkomst vertoont met de eigen helden, terwijl de lyriek in deze verhalen, de liefde en de natuurtaferelen, hen aantrok, daar dit in de eigen literatur meestal ontbreekt, wanneer we afzien van enige dieren- enz. *sja*ᶜ*ir's*?

Ook na deze afsplitsing blijft er nog een zeer grote massa wondervertelsels over, waarin tovervoorwerpen afwisselen met uiterst krachtige wapenen, ontelbare avonturen van de held zich afspelen in eindeloze oorlogen. Wondervogels en toverbloemen tooien een wereld, die soms wordt doorkruist met een ondenkbare snelheid, terwijl dan weer het beklimmen van een hoge boom of het doordringen in een diepe grot jarenlang duren kan. Prinsessen worden in haar prilste jeugd buitgemaakt, in een ring gesloten, en toch na jaren (maar op tijd) gevonden door de helden die voor haar in laaiend liefdevuur ontbrand zijn. De oorlogen konden voorgesteld worden als wijs beleid voor het goede doel van de bekering der onderworpenen tot het ware geloof van de Islam; de held huwde dan als goed Moslim ook niet meer dan een viertal prinsessen.

Voor-Indische, Perzische en Arabische namen tooiden de helden en heldinnen, wier heldendaden zich zouden hebben afgespeeld in rijken van Zuid-Westelijk Azië, welke meestal niet nader gelocaliseerd kunnen worden.

Buitenlands is de oorsprong van deze producten, waarvan telkens weer allerlei trekjes herinneren aan de volksverhalen op Ceylon, in Dekkan, Bengalen, Birma, enz. Met Hindoestani-literatuur en literaire werken in andere Voor-Indische talen hangen ze nu eens meer dan weer minder samen. Moslimse vervorming en aankleding hebben het hunne gedaan om hier een geliefd genre te maken. Talloze zijn vervaardigd en bewerkt in Singapore, Chinezenstad met Tamoelische bevolkingsgroep, en te Batavia, smeltkroes van Indonesische bevolkingselementen en Arabieren, Chinezen, Voor-Indiërs. Het Maleis der *hikajat's* was vaak niet de moedertaal van de schrijver, maar zijn tweede taal. Aan zuiverheid van zinsbouw noch aan rijkdom van woordkeus kwam dit ten goede. Niettemin moeten deze producten gerekend worden tot de Maleise literatuur, in zooverre ze een zeer omvangrijk deel vormen van de Maleise lectuur. Belangrijk zijn literaire hoogtepunten, maar ook van groot belang is het te weten, wat een bevolking leest, welk geestelijk voedsel zij tot zich neemt. Voor generaties van Maleiers en Maleis-lezende niet-Maleiers heeft deze materie voldaan aan het verlangen naar uitbeelding door het woord.

Verzamelingen van Maleise handschriften bestaan voor een aanzienlijk deel uit dit soort werken — een teken, dat deze ten tijde van het verzamelen gemakkelijk en in overvloed te krijgen waren. Zo was het twee eeuwen lang, en zo is het nog, daar de boekwinkels bovenal dit soort werken verkopen. Het lijkt wel, of hun aantal de andere boeken overwoekert en deze erdoor verdrongen worden. Reeds ABDOELLAH de Taalleraar klaagt er een eeuw geleden over, dat hij andere dan dit soort werken moeilijk kan kopen. Hij betreurt het, dat verzamelende Europeanen waardevolle handschriften hebben opgekocht, die daardoor voor de Maleiers verloren gingen. Andere literatuur dan deze werd verdrongen, en ook verwrongen, in zoverre dit soort met zijn ongebreidelde fantazie ook op andere verhalen zijn invloed deed gelden, als bijvoorbeeld op de *pĕnglipoer-lara-verhalen.*

Het genre moge hiermee voldoende gekenschetst zijn; hieronder nog enige bijzonderheden over werken, die er ook toe behoren en niet in andere hoofdstukken worden behandeld.

(1) De *Hikajat Indra Bangsawan* [1]) is niet alleen door een aan-

1) Uitgave B. P.

tal handschriften in openbare bibliotheken en wetenschappelijke lichamen vertegenwoordigd, maar is ook herhaaldelijk gelithografeerd in Singapore, hetgeen op populariteit wijst. Ook in Atjeh is het verhaal bekend, terwijl mag aangenomen worden dat over het algemeen in 't Atjehs slechts vertaald wordt wat in 't Maleis behoort tot het blijvend-geliefde. Ook kan men herhaaldelijk in andere *hikajat's* trekken tegenkomen die men heeft leren kennen uit *Indra Bangsawan*. Dit moet dan zo worden verklaard, dat de samensteller van deze *hikajat* een aaneenschakeling heeft gegeven van geliefde motieven, die men ook elders herhaaldelijk tegenkomt. Verscheidene dezer motieven zijn uit Voor-Indië bekend en moeten ook oorspronkelijk daarvandaan komen. — Het verhaal is voor een *hikajat* buitengewoon eenvoudig van opzet en taal. Daar er geen *pantoen*'s of lyrische passages in voorkomen, is het op deze wijze ook een beknopt werkje gebleven.

(2) De *Hikajat Langlang Boeana* 1) schijnt alleen op Sumatra voor te komen en behoort tot de veelgelezen werken. De omvang is die van de deeltjes M.L.S., maar van poëzie is slechts in zoverre sprake, als er een dozijn *pantoen*'s in voorkomt. Het inhoudsschema is dan ook veel langer en ook ingewikkelder dan bij de vorige *hikajat*.

(3) De *Hikajat Sinar Boelan* 2) mist, evenals de *Indra Bangsawan*, alle *pantoen*'s en rijmloze poëzie, en weet in kort bestek van allerlei avontuur en omzwerving te verhalen. Het is de kortste aller *hikajat*.

(4) De *Hikajat Si Miskin*, ook geheten *Hikajat Maharadja Marakarĕmah* 2), heeft meer de genoegelijke brede uitvoerigheid der vertellende *hikajat*'s, telt slechts weinig *pantoen*'s maar is weer in het bezit van een bijzonder komische Nénék Kĕbajan. De omvang is als die van de deeltjes M.L.S. 3).

(5) De *Hikajat Indra Mĕngindĕra* is reeds tientallen jaren bekend, en men schrijft er een hoge ouderdom aan toe; er is echter weinig over meegedeeld. Het schijnt dat de Sumatraanse *hikajat* van deze naam een ander is als, of althans verschilt van, die uit het Schiereiland 4).

(6) De *Hikajat Komala* (of: *Gĕmala*) *Bahrain* (= Juweel van

1) Uitgave B. P.

2) Herhaaldelijk gelithografeerd en ook gedrukt, doch uitsluitend met Arabische letter, te Batavia, Leiden en Singapore.

3) KATS 25—29 geeft het begin.

4) Uitgave WILKINSON te Penang; hieraan ontleend WINSTEDT & BLAGDEN, 130—137.

het Tweestromenland) is reeds een eeuw oud, immers ABDOELLAH de Moensji zoekt er naar op zijn reis langs de Oostkust van het Schiereiland, zonder het evenwel te kunnen vinden. Veel avonturen worden verteld van de held, die vergezeld is van zijn op bovennatuurlijke wijze geboren gezellen *Djong Agoes* en *Měngindĕra Roepa,* en die zijn loopbaan begint met een rhinoceros en een reus te doden [1]).

(7) *De Hikajat Isma Jatim* [2]) is meer dan twee eeuwen oud, bestaat ook in het Boeginees, en is een soort zedeleer voor hooggeplaatste staatsdienaren. In tegenstelling tot de meeste Maleise boeken, ook al zijn ze lang van stof, vertoont dit werk een soort hoofdstukindeling met résumé's aan de kop ervan. Hoofdpersoon is de schrandere Isma Jatim, die zich weet te onderscheiden door de koning trouw te dienen [3]). De verschillende handschriften ervan lopen nogal uiteen. Geen gebrek aan *pantoen*'s [4]).

(8) De *Hikajat Sjahi Mĕrdān of Hikajat Bikramaditja of Hikajat Indradjaja* vertoont in hoofdtrekken grote overeenkomst met de Javaanse geschiedenis van *Angling Dĕrma,* waarvan het een veel jongere navolging schijnt te zijn. Wel is het een roman [5]), maar bovendien bevat het zedelessen, in het bijzonder gericht tot vorsten. Legio is het aantal stichtelijke gesprekken dat de koning houdt met zijn vrouwen, met engelen, geesten en wijzen. Ook in het Makassaars is deze *hikajat* bewerkt.

---

1) DE HOLLANDER-SPAT 132—142.

2) Hikayat Isma Yatim, bahgian yang pĕrtama (niet meer verschenen, C. H.) Singapore, printed for the Education Office, 5th edition 1912.

3) CHANAI BACHAAN 146—174 geeft het begin weer

4) Uitgave ROORDA VAN EYSINGA 1825 Batavia; hieraan ontleend WINSTEDT & BLAGDEN 123—129.

5) DE HOLLANDER-SPAT 124—131 geeft het begin.

VEERTIENDE HOOFDSTUK

MAHABHARATA EN RAMAYANA IN DE MALEISE LETTEREN

Het *Mahābhārata* is het grote, oude, Voor-Indische heldendicht. Met te zeggen dat hierin bezongen wordt de wellicht historische dynastieke strijd tussen de honderd Kaurawa's en de vijf Pāṇḍawa's, uitgevochten op Koeroe-ksjétra, het Koeroe-veld, doet men tekort aan de inhoud, die nog zo ontzaggelijk veel meer bevat. Maar wel vormt een vreselijke vernietigingsstrijd het eigenlijke onderwerp van het oorspronkelijke heldendicht, dat zich in zoverre vergelijken laat met *Ilias* en *Nibelungenlied* [1]), tenzij men met HELD als binnenste kern van het episch gebeuren een geweldige *potlatch* onderkent [2]). Hieromheen hebben zich gegroepeerd talrijke sagen die min of meer in verband stonden met het heldendicht en de voorgeschiedenis der helden; en ingevlochten zijn stukken van andere heldensagen en sagencycli, die oorspronkelijk onafhankelijk naast het *MBh* stonden. Zoo werd dit meer dan een epos, een repertorium van de oude minstreel-gedichten. *Het verhaal van Nala en Damayántī* bv. danken we aan dit proces [3]).

Daar het uitsluitend de brahmanen waren die in Voor-Indië de letteren beoefenden, moet het hun veel waard geweest zijn deze seculaire volkspoëzie van hun geest te doordringen. Hierin zijn ze maar al te goed geslaagd; niet alleen dat ze allerlei daden zo goed mogelijk van brahmaans standpunt gemotiveerd hebben, maar ook hebben ze overal, te pas en te onpas, didactische stukken ingelast. Deze kunnen op zichzelf zo waardevol zijn, dat ze tot de wereldliteratuur gerekend worden, zoals de *Bhagawad-gītā en Sāwitrī*, en tóch de gang van het geheel te zeer belemmeren. *De episode van Sāwitrī* [4]) wordt tactvol ingelast daar, waar in het zogenaamde *Woudboek* een voorbeeld van dergelijke vroomheid geheel op zijn plaats is, en zal wel afkomstig zijn uit het kluizenaarsmilieu,

1) De Indiër ROMESH CHANDRA DUTT geeft in een deeltje van Everymans Library een samenvatting in Engelse verzen, voornamelijk van wat tot het oorspronkelijke hoofdverhaal behoort.

2) (Dr.) G. J. HELD, The Mahabharata.

3) Nederlandse vertaling door Mevr. VAN PROOYE-SALOMONS.

4) Ten onzent bekend door de vertaling van Professor Dr. J. PH. VOGEL.

dat zo belangrijk was in de Indische samenleving, en dat ook verder wel debet zal zijn aan de talrijke heiligen-legenden, wijsheidsspreuken, fabels en sprookjes. Maar waar de legers tegenover elkander gesteld staan om de ontzettende 17-daagse slag te strijden, krijgt een der vooraanstaande bevelhebbers gewetensbezwaren, welke uitgewerkt en weerlegd worden in een lange verhandeling van hoge filosofische waarde [1]). Zo is er een geweldige massa priester-literatuur in het *MBh* opgenomen, in die mate, dat het karakter van heldendicht nagenoeg teloorgegaan is, en een encyclopaedie van brahmanen-wijsheid ervoor in de plaats kwam, ook al zijn het meer de *poerohita's* (hofkapelaans) dan de offerspecialisten en theologen geweest die dit gewrocht hebben [2]).

Het *MBh* met zijn sporen van polyandrie gaat misschien tot ouder, ruwer, feller tijden terug dan het *Rāmāyana*; Draupadī kent meer wilde passie dan de zachtmoedige en lijdzame Sītā; Koentī en Gandhārī zijn echte heldenmoeders van een krijgshaftig geslacht, terwijl Kauçalyā en Kaikéjī meer op de traditionele koninginnen gelijken. Maar daar het *MBh* (in opzet ouder dan het *R*) langer eeuwen aan uitwerking en uitbreiding blootgestaan heeft, is het *R* in verkorting kunnen opgenomen worden in het *MBh*.

Deze encyclopaedie, die voor de Indiërs zowel poëzie is als oude overlevering en leerboek over zedekunde, recht en wijsbegeerte, strekt hun reeds meer dan anderhalf millennium tot bron van stichting en uitspanning; de kolonisten, die naar Indonesië uitzwermden, droegen haar mee, zowel in de geest als in materiële vorm. Op Java werd er zo grote waarde aan gehecht, dat reeds omstreeks het jaar 1000 koning Dharmawangça een samenvatting in Oud-Javaans proza liet vervaardigen; van de 18 boeken waarin het *MBh* verdeeld is, werd de helft bewaard, een derde in druk toegankelijk gemaakt. Terwijl in de tijden hieraan voorafgaand de Javanen anderen vereerd moeten hebben als hun voorvaderen en leidslieden, komen nu de Voor-Indische helden deze plaats innemen; het toneel van de *wajang poerwå*, dat zijn gewijd karakter nog heden ten dage niet verloren heeft, vormt de ritus van deze dienst. In de letteren der Javanen nemen nu al duizend jaar lang de Pandåwå's en Koråwå's een zeer voorname plaats in, zoo niet de voornaamste. De grote strijd wordt bezongen in het *Bhārata-Joeddha*, een Oud-

1) Nederlandse vertaling van de Bhagawadgītā (Lied des Heren) door Dr. J. W. BOISSEVAIN.

2) Sagen en Legenden van Hindoes en Boeddhisten door H. J. W. VAN PROOYE-SALOMONS geeft een indruk van het Mahābhārata.

Javaans gedicht uit het midden van de twaalfde eeuw [1]); toen de verouderende taal onbegrijpelijk werd, is eerst een bewerking in *těngahan*-maten vervaardigd, d.i. de oude Voor-Indische versmaat, en later een *Bråtå-Joedå in måtjåpat,* de tegenwoordige Javaanse metriek [2]). Een kleine episode is vrij bewerkt in het nog meer lyrische Oud-Javaanse gedicht *Ardjoena-Wiwāha* [3]), uit de tijd van Erlangga (begin elfde eeuw); ook hiervan zijn herhaaldelijk omwerkingen gemaakt in nieuwer taal, waaraan de namen verbonden zijn van Jåsådipoerå en Pakoeboewånå III, terwijl haast geen tekst zo veelvuldig is afgebeeld op *tjaṇḍi's* (Soeråwånå, Djago of Toempang, Kĕḍaton, grot Sélåmangleng) als anderszins [4]). Een ander gedicht, dat zijn inspiratie aan *MBh*-stof ontleent, is *Ghaṭotkatjâçraja,* maar dit is helaas nog niet toegankelijk in tekst of vertaling. Van de langere gedichten der Nieuw-Javaanse letteren gaat een zeer aanzienlijk deel terug op deze Voor-Indische heroën en hun daden. Het leren-poppen-toneel biedt enige honderden stukken, bestemd om gedurende één nacht gespeeld te worden, welke heten aan te knopen bij deze stof, hoezeer deze dan ook is vervormd en verrijkt met inheemse elementen.

Ook in de Maleise letteren hebben deze Javaanse helden een zekere plaats ingenomen. Er is een menigte van handschriften bewaard gebleven, waaruit blijkt, dat reeds eeuwen geleden deze Javaansche *wajang*-stof in Maleis proza is vertaald en bewerkt. Naast het Oud-Javaanse *kakawin Bhoma-kāwja* bestaat de *Hikajat Sang Boma,* waarover in de volgende alinea; de *kakawin's Ghaṭotkatjâçraja* en *Ardjoena-Wiwāha* vinden we met nog veel meer stof in het kort terug in de *Hikajat Pandawa Lima* of *Hikajat Pandawa Pantja kĕlima*; een Oud-Javaanse *kakawin Bhārata-Joeddha* is vertaald in het vervolg hierop, dat *Hikajat Pĕrang Pandawa Djaja* geheten wordt; de stof die bij de Javanen geliefd was als *Ardjoena-widjaja,* later *Ardjoenå Såsråbahoe,* en *Bhīma-swarga, Bimasoetji, Nawaroetji* vindt ook hier zijn weergave. Tot voor kort ging de bewerking en vertaling van *wajang*-gedichten en *lakon*'s in het Maleis voort, meestal doorspekt met Javaanse woorden en menigmaal vervaardigd in Batavia. Ook combinaties van *MBh*- en

---

1) Mpu Sĕdah en Mpu Panuluh: Bhārata-Yuddha, vertaald door R. Ng. Dr. Poerbatjaraka en Dr C. Hooykaas.

2) Tekst uitgegeven en vertaling vervaardigd door Cohen Stuart.

3) Vertaling Poerbatjaraka in B K I deel 82, 1926.

4) Dr. P. V. van Stein Callenfels, De Mintårågå-basreliefs aan de Oud-Javaansche bouwwerken, Publicaties van den Oudheidkundigen Dienst in Nederlandsch-Indië, deel I, 1925.

R.-stof bestaan, evenals in de Vorstenlanden, waar de groote *wajang-wong*-opvoeringen aan het Jogjase Sultanshof hetzelfde verschijnsel te zien geven.

Van deze, voor het leren-poppen-toneel bestemde handboeken, is er in het Maleis maar één in druk toegankelijk, de *Hikajat Sang Samba, Sang Boma* of *Maharadja Boma* [1]). De opzet hiervan is ongeveer hetzelfde als van het *Bhauma-kāwja,* welk gedicht de lotgevallen bevat van de zoon der Aarde (*bhoemi*). Hij was de zoon van Wisjnoe bij de godin Pratiwi (de aarde) en werd een zo machtig koning, dat hij zelfs de goden schrik aanjoeg. Toen hij asceten kwelde, zond Kasna (Krĕsna) zijn zoon Samba tegen hem. Deze en Randjoena (Ardjoena) sneefden, maar Boma zelf wordt ten slotte overwonnen door Hanoeman. Dit ter aanduiding van een draad die door het geheel loopt; het is vervat in literair proza. Referaat der gebeurtenissen zou te lang ophouden en niet op zijn plaats zijn, daar deze literatuursoort beter bestudeerd kan worden bij de Javanen. De tegenwoordige Maleiers schijnen niet meer die belangstelling voor *MBh*-verhalen te koesteren, welke vroeger wel aan de dag gelegd werd. Merkwaardig evenwel hoe in Kĕlantan — en, voor zover wij weten, daar alleen — nog de Javaanse *wajang koelit* vertoond wordt. In de *Hikajat Pandawa* staat een 19-tal verhalen bestemd als leiddraad voor de *dalang,* terwijl ook nog een twee-tal langere bekend is.

In de Maleise landen bestond meer belangstelling nog voor het *R*. dan voor het *MBh,* en wat uit deze epen is bewerkt. Hieraan zal wel niet vreemd zijn, dat het *MBb* een vernietigingsstrijd bezingt, waarin schier alle grote helden sneuvelden, terwijl er geen op aarde blijft. Het is niet goed zich hiermee bezig te houden; op Java wil men in zijn huis dan ook geen exemplaar hebben van de *Bråtå Joedå,* die slechts ongeluk hééft gebracht en brengen kán. *Wajang-koelit*-voorstellingen van de strijd worden slechts bij uitzondering gegeven. Het *R*. daarentegen is in zekere zin een verhaal met een happy ending, immers de trouwe en standvastige echtgenoten krijgen elkaar weer, na talrijke en veelsoortige beproevingen.

1) Sang Boma, utgave B P, bijna 300 bladzijden compresse druk; in Tjanai Batjaan pag. 36—72 negen fragmenten volgens een andere redactie, ontleend aan begin en eind van de *hikajat*; de met de fragmenten overeenkomende plaatsen in het boek beginnen als volgt: 1 op p. 15; 2 op p. 16; 3 op p. 18; 4 op p. 219; 5 op p. 225; 6 op p. 245; 7 op p. 266; 8 en 9 op p. 275 vlgg. — Vg. nu ook (Dr.) A. TEEUW, Het Bhomakāwya, een Oudjavaans gedicht.

In dit opzicht sluit het *R.* beter aan bij wat de Indonesische geest eist voor de afloop van zijn *hikajat's*. Ook de afwisseling en komische situaties geboden door de apen in het *R.* zullen niet onaanzienlijk hebben bijgedragen tot zijn populariteit.

Het *R.* is een echt volksepos, evenals het *MBh,* daar het eveneens eigendom van het gehele Voor-Indische volk geworden is, en eeuwenlang invloed uitgeoefend heeft op al het denken en dichten, zoals nauwelijks een tweede gedicht ter wereld. De god Brahman zelf zou Wālmīki uitgenodigd hebben, de daden van Rāma te bezingen, en hem beloofd hebben:

Zo lang de bergen staan, en de rivieren op de aarde zijn,
zo lang zal hier op aard het lied van Rāma blijven.

Tot op de dag van heden is dit woord van prophetische waarde gebleken. Reeds meer dan 2000 jaar is het gedicht van Rāma blijven leven; nóg leeft het voort in alle lagen der maatschappij. Hoog en laag, radja en boer, landjonker, koopman en ambachtsman, prinses en geitenhoedster zijn goed op de hoogte met de figuren en verhalen van het grote heldendicht. De mannen putten bezieling uit de roemruchte daden van Rāma en stichting uit zijn wijze woorden; de vrouwen hebben Sītā lief en prijzen haar als het ideaal van echtelijke trouw, de hoogste deugd der vrouw. Jong en oud heeft plezier in de wonderdaden van de trouwhartige aap Hanoeman en niet minder in de griezelige vertelsels van mensenetende reuzen en toverkrachtige daemonen. Populaire gezegden en spreekwoorden getuigen hoe vertrouwd het volk is met de vertelsels van het *R.* Maar ook de leraren der religieuze secten beroepen zich op het *R.* en putten hieruit, wanneer ze onder het volk godsdienstige en zedelijke leren ingang willen doen vinden. En de dichters uit alle latere tijden hebben altijd weer het *R.* nieuw bewerkt en hieruit hun stof geput. Nemen we de Nieuw-Indische literaturen der volkstalen in ogenschouw, dan vinden we reeds in het begin van de twaalfde eeuw een vertaling in het Tamil van het Sanskrit-gedicht, en spoedig volgen navolgingen en vertalingen in de volkstalen van het Noorden tot het Zuiden van Indië. Het godsdienstig-wijsgerige Hindī-gedicht *Rām-tjarit-manās,* berustend op het oude epos, omstreeks 1631 door de beroemde Toelsi Das vervaardigd, is voor millioenen Indiërs volop een evangelie geworden. Generaties van Hindoe's uit alle deelen van Indië hebben de oude *Rāma-sage* leeren kennen uit zulke moderne vertalingen. In de huizen der rijken worden nog heden ten dage voordrachten uit het gedicht gehouden.

Ook toneelbewerkingen, die al eeuwen en eeuwen geleden bestaan moeten hebben, kan men heden nog in dorpen en steden van Indië bij godsdienstige feesten zien opvoeren. Het is niet meer uit te maken of de vér over Indië verbreide verering van de apenkoning Hanoeman moet gedacht worden als voortgesproten uit die van een plaatselijke godheid, en of de apenverering in het algemeen teruggaat op de populariteit van het *R.*, dan wel dat de voorname rol welke de apen in het *R.* spelen verklaard moet worden uit een oudere aapvereering — maar zeker is, dat in vele Indische landen elk dorp een Hanoeman-beeld bezat, en dat het in vele tempels wemelt van de apen, die zeer ontzien worden.

Het *R.* bestaat uit 24.000 çloka's van 32 lettergrepen in het zozeer gedrongen Sanskrit; een inhoudsopgave, die enigszins recht doet wedervaren aan de behandelde stof, zou te lang worden en ware dus misplaatst [1]). Reeds in de eerste eeuwen van het Boeddhisme moet Wālmīki het gedicht hebben, terwijl het in de eerste eeuwen van de Christelijke jaartelling een vrij vaste vorm gekregen heeft. Het *MBh* gaat waarschijnlijk tot ouder en onbeschaafder tijden terug, en is pas later afgesloten; die meerdere eeuwen van uitwerking en invoeging vervormden het *MBh* dan ook veel meer dan het *R.* Het *R.* is echter ook aanzienlijk veranderd van omvang en karakter. Critici menen, dat slechts een kwart van de verzen van het *R.* oorspronkelijk is, en vast staat, dat Rāma van stamheld is bevorderd tot nationale held, terwijl hij in de toevoegingen een incarnatie van Wisjnoe is geworden. Het *R.* is wél in Boeddhistische tijd geschreven, doch niet Boeddhistisch. Toch heeft de volmaakte held zich niet kunnen onttrekken aan de idealen van zijn tijd, zodat hij, alle gevechten met daemonen ten spijt, meer van een wijze heeft dan van een houwdegen.

Tekenend voor de vergoddelijking van Rāma is de volgende legende: Toen eens een armzalig straatveger (zeer geminacht beroep; *paria's*) die aan een ernstige ziekte leed, in zijn vertwijfeling uitriep: „O Rām, o Rām!" en Hanoeman toevallig voorbijkwam, werd deze woedend op de gedachte dat een zo minderwaardig schepsel de naam zijns heren ijdellijk misbruikte, en gaf de man een trap tegen de borst. Maar toen hij als gewoonlijk des avonds voor zijn meester verscheen, zag hij tot zijn grote ontsteltenis een vreselijke wonde op Diens borst. Op Hanoeman's vraag, hoe Hij daar aan gekomen was, antwoordde Deze hem: „Ge hebt een arm

---

1) Te raadplegen DUTT vnd., VAN PROOYE-SALOMANS vnd. of STUTTERHEIM, Indische Cultuurgeschiedenis I.

man tegen de borst geschopt, terwijl hij Mijn naam uitriep. Weet dan, dat wat ge het geringste Mijner kinderen gedaan hebt, dat ge dat Mij gedaan hebt."

In het bovenstaande is voortdurend slechts gesproken van het ene *R.* door Wālmīki, de uitbreidingen, omwerkingen en vertalingen hiervan. Inderdaad is dit de bron geweest voor veel inspiratie, maar Wālmīki was zo min de uitvinder van het op zijn naam staand heldendicht als Homeros of welk groot ependichter ook. Hij putte uit de stromen der volksoverlevering, die voortvloeiden en krachtens haar wezen minder aan willekeurige verandering blootstonden dan de kunstdichten. Ja, Wālmīki zelf, de eerste, die een kunstdicht vervaardigde, was ook de eerste, die in een kunstdicht zich aanzienlijke vrijheden veroorloofde ten aanzien van de stof, die hij vond.

Buiten Voor-Indië is in Boeddhistisch Birma het *R.* zeer populair, en wordt vertoond in het marionettentheater; in Siam gold de koning nog voor een incarnatie van Wisjnoe, en wel als de Rāma-awatāra; hij regeerde dan ook in Ayuthia-Ayodhyā. Het gedicht heet hier *Ramakien,* en zoowel marionettentheater als schimmenspel ontlenen hun stof eraan. Ook in Kambodja koningsnamen met Rāma, een *Réaméake* geheeten *Rāma-sage* en toneelvoorstellingen, terwijl Annam al evenmin onbekend is gebleven met het *R.*

In Indonesië vinden we niet terug dat Rāma zozeer als de God verheerlijkt wordt; ook niet dat hij zó innig geliefd was door de bevolking als dat in Voor-Indië wel het geval geweest is. Wel is de *Rāma-sage* hier ook gelocaliseerd, getuige de plaatsnaam Jogja en Sitoebåndå (Sétoebandha, de dam van Voor-Indië naar Ceylon). Ook toespelingen ontleend aan het *R.* worden hier nog gemaakt.

Op Java vinden we een Oud-Javaanse *kakawin*-bewerking van Wālmīki's *Rāmāyana,* welke omstreeks 925 vervaardigd moet zijn door een knap dichter die zich Yogîçwara noemt. Deze heeft de epische kern van zijn voorbeeld in een zeer kunstige vorm gegoten, nl. 26 *sarga's,* die elk een begin- en een slot-kwatrijn hebben en verder in verschillende zangen vervallen. Als taalvirtuoos met volledige beheersig van de stof, die hem diende tot zijn kunstwerk, legde hij naast zuiver gevoel een verbluffende techniek aan de dag. — Afgebeeld vinden we deze tekst in de eerste helft van de 14de eeuw op Tjanḍi Panataran (bij Blitar op de ZW-uitloper van de Kĕloed), in een veel Javanistischer beeldhouwtrant dan voordien voorkwam. — Toen het Oud-Javaans van het *R.* té onverstaanbaar geacht werd, vond halverwege de 18de eeuw een omwerking plaats in moderne bewoordingen, waarbij echter nog gebruik gemaakt werd van de oude, oorspronkelijk Voor-Indische *tĕngahan*-versma-

ten; *kawi miring* heet een dergelijk gedicht. Deze poëzie is evenwel slechts tijdelijk en plaatselijk in zwang geweest, en de *R.*-bewerking heeft alras plaatsgemaakt voor een Nieuw-Javaanse in *måtjåpat* door Jåsådipoerå I, welke niet alleen op Java grote verbreiding gevonden heeft. Ook op Madoera wordt deze bewerking ten gehore gebracht, afgewisseld met vertaling in Madoerees proza uit de mond van een tweede persoon. Op Bali vindt bij feestelijke, d.i. gewijde bijeenkomsten hetzelfde plaats: modern-Balische proza-vertaling telkens wanneer één regeltje *kakawin* gezongen is.

In de Maleise landen vinden we zeer uiteenlopende geschriften onder de titel *Hikajat Sĕri Rama*; ook een *Hikajat Maharadja Rawana*. Deze vertonen veel punten van verschil met Wālmīki: bevatten episoden die Wālmīki niet kent, missen er die daar wél voorkomen, verschillen bovenal in cardinale punten welke anders verteld worden, en wel in die mate, dat de *Hikajat Sĕri Rama* niet afgeleid kan zijn uit Wālmīki. Toch kan hier geen sprake zijn van Indonesische vervorming of verwording; alle trekjes en episoden en genealogieën die van Wālmīki afwijken, kunnen teruggevonden worden in nu nog bestaande Rāma-sagen uit het Oosten of Westen, soms ook het Zuiden van Voor-Indië. Ook het Djinistische *R.* heeft bijgedragen tot de Maleise *Rāmāyaṇa's*.

Langs mondelinge weg zou deze stof in de archipel gekomen zijn, en voor het eerst vastgelegd vinden we ze op de reliefs van Tjanḍi Lårå Djonggrang, deel van het Prambanan-complex (op 15 km Oost van Jogjakarta). Meer dan 1000 jaar geleden, onder koning Daksja (910—919) was het *R.* beroemd genoeg om afgebeeld te worden; zeer kort daarna moet dan de *Kakawin R.* gemaakt zijn. Andermaal kwam de minder-hoog-poetische, maar voor de massa van het volk beter waardeerbare volkstümliche Voor-Indische *R.*-stof op Java als *Råmå Kĕling* en *Råmå Tambak* in Nieuw-Javaanse poëzie. Ook de *lakon's* van de *wajang poerwå* putten niet uit Jåsådipoerå of zijn voorbeeld Jogîçwara maar uit Voor-Indische stof.

De *Hikajat Sĕri Rama,* die de Malaïcus ROORDA VAN EYSINGA in 1843 deed drukken (Ro.), is ongedateerd, maar behoort tot de oudste Maleise geschriften, welke ons overgeleverd zijn. Onder de Maleise bewerkingen verschilt deze nog het minst van Wālmīki, en is ook het gelijkmatigst verteld, hoewel op de duur slechts in grote trekken verhaald wordt. De *Hikajat Sĕri Rama,* die door SHELLABEAR is afgedrukt in JRASSB 70/71, 1917 en 1915 (Sh.), is waarschijnlijk jonger, maar toch nog altijd meer dan drie eeuwen oud, immers reeds in 1633 terechtgekomen in de Bodleian Library.

Deze wijkt verder af van Wālmīki, is minder gelijkmatig verteld dan Ro., begint met een stuk over Rawaṇa's jeugd, dat bij Ro. niet voorkomt, is dan opvallend kort daar waar Ro. uitvoerig is, om de afloop weer zeer uitvoerig weer te geven, kortom maakt de indruk ná Ro. en daarnaast de stof anders te hebben willen behandelen. De overweging dat men zonder groote moeilijkheden Ro. en Sh. kan combineren tot één redactie legt de gevolgtrekking voor de hand, dat beide uit dezelfde stof van overleveringen geput hebben, zo niet één (nog onbekende) Voor-Indische bewerking tot voorbeeld gehad hebben. Tenslotte bestaat er nog een — in tegenstelling tot de beide vorige — beknopte Maleise *Hikajat Sĕri Rama*, welker held Sĕri Rama niet verschilt van enig ander Maleis sprookjesprins; de hele bewerking is wel een uiterst sterke vereenvoudiging en algehele omvorming in Indonesische geest van het oorspronkelijk gegeven [1]).

Terecht wijst OVERBECK op de veranderingen die de hoofdpersonen van het epos, Rāma en Lakṣmaṇa in de Maleise literatuur hebben ondergaan. De hoofdpersoon is eigenlijk niet meer Rāma maar Lakṣamana. Rāma is eigenlijk een sukkel geworden, een oud wijf, dat niet veel meer doet dan huilen, vertwijfelen en het zijn beste vrienden lastig maken door achterdocht en verwijten, dat ze niet genoeg voor hem doen en voelen. Betrekkelijk zelden vermant hij zich en legt de zielskracht en dapperheid aan de dag die de kenner van het *R.* van hem verwacht. De ware held, de ridder zonder vrees of blaam, onversaagd, menigmaal de redder uit de nood, is Lakṣamana, die in zijn diepe trouw ook de slechte luimen van zijn broer en van Sita geduldig verdraagt. (Zó kon aan het Maleise hof van Malaka de Lakṣamana, vlootvoogd, vertegenwoordiger van de vorst buiten het rijk, belangrijkste rijksgrote worden naast de Bĕndahara. Sri Rama werd de titel van de Opperolifantenmeester, die ex officio bij hoffeesten sterke drank gepresenteerd kreeg (*SM* 12, vg. ook 32)).

Terwijl in Siam de vorst Rama heette, Rāma als stamvader gold van het vorstengeslacht, wordt in de *pĕnglipoer-lara*-bewerking van de *Hikajat Seri Rama* Laksaman tot Radja Moeda, de „magic king", de staats-sjamaan, die ervoor te zorgen heeft, dat het evenwicht behouden blijft tussen het rijk der mensen en de geestenwereld, en in geval van nood de geestenwereld oproept.

1) Uitgave met voorrede van MAXWELL; herdruk in Latijnse letters door WINSTEDT in bovengenoemd Journal No 55, June 1910; genoemd in het Hoofdstuk over Pĕnglipoer Lara.

Aantekening: De fragmenten van H.S.R. in Engelse bloemlezingen voornamelijk naar SHELLABEAR; die in de Hollandse naar ROORDA VAN EYSINGA. WINSTEDT & BLAGDEN 119—122: Ravana's Kingdom = SHELLABEAR 1—3. CHANAI BACHAAN ontleent zijn fragmenten aan een redactie die telkens in bewoordingen en soms van inhoud afwijkt van Sh.: *1*, p. 73: Pĕri Maharadja Rawana mĕmboeang anaknja kĕlaoet, dapat oléh Maharadja Maharisji Kala, dan pĕri bĕbĕrapa anak radja2 datang mĕminang bij Sh. p. 60, r. 12; *2*, p. 78: Sĕri Rama dĕngan Djagina bij Sh. p. 63 bovenaan; *3*, p. 84: Maharadja Rawana mĕntjoeri Sita Déwi bij Sh. p. 83, r. 3; *4*, p. 89: Sĕri Rama mĕntjari Sita Déwi bij Sh. p. 87, r. 6; *5*, p. 93: Sĕri Rama dĕngan Maharadja Balia bij Sh. p. 102 bovenaan; *6*, p. 96: Sang Hanoeman mĕmbinasakan Poelau Langkapoeri bij Sh. p. 110—117 en Ro. p. 130—136.

KATS, p. 63—65: Sita Dewi ditĕrbangkan oléh Maharadja Rawana bij Ro. p. 95, r. 17.

DE HOLLANDER-SPAT, *p. 40:* Dari hal Poetĕri Déwi dipĕranakkan, laloe diboeangkan kĕdalam laoet bij Ro. p. 15, r. 19; *p. 43*: Dari hal Sĕri Rama bĕrpĕrang dĕngan Poespa Rama bij Ro. p. 41, r. 16; *p. 50*; Dari hal Maharadja Rawana hĕndak bĕrpĕrang dĕngan Matahari bij Ro. p. 59, r. 14; *p. 51*: Dari hal Laksamana itoe dianoegĕrahkan sĕbilah pĕdang jang sakti bij Ro. p. 85, r. 6; *p. 53*: Dari hal Poetĕri Sita Déwi dilarikan oléh Radja Rawana bij Ro. p. 95, r. 18; *p. 56—61*: Dari hal Hanoeman diesoeroeh oléh Sĕri Rama bĕrtanjakan kabar Sita Déwi kĕnĕgĕri Langkapoeri bij Ro. p. 131, r. 15.

Een gedétailleerde, vergelijkende en gecombineerde inhoudsopgave van Ro. en Sh. zeer overzichtelijk in A. ZIESENISS: Die Rāma-Sage bei den Malaien, ihre Herkunft und Gestaltung, Hamburg 1928.

De reliefs van Prambanan en Panataran afgebeeld en toegelicht door (Dr.) W. F. STUTTERHEIM: Rāma-Legenden und Rāma-Reliefs in Indonesien, München 1925. De Oud-Javaanse Kakawin uitgegeven door H. KERN, Den Haag 1900; Sarga I—IV vertaald door KERN, Bijdr. Kon. Inst. 73, 1917; herdrukt in Verspreide Geschriften deel X, 1922; Sarga VII—XXVI vertaald door H. H. JUYNBOLL in dezelfde Bijdragen 78—92, 1922—1936.

De Nieuw-Javaansche *Sĕrat Råmå* door KATS bij BP, Serie No. 696.

VIJFTIENDE HOOFDSTUK

PANTJA-TANTRA, DE OVERAL VERBREIDE FABELVERZAMELING

Over de gehele wereld bekend zijn de Duizend-en-één-Nachtvertellingen, die zich zouden afspelen te Baghdād in de periode van de Khalief Haróen ar-Rasjíd, de tijdgenoot van Karel de Grote. Iedereen herinnert zich wel, dat hier op ingewikkelde wijze verhalen in elkaar geschoven zijn, doordat personen uit één vertelsel op hun beurt weer elkaar verhalen doen. De aanleiding tot het vertellen is ook algemeen bekend: een Oosters potentaat is in de liefde teleurgesteld, daar hij door zijn gemalin bedrogen werd op de verachtelijkste wijze, en pleegt nu voortaan na de eerste huwelijksnacht zijn geliefde te doen onthoofden, teneinde nooit meer bedrogen te kunnen worden. Nadat reeds menige schone jonkvrouw de sponde met de potentaat gedeeld heeft en daags daarop het leven heeft moeten laten, wordt er één aangewezen tot dit lot, die aan grote schoonheid ook ontwikkeling en beschaving paart. Haar zeldzame tact en tegenwoordigheid van geest daarenboven stellen haar in staat, de geduchte vorst met een verhaal te boeien, en op te houden met vertellen, wanneer de aandacht op zijn hoogst gespannen is. De tijd is dan verstreken — maar de volgende nacht zal zij verdergaan. De despoot gaat er op in; en zij heeft daarmee zich het leven met één etmaal verlengd. Zo gaat het nacht na nacht en dag na dag; weinig lezers boezemt het nu verdere belangstelling in te weten, dat zij de vorst in de loop der jaren drie welgeschapen zonen schenkt. Of dat zij er zo in slaagt, de vorst van zijn ontgoocheling te genezen, haar innig te leren liefhebben en blijvend als zijn koningin bij zich te houden. Hiermee is voltooid de lijst, waarin gevat zijn alle gestalten der vertellingen, het kader-vertelsel, ook wel naar het Duitse woord Rahmenerzählung verdietst tot raamverhaal.

Hoezeer we ook van kindsbeen af met de 1001-nacht vertrouwd mogen zijn, bij enig nadenken zal het niemand ontgaan, dat een dergelijk lijstverhaal getuigt van grote vindingrijkheid. Hier is nu een vaste vorm gegeven, waarin een groter of kleiner aantal vertellingen vast wordt opgenomen, die van uiteenlopende aard kunnen zijn. Tot dusverre maakten we slechts kennis met figuren, waar-

ómheen een aantal verhalen zich los groepeerde, hetzij dit nu het loze dwerghertje was, een Uilespiegel, Aboe Nawas of Mahasjodhak. Het ene verhaal staat los van het volgende, en tussen de achter elkaar gedrukte anecdotes bestaat eigenlijk even weinig verband als tussen de Jodenmoppen die ten onzent getapt worden. Het Javaanse *Boek van de Kantjil* was een losse verzameling verhalen over het dwerghertje eerst als hoofdpersoon, en losjes eraangeregen enige vertelsels met dit diertje als bijpersoon. In de Maleise *Hikajat Pĕlandoek Djinaka* was daarentegen bewust een climax nagestreefd; er loopt een draad door het geheel. Het genre van lijstverhaal, waarvan het boven aangestipte misschien het meest bekende voorbeeld is, maar daarom nog niet het sprekendste, mag door zijn dramatische kracht beschouwd worden als een stap verder op de weg der literaire vormgeving. Zowel dit lijstverhaal als verscheidene andere, welke een fenomenale verbreiding hebben gekegen over de gehele wereld, hebben hun weg gevonden naar de archipel, waar we ze tegenkomen onder andere in de Maleise, Javaanse en Balische literatuur.

Nu is de verzameling der *Duizend-en-één-Nacht-vertellingen* buitengewoon omvangrijk, en reeds daardoor onoverzichtelijk; de meermalen herhaalde techniek van het inlijsten maakt dit geheel wel eens verwarrend. Het zelfde is het geval met een soortgelijk werk uit Voor-Indië, de *Kathā-sarit-sāgara,* de Vertelsel-Stromen-Oceaan, d.w.z. de Oceaan waarin de Rivieren van Vertelsels vloeien, nog onlangs als The Ocean of Story andermaal in Engelse vertaling verschenen in tien volumineuze delen. In opzet kan dit gegeven evenwel zeer eenvoudig zijn, en in zijn betrekkelijke kortheid juist de volle dramatische kracht aan de lag leggen. Neem de allereenvoudigste vorm van het zogenaamde halsraadsel (hier volg ik ANDRÉ JOLLES in Bezieling en Vorm): Een reus geeft een raadsel op aan wie binnen zijn bereik komt, doodt degeen die geen antwoord weet te vinden, maar laat ongemoeid, wie door list en vernuft hierin kan slagen. Een betoverde prinses doet verstenen de ongelukkige minnaar, die geen woord kan uitbrengen, maar wordt van haar ban bevrijd, wanneer het verlossend woord gesproken wordt, waarop zij zich geeft aan de koene ridder, met wie zij lang en gelukkig leeft.

Met één antwoord is het levensgevaar afgewend in het hals-*raadsel*; in de hals-*vertellingen* redt men zich het leven door zijn geschiedenis te vertellen, dan wel een gevaarlijke termijn verstrijkt gedurende het vertellen. Binnen het kader van de *1001-Nacht* treffen we hiervan een voorbeeld aan in de *Geschiedenis der Zeven Vizieren.*

Zeven wijze meesters voeden een prins tot wijsheid op. Zij ontdekken, dat hem aan het hof van zijn vader gevaar dreigt, waaraan hij slechts kan ontkomen, wanneer hij zich zeven dagen lang onthoudt van spreken. Bij dit sprookjesmotief komt nog een tweede: juist in de week van het zwijgen speelt zich tussen de prins en zijn stiefmoeder de oude geschiedenis van Jozef en Potiphar's vrouw af. Hij wordt ter dood veroordeeld, maar elke dag door een vertelling van een van zijn meesters van de galg gered, terwijl een vertelling van de slechte vrouw hem telkens weer op de rand van de dood brengt. Totdat eindelijk de fatale dagen ten einde zijn, en hij zich met de herkregen spraak rechtvaardigen kan, door zelf een geschiedenis te vertellen.

Of er nu zeven nachten verstrijken moeten zoals hier, vóór het gevaar geweken is, of zeventig zooals in de *Vertellingen van de Papegaai*, of „duizend-en-één", is slechts een kwantitatief verschil en niet een kwalitatief. Alle vier de bovengenoemde verhalenverzamelingen behoren tot een zelfde soort, komen uit Voor-Indië, en op de „Oceaan" na hebben ze zich alle vier zowel via Perzië naar het Westen verbreid als naar het Zuid-Oosten. Onderzoek heeft uitgewezen, dat het lijstverhaal van de „Arabische" *1001-Nacht-Vertellingen* evenzeer Voor-Indisch is als de andere genoemde, in Voor-Indië als verhaal op zichzelf voorkomt, en als lijst ook geheel andere figuren kan omvatten. Nog een ander lijstverhaal moet genoemd worden in dit verband, het meest beroemde, ook uit Voor-Indië afkomstig, en wel dat van het *Pantja-tantra*. Het kan als volgt samengevat worden: Een wijze koning is in wanhoop over de onbevattelijkheid van zijn drie domme zoons, die maar niets willen leren. Een brahmaan meldt zich bij hem aan, die op zich neemt binnen een half jaar hun de benodigde levenswijsheid bij te brengen, niet uit de dorre leerboeken, maar volgens een geheel nieuwe methode, namelijk door hun de vijf *tantra's* te vertellen. Inderdaad slaagt hij hierin tot volle tevredenheid van de koning, en wordt rijkelijk beloond.

Wat waren die *tantra's* en hoe kwamen ze tot stand? Het waren óók alweer lijstverhalen, maar op andere wijze dan de bovengeschetste tot stand gekomen. We moeten bedenken, dat de Indiërs altijd veel dierverhalen gekend hebben en gaarne moraliseerden. Onder gepaste omstandigheden vertelden ze bijvoorbeeld deze anecdote: Een vorst had een aap tot lijfdienaar; eens, toen hij ging slapen, liet hij zijn aap de wacht houden, en gaf hem zijn zwaard met de opdracht, daarmee te lijf te gaan, wie hem met vijandige bedoelingen zou naderen. Een lastige vlieg hinderde de sluimerende

vorst in de slaap; de aap nam het zwaard vol ijver ter hand en sloeg de vlieg dood. Zijn slag kwam echter zo hard aan, dat ook de vorst meteen dood was. — Geen wonder dat de eenvoudige mens, die graag moraliseert, hier een zedeles aan toevoegt, die in het Nederlands kan weergegeven worden met:

Beter des tegenstanders wijs beleid,
dan van een vriend de stommiteit:
door de domheid van een aap
stierf de koning in zijn slaap.

Dergelijke verhaaltjes nu hebben de Voor-Indiërs in zeer groot aantal gehad. Ook hadden ze ontelbare spreuken van volkswijsheid, die niet verhevener van zedelijke wereldbeschouwing waren dan: zoals de waard is vertrouwt hij zijn gasten; beter hard geblazen dan de mond gebrand; een goede buur is beter dan een verre vriend, enz. Nu heeft men op de meest uiteenlopende delen van de aardbodem opgemerkt, dat een nog vrij weinig ontwikkelde bevolking een vrij sterke neiging heeft om op gebeurtenissen of bejegeningen of ondervindingen te reageren in stereotype bewoordingen en spreekwijzen. Ook de 20e-eeuwse Westerlingen gebruiken nog algemeen spreekwijzen, ook wanneer de afleiding hun niet meer duidelijk is, terwijl een ieder toch de betekenis weet, bv.: de kruik gaat zo lang te water tot zij breekt. Zo is het ook eigenlijk geenszins verwonderlijk, wanneer bij een Indische fabel, d.i. een verhaal, waarin dieren sprekend voorgesteld worden en dat een strekking heeft, de dieren onderling elkaar weer onthalen op spreuken van volkswijsheid, waarvan de Indiërs een ongeëvenaarde rijkdom bezaten. Immers zo deden de mensen ook in hun gesprekken, en de dieren praten onderling als mensen. Maar onder de mensen zal het meer dan eens voorgekomen zijn, dat iemand een spreekwoord gebruikte, waarop de ander, die hiervan nooit gehoord had, dan vroeg: hoezo? en vervolgens het gehele relaas te horen kreeg. We zijn in vertellustig, vertelzuchtig Indië! Is het dan wonder dat de dieren onderling zo deden? Daar hebben we dan de ene fabel geschoven in de ander, heel begrijpelijk — maar als literaire vorm de uitvinding van de dichter van het *Pantja-tantra*.

Zien we eenmaal de ene fabel op deze wijze in de ander gevoegd, dan kan dit procédé natuurlijk voortgezet worden; een apin, welke een in een boom gevluchte jager beschermt tegen een tijger, die hem belaagt, krijgt van hem te horen, dat de mens een vat is van ondankbaarheid, immers ... De apin vertelt dan van de gruwbare ondankbaarheid van een tijger, en dit kan voortgezet worden zolang

de partijen adem en speeksel hebben! Dit verhaal komen we al tegen in de Voor-Indische *Pantja-tantra*-bewerkingen, en in een Oud-Javaanse redactie blijkt het uitgegroeid te zijn tot een waar lijstverhaal.

Lang voortgezet is dit in het lijstverhaal van Leeuw en Stier, die samen bevriend geraakten, daar de leeuw zich niet wilde terugtrekken uit angst voor het, hem onbekende, stierengeloei (fabel: jakhals en trom), al was het anderzijds riskant je te bemoeien met zaken die je niet aangaan (fabel: aap en wig). Jakhalzen, ministers van de leeuwenkoning, zijn de bemiddelaars en later de stokebranden tussen de twee dieren; hun adviezen lichten ze ieder keer toe met spreuken en fabels, totdat ten slotte leeuw en stier elkaar te lijf gaan en beide de dood vinden. Dit lijstverhaal omvat een twintigtal fabels en verhalen, en is als eerste opgenomen in het *Pantja-tantra*, met als titel van dit onderdeel: Hoe men Vrienden met elkaar in onmin brengt. Het tweede leert, Hoe men Vrienden verwerft, het derde...... enz. Heeft men eenmaal dit soort ontdekt, dan kan de ene fabel steeds de omvatting, de lijst, het raam zijn van de andere, zooals bij een „nest" van dozen. Het *Pantja-tantra* nu telt vijf (*pantja*) dergelijke lijstverhalen, op hun beurt voorafgegaan en omsloten door de Inleiding van de koning met zijn domme zonen.

Bestemd was het *Pantja-tantra* voor vorstenzonen; maar ook de onderdanen heeft het bereikt. In allerlei kringen kwam dit koninklijke boek: meesters adapteerden het voor de jeugd, vaders schreven het voor hun zonen af, vertellers droegen het voor langs de weg en op de binnenplaats, aan vorsten en aan bedelaars. Betweters veranderden er opzettelijk in, afschrijvers veelal bij vergissing. Het moraliserend karakter (van de overigens meermalen immorele verhalen) is nooit en nergens geheel verloren gegaan; de combinatie van snaaksheid met niet al te hemelse (doch wel eeuwige) wereldwijsheid blijkt geschikt tot het overspannen van de grootste afstanden in gebied, tijd, godsdienst, gedachtengang, als het ware berekend om een maximaal aantal lezers en hoorders te boeien. Lezers en hoorders, want we moeten ons voorstellen, dat dit literaire werk uit de eerste eeuwen van onze jaartelling niet alleen telkens en telkens weer werd voorgedragen, zoals met de losse dierfabels altijd en uitsluitend was geschied, maar ook werd gelezen en bestudeerd. Wie evenwel tot dit laatste in staat waren, dat waren in de toen nog drukpersloze maatschappij ook de geletterden, degenen, wie de overlevering der geschriften ten deel viel. Zij waren het, die hun *Pantja-tantra*-handschrift niet alleen copiëerden, maar ook

de vrijheid bezaten hier in te lassen, wat hun van elders bekend en dierbaar was, ginds uit te laten wat ze ongeschikt achtten, overal te wijzigen wat hun zo niet beviel. Het kan dan ook geen verwondering wekken, dat bij het voortdurend overschrijven, omwerken en vertalen een groot aantal onderling aanzienlijk afwijkende bewerkingen het aanzien heeft gekregen. Houdt men de grote vergankelijkheid van alle schrijfmateriaal voor ogen, dan is het veel verwonderlijker, dat niet alleen de zogenaamde nieuwe bewerkingen (uit den jare 1199 bv.!), maar ook de oude ons nog overgeleverd zijn. Ja, dit zelfs in zó betrekkelijk volledigen getale, dat het aan de Westerse geleerden veelal mogelijk geweest is de onderlinge verhoudingen in hoofd- en bijzaken vast te stellen.

De meest romantische en in zijn gevolgen gewichtigste bewerking is wel degeen, die in den jare onzes Heeren 672 op last van de Grootkoning, Koning der Koningen, Sjāh aller Perzen, Chosrau Anoesjirwān, is vervaardigd door zijn lijfarts BOERZOË. De hoge bomen dezer aarde blijft vaak maar al te veel verborgen van het gewriemel aan hun machtige voet, maar ook kan het gebeuren dat tot hun verheven kruin doordringen de geuren en fluisteringen van verre, verre landen. Zoo bereikte deze Oosterse monarch de faam van een Indisch boek, dat in zijn eigen land bij koningen en geleerden hooglijk gewaardeerd werd. Men prees het hem als een gids tot alles wat nuttig is, en verzekerde hem, dat het de elementen in hem zou versterken, welke vorsten behoeven voor hun heerschappij en het leiden van een gerechtig leven. 's Konings lijfarts, die het Sanskrit machtig was, begaf zich naar Indië, knoopte betrekkingen aan met geleerden en hovelingen, en vertelde hun, tot het erlangen van kennis en beschaving gekomen te zijn. Om het eigenlijke doel van zijn zending te bemantelen, liet hij zich eerst onderwijzen in zaken, die hem bekend waren, en maakte zich zoveel mogelijk vrienden. Zodoende vond hij tenslotte een hoveling bereid, hem het gewenste handschrift uit 's Konings bibliotheek te verschaffen, en hem bij de vertaling te helpen. In voortdurende vrees voor ontdekking werkten heler en steler van geestelijk bezit dag en nacht door, en toen de arbeid voltooid was en BOERZOË teruggekeerd ten Perzischen hove, werd het werk voorgelezen voor een talrijk gehoor. Helaas kennen wij deze bewerking slechts uit de Syrische vertaling van ẹnige jaren later, ons overgeleverd in nog slechts één handschrift, aangetroffen in het klooster Mardin in

Syrië, dat later in de bibliotheek van de Patriarch te Mosoel kwam en vervolgens in particulier bezit te Parijs geraakte [1]).

Zo fungeerde het hof van de Perzische Sjāh voor dit litteraire werk als de verheven Porte tot het Westen. Nader in te gaan op de verbreiding over de Arabische wereld en Europa van ons nu *Kalila-en-Damina* geheten boek gedoogt ons bestek niet; alleen al de opsomming van boektitels in dit verband eist een afzonderlijk deel van een paar honderd bladzijden van CHAUVIN's *Bibliographie des Ouvrages Arabes etc.* Maar van de Oud-Perzische stam wil ik toch één tak vervolgen tot aan drie blaadjes aan het eind van een twijgje aan een takje aan een zijtak. Voor die Pehlĕwī (Oud-Perzische) en Syrische bewerkingen was de Arabische vertaling de bemiddelaar naar het Westen, en onderzoek heeft aan den dag gebracht, dat een hieruit gemaakte bewerking — voor ons helaas verloren gegaan — de bron moet geweest zijn voor menige Europese redactie. Toch moest het werk van onze Arabier eerst weer terugvertaald worden in het Perzisch, nog eens in dezelfde taal omgewerkt worden tot de *Anwār i Soehaili*, en vertaald in het Turksch tot het *Hoemayoen Namĕ*, een smaakvol werk gewijd aan Soleiman I (1512—20). Als *Contes et Fables Indiennes de Bidpeï et de Lokman* verscheen hiervan in 1724 een vertaling door GALLAND, in 1778 voltooid door CARDONNE. STOOPENDAAL's Hollandse, uit het Fransch gemaakte, vertaling van 1781 werd in 1866 te Batavia door GONGGRIJP in het Maleis overgebracht, terwijl Javaanse bewerkingen hiervan in proza en poëzie al ras volgden.

Reeds twee eeuwen geleden had *Kalila-en-Damina* de Indische archipel bereikt, waarschijnlijk uit Kalinga, het vaderland der Klingen. Het werk maakt de indruk, een dooreenvlechting te zijn van de oorspronglijke Arabische *Kalila dan Damina* met een Tamoelische *Pantja-tantra*-tekst, en werd door GONGGRIJP uitgegeven in 1876.

Tot deze uitgave en de zo juist genoemde bewerking zal hij gekomen zijn door kennismaking met een boekje, dat ook heden nog telkens herdrukt wordt, en er wel zeer onaanzienlijk uitziet bij het verlaten van de Indische Landsdrukkerij: *Hikajat Pandja Tandĕran, jaïtoe jang dinamaï oléh orang mĕlajoe Hikajat Galilah dan Daminah.* De ondertitel met de woorden *kitab batjaan bagi moerid*

---

1) Ontleend aan de Inleiding van TANTRI KAMANDAKA, Een Oud-Javaansche Pañtjatantra-bewerking, in tekst en vertaling, uitgegeven door Dr. C. HOOYKAAS. Met 64 illustraties naar een Balische lontar. Bibliotheca Javanica 2, uitgegeven door het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te Batavia, te Bandoeng bij C. A. Nix, 1931.

sĕkolah mĕlajoe (leesboekje voor de lagere school in de Maleise landen) moedigt niet aan tot lectuur. In geen geval doen ze vermoeden, dat we hier te maken hebben met een der merkwaardigste boeken van de wereldliteratuur, het meest vertaalde boek ter wereld na de Bijbel, een werk dat terugreikt tot de eerste eeuwen onzer jaartelling!

Konden van de Maleise bewerkingen tijd en plaats van ontstaan nog ongeveer nagegaan worden, van de Oud-Javaanse-Balinese *Tantri*-groep kan dit minder goed. We kunnen slechts zeggen, dat ook Zuid-Indische bewerkingen een niet onbelangrijk aandeel moeten genomen hebben aan het totstandkomen, bewerkingen die omstreeks 1000 bestonden en ons niet alle zijn overgeleverd.

Maar er is nog een belangrijk onderscheid tusschen alle andere ons tot dusverre bekende *Pantja-tantra*-bewerkingen en hetgeen ik nu nog maar voor het gemak de *Tantri*-groep noem. De bekende inleiding van de brahmaan Wisjnoeçarman en de onbevattelijke prinsen is hier namelijk vervangen door een andere inleiding, eveneens van Indische oorsprong: het bovengenoemde lijstverhaal van de 1001 nacht. *Pantja-tantra*-bewerkingen met deze typerende inleiding nu komen we niet alleen tegen als *Tantri* in Oud-Javaans en Balisch, maar ook in het Siamees en Laotisch van Cochin-China als *Tantrai, Tantai, Tantaiya* (en *Kantray*). Ook in de volgorde en dooreenvlechting der verhalen gaan deze bewerkingen parallel, zover nagegaan kan worden.

Terwijl nu de gebruikelijke *Pantja-tantra*-bewerkingen gekenmerkt worden door inleiding en vijf lijstverhalen, telt de blijkbaar bestbewaarde Laotische bewerking slechts vier lijstverhalen, en is daarmee ook af. Bovendien zijn deze lijstverhalen, schoon geen onbekende *Pantja-tantra*-vertelsels, toch niet de gebruikelijke; in zoverre staat de *Tantri*-groep in oorspronkelijkheid op één lijn met zijn tijdgenoot de „Nuttige Leering" (*Hitopadeça*), die ook vier lijstverhalen heeft van een nieuwe keuze uit de welbekende stof. Kenmerkend voor de *Tantri* is, dat in de aanvang al evenzeer vier lijstverhalen toegezegd worden en wel in Achter-Indië en de Archipel dezelfde, blijkens de titels. Maar metterdaad verteld wordt slechts het eerste lijstverhaal, terwijl het voor de andere bij de vermelding blijft. Ook de *Tantri*-groep in engere zin vervalt al weer in niet minder dan twaalf verschillende bewerkingen, waarvan de drie oudste in een soort Oud-Javaans geschreven zijn, verscheidene in het Balisch, twee in het Nieuw-Javaans en twee in het Madoerees [1]).

---

1) Zie Tantri, de Middel-Javaansche Pañcatantrabewerking door (Dr.) C. HOOYKAAS, Leiden, 1929.

Tenslotte moet ten overvloede nog hierop gewezen worden, dat geliefde volksvertelsels wel in één of meer bewerkingen van het *Pantja-tantra* kunnen voorkomen, en dan tot de literatuur behoren, maar daarnaast hun bestaan als volksvertelsel ongestoord voortzetten, evengoed als een rivier die gefotografeerd is. Meer dan eens is een *Pantja-tantra*-bewerking in Javaans of Maleis vertaald, maar daarnaast heeft een omvangrijke mondelinge overlevering bestaan. Aan deze laatste heeft de Javaanse dierverhalen-cyclus van het dwerghertje b.v. zijn verhaal te danken van de ondankbare krokodil en de stier, om van andere niet te spreken, zowel in het Maleis als in talen waarin geen bewerking van het *Pantja-tantra* als boek bekend is [1]).

---

1) Hikajat Pandjatandĕran, jaïtoe jang dinamaï oléh orang Mĕlajoe Hikajat Galilah dan Daminah (kitab batjaan bagi moerid sĕkolah Mĕlajoe), Depôt van Leermiddelen, Batavia-C, de tekst van ABDOELLAH. KATS 3—8.

Hhikajat Kalila dan Damina — GONGGRIJP. Hieraan ontleend VAN OPHUYSEN Nr. 5, 11, 12, 18; DE HOLLANDER-SPAT van de eerste afdeling de Nrs. 1, 2, 9; pag. 22—39; VAN DER TUUK Maleisch Leesboek 3—34; KATS 8—15.

ZESTIENDE HOOFDSTUK

VERHALEN VAN BAJAN BOEDIMAN, DE WIJZE PAPEGAAI

Wanneer we bij de West-Europese letteren buiten beschouwing laten de werken die gelden als geopenbaard en gewijd, zoals bv. *Bijbel* en *verhandelingen van kerkvaders*, dan blijven er onder de millioenen en millioenen verschillende boeken, die er gedrukt zijn, slechts zeer weinig werken over, die gelezen blijven worden in de oorspronkelijke taal, en die ook in vertalingen altijd maar weer genoten worden. Er zijn jaarlijks wel tientallen met goud en prijzen bekroonde boeken, waarvan er verscheidene tegelijkertijd vertaald worden in tien, twaalf vreemde talen, maar dit wordt slechts veroorzaakt door de gelijkvormigheid der Europese steedse cultuur en het internationaal karakter van het zakenleven: ook die boeken hebben in een paar jaar afgedaan, al worden er nog zoveel exemplaren van verkocht. En al wordt in de scholen jaar in jaar uit gepoogd, belangstelling te wekken voor de dichters, romanschrijvers en dramaturgen van vroeger — het resultaat is slechts dat de beste leerlingen van de beste leraren kennis van —, inzicht in — en gevoel voor zo'n srhrijver krijgen gedurende enige tijd; als volwassene grijpen zij daarop weinig terug, willen wat nieuws. Schrijvers van vroeger leven maar al te weinig buiten de scholen; zij worden meestal niet gelezen, oefenen doorgaans geen invloed uit op de gedachten en gevoelens van het volk — en toch kan men pas dán zeggen, dat ze klassiek zijn, dat ze lèven. De geweldige keus van genietingen op alle mogelijke gebied, finantieel vóor iedereen bereikbaar, heeft ongetwijfeld sterk bijgedragen tot deze ongedurigheid, die meestal een vervlakking is; de oorzaak zal mede gezocht moeten worden in de dynamische natuur der West-Europese volken.

In de tot de twintigste eeuw meer statische maatschappij van Azië is het anders gesteld; uit menig hoofdstuk reeds bleek duidelijk, hoe veel behoudender de literaire smaak is, dat voor ons hier belangrijkste deel van de gehele geestesgesteldheid. Tal van werken in allerlei literaturen hebben eeuw na eeuw voortbestaan; waar een oude beschaving standgehouden heeft, bleven ook de meest geliefde letterkundige werken gespaard. Zo konden titel, taal, zelfs vorm veranderen, zonder dat dit verandering bracht in de geest van het werk; ook kon deze wel veranderen, zonder dat de lezers het zich bewust waren. Daar tot voor kort een boek altijd een handschrift was en de vervaardiging hiervan stuk voor stuk ging, ook bij een-

voudige exemplaren geruime tijd in beslag nam en dus op vrij aanzienlijke kosten kwam te staan, werd veelal niet alleen de stof zorgvuldig gekozen, maar ook de geestelijke en materiële inkleding. Dit zagen wij reeds bij het *Pantja-tantra*. Geliefde episodes worden dan menigmaal uitgewerkt of herhaald, andere weggelaten of vervormd naar de wens van de toekomstige eigenaar of het inzicht van de afschrijver; ook werd menigmaal een heel werk in andere vorm gegoten, bv. van proza in poëzie en omgekeerd. Bij verhalenbundels, zoals Oosterse literaturen vaak bezitten, waren de veranderingen nog groter, daar het hier zo uiterst eenvoudig was, het niet-gewilde eenvoudig uit te laten, dan wel te vervangen door verhalen, die geliefd waren uit mondelinge overleveringen of andere bundels. Grote compilaties ontstonden zo naast kleinere bloemlezingen; titels bleven bestaan, maar vertegenwoordigden een geheel andere inhoud op de duur. Men kan echter zeggen, dat dit bij overzien der letteren gedurende de eeuwen niet meer betekenis heeft, dan wanneer een en hetzelfde werk onder verschillende titels bekend is. Immers hoofdzaak is, dat de Zuid-Oost-Aziatische letteren naar vorm en inhoud — naast toevoeging van buiten af en onmiskenbare ontwikkelingen — een grote continuïteit vertonen, vooral in vergelijking met de West-Europese.

Vorstenhoven kunnen bij de literatuur van grote en zeer verschillende invloed zijn. Conservatisme aan oude en verouderde gedachten en vormen kan gepaard gaan met bevordering van belangrijke nieuwe werken. Godsdienstovergang en nog meer het optreden van een andere dynastie, in het bijzonder wanneer deze een andere godsdienst beleed of van het buitenland kwam, kon een hele nieuwe literatuur stellen naast de oude — zonder dat deze evenwel verdrongen werd. Zo kon het ook gebeuren, dat onbeschaafde Centraal-Aziatische nomaden-leiders het gezag over Perzië gewonnen, maar de cultuur niet verstoorden, doch zelf daaraan deel kregen. En toen hun afstammelingen na 1175 Indië veroverden, voerden zij daar de Perzische taal en letteren in, de door de Perzen beleden Islam en zijn in het Arabisch geschreven werken van stichtelijk en profaan karakter. Het oude verdween niet, maar werd ook in Perzisch en Arabisch vertaald en omgewerkt, dan ook wel weer terugvertaald in Indische landstalen. *Nala en Damajanti* bv. werd door Akbar's minister zeer smaakvol in het Perzisch overgebracht; het *Mahābhārata* en *Rāmājaṇa* liet de Keizer vertalen, en van het *Pantja-tantra* is zo menige bewerking bekend geworden. De nieuwgekomen letteren van buitenaf werden al evenzeer vertaald en omgewerkt en menigmaal opgenomen bij het bestaande, dan ook weer doorgegeven. Zo kwam Moslims cultuurbezit uit de Arabische,

Perzische en Voor-Indische letteren via Voor-Indië in de Archipel, in de Maleise landen — maar deze opname van de Maleise letteren in de wereld van de Islam komt in de volgende hoofdstukken ter sprake.

De Voor-Indiërs zijn zulke onvermoeibare vertellers geweest, die zo enorm veel en veelsoortigs overgeleverd hebben, met een onuitputtelijke fantasie en een door analfabetisme gecultiveerd geheugen, dat men wel eens gemeend heeft dat alle vertelsels in Azië en in Europa van hen afkomstig moesten zijn. In de anderhalve eeuw dat Westerse wetenschap zich bezig houdt met de Voor-Indische letterkunde is van allerlei eeuwenoude vertelsels gebleken dat ze in ouder, soms in gaver en geestiger, vorm reeds eerder bekend waren in Voor-Indië. Soms was het zelfs mogelijk, stap voor stap na te gaan hoe een verhaal of verzameling van verhalen zijn weg vond naar de omringende landen. Immers niet alleen naar Westelijk Zuid-Azië en vandaar naar Europa ging de vertelselstroom, maar evenzeer naar Tibet, China, Achter-Indië en de Indische Archipel. De heilsleren van twee-en-een-half millennium geleden, het Boeddhisme en het Djinisme, hebben zich bij hun prediking bij voorkeur bediend van vertelsels en exempels; geen wonder dus dat verhalen van dezelfde oorsprong in de meest uiteengelegen streken kunnen worden aangetroffen. In later eeuwen is de Islam op dezelfde wijze met wonderverhalen — ditmaal van Arabisch-Perzische oorsprong — gepropageerd veelal door *toepassen,* d.i. *doe-bhās,* tweetaligen, *pĕranakan*'s, gemengd-bloedigen, van huis uit twee talen sprekend, zoals in de oriënt zo veelvuldig voorkomt, hetgeen geenszins destructief blijkt te zijn voor het denkvermogen, doch evenmin bijzondere taal- of letterkundige aanleg met zich brengen.

Jarenlang onderzoek heeft de gedaanteveranderingen in de loop der eeuwen van verhalen, verzamelwerken en andere literatuurproducten kunnen vaststellen; het is hier de plaats niet, dit in détails na te gaan. Naar we reeds zagen, is op de duur menige verzameling van vertelsels in het Maleis terechtgekomen langs allerlei wegen; ook op Indonesische bodem hebben nog vele verwisselingen en veranderingen plaatsgevonden. In groten getale komen ze in Maleise bloemlezingen voor, o.a. omdat ze aardig verteld zijn en literairhistorisch van betekenis. In het volgende zal iets medegedeeld worden van hun oudst-bekende gestalte en omzwervingen.

De *Sjoeka-saptati,* Het Zeventigtal (Verhalen) van de Papegaai, behoort tot de beroemdste en meest verbreide vertelselboeken der Indiërs. 'n Kleine duizend jaar geleden moet het al bestaen hebben, maar als bij alle andere beroemd geworden Voor-Indische vertelsel-

boeken kennen we slechts jongere bewerkingen en is het oude origineel verloren gegaan. In een goed-vertelde bewerking luidt het *lijstverhaal* in verkorting aldus:

De koopman Hara-datta heeft een zoon Madana-séna, die slechts aan zinnelijke genietingen denkt. Door het liefdegenot (*kāma*), dat hij smaakt met zijn vrouw Prabhā-watī verwaarloost hij volslagen de twee andere levendoeleinden, broodverdienen (*artha*) en godsdienstplichten (*dharma*). Hara-datta is wanhopig over het gedrag van zijn zoon, maar gelukkig weet zijn vriend de brahmaan Tri-wikrama raad. Deze bezorgt hem een verstandige papegaai met zijn wijfje, — een paar *Gandharwa*'s, dat Çiwa tot straf voor een verzuim zoo gemetamorfoseerd heeft. De vader brengt ze in het huis van Mandana-séna, en de papegaai geeft nu allerlei wijsheid ten beste door middel van leerrijke vertelsels. Hierdoor wordt de jonkman zich bewust van zijn plichten tegenover zijn ouders en gaat zich voor zaken op reis begeven. Hij neemt afscheid van zijn vrouw, die hij toevertrouwt aan de goede zorgen van het vogelenpaar. Prabhā-watī brengt enige dagen door in smart over de scheiding, maar vriendinnen weten haar alras te bepraten, haar gunsten aan een minnaar te schenken. Terwijl ze toilet maakt om naar haar geliefde te gaan, doet het vogelwijfje haar verwijten. De vrouw wil het de hals omdraaien, maar de vogel weet nog juist te ontsnappen. De verstandiger papegaai echter billijkt ogenschijnlijk Prabhā-watī's plan, zeggende dat ze groot gelijk heeft, als ze van haar leven wil genieten — als ze het maar even handig doet als Gaṇa-sjālinī. Nu wordt ze nieuwsgierig, en op haar verzoek vertelt de papegaai haar het verhaal van de op echtbreuk betrapte vrouw, die zich uit de situatie weet te redden. Op het hoogtepunt van zijn verhaal gekomen, houdt de papegaai op: „Hoe zal ze nu doen?" Prabhā-watī moet hier zó lang over nadenken, dat het grootste deel van de nacht voorbijvliegt — dan pas maakt de papegaai het verhaal af. Op deze wijze vertelt hij gedurende 70 avonden van handige mensen, die zich door woord of daad weten te redden uit een moeilijke situatie.

Van de 70 *ingeschoven vertelsels* zijn er verscheidene aan de Djinistische *Pantja-tantra*-bewerkingen ontleend; omgekeerd vinden we menige echtbreukgeschiedenis van de *Sjoeka-saptati* in jongere *Pantja-tantra*-bewerkingen, terwijl beide werken ook veel spreukenwijsheid gemeenschappelijk hebben. De helft bestaat uit echtbreuk- en hetaeren-verhalen van het aangegeven soort; de rest uit vertelsels over allerlei list en bedrog, slimmigheid en gevatheid. Volksboeken — ook in Europa — zijn nu eenmaal weinig stichtelijk. Opvallend vaak wordt een loopje genomen met de goden en de godsdienst, die misbruikt wordt tot het plegen van bedrog.

Toeti-namĕ, het Perzische Papegaaienboek van 1330, was al niet de eerste vertaling in deze taal; het telt 52 nachten en werd ge-

volgd door verscheidene andere, ook in poëzie. Ook in Turks, Hindoestani, Bengali, Maleis, Makassaars en Boeginees, zijn bewerkingen bekend. In het Maleis heten ze *Bajan Boediman* (De Verstandige Papegaai), *Tjĕritĕra Chodjah Moebarak*, *Hikajat Chodjah Maimoen* en *Tjĕritĕra Taifa*; het aantal ingeschoven verhalen wisselt, doch bedraagt steeds slechts weinige tientallen [1]).

Minstens uit de tiende eeuw moet dateren een boek, dat in het begin van de twaalfde eeuw in Pehlĕwī (Midden-Perzische)-poëzie werd vertaald, vandaar in het Arabisch, daarna in Nieuw-Perzisch proza. *Sindbad-namĕ* heette het, in het Syrisch Sindban, in het Hebreeuws Sandabar, in het Grieks Syntipas. Als *De Zeven Vizieren* werd het in een oudere en aanzienlijk verschillende redactie in de *1001-nacht-vertellingen* opgenomen en zo in het vorige hoofdstuk genoemd, terwijl het ook ingelijfd werd bij het *Toeti-namĕ*. Als de *Geschiedenis der Tien Vizieren* of *Bachtijar-namĕ* luidt het Nieuw-Perzische *lijstverhaal* als volgt:

De zoon van Koning Azādbacht wordt spoedig na zijn geboorte te vondeling gelegd door zijn ouders, die op de vlucht zijn. Hij wordt gevonden door rovers, die hem grootbrengen en met wie hij gevangengenomen wordt door zijn vader, de koning, zonder dat dit aan partijen bekend is. Deze schept behagen in hem en neemt hem onder de naam Bachtijar in zijn dienst. Wanneer hij het zo tot een hoge betrekking brengt, ontwaakt de afgunst van 's konings viziers. Gebruikmakend van een toevallige gebeurtenis klagen ze hem bij de koning aan, waarop Bachtijar en de Koningin gevangengezet worden. De Koningin weet zich te redden door de leugenachtige aantijging, dat Bachtijar haar had willen verleiden. Tien dagen lang probeert telkens een andere van de 10 viziers de koning over te halen tot de veroordeling van Bachtijar, maar deze weet zich elke dag weer te onttrekken aan de executie door een vertelling te doen die aansluit bij zijn eigen situatie, nl. van verdenking die op een onschuldige valt. Wanneer de voltrekking op de elfde dag zal plaatsvinden, verschijnt zijn pleegvader de roverhoofdman en bewijst de koning, dat Bachtijar diens zoon is. De tien viziers worden nu terechtgesteld, en Bachtijar wordt regerend vorst in de plaats van zijn vader die afstand doet.

Over de opzet dat verhalen verteld worden om het leven te redden, z.g. halsvertellingen, spraken we reeds. De meeste *ingeschoven verhalen* duiken weer in andere Indische vertelselboeken op, in het bijzonder echtbreukverhalen en in het algemeen over de slechtheid der vrouwen. Het lijkt bijna wel, alsof het boek juist in dit opzicht een aanvulling van het *Pantja-tantra* is, een soort leerboek waarin

---

1) Hikajat Bajan Boediman, 24 verhalen, BP., en Hikayat Bayan Budiman, MLS 16.

de jeugd bekend gemaakt wordt met de listen van de vrouw, om daarvoor gewaarschuwd te zijn.

In het Maleis is zowel een bewerking terechtgekomen uit het Arabisch als een uit het Perzisch; telkens wisselende stof is dan ook bekend onder verschillende titels: *Hikajat Ghoelam, Ht. Zadabaktin, Ht. Azbak, Hh. Bachtijar,* de gemeenschap van goederen strekt zich niet alleen uit tot de *Ht. Bajan Boediman* maar ook tot de *Hikajat Kalilah dan Daminah* 1).

De ingeschoven verhalen van de reeds eerder genoemde *Ht. Isma Jatim* 2) vertonen sterke overeenkomst met die van de voorafgaande hikajat.

Van de *1001-Nacht-Vertellingen* kan niet bewezen worden dat het boek als geheel uit Voor-Indië afkomstig is, hoe Indisch het omlijsten van verhalen ook aandoet. Wel dat het lijstverhaal in alle hoofdtrekken op Indische motieven berust. Gelijk te verwachten viel zijn ook in het Maleis herhaaldelijk verhalen terechtgekomen uit een of andere verzameling der *1001-nacht* 3).

Het *Pantja-tantra* heeft nooit geheel zijn ouderwets karakter verloren van fabelboek, didactische verzameling dierenverhalen, min of meer doorspekt met wijsheidspreuken. De bovengenoemde werken hebben dezelfde opzet van een lijst met ingeschoven verhalen, maar zijn jonger, hebben laten varen het karakter van overwegend fabelboek, en meer malicieuze en avontuurlijke verhalen opgenomen. De enorme populariteit van zulke geordende verzamelingen blijkt uit het aantal redacties, handschriften, het telkens weer in een andere verzameling opduiken van een geliefd verhaal. In bloemlezingen kán een dergelijke novellistische letterkunde goed tot zijn recht komen, en in de bestaande Maleise, in het bijzonder de oudere, is ze dan ook zeer ruim vertegenwoordigd 4). Deze novellen zijn hier behandeld, ook wanneer ze een zelfstandig bestaan zijn blijven leiden, daar ze hier beter aansluiten dan bij de *hikajat*.

1) Hikajat Bachtijar diichtisarkan dan dilahirkan oléh A. F. VON DEWALL; twee typerende Bachtijar-verhalen in CHANAI BACHAAN 175—208.

2) Vele edities van een eerste aflevering bij Kelly & Walsh te Singapore.

3) VON DEWALL, Boenga Rampai IV, 58—96; ook volledige uitgaven in verscheidene deeltjes.

4) VAN RONKEL, Maleische Verhalen, met 12 verhalen; VAN DER TUUK, Maleisch Leesboek VIIe stukje, bevattende Vier Maleische Verhalen en Het Verhaal van Bibi Sahariah; VAN DER TUUK, Maleisch Leesboek, den Haag, waarin als derde verhaaltje Hikajat Radja Bahzad anak Radja Halab; NIEMANN I 208—225; VAN OPHUYSEN, Maleisch Leesboek, o.a. het laatste verhaal: Tjĕritĕra Sjĕch Makboel, en het voorlaatste: Hikajat Nachoda Moeda, waarvan ook een uitgave bij BP. met de ondertitel: Sitti Sara dan Radja Gaznawi. De hier gebruikte intrigue is die van SHAKESPEARE's All's Well that Ends Well.

ZEVENTIENDE HOOFDSTUK

AMIR HAMZAH, MOSLIMS RIDDER ZONDER VREES OF BLAAM

Het gebeurt niet vaak, dat het ene stuk Maleise lectuur een ander vermeldt; komt zo iets voor, dan mag dit niet zonder meer in stilte voorbijgegaan worden. In *SM* 34 nu wordt met de soberheid, die de verslagen partij eigen is, een relaas gedaan over de val van Malakka in 1511. Daags vóór de beslissende slag, zo wordt er verteld, had „Sultan" Ahmad, eigenlijk „Radja" Ahmad, zoon van de regerende vorst Sultan Mahmoed Sjah, die een willoos en aftands opiumschuiver was — had Sultan Ahmad, hoofd van de oorlogspartij, zijn mannen onder de wapenen geroepen en order gegeven, bij de hand te blijven. De Portugezen uitten bedreigingen vanaf hun schepen in de havenbocht, maar konden voorloopig nog geen vaste voet aan land krijgen door de positie der Malakkaanse troepen op de grote brug, die hun dit beletten. De avond viel, en Ahmad's troepen in zijn *dalĕm* op de heuvel, waarop de Portugezen later de citadel gegebouwd hebben, en die ruim een eeuw geleden ten koste van veel dynamiet door de Engelsen geslecht is (zie *Hikajat Abdoellah* H 12 vierde hoofdstuk), hebben niets te doen.

„De officieren en jonkers hielden de wacht in de *pĕndåpå*. Toen zeiden de jonkers: „Waar dient het toe, de wacht te houden in de *pĕndåpå* en niets te doen? Laten we een oorlogsverhaal voorlezen; daar hebben we wat aan". Toen zei Mahmoed de Kameel [1]): „U hebt gelijk, Heren, Heer Indĕra Sĕgara moest de vorst maar eens gaan vragen om de *Moehammad Hanafījah* en te kennen geven, dat wij er misschien ons voordeel wel mee kunnen doen, daar de Franken ons mogen te lijf zullen gaan." Dus ging Heer Indĕra Sĕgara naar binnen, om zijn opwachting te maken bij Sultan Ahmad, en bracht hem over, wat er gezegd was. Sultan Ahmad gaf de *Amir Hamzah* en sprak tot Heer Indĕra Sĕgara: „Zeg aan de jonkers, dat ze de *Moehammad Hanafījah* wel wilden geven, maar beducht zijn, dat er onder de jonkers niemand zal zijn, die zo dapper is als Moehammad Hanafījah; maar als het mogelijk is, dat ze zo dapper

1) Zo geheten, omdat hij bij de brand van het paleis zo verbazend veel kon dragen; vergelijk *SM* 16/7.

zijn als Amir Hamzah, dan is dat al genoeg; daarom geven we de *Amir Hamzah*."

(34/4) Toen begaf Indĕra Sĕgara zich weer op de terugweg met de *Amir Hamzah* en bracht alles, wat Sultan Ahmad gezegd had, aan de jonkers over; ze hoorden het zwijgend aan zonder te antwoorden. Maar toen zei Heer Isap tegen Heer Indĕra Sĕgara: „Zeg aan de vorst, dat hij abuis is; als hij maar zo dapper is als Moehammad Hanifījah, zullen wij heus zijn als diens legeroverste Boeniār." Heer Indĕra Sĕgara bracht het getrouwelijk over aan Sultan Ahmad; deze moest glimlachen en sprak: „Ze hebben gelijk", en gaf de *Moehammad Hanafījah*. (34/5 De volgende morgen......)."

Nu bevat de *SM* wel interessante mededelingen, die ook juist blijken te zijn, wanneer contrôle mogelijk is, maar ook is de schrijver er menigmaal naast, zowel bij vergissing als opzettelijk, zodat we niet zonder meer mogen geloven, dat de *Amir Hamzah* en de *Moehammad Hanafījah* in het begin van de 16de eeuw al deze faam hadden. Het kan een anachronisme zijn, waarbij dus de auteur uit het begin van de 17de eeuw de boeken uit zijn tijd een eeuw ouder doet zijn. In de *Hang Toeah* wordt verteld hoe Hang Djĕbat de koning voorleest uit de *Amir Hamzah*, maar de *Hang Toeah* is niet zeer oud, in ieder geval afgesloten na de erin voorkomende verovering van Malakka door de Hollanders in 1641. Ook kan het later ingevoegd zijn in beide werken door de bekende afschrijverswillekeur, waaraan Maleise werken nu eenmaal blootgesteld zijn. Uit het bovenstaande kunnen we dus slechts afleiden, dat de *roman van Amir Hamzah* waarschijnlijk reeds enige eeuwen grote bekendheid genoten heeft. Twee eeuwen is deze *hikajat* zeker oud, daar een lijst van Maleise werken, voorkomend in een Maleise grammatica van die tijd, het bestaan ervan vermeldt.

Langs andere weg kan evenwel aannemelijk gemaakt worden, dat een *Hikajat Amir Hamzah* reeds zeer vroeg in de Maleise landen bekend geweest moet zijn. Immers de Balische literatuur kent verhalen, die tot deze cyclus behoren, geschreven in wat men Middel-Javaans pleegt te noemen, taaleigen van enige eeuwen geleden. Deze teksten zouden afkomstig kunnen zijn van de zeventiende-eeuwse vorstendommetjes op de Noordkust van Java. De Islam is hier evenwel waarschijnlijk jonger dan in de Maleise rijkjes aan weerszijden van Straat Malakka, waar verhalen uit deze cyclus of mischien de gehele roman in eerder tijd terecht gekomen moet zijn.

Ja, de *roman van Amir Hamzah* kàn teruggaan op de allereerste tijd van de Islam in de Archipel. Dat deze verhalen reeds vroeg hier bekend werden en burgerrecht verkregen, wordt waarschijnlijk

gemaakt door het vele Perzisch-Indische erin, het spreken van verre reizen en de blijken van bekendheid met vele landen op het Aziatische vasteland. Door de Europese handelspolitiek, het in eigen handen nemen van de vrachtvaart en monopoliseren hiervan zijn deze landen sinds de zeventiende eeuw voor de Maleiers en Javanen buiten de gezichtskring geraakt.

Nog een aanwijzing kan geput worden uit de omstandigheid, dat de verhalen klaarblijkelijk uit een sjiᶜitische omgeving komen. En sjiᶜitisch was juist de oudste infiltratie van de Islam, afkomstig van de Voor-Indische kust, waarschijnlijk Goedjarāt. Later werd dit anders door het afbreken van het geregelde verkeer met Voor-Indië. Wat sjiᶜitisch gekleurd is in de Maleise literatuur, dateert waarschijnlijk uit die oude tijd. Zo is het dus aannemelijk, ja waarschijnlijk, dat de Maleise *Hikajat Amir Hamzah* tot de oudste Moslimse lectuur behoort.

De *Roman van Amir Hamzah* [1]) blijkt duizenden bladzijden te tellen en opgebouwd te zijn uit ongeveer 90 hoofdstukken met ontelbare avonturen. Er komen zóveel Perzische woorden in voor en ook Perzische verzen van tijd tot tijd, terwijl de stof bestaat uit gevechten van Arabieren en Perzen, dat al vroeg het vermoeden gerezen is, dat het origineel tot de Perzische letteren zou behoren. Inderdaad zijn er verscheidene exemplaren bekend van de *Perzische Amir Hamzah*, die geschreven moet zijn in Noord-West Voor-Indië. De Perzen hadden onder de Achaemeniden al een cultuur achter de rug, toen ze moesten bukken voor Alexander de Grote, waren 1000 jaar later onder de Sassaniden nog een cultuurvolk, en hebben zo niet weinig bijgedragen tot de uitwerking en bevestiging van het systeem van de Islam, en waren andermaal 1000 jaar later voor de Groot-Mogols, deze woestijnnomaden, na hun verovering van Voor-Indië de leermeesters in taal, literatuur en kunst. (In VAN LIMBURG BROUWER's roman *Akbar* wordt deze laatste periode geschilderd).

Hamzah was de oom van de profeet Moehammad en een dapper strijder, een historisch persoon — maar daarmee zijn de heldendaden van onze Amir Hamzah, zoals die verscheidene eeuwen later in Indië te boek gesteld werden, nog geenszins historisch. Het blijkt uit de literatuur der Perzen, dat hun legenden vaker neiging vertoond hebben tot massale aaneenklontering en vereniging in een gigantisch geheel; het *Sjāh-namĕ* of *Boek der Koningen* van de

---

1) In het volgende is gebruik gemaakt van de dissertatie van Prof. Dr. PH. S. VAN RONKEL.

„hemelse" Firdausi is er het meest bekende voorbeeld van. Allerlei losse legenden van koningen en helden uit de voortijd, reuzen en geesten, wondervogels en toverpaarden zijn hier tot één aaneengeschakeld verhaal verenigd; menige bouwsteen van dit monument der Perzische Pādisjāh's moest bijgekapt en vervormd worden alvorens te passen in het grote geheel.

De onbekende Perzische schrijver van de *Hamzah-roman* heeft dit voorbeeld niet alleen voor oogen gestaan in algemene trekken, en hij heeft zich niet slechts de samenstelling eigen gemaakt, maar zich ook een tiental avonturen van de held Roestam toegeëigend voor zijn held Hamzah! Als bij meer werken uit Voor-Indië, die met de Islam naar de Archipel zijn gekomen, staat de schrijver voor geen getallen of situaties. Het Moslimse cachet van het gehele werk bestaat uit niet veel anders dan van tijd tot tijd de gewelddadige of vrijwillige bekering van de een of andere tegenstander tot de Islam. De man die het werk in het Maleis overbracht, blijkt nauwkeurig te werk gegaan te zijn; de Maleise roman telt echter nog een aanzienlijk aantal hoofdstukken meer dan het voorbeeld.

Er zijn verscheidene redenen om enigszins uitvoerig bij de *Hamzah-roman* stil te staan. Hij heeft het onderwerp uitgemaakt van een uitgebreid en nauwkeurig onderzoek, zoeven genoemd, hetgeen slechts van een beperkt aantal Maleise werken kan gezegd worden [1]). Maar bovenal blijkt de *Amir Hamzah* in geheel Zuid-Azië eeuwenlang een zeer geliefd volksboek geweest te zijn. Een Arabische schrijver heeft zich meester gemaakt van die in Voor-Indië geschreven Perzische roman van de Arabische Amir Hamzah, maar hij heeft van de oom van Moehammad, de kampioen van de Islam en groot heidenbekeerder, een fabelachtige Hamzah uit de heidentijd gemaakt. „Uit deze verwringing is een hybridisch monstrum geworden. Met veronachtzaming van mogelijk- en waarschijnlijkheid in de gemaakte combinaties, heeft de schrijver een product geleverd, dat in verwarring van personen en feiten, en in

---

1) Voorts is meer dan de helft van het eerste stuk van de herhaaldelijk herdrukte en welverzorgde bloemlezing van NIEMANN hieraan ingeruimd, terwijl ook DE HOLLANDER-SPAT in zijn representatieve bloemlezing verscheidene fragmenten opnam.

NIEMANN I, 104—110 = Hoofdstuk 1; ibid. 111—125 uit hoofdstuk 2; ibid. 125—126 uit hoofdstuk 3; ibid. 126—131 = Hoofdstuk 4; ibid. 131—138 uit hoofdstuk 5; DE HOLLANDER-SPAT 68—70 uit hoofdstuk 5; ibid. 70—72 uit hoofdstuk 7; NIEMANN I, 139—146 uit hoofdstuk 8; DE HOLLANDER-SPAT 73—81 uit hoofdstuk 10; NIEMANN I, 147—208 = Hoofdstuk 17; bid. 208—222 = Hoofdstuk 18; 1ste helft; ibid. 222—236 = Hoofdstuk 18, 2de helft.

onhandigheid van inkleding zijns gelijke moeilijk vinden zal", luidt het oordeel van de geleerde, die bijzondere studie maakte van deze roman.

In Voor-Indië kent de landstaal Hindoestani een *Qissah i Amir Hamzah* van een duizend bladzijden met zeer gedetailleerde beschrijvingen; de complete roman zou 32 delen moeten beslaan; meer dan eens heeft de drukpers het geheel of gedeelten ervan toegankelijk gemaakt. Ook in het Bengali bestaat een roman van deze naam; in het Tamil moet de geschiedenis van Hamzah eveneens voorkomen.

De Turkse geschiedenis van Hamzah beslaat 24 delen, en alle fantastische verhalen en sprookjes, waarmee de broepsvertellers in de koffiehuizen hun gehoor bezighouden, worden in Turkije genoemd *Hamzah-namĕ,* dus op een soortgelijke wijze als op Bali alle dierverhalen *Tantri* heeten. Dit wijst op grote bekendheid en een overheersende positie.

In de Archipel komt onder de Boeginese en Makassaarse handschriften een Amir Hamzah voor, die een kleine duizend bladzijden beslaat. Het laatste deel vermeldt, na de dood van Moehammed, het uiteinde van Hasan en Hoesain, en het wreken van hun dood door hun broeder *Mohammed ibn al Hanafījah.*

Op Java heeft de *roman van Amir Hamzah* de nieuwe naam van *Ménak* gekregen, d.i. Held, Ridder; het werk heeft hier nog zeer aanzienlijk gewonnen aan omvang en populariteit ook, naar het schijnt. Wie kent ze niet, de mannen die geheten zijn naar helden uit dit volksboek; Pirngadi, Aris Moenandar en Katamsi, Roestam en Bachtijar? Vele duizenden bladzijden beslaat het werk hier, en de Javanen hebben een nieuwe verdeling aangebracht in 10 stukken: *Ménak Laré, — Djobin, — Mĕsir, — Kandjoen, — Satit, — Goelanggé, — Djamin Ambar, — Djĕnggi, — Lakad,* en *— Satit Rĕngganis* (Uitgave BP). Dan zijn nog bekend *Ménak Tjina, — Malĕbari* en *— Bahman.* Jåsådipoerå kwam bij de vervaardiging te pas; menig handschrift ervan bevindt zich in de openbare verzamelingen [1]), terwijl het ook geheel in druk verschenen is. (Uitgave BP).

De Maleise *Amir Hamzah* is een werk van matige omvang vergeleken bij de geweldige Javaanse *Ménak.* Deze dankt zijn omvang in de eerste plaats aan allerlei versiering en uitbreiding; wanneer bv. in het Maleis verhaald wordt, dat Hamzah optrekt tegen

---

1) Menak door R. M. Ng. Dr. POERBATJARAKA. Beschrijving der Handschriften [van het] Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. A. C. NIX & Co., Bandoeng, 1940.

een vorst, enige voorvechters overwint, het vijandelijk leger verslaat en de stad inneemt, dan zal dit in het Javaans bv. als volgt voorgesteld worden: Ambjah trekt op; uitvoerige beschrijving van het leger der vijanden; enige voorvallen uit het leven der voornaamste helden; de hoedanigheden der voorvechters; lange gesprekken van beide kanten gevoerd; de strijd; beschrijving der stad; de overwinning. Zo komt het, dat hetgeen in het Maleis op één bladzijde te lezen is, in het Javaans tien en meer bladzijden beslaat. Hier moet men in de tweede plaats aan toevoegen de gefantaseerde voorvallen, soms hele romans op zichzelf, vooral later in het gedicht aangegroeid tot belangrijke invoegsels, waardoor een zo reusachtig werk als de *Ménak* kon ontstaan. Een aanzienlijk deel van het répertoire van de *wajang golèk* dankt hieraan zijn stof. In het bijzonder op West-Java is dit poppenspel populair; er bestaat daar ook een bij vromen en onvromen zeer geliefde *Amir Hamdjah* in Javaans metrum. Deze is aanmerkelijk minder wijdlopig dan de Javaanse *Ménak*; en de onderlinge verhouding der twee werken moet men zich zó voorstellen, dat beide onstaan zijn uit twee onderling zeer verwante bewerkingen van het Maleise verhaal.

Verder kennen de Soendanezen een vrije vertaling van het Javaanse werk, terwijl op Bali de *wajang sasak* in het deels Moslimse Karangasĕm zijn repertoire ontleent aan de *Amir*, die slechts weinig moet verschillen van de Javaanse *Ménak*.

Zo behoorde in de tijd vóór krant en bioscoop, snelverkeer en westers onderwijs de *Amir Hamzah* eeuwenlang tot de algemeen verbreide cultuurgoederen van Zuid-Azië. Hoe dit mogelijk geweest is, zal de meesten heden ten dage verbazen, want op de *Rĕngganis* na is het werk vrijwel verstoken van poëzie en literaire of zedelijke waarde, terwijl ook de fantasie meer op en neer deint dan zich op kloeke vleugelslag verheft.

In het bovenstaande is enigszins uitvoerig ingegaan op de *Amir Hamzah*, die niet de enige van zijn soort is, en waaraan wij ook niet een intrinsieke waarde kunnen toekennen, die hem onderscheidt van andere soortgelijke werken, maar die een buitengewone levensloop gehad heeft. Het blijkt dat de volksfantasie zich bijzonder gaarne heeft beziggehouden met het leven van de profeet Moehammad, en zijn tijdgenoten. Als onderdeel van de Javaanse Ménak zagen we een *Ménak Lakad*; in het Maleis bestaat een *Hikajat Radja Chandak*. Chandak betekent gracht, loopgraaf; het gebruik hiervan bij de historische slag om Mĕdina maakte een buitengewone indruk. Het gevloeide bloed en de behaalde buit waren bij deze

slag en de schermutseling van Badr van geen betekenis; halen we ons voor de geest, welke de gevolgen hadden kunnen geweest zijn bij een andere afloop, dan beseffen we de mondiale waarde van dit plaatselijk opereren. Zo gezien is het niet meer zo verwonderlijk dat hieraan *hikajat's* gewijd zijn, al zijn het slecht begrepen en reeds verlopen moslimse legenden, die er het aanzijn aan gegeven hebben, opgesierd door de fantasie van de compilator. De loopgraaf werd bij dit procédé een Radja Chandak, zoon van Salomo [1]), Badr een koning van Badr, terwijl de Lakad zijn naam wel zal te danken hebben aan laḥad, de groeve, waarin de gesneuvelden van de slag bij Ohod ter aarde besteld werden. Naast Maleise bestaan ook Soendanese en Makassaarse bewerkingen van deze stof.

Moehammad (ibn) al Hanafījah, Moehammad (zoon van) de Hanafitische, broeder van de bij Kerbĕla gesneuvelde martelaars Hasan en Hoesain, zoon van ᶜAlī die getrouwd was met Moehammad's dochter Fatima, is ook al weer een verhaal van enige honderden bladzijden over die oude tijd, waarvan veel handschriften over zijn, die wel niet geheel gelijk zijn en menigmaal vrij aanzienlijke verschillen tonen in stof en uitvoerigheid, maar toch overeenstemmen in zoverre de centrale figuur van deze held, die tientallen jaren te velde is, omwoekerd wordt door een aantal andere legenden. Hiermee zijn we weer terug bij het uitgangspunt van dit H.

1) DE HOLLANDER-SPAT 67—68.

ACHTTIENDE HOOFDSTUK

DE ROMAN VAN ISKANDAR, DE WERELDVEROVERAAR

CHAUCER, de beroemde schrijver der *Canterbury Tales*, schrijft op het eind van de dertiende eeuw een gedicht, *King Alisaunder*, waarin hij kan beweren:

> The story of Alisaunder is so comune
> That every wight that hath discrecioun
> Hath heard somewhat or all of his fortune.

Hij knoopte dus aan bij bekende stof, evenals JACOB VAN MAERLANT (in zijn *Alexanders Gheesten* (*Spieghel Historiael*)) die zijn Franse bron met name noemde. In geheel West-Europa verschenen talloze Alexander-romans gedurende de Middeleeuwen, ook in Duits, Italiaans, Noors en Zweeds, dan ook weer in het Grieks. Dr. P. J. VAN LEEUWEN, aan wiens dissertatie *De Maleische Alexanderroman* dit hoofdstuk goeddeels ontleend is, begint hiermee zijn Inleiding. Hem bleek verder dat ieder, die in de Middeleeuwen een wereldgeschiedenis schreef, gebruik maakte van de in omloop zijnde legenden om een historische beschrijving te geven van Alexanders daden, waaruit blijkt, dat tot in de vijftiende eeuw die legenden voor waar gehouden werden.

In geheel moderne tijd hebben twee der knapste Nederlandse schrijvers hun vizie op Alexander gegeven.

De prozaïst COUPERUS heeft zich bijzonder aangetrokken gevoeld tot het Zuiden en Oosten, waarvan hij zich door studie en dichterlijke vizie beelden wist te schepepn, die door hun overtuigingskracht nog leven. Zijn heroën waren Dionysos, Herakles, Xerxes, Iskandar (Alexander de Grote), respectievelijk een god, een godenzoon, een vergoddelijkte telg uit een aloud vorstengeslacht, en tenslotte een mensch van zó goddelijke gaven, dat hij zich — nauwelijks 20 jaar oud — kan laten wijden tot zoon van de Zonnegod. Lezers van COUPERUS' boek komen zeer sterk onder de indruk van dat ongeevenaard geluk, dat op zó jonge leeftijd reeds gevolgd wordt door zó diepe val.

Het ijdele van Alexandros' leven wordt treffend uitgedrukt door

de grote dichter Dr. LEOPOLD, een classicus, die zich bijzonder aangetrokken voelde tot het nabije Azië. In *Verzen, Tweede Bundel,* staat het volgende gedicht:

LAATSTE WIL VAN ALEXANDER

Dan, als ik tuimel in de kist
  doodsoverwonnen en bezweken,
laat mijn twee handen zijn ontbloot
  en uit de baar naar buiten steken

Dat, als ik het paleis verlaat
  en langs den grooten weg mij richt,
een elk mijn schamelte ontwaar'
  en worde door mijn lot gesticht.

Hoe zulk een, die veroverd had
  van aardeoppervlak tot aan
de helle hoogten van gebergt',
  de diepten van den Oceaan,

Die des turkooizen hemels vriend
  en onbeperkte gunsteling
de verste grens van het heelal
  in zijn grootmeesterschap omving,

En zeggen kon: mijn stalen arm
  noopt de bevolkte wereld gansch,
dat hij zijn opgebrachten cijns
  uitstorten moet in mijn balans,

Ziet aan! hij maakte zooveel zorg
  en moeite en zooveel schats te schande
en is verloochend door zijn geld
  en heengegaan met leege handen!

Zegt overluidt dit al, opdat
  de drom der saamgeschoolde velen,
elk naar zijn rang in dezen dag
  van onmacht en berooidheid deele.

Dat zij den kittel van het goud,
  het veile, in hun ziel verslaan
en zuchten om hun eigen lot
  en niet om zijn verloren gaan.

LEOPOLD gaf ook hier Perzische gedachtengang weer, zoals hij die aantrof, daar hij zich het denken der Aziaten die hij bestudeerd had, zozeer eigengemaakt had, dat hij daardoor in staat was op treffende wijze hun gedachtengang weer te geven. Immers ook wanneer wij Iskandar tegenkomen in de begin-zeventiende-eeuwse Noord-Sumatraanse Moslimse vorstenspiegel *Boestān oes-Salāṭīn* (zie H 19), dan doet de schrijver duidelijk uitkomen, hoe schamel toch eigenlijk al Alexander's kunnen en rijkdom was [1]). Reeds de Griekse moralist PLUTARCHOS uit de tweede eeuw na Christus vertelt hoe Alexandros in Corinthe op bezoek kwam bij de plaatselijke beroemdheid Diogenes-met-de-ton. Stel u voor de arme, haveloze cynicus, zich behagelijk zonnende, niet opstaand voor de succesvolle jonge koning, die omstuwd is door zijn officieren. Getroffen door zijn wijsheid vroeg Alexander op zachte toon: „Kan ik ook iets voor U doen?" En dan het meesterlijk antwoord van Diogenes: „Uit de zon gaan, Alexandros!" Kan men iets eenvoudigers verlangen, en daarmee groter verachting aan de dag leggen voor al de macht en heerlijkheid van de gever?

De Maleise *Hikajat Soeltan Iskandar Dzoe'l-Qarnain* is een vrijwel volledige bewerking van het verhaal van Alexander de Grote, zoals dat bekend is in de schriftelijke overlevering van zeer veel volken, verspreid over Europa, Noord-Oost-Afrika en Zuid-West-Azië (Voor en Achter-Indië merkwaardig genoeg nauwelijks) en Indonesië (Javaans, Maleis, Boeginees). Deze doorlopende levensbeschrijving is niet ontleend aan het historiewerk van een biograaf van Alexander, maar gaat terug op dat van de zg. Pseudo-Kallisthenes. Dit heet zo, omdat het vroeger werd toegeschreven aan KALLISTHENES, een der geschiedschrijvers die Alexander op zijn tochten volgden. Dit werk nu is in het Grieks geschreven, heeft een stuk Egyptische inslag, zou volgens sommigen dateren van omstreeks 200 nà Christus, volgens anderen reeds van circa 200 vóór Christus. De auteur putte uit de toen aanwezige biografieën, voor het merendeel niet al te betrouwbaar, of uit bewerkingen daarvan. Later werden ingevoegd verschillende geschiedenissen, die een legendarische inslag hadden; deze invoegingen staan alle reeds in de oudste ons bekende handschriften van circa 300 na Christus.

De oudste tot ons gekomen overlevering van Pseudo-Kallisthenes is niet de weergave van een onder het volk levend en aaneensluitend legendarisch verhaal over Alexander, maar het product van een semi-intellectuële compilatie. De compilator nam zijn stof uit de

1) NIEMANN I, 230—232.

Alexander-biografieën en destijds in zwang zijnde reisromans, die allerlei fantastische en avontuurlijke verhalen over het Oosten gaven. Voorts werden later legenden ingevoegd, die hun motieven ontleenden aan Oosterse mystiek. Op Alexander overgedragen werd de reeds voorhanden zijnde voorstelling van een komende Messias. Het bouwen van de muur tegen Gog en Magog komt niet voor in de oudst bekende Griekse versie, maar werd „nieuw" toegevoegd. In werkelijkheid is dit juist zeer oud, zodat de eerste oorsprong ervan niet meer kan worden nagegaan, zo min als ook de bijnaam Dzoe'l-Qarnain, de legende omtrent de bron van het levenswater, enz. Volgens de beste kenner van de Voor-Aziatische Alexanderlegenden, de geleerde rabbijn FRIEDLÄNDER, moeten we ons deze laatste episode als volgt voorstellen:

Alexander van Macedonië, de grote wereldveroveraar, wiens macht de grenzen van het menselijke bereikt heeft, wil hiervan de laatste beperking doorbreken en het eeuwige leven verwerven. Hij verneemt, dat ergens in de buurt van het land der duisternis zich een bron bevindt, waarvan het water het eeuwige leven schenkt. Na zich voorzien te hebben van proviand met het oog op de gevaarlijke tocht en zich omringd te hebben met een keur van jonge mannen, opgewassen tegen de gevaren door dapperheid en uithoudingsvermogen, begeeft Alexander zich op weg. Wanneer hij met succes het land der duisternis doorgestoken is, komt hij in een streek rijk aan bronnen. Nu gaat het er om, onder de vele bronnen van die streek die van het levenswater uit te vinden. Dan krijgt A. eens honger en vraagt te eten aan zijn kok. Deze neemt een gezouten of gedroogde vis en poogt die schoon te maken in een van die bronnen. De vis herleeft opeens en ontsnapt zijn handen. De kok springt de vis na om hem te vangen, en neemt op deze wijze onwillekeurig een bad. De kok begreep in zijn bekrompenheid niet de betekenis van wat er gebeurde en vertelde daardoor aan niemand wat hem overkomen was. Pas toen ze na vruchteloos zoeken door het land der duisternis heen teruggekeerd waren en ieder zijn ervaringen in dit merkwaardige land ten beste gaf, voelde ook de kok zich gedrongen, het voorval met de vis te vertellen. Alexander wordt door woeste spijt aangegrepen, wanneer hij uit het verhaal van zijn kok opmaakt, dat hem door diens nalatigheid ontsnapt is de vurig begeerde gelegenheid, zich het eeuwige leven te verwerven, en dat nog wel zò na aan de verwezenlijking. Zijn boosheid ontlaadt zich nu op het hoofd van de ongelukkige kok; wel poogt deze hem de nutteloosheid van berouw voor te houden, maar deze filosofische tegenwerping vermag niet de woede van de ontgoochelde wereldveroveraar te doen bedaren. A. geeft bevel zijn kok terecht te stellen. Maar — de dood heeft geen macht over hem: hij is immers, zonder het te weten, door het bad in de levensbron onsterfelijk geworden.

Grenzeloos zijn Alexander's afgunst en gevoel van schaamte nu hij zich realiseert, dat zijn kok zonder moeite verkregen heeft, want hij zelf in vurig pogen tevergeefs nastreefde. Om de ellendige kok eindelijk kwijt te raken, laat hij hem een steen om de hals doen en in zee gooien. De kok, die in aanraking is gekomen met het levenswater, kan niet sterven, maar hij beleeft weinig genoegen van zijn onsterfelijkheid, want hij wordt een zeedaemon die voorbestemd is een vreugdeloos bestaan voort te slepen in dat deel van de zee, waarin hij werd neergelaten.

De strekking van de sage treedt op deze wijze duidelijk naar voren. De onsterfelijkheid is voor de sterveling niet alleen onbereikbaar, maar ook niet eens begerenswaard. Met dramatisch effect wordt deze waarheid geïllustreerd aan het lot van Alexander. De grote wereldveroveraar, die de gehele aarde aan zijn voeten heeft liggen, smacht tevergeefs naar onsterfelijkheid; zijn kok valt ze door puur toeval in de schoot, maar ze is tot niets anders in staat als hem te veranderen in een ellendige zeedaemon.

De Maleise Alexander-roman moet uit het Arabisch vertaald of bewerkt zijn; sterke overeenkomst van inhoud met ons bekende Arabische handschriften èn eigenaardigheden van stijl maken dit voldoende zeker. Toch kan geen bepaald Arab. geschrift met zekerheid aangewezen worden als voorbeeld, doordat er ook weer teveel punten van verschil bestaan. De roman heeft geput uit een groep Arab. verhalen, die in de latere tijd in dat land de levensgeschiedenis van A. d. G. op romantische wijze weergaven. De *Qoer'ān*-passage 18/82-101, waarin sprake is van Dzoe'l-Qarnain staat uiteraard in zeer hoog aanzien; hoe kort deze ook zijn moge, de betekenis ervan is enorm: wat hier in overeenstemming gebracht en hieraan vastgeknoopt kan worden, is nu niet alleen gesanctioneerd, maar staat hoog in aanzien. Van omstreeks 1000 dateert een Arabisch geschrift, dat van inhoud hetzelfde is als Firdausī's beroemde *Sjāh-namĕ, Boek der Koningen*; dit is een zeer belangrijke bron geweest voor het Arabische prototype van de Maleise *Alexander-roman*. Voorts moet gebruik gemaakt zijn van *Pseudo-Kallisthenes* in een Arabische bewerking, terwijl ten slotte veel gegevens ontleend zijn aan de vlottende stof van Moslimse overleveringen en legenden. Hieraan moeten we toeschrijven het zo sterk op de voorgrond treden van de persoon van Chaḍir of Chiḍr, leidsman en tolk, mentor en middelaar. Deze merkwaardige figuur moet teruggaan op het oude Gilgamesch-epos; op hem slaat *Qoer'ān* 18/65 met de vermelding van de met genade en kennis begiftigde knecht Gods. Ten slotte moeten

we bij het lezen van Iskandars zwerf- en veroveringstochten bedenken, dat de oude Arabieren een grote belangstelling voor verre reizen paarden aan uitgebreide exacte kennis; we kunnen bepaald de neiging waarnemen, de held van de roman in zo veel mogelijk landen wonderbaarlijke avonturen te laten beleven — vergelijkbaar dus in zekere mate met wat eveneens opgemerkt kan worden bij de verre reizen van de romanheld Hang Toeah (H 10). Hij mag voorts niet onderdoen voor Soelaimān, en moet dus ook al diens avonturen beleven.

De voorgeschiedenis van de Maleise roman is te lang en ingewikkeld om hier meer dan aangeduid te kunnen worden in grove trekken. Nog zij slechts gereleveerd, hoe een Perzische bewerker geen genoegen nam met de gedachte dat Alexander de Grote een Egyptenaar zou zijn, nl. als zoon van de God Ammon-Ra. Hij stelde zich liever voor, dat Alexander een Pers moest zijn geweest, een Achaemenide van de vorstelijke familie. Philippus van Macedonië — zo beweerde hij — had zijn dochter ten huwelijk gegven aan Darīus, en die had haar weer verstoten, niet wetende dat zij in blijde verwachting was. De beide zonen van Darīus streden later om de opvolging; de oudste, Alexander, won het. Dit verhaaltje ontdeed de Perzische geschiedenis van de schandvlek der vreemde verovering en maakte van de veroveraar een afstammeling van de oude Kajoemerz, de Perzische Adam. Aan een hoveling kwam het toen verstandig voor, een stap verder te gaan en het regerende Sassanidenhuis tot dezelfde lange reeks te herleiden door het te doen afstammen van de veroveraar Alexander.

Ook de Maleise vorsten leiden nog heden ten dage hun afstamming af van Alexander, wiens telgen zich geopenbaard zouden hebben op Boekit Si Goentang[2], de heilige berg in Palémbang, wijd en zijd de enige verhevenheid daar in de omtrek, en door de Hindoe's vereenzelvigd met de wereldberg Maha-méroe. Zij zouden zich gelegitimeerd hebben onder andere door een zwaard en een houten zegel. Deze Palémbangse dynastie — en dat is historisch — is uitgezwermd naar de eilandjes Bintan en Singapoera, waaruit de Javanen hen verdreven naar Malakka. Dit werd een wereldhaven volgens de maatstaven van die tijd en de heersende dynastie stelde zijn talrijke telgen tot onderkoningen aan in de nabuurstaten. Zo komt het, dat de regerende sultan van Pérak (tegenover Bĕlawan aan de overwal) zich beroemt op het bezit van Alexander's zwaard en zegel, en dat zijn kindertjes in slaap gezongen worden met een liedje, waarin zij afstammelingen genoemd worden van Alexandros en Chosrau Anoesjirwān de Sassanide.

Oud is de Alexander-roman, en oer-oud zijn sommige bestanddelen ervan; zeer jong mogen de Maleise handschriften ervan zijn, maar reeds de *SM* van 1612 ontleende toch in haar eerste verhaal aan deze Maleise roman, waarmee hij dus komt te behoren tot de oudere Maleise literatuur. Gedrukt was hij niet, vóórdat de interessantste passages, ongeveer $^1/_5$ van het geheel, in van LEEUWEN's dissertatie toegankelijk gemaakt werden. Merkwaardig hoe reeds in de dertiger jaren in Soerakarta een (korte) Javaanse bewerking gedrukt werd. In SM 1 wordt van zijn afstammelingen verteld wat elders hemzelf toegeschreven wordt; alleen menigmaal van diepzinnig moraliserend verhaal vervormd tot wondervertelsel. Volgens de oude Alexander-roman zou de wereldbeheerser een schip hebben voorzien van leeftocht voor een jaar, om alle nieuwe landen te ontdekken, die hij nog zou kunnen veroveren. Lang was dit schip onderweg, doorkruisend onbegane wereldzeeën, totdat het eindelijk een ander schip ontmoette, dat door een soortgelijk veroveraar op dergelijke expeditie uitgezonden was. Toen zag Iskandar zich genoopt, het ijdele van zijn streven in te zien. Hoe anders wordt dit voorgesteld in *SM*, eind eerste verhaal! Immers hier wordt verteld, dat de tweede vorst een schip uitzond dat expres een stokoude indruk moest maken, en wordt dus tot anecdote gemaakt, wat bedoeld was als onderwerp van bespiegeling over al het ijdele van 's mensen pogen. — Een ander relaas vermeldt hoe Alexander, heerser over alle landen, tegen 't geweld der zeeën niets vermocht, en hij tot het besef kwam van zijn eigen nietigheid en van de voosheid zijner poging om het al aan zijn wil te onderwerpen door het aanschouwen van de wonderen der diepzee. De *SM* (eerste verhaal) laat hem drie flinke zonen oversparen bij een zeemeermin [1]).

---

1) Anecdoten omtrent Iskandar zijn bijvoorbeeld te vinden in de exempelboeken uit het begin van de zeventiende eeuw, waarover het volgende hoofdstuk handelt, vergelijk Tādj XVI (hier pag. 172) en Boestān IV (hier pag. 15). Voorts in de gemakkelijk toegankelijke boeken de volgende plaatsen: DE HOLLANDER-SPAT p. 3—4, Nr. 11; p. 146—147; NIEMANN I 230—232; WINSTEDT & BLAGDEN 105. Vergelijk ook pag. 171 en noot 4 en 5, 172 en noot 3, 178 van dit boek.

NEGENTIENDE HOOFDSTUK

TWEE MOSLIMSE EXEMPEL-BOEKEN ALS VORSTENSPIEGEL

Talloze denkers in Europa verdiepen zich nu misschien meer dan ooit in vraagstukken over het recht van de gemeenschap op het individu, de taak der overheid, het al of niet gehouden zijn van de staat aan zedelijke normen, zoals deze gelden voor de individuële mens. Voor velen van hen komt weer in het middelpunt van de belangstelling te staan een boek uit de zestiende eeuw, *Il Principe* (*De Vorst*), door MACCHIAVELLI. Deze staatsman-filosoof van Florence schreef een wijsgerige verhandeling over de kunst van het regeren, wat de vorst mocht en moest doen. Sindsdien is ontzaggelijk veel veranderd in Europa, zowel in levensomstandigheden als in denkwijze — en tóch loont het volop de moeite kennis te nemen van deze theoretische uiteenzettingen.

Ook uit de Voor-Indische literatuur zijn ons verhandelingen bewaard gebleven over dit onderwerp. Tjāṇakja en Kauṭilja waren daar de grote mannen, en naar de laatste is genoemd het *Kauṭilīja-artha-sjāstra*, het *Leerboek der wereldwijsheid van Kauṭilja*. Hij wordt vaak de Indische Macchiavelli genoemd, en kan ook met hem vergeleken worden, wanneer men zich maar bewust blijft van het verschil van hun uitgangspunt. Stellen we ons in Europa de grote afstand voor tussen de mens en God, dan staat de vorst nog tussen de mensen, wier gelijke hij zou zijn, als hij niet onderscheiden ware door Gods genade. In zoverre steekt de vorst verre uit boven wie toch gevoeld worden als zijn medemensen. Polytheïtisch Indië beschouwt de vorst als van goddelijke oorsprong, nedergelaten tussen het mensdom, waarvan hij zich verre blijft houden, en waar hij hoog boven troont; na zijn dood wordt hij weer onder de goden opgenomen. Kenden de Voor-Indiërs niet een zonne-genealogie en een maan-genealogie van bepaalde vorstengeslachten? De Hindoe-Javaanse vorsten bekleedden een soortgelijke plaats in de voorstelling der Javanen, naar uit allerlei overblijfselen uit de oude tijd blijkt. Lang heeft men zich afgevraagd, hoe de hindoeïsatie van Indonesië in zijn werk is gegaan. Algemeen aanvaard schijnt nu wel te zijn de hypothese, dat die oude eiland-koningen, prae-

Indonesisch dus nog, hoorden verluiden van het hoge aanzien der Indische dynasten en de nog hoger aanspraken hunner priesters. Deze laatsten wisten zij tot zich te lokken; als tovenaars hebben de Indische priesters wonderen verricht, hun broodheren verheven tot halfgoden, nu hun dood vereeuwigd in wijdingsbeelden die voorzien zijn van de goddelijke attributen. — Hoe was de positie der Hindoe-Maleise vorsten? Wat *SM* 2/6-7 hieromtrent te lezen geeft, is betrekkelijk recent, althans in vergelijking tot wat we van Java weten, maar doortrekt de gehele *SM* als een rode draad, zal dus toch op veel ouder tijd teruggaan. OVERBECK kenschetst de positie van de Maleise vorst kort en goed als die van een piratenhoofd, leider van een *gang* dus!

De streng en consequent monotheïstische Islam moest enerzijds wel diametraal staan tegenover deze gedachtengang, die als polytheïsme werd gevoeld en verfoeid. Hun leraren van staatsrecht werden niet moe, nadruk te leggen op het mens-zijn van Moeḥammad en zijn onmiddellijke opvolgers, hun eenvoud die te prijzen viel in tegenstelling tot de prinsheerlijke allures der latere vorsten. De *chalifatoe' Llāh fī-l-ardl,* plaatsvervanger Gods op aarde, mocht dan een verheven roeping hebben, hij was en bleef mens, ónderworpen aan God's gebod. Anderzijds hebben de Moslimse staatshoofden zich niet kunnen onttrekken aan wat Azië van hen verwachtte, en hebben veelal voor zich niet minder eer geëist dan hun vergoddelijkte voorgangers en tegenstanders ontvingen. Dit moet conflicten gegeven hebben en is aanleiding geweest tot menige theoretische uiteenzetting. De wereld van de Islam heeft dan ook verscheidene vorstenspiegels gekend, verhandelingen hóe een ideaalvorst zich te gedragen had, theorie toegelicht met voorbeelden uit de praktijk van het verleden, zoals het bewonderend nageslacht de goede oude tijd zag. Eén hiervan is de *Tādj oes-Salāṭīna, Mahkota Sĕgala radja*[2], de *Kroon der Koningen,* Árabisch van titel, Perzisch-Moslimsch van inhoud, Maleis van taal, met Atjeh als plaats van vervaardiging. Hieronder volgt een zeer samengeperst overzicht van de inhoud van dit werk, dat in Moslimse kringen lange tijd groot gezag moet gehad hebben, maar inderdaad ook aan vorsten bekend was. Niet dat zij alle hier aangeprezen deugden beoefend hebben op de exorbitante wijze die de exempels hun voorhouden. Maar wanneer twee eeuwen ná het schrijven van dit boek de Sultan over Singapore geen lust heeft in de makelaardij en commissionaire provisie's, die RAFFLES, empirebuilder, beoefenaar der wetenschappen en zoveel meer, hem aanbeveelt tot stijving van zijn berooide kas, dan beroept hij zich op een verhaal uit dit boek!

TADJ OES SALATINA — KROON DER KONINGEN

Aan U, die wierook plengt op 't oosters reukaltaar,
Van reine geestdrift blaakt bij 't roeren van de snaar,
En d'oudheid hulde biedt; — U zij dit werk gewijd, —
U al dat heil gewenst, dat schaars den sterv'ling beidt!

Met dit kwatrijn draagt de Hollandse Oriëntalist P. P. ROORDA VAN EYSINGA, die meer dan een eeuw geleden dit werk door uitgave en vertaling het eerst bekend maakte, dit aan het belangstellend publiek op; een niet minder hooggestemde inleiding in proza wijdt verder uit over de voortreffelijkheden van dit opus van de „juwelier uit Bochāra". BOCHĀRĪ als Djauhārī, dus BOCHĀRĪ de Juwelier (of: uit Djohore). Uit 1603 dateert het, uit soortgelijke Perzische werken is het nagevolgd en samengesteld, uit Voor-Indië is het afkomstig; uit 24 hoofdstukken bestaat het, voorafgegaan door een inleiding.

Inleiding. Lof zij God de Alenige, de Machtige, (enz.). Hij ontferme zich over de laatste der profeten, Moehammad, en de vier door-God-op-de-rechte-weg-geleide plaatsvervangers Aboe Bakar, ᶜOemar, ᶜOethmān en ᶜAlī. Doel van dit boek is uiteenzetting van de plichten van vorsten, officieren, ambtenaren en onderdanen.

I. Hoe de mens zichzelve kennen leert, om te ervaren wat zijn oorsprong en zijn wezen is. Nietig is de mens van oorsprong, maar God behoedt hem in zijn jeugd voor alle ongeluk, begiftigt hem met oordeel en verstand, met vijf zinnen en daarnaast nog ongetelde zegeningen — gelijk Hij heeft geopenbaard in de *qoer'ān*: „Indien wij de weldaden Gods opsomden, zou hun aantal ons ontelbaar zijn." De profeet heeft zich geuit over 's mensen ontstaan; HIPPOKRATES, GALENUS en ARISTOTELES hun medische kennis meegedeeld. Engelen behoeden de mens, maar toch zijn er menselijke wezens, die zich daarom niet bekommeren; van hen heeft God gezegd: „Zij zijn gelijk aan het gedierte; voorwaar de zorgelozen zijn het allerboosaardigst." En BOCHĀRĪ voegt hier in een kwatrijn aan toe:

Helaas! beklaaglijk is uw lot, Daar gij niet denkt aan uwen God;
Indien gij sluimrend Hem vergeet, Helaas! dan treft u smart en leed.

Neen, hoe ontoereikend de menselijke geest ook moge zijn om God in al Zijn macht en heerlijkheid en alle Zijn hoedanigheden goed te vatten, men houde zich aan deze regelen:

De hoogverheven God die steeds gezegend is,
Is eniglijk de Heer, Wiens heerlijkheid, gewis
Ons uit Zijn wezen blijkt
En in Zijn werken prijkt;
Verlangt gij nu te zien den aard van Zijn bestaan

In Zijn klaarblijklijkheid,
Sla 't oog dan wijd en zijd,
Zie Zijn hoedanighêen, in al Zijn grootsche dâan
En raak niet meer verdwaald op uwe levensbaan [1]).

Ons heeft God wijders geopenbaard: „Voorwaar ik heb de mens een zeer edele gestalte gegeven, maar ook heb Ik hem geringer gemaakt dan het geringste." Dus moge de mens zich bezinnen en niet op zijn voortreffelijkheden laten voorstaan, immers

Aan zijne glanzen kent men de robijn alleen,
Wat zou ons zonder glans of schijn,
Eilieve een robijn toch zijn?
Deszelfs bestaan was dan gelijk een ruwe steen.

's Mensen leven bestaat uit drie delen: begin, midden en eind. Vóór onze geboorte heeft de wereld lange tijd bestaan, en na onze dood blijft er van ons niets over. Onsmakelijk is het begin van ons bestaan, maar tijdens 't midden wordt de mens door God met vele goede dingen rijk begiftigd. Van het verkeerde weet Hij ons dikwijls te weerhouden; maar vaak zijn onze slechte neigingen zeer sterk. Daarom is ons de vrije wil en ook de macht onthouden. Satan doet ons menigmaal verdwalen, zie Farao (die verblind handelde jegens de Joden) en Nimrod (de geweldenaar, die zich vergreep aan Ibrahīm, schuld is aan de spraakverwarring, na lang lijden sterft aan een mug die in zijn hersenen dringt). De mens is opgebouwd uit vier bestanddelen, die aan elkaar vijandig zijn: aarde, water, lucht en vuur. Hierdoor ontstaan de eigenschappen: slijm, brand, vocht, droogte, hitte, koude e.a., welke elkander vijandig zijn. Is alles juist gemengd, dan is de mens ook evenwichtig en gezond, maar anders is hij onderhevig aan een reeks van ziekten. Een vieze vlieg of kleine mug kan men niet blijvend zich verjagen; een mierenbeet doet over 't gehele lichaam pijn. Beseft dus uw gebrekkigheid en Godes macht. Is de mens wel meer dan in de oceaan een waterdruppel? En in het eind neemt God weer alles van de mens, wat Hij hem vroeger had gegeven; hij sterft, verrot en stinkt, en wordt daarom alras begraven. Daar in de grond vergaat zijn lijf, dat hij zo heeft bemind, waarvoor hij zich heeft uitgesloofd met kleren en sieradiën.

Indien gij ziet naar 's mensen aard, in 't graf of onder zerken,
Zoo zult gij tusschen slaaf en Vorst geen onderscheid bemerken.
Ja, alles wat bestaat, vergaat, zegt God, door deze zin:
„Koelloe man ᶜalayhā fānin."
Dat is, dat alles eens verdwijnt, wat leeft in 's werelds perken.
O, mens! bedenk toch wat er na uw dood met u geschiedt!
O Hoogverheven God! wat is des mensen staat,
wiens lichaam in het graf verkeert in ijdel stof,
Gij maakt het ras tot aard; hetzelfde lijf vergaat,
dat vroeger 't voorwerp was van ieders roem en lof.

---

1) Voor deze verzen maakt de schrijver gebruik van Perzische versmaten.

Mischien worden na jaar en dag uit 's mensen stof wel potten gedraaid, waarvan de scherven wijd en zijd verstrooid geraken, maar toch zorgen Gods engelen ervoor, dat ook het kleinste deeltje van een lichaam niet verloren gaat, of met een ander wordt vermengd. Alles wordt door hen verzameld, en op de jongste dag zal ieder opstaan, juist zoals hij was, en al zijn eigenschappen, deugden en zonden, goede en slechte daden zullen blijken. God heeft gezegd: „Alwie een goede daad verricht, als een stofje zo gering, die zal hem aangerekend worden; alwie een slechte daad verricht, als een stofje zo gering, die wordt hem ook in rekening gebracht." Een koning, die zijn volk heeft onderdrukt, zal eenzaam en verlaten staan en sidderen voor de zware straf, die hij zich door zijn zonden heeft berokkend. Vergeefs zal hij zijn gunstelingen zoeken; niet één zal komen om hem bij te staan, maar allen wenden zich van hem af.

Wie dit bedenkt en goed ter harte neemt, die zal misschien de poort van 't inzicht wel geopend worden. Hij zal beseffen, hoe oppermachtig God is en hoe onmachtig hijzelf. Moehammad sprak: Alwie zichzelve als vergankelijk beschouwt, erkent voorwaar zijn Heer als eeuwig. (bekort tot op één tiende).

II. *Hoe men de Heer leert kennen, de Schepper van de wereld, de hemellichamen en al het andere.* (in dezelfde trant).

III. *Hoe men de wereld kennen leert, en hoe het menselijk leven is.* De wereld is zeer ingewikkeld, en zorgelozen geven zich geen rekenschap. De wijze weet, dat hij op aarde slechts een gast is, en dat de aarde maar een rustplaats is op weg naar de eeuwigheid. Zoo zijn er vijf: eerst in zijn vaders lendenen, dan in de moederschoot, dan op de aarde en daarna in het graf; tenslotte op de oordeelsvlakte. De wereld is een brug gelijk [1]). Het aardse leven is een pleisterplaats onderweg, met twee deuren [2]), of te vergelijken met een fraai-gebouwd huis [3]).

IV. *De laatste ademtocht ten tijde van het sterven.* God heeft geopenbaard: *Koelloe nafsin ḏā'iqat oel mauti,* d.i. wat bezield is zal de dood eens smaken. — De dwazen geven slechts om aards gewin, de wijzen denken aan de eeuwigheid. Laat toch een vorst bedenken wat hem wacht, anders vergaat het hem als Sjahriar [4]).

V. *De vorstelijke waardigheid, de heerschappij en souvereiniteit.*

---

1) DE HOLLANDER-SPAT, p. 6 Nr 17 — In dit verband ook deze gebeurtenis: Akbar de Groot-Mogol, gedrenkt in de Perzische wijsheid zijner dagen, hoewel analfabeet, kreeg aanvankelijk geen zoons. Toen hem Salīm (de welvarende) en Moerād (Désiré) geboren waren, liet hij uit grote vreugde een stad bouwen. Na de verovering van Goedjarāt noemde hij deze: Overwinningsstad, Fath-poer Sikri. Boven het grote portaal van de moskee was een opschrift: „Jezus heeft gezegd: de wereld is een brug; ga erover, maar bouw er geen huizen op." — Of Jezus dit inderdaad gezegd heeft, doet er hier minder toe, maar duidelijk blijkt, hoe ernstig deze woorden in die tijd opgevat werden door Moslim en niet-Moslim.

2) ibid. p. 2 Nr. 4. 3) ibid. p. 143—144. 4) ibid. p. 145—146.

Gods eerste stedehouder hier op aard was Adam, die nooit vergeten kon hoe hij voor een vergrijp van uit de hemel was verbannen naar de aarde, en zich beangstigde bij een herhaling naar de hel gestuurd te worden [1]). Hem volgden Mozes, Jozef, David op, die allen hoogst eenvoudig leefden, ja zelfs in de uiterste nooddruft. Salomo bedreef liefdadigheid op grote schaal [2]). Na hem was de profeet Moehammad vorst op aarde; zijn plaatsvervangers waren Aboe Bakr en later ᶜOemar; de laatste voorzag in zijn levensonderhoud door stenen kloppen, daar hij niets uit de schatkist wilde aanvaarden [3]). Met hen beiden behoren ᶜOeṭmān en ᶜAlī tot de rechtgeleide chaliefen. — Enige vragen doen zich voor; het antwoord luidt, dat aan een vorst gehoorzaamheid verschuldigd is ook in het slechte, maar dat men hem niet moet navolgen, waar hij een slecht voorbeeld geeft. En hoewel een vrouw niet kan voorgaan in de rituële godsdienstoefening, mag men bij gebrek aan mannelijke nakomelingen van de vorst haar wel in de regering laten opvolgen.

VI. *De aard en uitoefening van rechtvaardigheid.* De *Qoer'ān* zegt: „God heeft de mens goedheid en rechtvaardigheid geboden." Rechtvaardigheid gaat boven al en wordt het hoogst geschat [4]).

VII. *De inborst en daden van rechtvaardige vorsten.* De vorst moet omgang hebben met vrome schriftgeleerden en de vleiers schuwen, zo ook persoonlijk controleren, dat zijn ambtenaren het volk niet onderdrukken. Daardoor waren Harōēn ar-Rasjīed en anderen goede heersers, en was ᶜOemar in staat de nood van een vrouw te lenigen [5]). Oudtijds verdeelden de vorsten hun tijd in vieren, voor: godsdienstplichten, regeringszaken, eten en slapen, uitspanning.

VIII. *Ongelovige maar wel rechtvaardige vorsten.* Ten tijde van Moehammad, nog verstoken van het ware inzicht, maar toch een volstrekt rechtvaardig vorst was Noesjirwān, die dan ook altijd als bijnaam voert: *ᶜādil* [6]), met zijn wijze *patih* Boezoerdjmihr. Het lijk van deze vorst ging niet tot ontbinding over, maar hij bleef als het ware voortslapen. Aan de hand had hij 3 ringen; op ieder ervan was een raadgeving gegraveerd. Op de eerste stond: Verricht niet enig werk zonder de raad van verstandigen. Op de tweede: Vergeet de onderdanen onder geen omstandigheden. Op de derde: Toorn niet over de misslagen der mensen hetzij zij uw vrienden of uw vijanden zijn, tenzij bedachtzaam en beraden. Zelfs de keizer van het verafgelegen China was er alles aan gelegen de klachten zijner onderdanen te vernemen, en kan hij de klagers door doofheid niet meer hóren, dan wil hij ze door hun rode kleding tenminste kunnen zien [7]). Vierduizend jaar vóór de

---

1) DE HOLLANDER-SPAT p. 7—9 Nr. 20. 2) ibid. p. 2 Nr. 6. 3) ibid. p. 6—7 Nr. 18.
4) ibid. p. 11—12 Nr. 23; de zestig bedevaarten. 5) ibid. p. 12—12 Nr. 24. 6) ibid. p. 7, 14—16; VAN OPHUYSEN p. 18—20.
7) WINSTEDT & BLAGDEN 103—5.

geboorte van de Profeet bestond een rijk van vuuraanbidders, en 4000 jaar lang bleef het rijk in de handen hunner — met name genoemde — afstammelingen, daar deze ongelovigen zo rechtvaardig waren. Wie zich een goede naam verwerft, zo zeggen de wijzen, leeft twee maal: eens bij levende lijve, en daarna in de overlevering.

IX. *Dwingelandij en der dwingelanden handelwijze.* In de *Qoer'ān* is geopenbaard, dat het de tyrannen met de opstanding slecht zal vergaan. En de profeet zal dan zijn zegen onthouden aan twee groepen: de vorsten die hun volk hebben onderdrukt, en hun die iets hebben toegevoegd aan zijn wet. Hoe vreselijk was dan ook het lot van de vorst te Basra, die de mishandelde vuuraanbidder nog bespotten dorst [1]). En dat van de dwingeland te Isfahan, die zich vergreep aan 't krotje van de arme weduwe [2]).

X. *De aard van rijksgroten en de verhevenheid hunner bediening.* Pas dán wanneer een vorst een kundig en getrouw raadsman bezit, kan hij goed regeren; daarom heeft Mozes God om zulk een vertrouweling gesmeekt in zijn broeder Aäron. Het welzijn van het rijk rust op 4 zuilen: een *patih* van rijke en rijpe ervaring, een dapper en edel legeroverste die voor manschappen en officieren zorgt en door grensbewaking het rijk voor onheil bewaart, een trouw en eerlijk schatbewaarder, en een vertrouwd berichtengever. Maar ook de vorst moet zich van hovaardij weerhouden [3]). (Het hoofdstuk is zeer lang).

XI. *Het ambt van de schrijver.* Alexander de Grote heeft gewezen op de combinatie van pen en zwaard, samen het sieraad van de wereld [4]).

XII. *Verplichtingen van afgezanten.* Een afgezant vervult een deel van de werkzaamheid van een profeet; verheven is dus zijn bediening, en aan veel eisen moet hij kunnen beantwoorden. Mocht hij zich aan de goede trouw vergrijpen, dan worde hij na onderzoek gestraft, zooals Alexander de Grote deed [5]).

XIII. *Hoedanigheden van vorstendienaren.*

XIV. *Opvoeding van kinderen.* Een kind moet 1° na de geboorte met zuiver water gewassen worden en gekleed; aan 't rechter oor moet men de *bang* opzeggen en aan 't linker de *kamat*; 2° op de 7de dag na de geboorte moet men hem feestelijk het hoofdhaar scheren; 3° op zijn 6de jaar moet hij besneden worden, een mooie naam krijgen en behoorlijke manieren leren; 4° op zijn 7de jaar krijgt hij een aparte slaapplaats en leert hij de *sĕmbah-yang*; 5° op zijn 13de jaar moet hij deelnemen aan de rituele godsdienstoefening; 6° op zijn 16de of 17de jaar geeft men hem een vrouw. Een kind wordt goed geboren,

---

1) Van der Tuuk, Maleisch Leesboek VIIde stukje p. 77—80.
2) De Hollander-Spat p. 148—9.
3) ib. p. 4—5 Nr. 15; Salomo met de kroon.
4) ib. p. 3—4 Nr. 11.
5) ib. p. 146—147.

leert deugd en zonde van zijn ouders, want het lijkt op een spiegel, die slechts weergeeft wat er vóór staat.

XV. *Het ware beleid.* Tot het richtig beleid van een vorst behoort edelmoedige beloning en goedgeefse betaling; koopmanschap om winst te behalen ligt niet op zijn weg [1]). Men hoede zich voor de woorden ener vrouw, want die komen de man zeer duur te staan [2]). Het is de roem van Alexander de Grote, dat hij ontevreden was met wat hij zich op aarde had veroverd; hem troostte dat zijn zorg voor het rijk in deze wereld maatgevend zou zijn voor de eeuwigheid [3]).

XVI. *Het verstand en de verstandigen.* Het verstand in 's mensen lichaam is als de dagvorstin aan het hemelgewelf die de wereld aan alle kanten van haar glans vervult, waarvoor niets verborgen blijft, en waardoor niemand kan verdwalen; wat goed is en wat slecht is blijkt duidelijk voor de verstandige mens, zoals wit en zwart zichtbaar wordt door de glans van de zon [4]). Wie kennis heeft doch geen verstand, zo sprak de wijze Loeqmān, die baat al zijn kennis niets [5]). Alexander de Grote bewees aan zijn leermeester Aristoteles groter eerbied dan aan zijn vader, want terwijl hij zijn vader slechts het stoffelijk bestaan te danken had, dankte hij zijn leermeester voor de eeuwige wijsheid hem geopenbaard.

XVII. *De grondwet van het rijk.*

XVIII. *Gelaatkunde en gebaarkunde.* Mensenkennis kan men danken aan 4 oorzaken: profeetschap, heiligheid, wijsbegeerte, en door gelaat- en gebaarkunde. Treffend wordt het geillustreerd wat de gelaatkunde aangaat door wat de Imām Sjāfiᶜī in Egypte overkwam [6]). En Salomo had zijn wijze beslissing tusschen de twee moeders en het kind niet kunnen nemen, als hij door gebaarkunde de toedracht niet doorgrond had [7]).

XIX. *Kenmerken van de gelaat- en gebaarkunde.*

XX. *De verhouding van Moslimse onderdanen tot de vorst..*

XXI. *De verhouding van ongelovige onderdanen tot de vorst.*

XXII. *Weldadigheid en edelmoedigheid.* Gierigheid doet alle deugden van een mens verdwijnen, milddadigheid alle ondeugden [8]). In die geest liet Bahram, Sjāh aller Perzen, bij zijn dood een goede raad na aan zijn zoon [9]). Het loffelijkste voorbeeld in deze was wel dat van Ḥātim Tāj [10]), oj Java ook in de volksmond bekend als Katim Tahji.

---

1) De Hollander-Spat p. 10 Nr 22; Hikajat Abdoellah hoofdstuk 13.
2) Van Ophuysen Nr. 16 p. 17—18; zwak verteld.
3) Winstedt & Blagden 105; ook in de Boestān oes-Salāṭīn, zie aldaar.
4) De Hollander-Spat p. 1 Nr. 3.
5) ib. p. 3 Nr. 8.
6) Ditzelfde, maar beter verteld, in Boestān oes-Salāṭīn, zie van der Tuuk, Maleisch Leesboek p. 37—41, verhaal 6 en 7.
7) De Hollander-Spat p. 13—14 Nr. 25.
8) ib. p. 3 Nr. 10. 9) ib. p. 2 Nr. 7. 10) ib. 152—160.

XXIII. *Het nakomen van beloften en verbintenissen.* Wat strekt de vorst tot hoger eer dan het vervullen van beloften? Dan pas kunnen zijn dienaren op hem rekenen en hem de trouw bewaren. Een goed voorbeeld hiervan leverde Ibrahīm Hādjib 1).

XXIV. *Slotwoord van dit uitnemend boek.* Voortreffelijk is het om de goede lessen in dit werk vervat nu in praktijk te brengen; maar ook wie het met ernst doorgrondt of het nauwkeurig overschrijft verwerft zich daarbij niet geringe verdienste.

Uitdrukkelijk zij erop gewezen, dat dit werk een vorstenspiegel is. Hoe anders is deze Moslimse als de Hindoeïstische, het *Pantja-tantra*! Beide komen uit Voor-Indië. Maar bij het *Pantja-tantra* zouden we drieërlei voorschriften kunnen onderscheiden:

1° jegens de wereldorde en het cosmologisch bestel;
2° jegens de medemensen, van zedelijke aard;
3° jegens de medemensen, van praktische aard.

De Moslimse vorstenspiegel kijkt slechts naar God's eisen jegens Zijn dienstknechten, en het goede voorbeeld dat vorsten en vromen uit de oude tijd gegeven hebben; anderzijds de verschrikkelijke straffen die hen wachten, die Gods grondwetten met voeten treden. — Van dit boek bestaan verscheidene Javaanse boekuitgaven uit Batavia, Semarang, Sålå, tot in recent verleden, en talrijke handschriften. Niet alleen in de Sålåse *kraton* werd het bestudeerd, maar ook in de Djokjase, door vorstelijke personnages, adellijke dames, hofdignitarissen en ambtenaren, onderdanen en zelfs Moslimse Chinezen; tot analfabeten drong dit geleerde en wijdlopige boek door.

Een tweede werk in deze geest is de

BOESTAN OES SALATINA = LUSTHOF DER VORSTEN

ROORDA VAN EYSINGA, een altijd enthousiast mens en zonderling Malaïcus, begon zijn uitgave van de *Tādj* met een gedicht; VAN DER TUUK, een enthousiast orientalist en zonderling man, gromde over de *Boestān*: „Dit werk geeft meer dan het belooft, wat in de Maleische letterkunde een groot wonder mag genoemd worden."

De *Boestān*, op order van Sultan Iskandar II van Atjeh daar te lande in 1638 geschreven door de bekende NOER OED-DIN AR-RĀNĪRĪ, schrijver ook van de SIRĀT AL-MOESTAQĪM (1634), sluit niet alleen in de naam aan bij de *Tādj*. Ook dit is door een Voor-Indiër geschreven, en ontleent zijn stof van talrijke anecdoten aan dezelfde en soortgelijke Moslimse verzamelwerken in de Perzische taal uit Voor-Indië. Meermalen komt dan ook dezelfde anecdote in beide

1) DE HOLLANDER-SPAT p. 150—2; VAN OPHUYSEN p. 91—96.

werken voor, zij het niet steeds ter adstructie van hetzelfde. Maar terwijl BOCHĀRĪ's *Tādj* meer eenvoudig stichtelijk gehouden is, is daarentegen RĀNĪRI's *Boestān* meer het werk van een geleerde, die zich niet ontziet zijn lezers te vergasten op een hoofdstuk dat belangrijk moge zijn voor een theoloog (I) of een geschiedvorser (II), maar het lezend publiek wel eens zwaar gevallen zal zijn.

I. *Schepping van hemel en aarde.*

a) *nōēr Moeḥammad,* het licht van de Profeet.
b) *lauḥ maḥfōēẓ,* de welbewaarde tafel.
c) *qalam,* de schrijfstift, waarmee ieder's lot is opgetekend.
d) *ᶜarsh,* de troonzaal Gods met alles wat daarbij behoort.
e) *qoersī,* de troonzetel Gods.
f) *liwā' oel ḥamd,* het vaandel der lof op de 7de hemel.
g) *malā'ikāt,* engelen, uit glans geschapen.
h) *sidrat oel moentahā,* de lotusboom van het einde.
i) *djānn,* de vader der *djinn's* ook Iblīs geheten.
j) de zeven hemelen.

II. *Profeten en koningen.*

a) De profeten van Adam tot Moeḥammad.
b) De Perzische vorsten tot de tijd van ᶜOemar.
c) De Byzantijnse keizers tot de tijd van Moeḥammad.
d) De Egyptische vorsten tot de tijd van Alexander de Grote.
e) De Arabische vorsten vóór de Islām tot ᶜOemar's tijd.
f) De vorsten van Nedjd tot de tijd van Moeḥammad.
g) De vorsten van Hidjāz tot de tijd van Moeḥammad.
h) Geschiedenis van Moeḥammad en de eerste 4 chaliefen.
i) Geschiedenis der Arabieren onder de ᶜOmajjaden.
j) Geschiedenis der Arabieren onder de ᶜAbbasieden.
k) Geschiedenis van de Moslimse vorsten van Delhi.
l) Geschiedenis van de vorsten van Malakka en Pahang.
m) Geschiedenis van de vorsten van Atjéh en de godsdienstleraars daar te lande, voorgangers en tijdgenoten uit 16de en 17de eeuw.

Hierbij zij aangetekend dat de geschiedkundige gegevens, steeds van een jaartal voorzien, een betrouwbare indruk maken, wel eens de voorkeur blijken te verdienen boven de voorstelling van de *SM*, en toch in de *Boestān* slechts een aanloopje vormen, een onderdeel hoogstens van het boek [1]).

III. *Rechtvaardige koningen en bekwame staatsdienaren.* Hierover wijdt de schrijver uit in zes paragrafen.

IV. *Godvruchtige koningen en heilige personen.* Over godvruchtige koningen zijn vele anecdoten bekend, waarbij het opvalt welk een

1) DE HOLLANDER-SPAT 161—168 Belegering van Medina door de Mekkaners en hunne bondgenooten; NIEMANN II[4] 120—140 kroniek van Atjéh; WINSTEDT & BLAGDEN 102—3 een fragment.

sterke indruk op het Oosten is gemaakt door de plotselinge bekering van Ibrahīm ibn Adham (vgl. volgend H.), aan wie trouwens ook een aparte *Hikajat Ibrahīm* is gewijd [1]). Daarnaast is Alexander de Grote degeen aan wie het dankbaarst gedemonstreerd kan worden, dat een mens over al het aardse heersen kan en toch niets eeuwigs bewerken. — Men bedenke, dat het onderkennen van iets blijvends als de Hellenistische cultuurstroom aan de aandacht ontsnapte [2]).

V. *Onrechtvaardige koningen* [3]) *en onverstandige staatsdienaren die hun vorst bedriegen* [4]).

VI. *Milddadige en edele mensen* [5]) *en helden*. Hierin wordt zeer uitvoerig geschreven over de Heilige Oorlog en de 18 veldtochten van Moeḥammad, o.a. de slag bij Badr en die bij Ohod en de belegering met de loopgraaf (*chandak*) [6]). Ook andere verhalen komen voor, bv. over de trouweloosheid van Sultan Firoez Sjah (ten rechte Chosrau Parwīz) [7]) en Sultan Sjaboer [8]).

VII. *Het verstand* (*ᶜaql*) *en alle soorten van wetenschap* (*ᶜilm*). Deugd en ondeugd, verstand en onverstand, gelaatkunde en geneeskunde, het voordeel van het huwelijk worden hier uiteengezet en toegelicht [9]).

Enigszins omvangrijke en ingewikkelde boeken als de *Tādj* en de *Boestān* zijn vrij kostbaar om over te laten schrijven; de inhoud leende zich er echter buitengewoon goed toe, dat men zich slechts één of meer hoofdstukken verschafte, dan wel hieruit alleen de anecdoten (*hikajat*). Zo hebben we veel handschriften onder de naam *Boenga Rampai* (Bloemlezing), waarin stukken en hoofdstukken van deze werken vervat zijn, maar een volledig handschrift van de *Boestān* — laat staan een gedrukte uitgave — ontbreekt in de openbare verzamelingen, waardoor ook het hier opgemerkte summier is gehouden [10]).

---

1) Ook een oud Javaans prozageschrift handelt over deze verhalen.

2) Van der Tuuk, Maleisch leesboek, verhaaltjes 10, 8, 11, 12, 14, 13 op pag. 41—49 over Ibrahīm ibn Adham; Winstedt & Blagden 105 en Niemann I⁴ 230—232 over Alexander; verder Niemann I⁴ 232—233.

3) Niemann I⁴ 225—228. 4) ib. 229—30.

5) De Hollander-Spat 152—160; 116—117.

6) ib. 161—168. 7) ib. 82—84. 8) ib. 107—115.

9) Een omwerking naar dit zevende boek handelende over de verschillende wetenschapen, haar aanwending en voortreffelijkheid, is de *Bostān al ᶜArifīna* (tuin der wetenden).

Aan een redactie van de *Boestān* of een nauw verwant werk ontleend zijn verscheidene anecdoten, zoals we die vinden bij van Ophuysen, Nr. 8, 20, 34—36, 38—41, 43, 45.

10) De inhoudsopgave van de Boestān hierboven dank ik aan Dr. P. Voorhoeve.

TWINTIGSTE HOOFDSTUK

DRIE GROTE WIJZEN VAN DE ISLAM

Ook de niet overtuigd Christen zal zich moeten verdiepen in *Bijbel* en Christendom, wil hem niet het begrip ontzegd blijven van een aanzienlijk deel der Westerse cultuur op menig gebied en door alle tijden. In de landen van de Islam — ontstaan in aansluiting bij het Christendom en zijn geestelijke vader het Jodendom — is het al niet anders met *Qoer'ān* en Moslimse cultuur. Dit is echter een zeer omvangrijk onderwerp op zichzelf, waarvan het derde deel der *Indische Cultuurgeschiedenis* door Dr. W. F. STUTTERHEIM, geheten *De Islam en zijn komst in den Archipel*, vooral de theologische en ethische, historische en artistieke zijden behandelt. Het is onmogelijk in kort bestek recht te doen wedervaren aan de ontelbare letterkundige voortbrengselen van de wereld van de Islam in de loop der eeuwen, of ook maar aan die van de Maleise hoek van die wereld in de laatste eeuwen. Ter oriëntatie in deze denksfeer moge volstaan worden met de schets van drie wijzen, die door de eeuwen heen levend bleven voor deze geesteswereld; de echo van wier gezegden doorklinkt tot in de schoolboeken toe: *Soelaiman* die de taal der dieren verstond, *Loeqman Hakim* de Arabische Æsopus en *Ibrahim ibn Adham* die zich bekeerde.

SOELAIMAN DIE DE TAAL DER DIEREN VERSTOND

Soelaiman bin Da'oed, de Bijbelse Salomo, speelt een belangrijke rol in de Moslimse legenden. Volgens de Arabische geschiedschrijvers zijn er vier grote wereldheersers geweest, van wie er twee ongelovig waren, Nimrod en Nebukadnezar, terwijl de beide andere rechtgelovig waren, nl. Alexander de Grote en Salomo. Van hen was de laatstgenoemde de meest schitterende gestalte, waarbij de nadruk gelegd wordt op zijn bovenmenselijke magische krachten en profetische helderziendheid. De meest raadselachtige vragen en wonderbaarlijke gebeurtenissen waren hem bekend en konden door hém opgelost worden. Uit zijn ogen sprak helderheid van geest; wijsheid en gerechtigheid stonden in zijn voorhoofd gegrift. Zijn kennis was dieper dan het dal van de Jordaan. In de *Qoer'ān* wordt

hij onderscheiden door als ware Godsgezant te gelden, als goddelijke bode en voorbeeld van Moeḥammad. De *Qoer'ān*-plaatsen verhalen, hoe hij reeds in zijn jeugd zijn vader David overtrof in rechtskundig inzicht. Toen David stierf, werd van zijn zonen Salomo tot opvolger uitverkoren. Hij was uitzonderlijk begaafd, God had hem geheime kennis verleend, en hij kende de taal der dieren en der vogels. Hieruit ontstond het volksgeloof, dat de dieren ten tijde van Salomo met spraak en rede begiftigd waren. Niet overal komt dit zo duidelijk aan de dag als in het begin van het verhaal van het dwerghertje en de jongen van de otter (zeer kort in H 5): Waarlijk ten tijde van Gods Profeet Salomo — hem zij heil — toen konden door Allah's beschikking alle dieren spreken, evengoed als de mensen [1]).

Een sterke wind was onderworpen aan zijn wil; hij heerste over legioenen van demonen, om al zijn wensen te volvoeren, bv. duiken naar parelen. De *djinn's* waren gedwongen, zijn wil ten uitvoer te brengen; zeiden ze de gehoorzaamheid op, dan werden hun helse straffen in het vooruitzicht gesteld. Te zijnen behoeve vervaardigden ze zalen, beelden en kostbaar vaatwerk. Zijn legerscharen bestonden uit mensen, *djinn's* en vogels. De hop (*hoed-hoed*) als eerste bracht hem op de hoogte van het rijk Saba en zijn doorluchtige koningin Bilqis. Als profeet stond Salomo met haar in briefwisseling en wekte haar op, zich tot de Islam te bekeren. En nadat hij haar had laten zien, hoe krachtig en wijs hij was, gaf zij zich aan hem. Eens verzuimde hij zijn godsdienstplichten, doordat hij in bewondering voor zijn stoeterij zijn gebed vergat te doen; als boetedoening offerde hij de paarden op door ze de poten en de hals te laten afsnijden. Een tijd lang schijnt hij afvallig geweest te zijn; tot straf verloor hij zijn koninkrijk, waarvan de troon door een *djinnī* in zijn gestalte werd ingenomen. Pas nadat hij om vergiffenis gesmeekt had, werd hij hersteld in zijn oude waardigheid. De dood verraste hem, terwijl hij stond te leunen op zijn staf, en niemand besefte dat hij gestorven was, totdat een worm zich een weg geboord had door die stok, zodat het lijk neerviel. Toen pas werden de *djinn's* weer van hun arbeid bevrijd.

Later heeft de legende dit alles nog overdreven. Salomo's beroemde wijsheid omvatte ook die wijsheid, waarvoor Egypte zo beroemd was, d.w.z. de geheime wetenschappen. Pythagoras zou

1) Als de wijze rechter tussen dieren en zelfs tussen planten komen we Salomo telkens tegen in de volksverhalen en in de literatuur; vergelijk pag. 27 en 34 van dit boek, ook 170 met noot 2, 171 noot 3, 172 met noot 7.

zijn kennis in Egypte van Salomo ontvangen hebben, deze zelf de leerling geweest zijn van een Egyptisch wonderdoener. Vandaar zijn roem als tovenaar in alle verhalen. Hij oefende deze toverkracht uit door middel van een ring met amulet, waarin „Gods verhevenste naam" gegraveerd was. Ook zijn vizier mocht deze ring dragen; hij bracht hiermee in een oogwenk de troon van koningin Bilqis uit Sheba mee naar Jeruzalem. Salomo placht gedurende zijn wassingen de ring af te doen en aan een zijner vrouwen toe te vertrouwen. Een satanische geest nam de gestalte Salomo's aan, stal de toverring en regeerde daarmee veertig dagen lang, terwijl Salomo als een uitgestotene moest ronddwalen. De demon verloor de ring echter in zee en Salomo kreeg hem terug toen hij een vis opensneed, die de ring had ingeslikt (oud verhaalmotief; Polykrates); zoo kwam hij weer terug op zijn troon. Men zegt, dat hij op deze wijze gestraft werd voor de afgodendienst van een zijner gemalinnen uit Sidon. Verscheidenen beweren, dat de menselijke gestalte, die intussen zijn troon bezet hield, zijn eigen zoon was, die vervolgens stierf. De dertiende van de maand wordt beschouwd als ongeluksdag, daar God hem hierop in ballingschap zond. Daar hij had gepocht, dat duizend vrouwen hem duizend krijgshaftige zonen zouden schenken, kreeg hij slechts één mismaakte zoon. Pas toen Salomo zich deemoedig tot God richtte in gebed, werd die zoon welgeschapen.

Kort na zijn troonsbestijging bevond Salomo zich in het dal tussen Hebron en Jeruzalem, toen vier engelen hem begiftigden met de heerschappij over winden, wateren, demonen en dieren, welke zij tot dusverre uitgeoefend hadden. Ieder van hen gaf hem een edelsteen, die hij in een ring liet zetten, welke deels uit geelkoper, deels uit ijzer bestond. Met het geelkoper zegelde hij zijn orders aan de goede *djinn's*, met het ijzer die aan de slechte. Salomo's zegel heeft de vorm van een ster met zes punten, en wordt vaak in drinkbekers gegrift.

Bij de befaamde tempelbouw beschutte Salomo zich tegen de zonnehitte onder een baldakijn, dat gevormd werd door alle vogelen ter wereld. Op een groen-zijden tapijt kon hij 's morgens met zijn hele bagage Syrië verlaten en Afghanistān in de avond bereiken. Ontelbare schatten aan edelstenen, goud en zilver verzamelden de goedwillende *djinn's* voor hem; deze hielpen hem ook bij de bouw van zijn talrijke paleizen, versterkingen, baden en stuwdammen in Palestina, Arabië en elders. Een deel van zijn vrije tijd bracht hij door met te leren manden maken, ten einde in geval van nood de kost te kunnen verdienen. Hij zou het Arabische schrift uitgevonden

hebben, zo ook het Syrische, en in het Arabisch verscheidene boeken over magie geschreven hebben. Bij zijn dood op 58-jarige leeftijd zou hij 40 jaar geregeerd hebben. Zijn graf is niet bekend; sommigen zeggen dat het op de Andamanen ligt.

In de Indonesische overlevering vindt men verscheidene trekjes van het bovenstaande terug, terwijl ook bijzonderheden wel toegeschreven worden aan andere persoonlijkheden. Blijkbaar bijzonder fascinerend was de geschiedenis van de koningin van Sheba, van wie het boek *Koningen* in het *Oude Testament* weet te verhalen, hoe zij naar Salomo toe komt om hem met raadsels op de proef te stellen. Al zeer vroeg knoopten zich hieraan vele legenden vast. In de *Qoer'ān* staat, hoe deze zonne-aanbidster door bemiddeling van de hop een brief van Salomo krijgt met de uitnodiging zich te bekeren tot het ware geloof. Bevreesd zendt zij geschenken aan Salomo, die hem echter niet behagen. Wanneer zij zelf bij Salomo komt, laat deze door een geest haar troon halen om na te gaan, of ze die herkent. Dan laat hij haar een zaal met glazen bodem betreden. Naar de verwachting van Salomo, die zou hebben willen zien, of ze werkelijk bokspoten (in de Maleise literatuur: haar op de kuiten) had, houdt ze de spiegelende grond voor water en trekt haar gewaad omhoog. Ten slotte bekeert ze zich. Perzische en Indische elementen knopen zich hieraan vast; tot de algemeen bekende voortbrengselen der Měnangkabause letteren behoort een hele roman, naar haar geheten.

LOEQMAN HAKIM, DE ARABISCHE ÆSOPUS

Van Loeqman de Wijze worden in de Maleise letteren, bv. in de *Ht. Sjah-i Měrdan,* niet alleen losse spreuken aangehaald, maar er wordt ook een geestelijk testament aan hem toegeschreven, de *Waṣījat Loeqmān al Ḥakīm.* Uit de *kitāb ḥikmat al ḥoekamā,* (het boek van de wijsheid der wijzen) wordt bewezen, dat hij alles wist, alle wijsheid bezat en het hoofd was van alle wijzen. Hij onderwees zijn zoons in geloof (*kalām*), mystiek (*taṣawwoef, tawḥīd*) en levenswijsheid (*adab*).

Zelf was hij oorspronkelijk geiten- en koeienhoeder geweest en had zijn wijsheid verkregen uit drie zaken: ten eerste waarachtigheid in woord en daad; ten tweede zwijgen gepaard gaand met nadenken, ten derde verwijdering van slechte lieden. Daarna worden allerlei viertallen opgenoemd, zoo bv. Vier soorten mensen vertonen de kenmerken van hen, die in de hel belanden zullen: 1. vorsten, die zich op onrechtvaardige wijze de bezittingen hunner onder-

danen toeëigenen en hen op brute wijze berechten; 2. vorsten, die hun land en volk verwaarlozen en niet beschermen; 3. lasteraars links en rechts van hun medemensen; 4. lieden, die niet meer weten wie ze zijn, en aan geen dood of bekering denken. — In het 7de boek van de *Boestān oes-Salāṭīn* wordt hij als autoriteit aangehaald tezamen met Aᶜisja en Sjāfiᶜī. — Aan het begin van zijn testament wordt betoogd, dat hij én profeet én *wali* én *kĕramat* is geweest. Nog heden ten dage kunnen we mannen tegenkomen, Loekman Hakim geheten, een teken dat hij nog niet geheel dood en vergeten is. Wie is nu deze figuur?

Een sagengestalte daterend uit het oud-Arabisch heidendom, de djāhilīja, die van alle mensen op één na het langste leefde, een held was en een wijze. Als het laatste noemt hem de *Qoer'ān*, en hij heet voortaan verkondiger van vrome leren. De verklaarders van het geopenbaarde boek vonden allerwegen spreuken van Loeqmān en meenden hemzelf terug te vinden in de Bijbelsche Bileᶜam. Nog later schreef men hem niet alleen spreuken maar ook fabels toe en maakte hem tot de Aesopus der Arabieren.

In de oud-Arabische overlevering werd hem een lang leven aangeboden; hij kiest de som der leeftijden van 7 gieren, die hij grootbrengt, de een na de ander, totdat hij tegelijk met de laatste zelf ook sterft. Bij de Arabieren was nl. de gier het meest geliefde beeld voor hoge ouderdom, en zo zou onze Loeqmān 7 × 80 = 560 jaar oud geworden zijn. Hij zou het eerst de echtbreekster gestenigd hebben en de dief de hand afgekapt. Zijn wijsheid wordt bezongen door vóór-Islamische dichters.

In de 31ste soera van de *Qoer'ān* worden vrome spreuken van de wijze Loeqmān genoemd, bv. „Ook al werden alle bomen ter wereld tot schrijfstiften en breidde God de oceaan uit tot zeven zeeën van inkt, dan nog zouden Gods woorden niet allemaal opgeschreven kunnen worden." Honderden varianten van deze spreuk komen in de Oud-Oosterse letteren voor; blijkbaar werden deze woorden zeer wijs en vroom geacht. En toen hij eenmaal dé wijze spreukendichter heette, kon men hem alles toedichten, wat men voor wijs hield en verstandig, zodat hem zeer veel in de mond gelegd is. Zo zou kastijding voor de zoon zo goed zijn als bemesting voor de tuin. „Ziet ge mensen die Gode indachtig zijn, sluit u dan bij hen aan, want als ge kennis bezit, dan komt het u bij hen te pas, en zij voegen er aan toe; en zijt ge onwetend, dan kunt ge van hen leren. Maar ziet ge mensen, die Gode niet indachtig zijn, sluit u dan niet bij hen aan, want als ge kennis bezit, dan komt het u bij hen toch niet te pas, en zijt ge onwetend, dan voegen zij

slechts toe aan uw onwetendheid." — „Mijn zoon, raadpleeg de dokter vóórdat ge ziek wordt." — God zou Loeqman de keus gelaten hebben, profeet of wijze te worden, en hij het laatste gekozen hebben, zodat hij vizier werd van koning David. Hij leefde ten tijde van Joenoes (Jona), wordt ook tot de richteren gerekend. Een enkel keer noemt de Moslimse legende hem toch profeet en dicht hem zelfs een geschrift toe.

Fabeldichter werd Loeqman enige eeuwen later, wellicht omdat *amṯāl* (meervoud van *mitl*, Mal. *misal*) zowel spreuk als fabel betekende. Zo werd hij tot de Arabische Aesopus: veel van wat in Europa op naam stond van Aesopus schreef men nu aan Loeqman toe. Hij zou timmerman geweest zijn, herder, mismaakte slaaf, Egyptische-, Nubische- of Ethiopische slaaf — duidelijk in navolging van Aesopus. Drie anecdoten omtrent de laatstgenoemde worden ook van hem verteld. Wanneer Loeqman's meester hem opdraagt, aan zijn gasten het beste voor te zetten, dist hij hun tong en hart van een schaap op. Gebiedt zijn heer hem, nu het andere uiterste te bereiden, dan komt hij andermaal met hetzelfde aan — immers er zou niets beters zijn dan een goede tong en een goed hart, maar anderzijds niets afschuwelijkers dan een slechte tong en een slecht hart. — Eens eten Loeqman's medeslaven de vijgen van hun meester op en geven hem de schuld ervan. Op Loeqman's raad laat de meester alle slaven warm water drinken. Terwijl de andere slaven water én vijgen uitbraken, geeft Loeqman slechts water op. — Loeqman's meester had in dronkenschap beloofd, de zee uit te drinken, en toen hij weer bij zijn positieven was gekomen, vroeg hij aan Loeqman, wat hij doen moest. Deze eist van de tegenpartij, dat ze eerst alle stromen moeten afdammen, die in de zee uitmonden, daar zijn meester slechts beloofd had, het water van de zee op te drinken, en niet alles wat erin stroomt. — Ook dit laatste is een algemeen-verbreide anecdote.

Pas op het eind van de Middeleeuwen geldt Loeqman als de schrijver van een bepaald stel fabels, doch al wat hem in de mond gelegd wordt is van elders bekend. Merkwaardigerwijze wordt hier nooit gewag gemaakt van de typisch-Arabische dieren: hyena, struisvogel, jakhals en kameel; dit en de omstandigheid, dat bijna alle fabels reeds veel eerder bij Aesopus bekend zijn, wijst op ontlening. — In de Perzische letteren en dan ook in de Maleise staat hij bekend als de wijze moralist [1]).

1) Het meeste van het medegedeelde is ontleend aan de *Encyclopaedie van de Islam*, evenals voor de andere figuren hier behandeld; hier zijn dus de meest verschillende aspecten van deze figuren genoemd, waarnaast men bij Maleise lectuur de meer specifiek Maleise onder ogen krijgt.

IBRAHIM IBN ADHAM DIE ZICH BEKEERDE

In de Maleise letteren komen we deze beroemde askeet herhaalde malen tegen. Hij was een vorstenzoon uit Balch en is gestorven op het eind van de tweede Moslimse eeuw. In enige verzen roemt zijn zusters zoon zijn asketisch leven, zijn edel karakter en persoonlijke moed. Al vroeg verluidde, dat hij na zijn bekering tot het soefisme naar Syrië trok, waar hij tot zijn dood werkzaam was en van zijn arbeid leefde. Op de vraag, waarom hij Chorasān verlaten had, zou hij geantwoord hebben: „Ik schep geen vreugd in het leven behalve in Syrië, waar ik met mijn godsdienst van berg tot berg en van heuvel tot heuvel trek, terwijl de mensen die mij zien, mij voor een gek of kameeldrijver houden."

De soefische legende over Ibrahim is kennelijk een navolging van de Boeddha-legende, immers op de jacht wordt hij door een onzichtbare stem aangespoord, dat hij geschapen noch geroepen is om op de jacht dieren te doden, waarop hij van zijn paard stijgt en zich kleedt in het wollen gewaad van een schaapherder zijns vaders, die hij zijn paard, kleding en al het verdere ten geschenke geeft. Hij „verlaat het pad der wereldse ijdelheid om dat der afsterving en vroomheid te bewandelen", luidt het.

Uit de oudste verhalen omtrent Ibrahim blijkt, dat hij inderdaad een askeet was. Hij vastte de gehele maand Ramaḍān, maar was de ganse dag mee aan de oogst, gaf zijn loon aan de bedelmonniken en bracht de nacht met gebed door; bij nauwgezette waarneming bleek, dat hij at noch sliep. Evenals vele andere *soefī*'s uit de oude tijd lette hij er precies op, dat zijn voeding beantwoordde aan de godsdienstige voorschriften. In de verklaring van de *tawakkal*-leer (leer van het Godsvertrouwen) ging hij niet zo ver, dat hij het versmaadde om in zijn levensonderhoud te voorzien. — Toen hij eens bij de hoogeerwaarde Imām Aboe Hanīfa kwam, keken diens leerlingen met verachting neer op de in-wol-geklede, totdat de *Imām* sprak: „Onze Heer Ibrahīm bin Adham is gekomen". Toen de leerlingen opmerkten: „U maakt toch geen grapjes; hoe komt hij aan die heer-lijkheid?" gaf Aboe Hanīfa ten antwoord: „Door voortdurende vroomheid. Hij heeft God gediend, terwijl wij slechts bezorgd waren om het eigen lijf; daardoor is hij onze heer geworden".

Minder Moslims dan wel Indisch doen de volgende staaltjes aan, die hoogtepunten van vreugde waren in Ibrahīm's asketenbestaan. Eens had hij een mantel aan die zó vol ongedierte zat, dat hij de

draden van de mantel niet meer kon onderscheiden van de luizen! — Een ander maal, aan boord, was hij zó gekleed, dat niemand hem herkende en ieder hem bespotte. In het bijzonder een nar trok hem telkens aan zijn haren, sjorde aan zijn kleren en behandelde hem met de meeste minachting. Hier schepte Ibrahim behagen in, maar zijn vreugde bereikte pas haar top, toen de nar een keer op hem urineerde! — Een derde keer was hij kletsnat geregend; de kou ging hem door merg en been. Van elke moskee werd hij verjaagd. totdat hij in wanhoop en door kou bevangen in een badhuis ging. Terwijl hij bij het vuur stond, schroeiden kleren en gezicht zwart van de hitte — dit gaf hem een uiterste vreugde!

Aantrekkelijker is zijn figuur, waar hij getuigt van zijn geloof in God. Zijn opzienbare bekering motiveert hij door dit verhaal: „Eens was ik op de troon gezeten, toen mij een spiegel voorgehouden werd. Ik keek daarin, en zag dat 't graf mijn voorland was, waarin geen vriend mij meer verblijden zou, terwijl ik nog een lange reis in 't uitzicht had, waarvoor ik geen provisie had verzameld. Ik schouwde een Rechtvaardig Rechter, mijzelf ontbloot van goede stukken — en 't koningschap verloor voor mij alle aantrekkelijkheid." — Als askeet sprak hij: „Armoe is een schat, die God in de hemel bewaart en slechts uitdeelt aan hen die Hij liefheeft." (Gedachte verwant aan die van FRANCISCUS van Assisi) — „Wie God schouwt, kenmerkt zich hierdoor, dat hij in hoofdzaak streeft naar het beoefenen van vroomheid en goedheid, terwijl zijn woorden meestal lof en verheerlijking van God bevatten." — In tegenstelling tot de bewering van Aboe Jazīd, dat het paradijs het hoogste zou zijn, wat de vromen na dit leven van God te wachten hebben, sprak Ibrahīm de zeer schone woorden: „Bij God! mijns inziens hechten zij de meeste waarde hieraan, dat God Zijn goedertieren aangezicht niet van hen moge afwenden." — Ook hij bezigde het beeld der sluiers: „Drie sluiers moeten verwijderd worden van eens pelgrims hart eer de Poort van het geluk voor hem geopend wordt. In de eerste plaats mag hij zich niet verheugen, al werd de heerschappij in deze wereld en in het hiernamaals hem verleend als eeuwige gave, immers wie zich verheugt in wat geschapen is, is nog begerig, en „wie begerig is, wordt uitgesloten (van de kennisse Gods)". Als hij ten tweede in het bezit mocht zijn der heerschappij over de beide werelden, en deze wordt hem afgenomen, dan mag hij geen verdriet gevoelen over die verarming, daar dit het teken is van gramschap, en „wie in gramschap is, die wordt gemarteld." Ten derde mag hij door geen gunst of lof verschalkt worden, want dát wijst op een lage geest, voor wie (de Waarheid) nog ver-

sluierd is: de pelgrim moet verheven zijn van geest." — Toen eens een man de wens te kennen gaf, een van God's heiligen te mogen worden, sprak Ibrahim: „Koester geen begeerte in deze wereld of de komende, en wijd uzelf geheel aan God, en wend U met geheel uw hart tot Hem." — Geheel in overeenstemming hiermee is zijn uitlating: „O God, Gij weet dat in mijn ogen de acht paradijzen niet meer wegen dan de vleugel van een mug, vergeleken met de eer die Gij mij hebt aangedaan, door mij Uw liefde te schenken, of de intimiteit die Gij mij hebt bewezen, door mij Uw naam te noemen, of de ontbondenheid van al het andere, die Gij mij hebt toegestaan, wanneer ik mij bezin op Uw heerlijkheid."

Over deze Ibrahim nu, Moslims askeet en mysticus, Voor-Indisch *faqīr* en Boeddhist-naar-de-geest, is verscheidene malen geschreven in het Arabisch, Turks, Perzisch, Hindoestani, en behalve in het Maleis ook in het Boeginees, Javaans en Soendanees. Waqaddasa'llāhoe sirrahoe (God heilige zijn geheimenis; eulogie na het noemen van een mysticus) [1]).

---

1) Voor de plaats die hij in de Maleise literatuur inneemt vergelijke men de Boestān, hoofdstuk IV, hierboven pag. 175 en de daar in noot 1 en 2 genoemde literatuur.

EEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK

DRIE MYTHISCHE FIGUREN UIT HET OUDE OOSTEN

De niet Westers-ontwikkelde lezer van Maleise lectuur zal hoogstens een onderscheid maken tussen Moslimse en niet-Moslimse helden van zijn romantische verhalen, maar hen zeker niet verdelen in historische figuren en sagengestalten. Hij zal niet onderscheiden tussen wat gebeurd is, gebeuren kan en onbestaanbaar is; hiervoor koestert hij geen belangstelling. De gezichtspunten ter ordening in deze hoofdstukken zijn hem dan ook vreemd; hier zijn maatstaven aangelegd van buitenaf. Ook practische redenen droegen bij tot de verdeling, zoals die nu geworden is.

Om de figuur van de historische Alexander de Grote hebben zich vele legenden geweven, zonder dat nochtans zijn karakter van wereldveroveraar daarbij verloren is gegaan. Amir Hamza was een vechtersbaas uit overoude tijd en heeft zich als zodanig gehandhaafd; wel is het relaas zijner daden mateloos uitgebreid, maar er is toch lijn gebleven in zijn figuur. Salomo's gestalte moge in de overlevering nog zo veel sagen aan zich getrokken hebben — evenals de twee zo juist genoemden is hij toch oorspronkelijk een historische figuur geweest; zo ook Ibrahim ibn Adham. Bij de drie gestalten die hier in één hoofdstuk samengenomen zijn is dat anders. Van een historische kern kan geen sprake zijn; ook is het nauwelijks of niet na te gaan, welke gedaante hun figuur aanvankelijk gehad heeft, zóveel trekjes zijn eraan toegevoegd, terwijl ook wel meer dan één persoon samengesmolten zijn, hetgeen de gestalte niet duidelijker maakt. Verscheidene malen en op allerlei plaatsen verspreid in de Maleise lectuur komen deze drie figuren voor en vragen om toelichting.

Chaḍir de eeuwig jonge. Wanneer Ibrahim ibn Adham, vorst van Balch (vorige H.), tot het ware inzicht is gekomen, ontmoet hij een jonge man van innemend voorkomen, welriekend en goedgekleed, die hem „God's meest verheven naam" leert, dan plotseling weer verdwenen is en blijkt Nabi Chiḍir geweest te zijn. Hang Toeah in zijn avontuurlijk leven komt meermalen met hem

in aanraking. Op zijn expeditie naar het Klingenrijk [1]) gaat hij de hoogeerwaarde profeet op zijn eiland bezoeken en ontvangt van hem een gave; op zijn tocht naar het Heilige Land ontmoet hij hem als derwisch gekleed [2]) na zijn bezoek aan het graf van ons aller moeder Eva. En zijn Maleise vorst, die zich in eenzaamheid terugtrekt, moet zich door Nabi Chiḍir omtrent de plichten van een derwisch op de hoogte laten brengen [3]). Ook die vorst uit veel oudere tijd, Iskandar doe'l-Qarnain, heeft Nabi Chiḍir als geestelijk raadsman en *patih* [4]). Hierbij willen we aanknopen bij het nagaan van de gedaanten, die deze figuur zo al blijkt aangenomen te hebben.

Chaḍir, „de Groene", heette hij, wat in het Arabisch schrift ook gelezen kan worden als chiḍr, ongeveer „het groene"; deze laatste naam heeft de eerste verdrongen. Sagen en legenden van Chaḍir knopen in de eerste plaats aan bij het verhaal in de *Qoer'ān*, dat in samenvatting aldus luidt: Moesa (Mozes) gaat met zijn dienaar op reis naar de samenstroming der twee grote wateren. Zijn ze daar aangekomen, dan blijkt de meegenomen vis door satanische invloed vergeten te zijn; hij heeft zijn weg het water in gevonden en is weggezwommen. Op zoek naar de vis treffen de twee reizigers een „dienaar Gods" aan. Moesa deelt hem mede, dat hij hem volgen wil, onder beding dat hij hem de rechte weg zal leren. Zo spreekt men af; maar de dienaar Gods zegt vooruit, dat Moesa zijn daden niet begrijpen zal, dat hij hem niet om opheldering mag vragen, en het dientengevolge niet zal uithouden bij hem. Toch gaan ze op reis, waarna de dienaar Gods een aantal ogenschijnlijk snode daden bedrijft, die Moesa het geduld doen verliezen, zodat hij niet kan laten om opheldering te vragen. De dienaar Gods antwoordt: „Heb ik niet gezegd, dat ge onvoldoende geduld zoudt hebben?" Tenslotte gaan ze van elkaar en verklaart hij hem zijn daden, die hun goede grond hadden.

Wie was deze ongenoemde dienaar Gods? De commentatoren zeggen: Al-Chaḍir. Het verhaal in de *Qoer'ān* maakt de indruk uit drie bronnen samengevloeid te zijn: het oude Gilgamesj-epos, de Alexander-roman en de Joodse legende van Elias. Laten we hier het Gilgamesj-epos buiten beschouwing, en releveren we de vis-episode uit het Syrische Alexanderlied, dan blijkt Alexander op zijn tocht naar de bron van het levenswater begeleid te worden

1) BP III 354; MLS III 39; O II 113.
2) BP III 458; MLS IV 5; O XXVII = II 249.
3) BP III 497; MLS IV 55; O XXVIII = II 301.
4) SM 1; H 18.

door zijn kok Idrīs. Gedurende de moeizame tocht door het land der duisternis wast Idrīs eens een zoutevis in een bron; door de aanraking met het water wordt de vis weer levend en zwemt weg. Idrīs springt hem na en wordt op deze wijze onsterfelijk. Wanneer hij Alexander zijn avontuur vertelt, begrijpt deze terstond, dat de bron die van het levenswater was. Alle pogingen deze terug te vinden mislukken. Aan Alexander is de onsterfelijkheid ontzegd, die aan de rampzalige kok ten deel valt, welke er niets mee weet aan te vangen.

In de Joodse legende wordt verhaald hoe Rabbi Jozua zich met Elias op reis begeeft, waarbij de laatste soortgelijke voorwaarden stelt als de dienaar Gods in de *Qoer'ān*. Ook hij bedrijft dan een aantal schijnbare euveldaden, waarop Rabbi Jozua juist zo reageert als Moesa.

Arabische Alexander-sagen, die onafhankelijk zijn van de *Qoer'ān*, noemen Al-Chaḍir wel de bevelhebber van Alexander's voorhoede op weg naar de bron van het levenswater; daar ze elk huns weegs gaan op zoek naar de bron, vindt alleen Al-Chaḍir hem door het wonder met de vis. Ook wordt wel verteld, dat hij er in onder dompelt, zonder de betekenis ervan te beseffen. Weer een ander verhaal stelt het zó voor, dat niet Alexander, maar Elias met Al-Chaḍir naar die bron gaat, waaruit dan beiden drinken, zodat ze allebei onsterfelijk worden. Ook identificeert de legende deze laatste twee wel.

Al-Chaḍir is de langst-levende aller mensen, en wordt daardoor wel zoon van Adam genoemd, ook van anderen. Door de onderdompeling in de bron van het levenswater zou hij zijn groene kleur en zijn naam verworven hebben. Hij woont op een eiland, is wellicht oorspronkelijk een zeedemon. Menigmaal wordt hij patroon der zeevaarders genoemd; aan de Syrische kust roepen de schippers hem aan bij stormachtig weer. In Indië is Chwadja Chaḍir een riviergod geworden, die voorgesteld wordt als zittend op een vis, gelijkelijk vereerd door Hindoes en Moslims; hij is dan in het groen gekleed, een oud man; zijn hoofdheiligdom bevindt zich op een eiland in de Indus. Reeds de oude Arabische reiziger Ibn Baṭōeṭa weet te vertellen dat op Ceylon een Iskandar-heuvel bestaat en een Chaḍir-grot.

Ook wordt hij opgevat als vegetatie-geest. „Hij zat op een witte vacht, en deze werd groen — die pels is de aarde", voegt de schrijver er aan toe. Of aan de bron van het levenswater, waar hij zich ophoudt, wordt tegen hem gezegd: „Gij zijt Chaḍir, en waar gij de aarde betreedt, wordt ze groen." Vrijwel hetzelfde voorspelt Jeremia

van de komende Messias; inderdaad is Al-Chaḍir verwant met twee messiaanse figuren: Elias en Jezus; deze drie met Idrīs vormen het viertal dergenen die de dood niet meer gesmaakt hebben.

Al-Chaḍir is een profeet; twijfelachtig blijft, of hij ook tot de apostelen mag gerekend worden, wat bij de Moslims als hogere rang geldt. Inmiddels geldt hij ook als menselijk, engelachtig, aards en hemels. Zowel het vrome volk als de kringen der *soefi's* beschouwen hem gaarne als *wali* (heilige). Als zodanig behoedt hij de mensen voor diefstal, verdrinken, verbranden, koningen en duivelen, slangen en schorpioenen, wanneer hij driemaal aangeroepen wordt. Lucht, zeeën en landen zijn hem onderworpen; hij is God's *chalīfa* (plaatsvervanger) op zee en Zijn *wakīl* (waarnemer) op het droge, en kan zich naar willekeur onzichtbaar maken. Hij vliegt door de lucht, ontmoet Elias op de dam van Alexander en doet jaarlijks de bedevaart met hem naar Mekka. Iedere Vrijdag drinkt hij uit de Zemzem-bron te Mekka en Salomo's vijver; hij weet het water onder de aarde te vinden en spreekt de talen van alle volken. In het bijzonder op zijn onsterfelijkheid wordt de nadruk gelegd.

Ter samenvatting zou dit gezegd kunnen worden: toen de *Qoer'ān* tot stand kwam was Al-Chaḍir al een oude figuur, die daarna is blijven voortleven: al fotografeert men een stroom, deze blijft voortstromen. Maar toen een aanduiding van deze figuur in de *Qoer'ān* was terechtgekomen, zochten de commentatoren allerwege naar verklaringen, die zij dan ook gevonden hebben. Al-Chaḍir, de volksheilige, bekend vanaf de Middellandse zee tot in de Indische Archipel, leefde voortaan ook in de godgeleerde boeken. Dit zal zijn geliefdheid ten goede gekomen zijn.

Iljās die ten Hemel voer en Idrīs de Zonneheros.

Nadat Ibrahim ibn Adham zich had bekeerd, en die aangename jonge man had ontmoet, ontmoette hij er nog een dergelijke. Dit bleek Iljās te zijn, de oud-testamentische Elias of Elia, die de *Qoer'ān* tweemaal noemt. In de *Ht. Tamīm ad-dari,* handelend over een tijdgenoot van de Profeet, komen Ilyās, Idrīs en Nabi Chaḍir alle drie voor. De commentatoren, geschiedschrijvers en verzamelaars van profetenlegenden weten om te beginnen over hem mede te delen, hetgeen we in het *Oude Testament* vinden. Hij wordt een half menselijk, half hemels wezen, dat soms aan mensen op aarde verschijnt. Toen Iljās en Al-Chaḍir de eerste openbaring aan Moehammad beleefd hadden wensten ze te sterven, maar de Gezant Gods zou hen er op gewezen hebben, dat Al-Chaḍir de gelovigen

te lande moest bijstaan, en Iljās ter zee — gewoonlijk echter wordt het omgekeerd voorgesteld. Beiden brengen de Maand Ramaḍān streng vastend door in Jeruzalem en gaan daarna op bedevaart naar Mekka, zonder dat iemand hen herkent, tenzij God aan een mens deze bijzondere genade schenkt. Na de bedevaart scheren ze elkaar het haar en nemen afscheid onder eulogieën — wie deze formules 's morgens en 's avonds drie maal opzegt, is gevrijwaard tegen diefstal, enz. (zie boven). Hoe hij leeft in de volksoverlevering bleek in H. 4 p. 27/8.

Idrīs wordt eveneens tweemaal genoemd in de *Qoer'ān,* en met hem is bedoeld Andreas, de kok van Alexander de Grote, die het eeuwige leven verwierf. De Moslimse geleerden verklaren hem voor dezelfde als Henoch, aan wie de onsterfelijkheid ten deel viel, of die levend het paradijs inging, zoals het in de Joodse letterkunde heet. De Bijbelse Henoch heeft drie opvallende eigenaardigheden, die ook in de Moslimse voorstelling voortleven: 1°. hij is een vrome; 2°. God neemt hem tot zich, en 3°. hij leeft 365 jaar op aarde, wat op een zonneheros wijst, hetgeen ook door verscheidene andere gegevens aannemelijk gemaakt wordt.

In de Moslimse letteren wordt hij voorgesteld als ingewijd in wetenschappen en handwerken: hij was de eerste, die de *qalam* (schrijfstift) gebruikte en zich kleren naaide, geldt dus als schutspatroon der kleermakers, een der zeven patroons die in het gildewezen erkend worden. Ook was hij de eerste astronoom en chronoloog en verstond hij de medicijnen. Zijn asketische vroomheid wekte de bewondering der engelen op, van welke dan de engel des doods aan Allāh verzocht, Idrīs te mogen bezoeken. Deze engel laat hem dan het paradijs zien, waar Idrīs niet meer uit hoeft, en met Jezus leeft, terwijl Al-Chaḍir en Elias onsterfelijk zijn op aarde. Idrīs en Iljās worden wel gelijkgesteld.

Deze drie onscheidbare figuren zijn hier niet alleen genoemd tot beter begrip van de Maleise verhalen waarin ze voorkomen, maar ook en bovenal om een indruk te geven van Moslimse heiligen, hun geschiedenis en bekendheid. Immers dit gebied der volksoverlevering komt in de gebruikelijke Maleise lectuur te veel voor, om er aan voorbij te kunnen gaan, en doorgaans te kort om er een goede indruk van te ontvangen.

TWEE EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK

OVER DE NIEUWSTE MALEISE LETTERKUNDE

We hebben de Maleise letteren beschouwd als de uitdrukking van gevoelens en gedachten — al dan niet opgeschreven — in de taal van de mensen aan weerszijden van Straat Malakka. Reeds aanstonds bleek, dat heel wat gemeenschappelijk bezit was met de andere volken van Sumatra, zonder dat uitgemaakt werd wie hier ontleende. Maar zeker overgenomen van de Javanen is de *Pandji*-stof. En via de Javanen de *MB*-stof, afkomstig uit Voor-Indië. Ook het andere grote epos van Voor-Indië, het *Rāmāyaṇa,* werd meer dan eens in het Maleis bewerkt. Nog zeer veel andere werken van de zo letterlievende Voor-Indiërs vonden gretig aftrek. Ook allerlei volksverhalen zakten herwaarts af. Inmiddels had de Islam vaste voet gekregen in Voor-Indië en ook kort daarna in Indonesië. Weer kwam hier een grote massa lectuur, zowel godsdienstige als profane, in vertaling, bewerking en navolging. Dit proces is nog in volle gang, en dan doet zich al weer een nieuwe invloed gelden: penetratie van Europese geest, o.a. in het onderwijs. Gevolg: nieuwe gestalten en nieuwe vormen. Hieruit blijkt een groot gemak, zich vreemde en nieuwe gedachten en vormen eigen te maken.

Toch ware het een dwaling te menen, dat hier een Indonesisch volk achter elkaar drie zo verschillende culturen geabsorbeerd heeft. De Hindoese beschaving immers was niet iets vreemds en geheel anders, maar in wezen nauw verwant, alleen hoger ontwikkeld. De Islam was wel iets afwijkends en nieuws, maar heeft zijn succes in de Maleise archipel o.a. te danken aan zijn verdraagzaamheid jegens oud-inheems leven. Wie overging tot de Islam brak niet zozeer met het oude, waaraan hij deel bleef hebben, maar werd óók opgenomen in een nieuwe gemeenschap van gelijkgezinden, die geen rassen of grenzen kent. De grootse aspiraties, het weergaloze zelfvertrouwen, het onwrikbare geloof in eigen roeping van de Islam zijn van onschatbare waarde voor de Indonesiër, daarmee wereldburger geworden van een wereldgemeenschap. Deze nieuwe waarden verdrongen de oude niet zozeer, maar kwamen ernaast en erboven, en nog heden ten dage vinden bewegingen van inwendige zending als Moehammadījah hier een terrein van vruchtbaar werk.

Hindoeïsme en Islam, het eerste nauw verwant, de tweede slechts ten dele geaccepteerd, beide veelal onopzettelijk en geleidelijk aan

hier gebracht door hen die niet de rechten van de sterkste in den lande hadden — wat een verschil met het twintigste-eeuwse Europeanisme, dat ieder Westerling hier zowel onopzettelijk (door zijn hele doen en laten) als opzettelijk (door alle bestuursbemoeienis en onderwijs) brengt. Bovendien kan hij menigmaal ook na een pas korte periode van bekendheid aanpassing hieraan eisen. Welk een fundamenteel verschil tusschen Europeanisme en de hier tot dusverre heersende geestesgesteldheid! Persoonlijkheid, huwelijk, gezin, maatschappij, kunst, wetenschap, recht, zedelijkheid, godsdienst — alle praktijk en ideaal ten opzichte hiervan lijkt wel diametraal tegengesteld aan de hier tot dusverre heersende praktijk en gekoesterde idealen. Nog moet blijken hoe de reactie op den duur verloopt, welke waarden voor Indonesiërs blijvend zijn en in welke vorm die zullen gegoten worden.

Als eerste modernist in het Maleise literaire leven zou kunnen gelden ABDOELLAH de Taalleraar, deze figuur van een eeuw geleden (H 12). Hij kwam voortdurend in aanraking met Engelsen uit bestuurskringen, handel en zending, zowel te Singapore als te Malakka. Leergierig van aard, geen moeite schuwend, heeft hij van alles ondernomen en tot een goed eind gebracht. Hij was bepaald Anglophiel en kon allerlei gedachten van de Engelsen overnemen. Hij schreef *sjacir's* op de gebruikelijke manier, maar eigen proza. Zijn mémoires en reisverhalen zijn onopgesmukt van inhoud en vorm; hij gaf kennelijk de realiteit weer in Maleise zinnen die niet bezwaard waren met bállast van Arabische woorden. Maar hij schreef op aandrang van Engelse zijde, en het is het Westers onderwijs dat zijn werken drukt en herdrukt, zowel in Arabische als Latijnse letter. Aan de inheemse bevolking ging zijn arbeid vóórbij; bijgevolg kunnen wij hem nu wel een eerste Westers-moderne noemen, maar de eigen landgenoten hebben hem over het hoofd gezien: in zoverre heeft hij voor hen niet bestaan.

ABDOELLAH heeft zich veel moeite gegeven voor de drukpers; zijn *Hikajat* en de *SM* behoren tot de oudste gedrukte werken. Toch is hiervan geen grote invloed uitgegaan; de grote invloed van de pers dateert pas van deze eeuw, nu er steeds meer kranten zijn verschenen. Hier behoeft niet uiteengezet te worden, van hoe grote betekenis de drukkunst voor het mensdom in het algemeen is; voor de Maleise landen is dit histoire contemporaine. Het ware wellicht mogelijk hiervan een volledige en gedétailleerde beschrijving te geven; dit zou evenwel buiten het bestek van dit boek komen te liggen. Slechts enige algemene richtlijnen mogen getrokken worden.

In den beginne waren het nog vaak de ouderwetse literaten, die voor de krant schreven. Zij waren gewend met hun kennis van

Arabisch te schitteren voor de kleine kring van vrienden en adepten, en waren zó verrukt nu voor groot publiek te schrijven, dat zij het soms nog mooier maakten. Vroeger oogstten zij hierdoor des te groter bewondering, nu daarentegen kostte het de dagbladdirecteur verscheidene abonnementen van wie het niet meer begrijpen konden. Of de redacteuren wilden of niet, zij moesten zich beperken in het gebruik van hun Arabische tournures, hieraan althans de vertaling toevoegen. Dit laten vallen van geleerd vertoon en ballast aan vreemde woorden kwam de Maleise proza-stijl ten goede, ook buiten de journalistiek.

Er is niet alleen gezwelgd in woorden, maar ook anderszins deed zich aanvankelijk ongebondenheid voor. Het was of het gebruik van de Westerse Latijnse letter ineens alle ingetogenheid deed verdwijnen, evenals het dragen van Westerse kleding wel eens als vrijbrief gold voor Indonesiërs om zich ongedwongen en los, op het losbandige af, te gedragen. Een symptoom dus van de zo verbreide voorstelling dat alle banden afwezig zouden zijn dáár, waar ze alleen maar anders aangebracht zijn. Waar bv. vroeger de kritiek op het beleid der overheid slechts werd gemompeld, kon deze nu luid van de daken verkondigd worden door de dagbladpers. Deze kritiek zal soms juist geweest zijn, soms uit misverstand en onwetendheid ontstaan, ook wel eens aan onzuivere motieven ontsproten. Maar altijd was zij onaangenaam en vaak zeer ongewenst; geen wonder, dat de overheid gepoogd heeft er paal en perk aan te stellen. De journalisten hunnerzijds kónden zich niet geheel ervan weerhouden, en bij menige kleine krant zweefden zij *between devil* (hun directeur, aan wie gematigd schrijven kwam te staan op verlies aan toch al zo schaarse abonné's, zodat het blad met ondergang bedreigd werd) *and deepsea* (de gevangenis, waarin zij bij recidive van persdelicten konden worden gesloten). Bittere nood dwong velen ertoe zó te schrijven, dat hun lezers zich aan het hunne vergasten konden, maar de justitie geen vat op hen kreeg. Dit moge weinig verheffend zijn, maar de kritiek op het beleid en de politieke strijd in het algemeen kunnen ook op literair gebied déze winst boeken, dat de pennen gescherpt werden en de stijl meer bezieling en bezinning vertoonde dan tevoren.

Naast feuilletons van ouderwetse stof bevatte de krant ook moderne romans in afleveringen; toen deze bleken in te slaan, kwamen er meer romans van de persen. Vaak slechts plaatselijk geëxploiteerd, waren ze ook menigmaal in plaatselijk dialect geschreven, maar met het loslaten van de standaardtaal kon meteen de willekeur optreden in woordkeus en zinsbouw. Niet alleen schreef men er dikwijls maar op los in onverzorgde taal, doch ook de be-

handelde onderwerpen konden vaak niet door de beugel. Kortom, er kwam allerlei Schund op de markt, en in grote hoeveelheden.

Het Gouvernement heeft gemeend hier te moeten ingrijpen: door geschikte leesstof te geven aan de tienduizenden abiturienten van zijn scholen, wilde het verdringen wat politiek en zedelijk ongeschikt geacht werd. Als elke maatregel heeft dit zijn voor en tegen; de voordelen springen in het oog. Immers de hiermee belaste dienst kan de beste manuscripten kopen, zo nodig door volkomen deskundigen laten bijwerken, goed laten drukken en alom tegen lage prijs verkopen. Bovendien zijn er annex aan scholen een paar duizend volksbibliotheken, die overal dit geestelijk voedsel voor twee cent verschaffen, soms om niet. De nadelen mogen echter ook niet onderschat worden; ze zijn inhaerent aan het systeem. Nemen we enige grote drijfveren van het menselijk leven, dan zijn dit de liefde, de politiek, de godsdienst. Een overheidsdienst ziet zich de uiterste terughoudendheid opgelegd bij de behandeling van deze onderwerpen, hetgeen de literatuur niet ten goede komt. De exploitatie als dienst, niet als bedrijf, was niet bevorderlijk voor particulier initiatief, ook als dit honorabel was, doch moest wel monopoliserend werken.

Niettegenstaande de inhaerente beperkingen heeft Volkslectuur belangrijk werk gedaan. Voortgekomen uit een Commissie met enig schrijverspersoneel is deze Dienst uitgegroeid tot een combinatie van vertaler-schrijver-uitgever-drukker-boekhandelaar-leesbibliotheek-organisator, in een welhaast zichzelf bedruipend bedrijf, dat in het begin van de dertiger jaren een begroting had die hard naar het millioen toe liep. Nagenoeg een millioen exemplaren van goedverzorgde halfwekelijkse bladen, half tijdschrift half krant, verlaat jaarlijks de persen; meer dan tien millioen boeken zullen in de loop der jaren over Indonesië uitgestort zijn. Zeker een derde van dit alles was in het Maleis gesteld en moet zijn invloed hebben doen gelden.

Evenals de vrije kranten begon Volkslectuur met enigszins geroutineerde krachten, die vaak in gedachten en vormgeving aansloten bij het verleden. Bij het persklaarmaken van de ouderwetse *sja^cir*'s en *hikajat*'s werd naar de beste handschriften gezocht en gestreefd duidelijke taal te geven. Bij de vertaling van Europese romans werd getracht onnodige Arabische woorden te vermijden, zuivere en minder wijdlopige stijl te schrijven. Onder de Maleislezenden sloeg de Westerse roman goed aan; vooral jongere schrijvers beproefden hun talent op dit gebied. Zowel van buitenaf als van de eigen redacteuren kwamen talrijke romans binnen, die voor drukken in aanmerking kwamen. Wie het eerst van een nieuwe

geest doen blijken zijn natuurlijk de Westers-opgeleide jongeren, en zij schrijven over wat hun zelf hoog zit. Dat is het meisje, dat de liefhebbende familie al klaar had voor hun trots en oogappel, toen deze zijn studiën voltooid had en een goede betrekking bij het Gouvernement kreeg. Aan de betrokken jongelui was dit meestal geenszins welgevallig; zij waren niet zo jong meer en achtten het niet vanzelfsprekend dat het huwelijk een gemeenschapszaak was, doch beschouwden dit uitsluitend als een zaak van eigen gevoelens en voorkeur. Dit vormt dan ook een voornaam punt in de roman *Sitti Noerbaja* van 1922 destijds een baanbrekend werk, en in verscheidene variaties van talloze romans nadien.

Voor de nieuwe schrijvers was de roman de voor de hand liggende uitingsvorm, maar zij waren veelal nog niet los van ouderwetse beelden en vergelijkingen, de gelijke van alle *sjaʿir*'s en *hikajat*'s, bij persoons- en natuurbeschrijvingen. Ook waren zij vaak zelf nog te veel partij om te kunnen inzien dat hun strijd niet tegen één slechte vader of oom ging, maar tegen de gedachtengang van een samenleving. Zowel hierdoor als door de invloed van de *wajang* en oude literatuur, die slechts twee soorten personen kent: de goeden en de kwaden, verhieven zij zich aanvankelijk zelden boven deze simplistische beschouwingswijze. Dit maakt dat deze romans in opzet veel op elkaar gelijken, en alleen in afloop van elkaar verschillen, nl. of ze elkaar toch krijgen dan wel niet, en er dan één door zelfmoord of van verdriet sterft, dan wel allebei het leven laten.

Een andere strekking — want natuurlijk hebben deze romans een tendenz en zijn ze didactisch — gaat tegen kinderhuwelijk, polygamie, dobbelen en losbandigheid. Merkwaardig is de dramatische novelle *Asmaradjaja van* ADI NEGORO (schrijver ook van *Darah Moeda*), die zijn conflict niet anders weet op te lossen dan door het ten tonele laten komen van een diva ex machina, en in zijn goedwillende zwakke Roestam zo duidelijk een type uitbeeldde van een Indonesiër uit de overgangstijd, eclecticus, die van beide beschavingen graag accepteert wat hem aanstaat. Het stellen van een probleem en uitbeelden van werkelijk levende personen, met kwaliteiten en ondeugden beide, komt misschien het best tot uitdrukking in *Salah Asoehan* door ABDOEL MOEIS, gewezen Volksraadlid, schrijver ook van *Pĕrtĕmoean Djodoh*. Hij blijkt een open oog te hebben voor de gevaren van Westerse opleiding indien deze niet gepaard gaat met wijze opvoeding; ook voor de moeilijke positie der Indo-Europeanen. Verwacht mag worden, dat nog menig nieuw probleem zal aangesneden worden, taal, opzet der boeken en uitbeelding der karakters verbeteren zal. De reeds iets oudere

MOEIS en A. SALIM kunnen op stijlgebied als baanbrekers en wegwijzers gelden.

Het zou te ver voeren, hierop nader in te gaan 1). *Moderne Maleische Literatuur* is de titel van een artikel door wijlen Prof. C. SPAT in het Koloniaal Tijdschrift van 1929, in hetzelfde tijdschrift van 1934 gevolgd door *Maleische Romans* van Prof. Dr. J. GONDA, waarover Prof. SPAT eigenlijk ook alleen schreef. Over *oud en modern* handelde een Gids-artikel uit hetzelfde jaar door Prof. Dr. G. W. I. DREWES. Laatstelijk werd in De Fakkel, Batavia, 1941 een tweetal artikelen over de nieuwste Maleise (Indonesische) literatuur opgenomen van ARMIJN PANÉ. Indische en ook Hollandse bladen bevatten meermalen artikelen over de werkzaamheden van het Kantoor voor Volkslectuur, dat bovendien tot voor kort gedrukte jaarverslagen vervaardigde. — Een soortgelijk proces op Malakka vindt men beschreven bij WINSTEDT, A History of Malay Literature, JRASMB XVII/III, 1940, with a Chapter on Modern Developments by ZABA (Zain Al-ᶜAbidin Bin Ahmad).

De oude poëzie in *sjaᶜir*-vorm schijnt afgedaan te hebben voor de moderne generatie, welke doorgaans nog niet beseffen kan hierdoor met het badwater ook het kind weg te gooien. Nu is inderdaad een te groot deel der *sjaᶜir's* ook goedkoop en armzalig gerijmel, traditioneel van opvatting en uitwerking. Over het hoofd gezien wordt dat er echter ook eenvoudige, zuivere, ontroerende stukken zijn, die in elke literatuur een goede indruk zouden maken. Hoe het zij, nieuwe vormen worden beoefend in navolging van Westerse dichtkunst, van het strenge sonnet enerzijds tot de grootste ongedwongenheid anderzijds. Schreef men vroeger haast uitsluitend gedichten van honderden en duizenden regels, nu is een gedicht van tientallen regels al lang. Waren het vroeger de geijkte bewoordingen en allen vertrouwde gevoelens, nu zien we streven naar „de allerindividueelste expressie der allerindividueelste gevoelens”. Wie zou voor weinige jaren verwacht hebben, bij een Maleis dichter de verheerlijking te vinden van de felle levensdrang die hem verzengt:

Biarlah api njala dikalboe,
Biarlah badan hangoes tĕrtoenoe.

Reeds jaren lang stonden verscheidene inheemse bladen verloren hoekjes af voor deze *experimenten* — om hier de titel van GEERTEN GOSSAERT's voortreffelijke bundel te gebruiken. In na-

1) Het op aanvraag gratis toegezonden catalogus- en advertentie-materiaal van Balai Poestaka geeft talloze titels en veel meer bijzonderheden dan hier opgesomd kunnen worden.

volging van Westerse dichtkunst zijn ook dichtbundels verschenen met de meest uiteenloopende poëzie, van het machtelooze soort, dat in veel stippeltjes, hoofdletters en andere typografische middelen zijn kracht zoekt, tot de zuiverste en verhevenste lyriek. Van Mr. MOEHAMMAD JAMIN verscheen *Tanah air* (1922) en *Indonesia toempah darahkoe* (1928). Het latere lid van de Tweede Kamer ROESTAM EFFENDI gaf in 1926 *Pĕrtjikan Pĕrmĕnoengan*. SANOESI PANÉ debuteerde met *Pantjaran Tjinta* (1926), sterk onder de invloed van RABINDRANATH TAGORE, die in Indië gepropageerd is door de begaafde Javaan NOTO SOEROTO, welke evenwel in het Nederlands schreef. Verder gaf hij *Poespa Méga* (1927) en *Madah Kĕlana* (1931, BP). De voormalige onderwijzer ABDUL RIVAI, schrijvend onder pseudoniem YOGI, deed in 1931 verschijnen *Poespa Anéka,* hetwelk invloed verraadt van Krisjnamoerti. De Christendichter J. E. TATENGKENG gaf in 1934 een bundel *Rindoe Dĕndam* in het licht, Mr. SOETAN TAKDIR ALISJAHBANA, bekend ook door zijn romans *Dian ta'koedjoeng padam, Lajar tĕrkĕmbang* en *Ta'poetoes diroendoeng malang,* in 1936 *Tĕbaran Méga.* Zoals reeds uit de namen der dichters blijkt, hebben we hier te doen met mensen geboortig uit alle delen van de archipel, die lang niet allen het Maleis als moedertaal meekregen, terwijl ze blijken te wonen in ver uiteenliggende gebieden, menigmaal niet Maleis. Zij schrijven dan ook *bahasa Indonesia,* wellicht minder zuiver maar dan ook veel meer populair dan het school-Maleis. Het nieuwe dat zij in zich konden opnemen door kennis van Nederlands, Duits en Engels heeft hen gevangen en bevangen; Sturm und Drang is de periode waarin deze dichters verkeren. Nog veel bezieling moge hun deel zijn naast meerdere bezinning op de taal die zij bezigen en de vorm waarin zij hun gedachten en gevoelens gieten.

De kennismaking met het Europese geestesleven en al het nieuwe van de negentiende en twintigste eeuw uitte zich ook in omvangrijke en meermalen diepgaande essayistische werkzaamheid. De inheemse pers gaf hieraan het eerst uiting en verbreiding; reeds vanaf 1925 dateren pogingen tot oprichting van een eigen cultureel blad. Uit het begin van de dertiger jaren dateert een geregelde welverzorgde rubriek *Mĕnoedjoe Kĕsoesastĕraan Baroe,* Naar een Nieuwe Letterkunde, in het halfwekelijkse *Pandji Poestaka,* Vaan der Letteren, het Maleis orgaan van Volkslectuur. De geregelde verschijning van dit blad over geheel Nederlandsch-Indië en de onmiskenbare gaven van de hoofdredacteur SOETAN TAKDIR ALISJAHBANA hebben zozeer de belangstelling voor deze rubriek opgewekt, dat binnen zeer korte tijd plaats bleek te bestaan voor een eigen blad. In 1933

kon een eigen literair maandblad verschijnen, *Poedjangga Baroe*, de Moderne Literaat, dat sinsdien geregeld stipt op tijd uitkwam en met ingang van de vierde jaargang aanzienlijk uitgebreid kon worden.

Ter kenschetsing van wat de schrijvers bezielt moge een greep gedaan worden uit de onderwerpen, die ter sprake kwamen deze jaren: Het Maleis van het blad zelf, de voertaal bij het onderwijs, de toekomsttaal van Indonesia, de veranderlijkheid der grammatica, de kunst van het vertalen, het onderwijs in inheemse talen. De wijsheid van Bhagawad-gīta, Salomo's spreuken en Krisjnamoerti wisselen elkaar af. Aperçu's van de literatuur van China, Voor-Indië en Arabië worden opgenomen, naast een overzicht van de modernste West-Europese letterkunde. Vernieuwing van het Javaanse schimmenspel, de *wajang poerwa*, wordt besproken. Gepleit wordt voor Nationaal Hoger Onderwijs, nu er al op menige plaats Nationaal Middelbaar Onderwijs is. RICHARD WAGNER vindt waardering en een gedicht is aan BEETHOVEN gewijd. Op MACCHIAVELLI en zijn leer wordt de aandacht gevestigd, Japans beleid gevolgd. Twijfel wordt uitgesproken aan de diepgang van de door de radio verspreide cultuur. Nog zeer onlangs werd gestreden over de vraag, of het juist was de mensen voor te houden het adagium primum vivere, deinde philosophari. — Daar de citaten uit Hollands en Duits zelden voorzien worden van een vertaling, stelt de redactie zich blijkbaar de lezers voor als studenten of afgestudeerden; voor anderen zijn de behandelde onderwerpen ook vaak te moeilijk en te speciaal. In allerlei opzichten sluiten zij aan bij de Tachtigers, die soms bewust tot voorbeeld genomen worden.

Van romans als *Sitti Noerbaja, Djeumpa Atjeh* en dergelijke heeft het melodrama zich meester gemaakt, dat inmiddels zelf ook op veel hoger peil komt (Miss Dja in Dr. SAMSI). De niet schriftelijk vastgelegde tekst van het tooneel is moeilijk te achterhalen; daar deze aan de vindingrijkheid van het ogenblik wordt overgelaten en dus beschouwd wordt als minder belangrijk, is behandeling in dit boek minder noodzakelijk. Slechts worde nog genoemd ROESTAM EFFENDI's tooneelstuk *Bebasari*. — Maar ook de roemruchte oude geschiedenis heeft stof opgeleverd tot drama's, die voorshands nog wel voornamelijk leesdrama's zullen blijven (al worden er bij bijzondere gelegenheden wel eens opgevoerd), maar zeker vermelding verdienen als uiting van vizie op het verleden in Westerse vorm. Genoemd moge worden SANOESI PANÉ's *Kĕrtadjaja* (1932 en 1934) en *Sandhyakāla ning Madjapahit* (1933), MOEHAMMAD JAMIN's *Kén Angrok dan Kén Ḍĕḍĕs* (1934), terwijl van hem nog niet gedrukt werden (voor zover mij bekend) *Kalau*

Déwi Tara Soedah Bĕrkata en *Airlangga*. Het is opmerkelijk, dat als nationale stof gevoeld wordt Java's verleden, waarmee ook deze dramaturgie meer Indonesisch dan Maleis is. Dat geen bezieling gevoeld wordt voor Malakka's grootheid en val zal aan allerlei omstandigheden geweten moeten worden. Malakka is geen uitgestrekte en tot de verbeelding sprekende oudheid als Madjapahit, maar een tot prozaïsche onbeduidendeheid teruggezonken kustplaatsje, en behoort tot het Britse imperium; ook is hier te lande de *SM* te weinig bekend als rijke bron van allerlei gegevens omtrent het Maleise verleden.

Wat al deze dramaturgen, dichters, essayisten en romanciers verbindt, is de drang te getuigen van de nieuwe geest, die in hen is gevaren door kennismaking met het schone en belangwekkende uit Oost en West, in heden en verleden. De schrijvers hebben te worstelen met schier bovenmenselijke moeilijkheden: zij zijn geen ouderwetse Indonesiërs meer, zij kúnnen en willen geen West-Europeanen zijn, kunnen bij geen van beiden vastheid van gedachten vinden. Daarenboven hebben ze in de verkozen taal te worstelen met de moeilijkheid, uitdrukking te geven aan alle nieuwe gedachten en gevoelens, die nog nimmer hierin geuit zijn, en waarvoor ze naar een vorm zoeken. Dat het nagestreefde nog niet altijd bevredigend bereikt wordt, zijn zij zelven zich het best bewust, maar anderzijds, dat men op een goede weg is, zal ieder moeten toegeven. Een vijftiental jaren geleden begon OVERBECK, kenner der Maleise letteren als weinig anderen, een van zijn boeken over Maleise literatuur met de woorden: de Maleise Literatuur is dood. De klassieke is het, maar de moderne is springlevend, en evenals bij de bekendmaking van de dood van een Frans koning moge nu terstond volgen: léve de nieuwe Maleise Letterkunde! Het zal belangwekkend zijn na te gaan, òf en hòe de honderden, die nu hiervoor warm lopen, de weg vinden naar de millioenenmassa van hun volk. Aansluiting bij de literaire vormen en normen, die dit heeft, zal geboden zijn, dus meer bekendheid met het literaire verleden in de Maleise taal. Moge dit boek, hoe onvolledig en onvolmaakt ook, bijdragen tot begrip van en waardering voor de Maleise Literatuur.

Zo schreef ik in 1937; in 1947 vond ik hieraan weinig te wijzigen, al kan er gelukkig nogal wat toegevoegd worden; de drukpers heeft niet stilgestaan deze 10 jaren. Onbevredigend gedocumenteerd als ik ben door de omstandigheden, zie ik liever af van het op dit moment noemen van wat mij (toevallig) onder ogen kwam dan dit op de voorgrond te halen; bij een volgende herdruk kan hopelijk een behoorlijk beeld ontworpen worden.

AANHANGSELS

EERSTE AANHANGSEL

TOELICHTING TOT DE SADJARAH MALAJOE

I

DOORLOPENDE AANTEKENINGEN BIJ DE MALEISE TEKST

De Rijksbestuurder van Djohor Lama, die in 1615 de officiële geschiedschrijving van het rijk Malakka voltooide, deed zijn werk voorafgaan door een opgave van de motieven, die hem hiertoe hadden geleid. Volgens goede zede begon hij met woorden van lof aan het Opperwezen, Dat de mens schiep en de Profeet. De schrijver bezigt Arabische bewoordingen, die bijna altijd gevolgd worden door de Maleise vertaling. In de mij bekende uitgaven van de *SM* is deze inleiding minder overzichtelijk afgedrukt; hieronder heb ik het Arabisch met zijn Maleise paraphrase naast elkaar gegeven, en alinea's aangebracht voor de duidelijkheid.

INLEIDING VAN DE SCHRIJVER

Bi 'smi 'Llāhi 'r-Raḥmāni 'r-Raḥīmi.	[In de naam van God, de Barmhartige Erbarmer].
I. Al-ḥamdoe li 'llāhi 'llaḏī lā ilāha illā hoewa.	Sĕgala poedji^2-an bagi Allah, Toehan jang tiada Toehan hanja Ia.
Wa kāna fī 'l-awwali,	Dan adalah Ia pada azal, [nja.
wa lā sjai'a ma^{c}ahoe.	tiada sĕsoeatoe djoeapoen sĕrta-
Wa hoewa 'l-abadījoe 's-sarmadījoe 'l-azalījoe, wa lā sjai'a ba^{c}dahoe.	Dan Ialah Toehan jang abadi, lagi sĕnantiasa adanja, dan tiada soeatoe djoeapoen kĕmoediannja.
Ṯoemma chalaqa 'l-chalā'iqa, wa lā ḥādjata lahoe.	Maka didjadikannja sĕgala machdan tiada hadjat baginja. [loek.
Wa lammā arāda iẓhāra roebōēbījatihi, fa chalaqa nōēra ḥabībihi.	Maka tatkala Ia hĕndak mĕnjatakan kĕtoehanannja, maka didjadikannja noer kĕkasihnja.
Wa min ḏālika 'n-nōēri chalaqa 'l-anbijā'a, li jarfa^{c}a daradjatahoe.	Dan dari pada noer itoelah didjadikannja sĕgala anbija, dan dipĕrangkatnja martabatnja.
Wa'ṣṭafā minhoem Adama,	Dari pada anbia itoe dipilihnja nabi Allah Adam,

li joezhira nōērahoe.	soepaja měnjatakan noer kěkasihnja.
Fa li dalika sadjada 'l-malā'ikatoe koelloehoem lahoe.	Maka dari karěna itoelah soedjoed sěkalian mala'ikat akan Dia .
Wa achradjahoe min al-djannati,	Dan dikěloearkannja Ia dari dalam sjorga,
kāna fīhi ḥikmatoehoe,	adalah dalamnja hikmatnja,
wa afdala ᶜalajhi bi 'r-roetbati 'l-ᶜoeljā;	dan dianoegěrahinja akan dia martabat jang tinggi [sěkali];
fa ṣāra chalīfatahoe fi 'l-ardi.	maka djadilah ia akan chalifahnja diboemi.
Soebḥāna 'lladī tafarrada djalāloe ilāhījatihi,	Maha soetji bagi Allah jang tinggi kětoehanannja,
wa kāna lā sjarīka lahoe.	dan tiada sěkoetoe baginja.
Wa joefnī 'l-chalā'iqa	Dan lagi difanakannja sěgala machloek
baᶜda chalqihi;	kěmoedian didjadikannja;
toemma joeᶜīdoehoe.	maka dikěmbalikannja poela.
II. Asjhadoe an lā ilāha illā 'Llāhoe waḥdahoe,	Naik saksi akoe bahwasanja tiada Toehan hanja Allah ěsa Ia,
lā sjarīka lahoe,	dan tiada sěkoetoe baginja,
wa asjhadoe anna Moeḥammadan ᶜabdoehoe wa rasōēloehoe.	bahwasanja Moehammad itoe hambanja lagi pěsoeroehnja.
Allahoemma! ṣalli wa sallim	Ja Toehankoe! anoegěrahi kiranja rahmat dan sědjahtěra [mad,
ᶜalā sajjidinā Moeḥammadin,	akan pěnghoeloe kami Moeham-
ṣāḥibi liwā'i 'l-ḥamdi	jang měmpoenjaï liwa al hamd,
wa 'l-maqāmi 'l-maḥmōēdi;	dan jang měmpoenjaï sjafaᶜat dan rahmat; [nja
wa ᶜalā ālihi wa aṣḥābihi 'l-fā'izīna bihi,	dan sělamat atas sěgala sahabat-běrbahagia, [koeasanja
wa 'l-madjhōēdīna	děngan měmbanjakkan sěhabis2
li najli 'l-maqṣōēdī.	pada měnghasilkan maksoednja, ia itoe pada kěrélaan Allah taᶜala.
III. Wa baᶜdahoe	Adapoen kěmoedian dari itoe

tělah běrkata fakir jang insaf akan lěmah kěadaan dirinja dan singkat pěngětahoean ᶜilmoenja, dan pada soeatoe masa bahwa fakir doedoek pada soeatoe madjlis děngan orang běsar-běsar běrsěndagoerau; pada antara itoe ada sěorang orang běsar, těrlěbih moelianja dan těrlěbih běsar martabatnja dari pada jang lain; maka běrkata ia kěpada fakir: „Hamba děngar ada hikajat Malajoe dibawa oléh „orang dari Goa; barang kita pěrbaiki kiranja děngan istiᶜadat-„nja, soepaja dikětahoei oléh sěgala anak tjoetjoe kita jang kěmoedian „dari pada kita, dan boléh diingatkannja oléh sěgala měréka itoe, „sjahadan adalah běroléh faᶜidah ia dari padanja."

IV. Sĕtĕlah fakir mĕnĕngar dĕmikian, djadi bĕratlah atas anggota fakir *allaḏī moerakkaboen ^{c}alā djahlin,* Toen Moehammad namanja, Toen Sĕri Lanang timang-timangannja, Padoeka Radja gĕlarannja, Bĕndahara, anak Orang-Kaja Padoeka Radja, tjoetjoe Bĕndahara Sĕri Maharadja, tjitjit Bĕndahara Toen Narawangsa, pioet Bĕndahara Sĕri Maharadja, anak Sĕri Naradiradja Toen ^{c}Ali, anak baginda Mani Poerindan, (*qaddasa 'Llāhoe sirrahoem*), Malajoe bangsanja, dari Boekit Sigoentang Maha Méroe, Malakat nĕgĕrinja, Batoe Sawar *dāroe's-salam.*

V. Dĕmikian katanja tatkala hidjrat an-Nabi (*ṣallā 'Llāhoe ^{c}alajhi wa sallama*) sĕriboe doea poeloeh satoe tahoen, kĕpada tahoen Dal, pada doea bĕlas hari boelan Rabī^{c}oe 'l-awwal, kĕpada hari Kĕmis, waktoe'ḍ-ḍoḥā, pada kĕtika sjamsoe, pada djaman kĕradjaan Marhoem jang mangkat di Atjeh: Soeltan ^{c}Alā' oed-Dīn Ra^{c}ījat Sjah (8), *ẓilloe 'Llāhi fī 'l-^{c}ālam,* anak Soeltan al adjall ^{c}Abdoe 'l-Djalīl Sjah (7), *āchi* Soeltan Moeẓaffar Sjah (6), *ibnoe* 's-Soeltan ^{c}Alā, oed-Dīn Ra^{c}ījat Sjah (5), *ibnoe* 's-Soeltan Mahmoed Sjah (4), tjoetjoe Soeltan ^{c}Alā' oed-Dīn Sjah (3), tjitjit Soeltan Mansoer Sjah (2), pioet Soeltan Moeẓaffar Sjah (1), anak Soeltan Moehammad Sjah al-marhoem (*challada 'Llāhoe moelkahoe wa soelṭānahoe, wa abbada ^{c}adlahoe wa iḥsānahoe*).

VI. Sĕdang Baginda bĕrnĕgĕri di Pasai, diwasa itoelah datang Radja Déwa Sajjid kĕpada hamba, Sĕri Narawangsa, jang bĕrnama Toen Bambang, anak Sĕri Akar, radja Pĕtani, mĕndjoendjoengkan titah Jangdipĕrtoean dihilir, Soeltan ^{c}Abdoe'llah Ma^{c}ājat Sjah, *ibnoe* 's-Soeltan al adjall ^{c}Abdoe 'l-Djalīl Sjah,

fa'innahoe sjarrafa 'l-makāna wa 'z-zamāna,	maka ia sĕsoenggoehnja kĕmoeliaan tĕmpat dan djaman,
wazīroe madjālisi ahli 'l-imāni,	dan ia pĕrhiasan sĕgala kĕdoedoekan orang jang bĕriman,
madlōēḥoe(?) 'l-ṭā^{c}at(i) wa 'l-iḥsān(i),	dan ia mĕmĕrangaii sĕgala pangkat ta^{c}at dan kĕbadjikan,
zajjada faḍlahoe wa 'l-imtinān(a),	dan ditambahi Allah ta^{c}ala kiranja ia dengan kĕmoerahan dan kĕlĕbihan,
wa abbada ^{c}adlahoe fī sā'iri 'l-boeldān(i).	dan dikĕkalkan Allah kiranja ia dĕngan ^{c}adilnja pada sĕgala nĕgĕri.

VII. Dĕmikian boenji titah Jang Mahamoelia itoe: „Bahwa béta „minta pĕrboeatkan hikajat pada Bĕndahara, pĕri pĕristiwa dan pĕra- „toeran sĕgala radja-radja Malajoe dĕngan isti^{c}adatnja sĕkali, soe- „paja dikĕtahoei oléh sĕgala anak tjoetjoe kita jang kĕmoedian dari „kita, diingatkannja oléh mĕréka itoe, sjahadan bĕroléh fa^{c}idahlah „dari padanja."

VIII. Sĕtĕlah *fāqiroe 'lladi moewakkaloen ᶜalā djahlin,* maka fakir tĕrkĕdjoetlah diri fakir pada mĕngoesahakan dia. Sjahadan mĕmohonkan tawfik kĕhaḍirat Toehan *ṣāni'a 'l-ᶜālam,* minta harap kĕpada nabi *sajjida 'l-anām,* dan minta ampoen kĕpada *ṣaḥābāt* jang *akrām.* Maka fakir karanglah hikajat ini *kamā sami'toehā min malījin, wa* ini soepaja akan mĕnjoekakan Doeli Haḍirat Baginda.

IX. Maka fakir namaï hikajat itoe *Soelālatoe 's-Salāṭīna, jaᶜnī* pĕratoeran sĕgala radja-radja.

Hāḏihi doeraroe 'l-achbāri	Inilah moetia sĕgala tjĕritĕra
wa ghoeraroe 'l-amṯāli.	dan tjahaja sĕgala pĕri oempamaan.

X. Maka barang siapa mĕmbatja dia, djangan dibitjarakan dĕngan sĕmpoerna bitjara, karĕna hikajat ini, tahoe kamoe akan pĕrkataan Sabda nabi (*ṣallā 'Llāhoe ᶜalajhi wa sallama*):

Tafakkarōē fī ᶜālā'i 'Llāhī	*jaᶜni*: bitjarakan oléhmoe pada sĕgala kĕbĕsaran Allah,
wa lā tafakkarōē fi ḏāti 'Llāhi.	dan djangan kamoe fikirkan pada dāt illāh.

SAMENVATTING VAN DE INLEIDING VAN DE SCHRIJVER

I Lof aan de Schepper van de mens.

II Geloofsgetuigenis.

III Op de kroonraad geeft de hoogste in den lande [nl. de jongere broeder van de vorst, zijn latere opvolger] opdracht tot het verbeteren van een bestaande Hikajat Malajoe.

IV aan de Bĕndahara, die zich in het Arabisch — het Latijn dier streken en dagen — *een driedubbel doorgehaalde stomkop* 1) noemt, en zijn illustere voorouders opsomt. Zij (*God heilige hun geheimenis*) behoren bij de Maleise dynastie van Boekit Sigoentang Goenoeng Maha Méroe, die eens te Malakka regeerde en nu in Batoe Sawar *in Moslims gebied* [aan de bovenloop van de Djohor-rivier] resideert.

V Deze opdracht werd gegeven op het Moeloed-feest van Zondag 13 Mei 1612 gedurende de regering van de Vorst, *Schaduw Gods op Aarde,* die een jaar later in Atjéh sterft, (behuwd-) *broeder* van Soeltan Moezaffar Sjah, enz. (*God bestendige zijn rijk en heerschappij; Hij vereeuwige zijn gerechtigheid en goedheid*).

[Geen maand later worden de vorst, zijn jongere broeder, de Bĕndahara, enz. gevankelijk naar Atjéh gevoerd; terwijl de Vorst er blijft en niet lang daarna te Pasai sterft, gaat zijn jongere broeder naar Djohor terug als Atjéhs vazalvorst; de Bĕndahara wordt nu zijn Bĕndahara.]

1) Gecursiveerd afgedrukt wordt hier dat Arab. uit de tekst, dat daar niet in het Mal. vertaald werd en ook gecursiveerd afgedrukt is.

VI Een aristocraat uit Patani, familielid van de nieuwe Soeltan,
VII komt herinneren aan de oude opdracht.
VIII Bezwaard voelt zich de schrijver, *in de hoede der onwetendheid.* Hij roept de *hulp* in van God, de *Schepper der wereld,* stelt zijn hoop op de Profeet, *Heer der schepselen,* roept de vergevensgezindheid in van Zijn *edele oudste bekeerlingen en metgezellen.* Hij schrijft *zoals hij hoorde van een deskundige.*
IX Hij noemt zijn Boek *Geslachtslijst der Soeltanen* [waarschijnlijk in aansluiting bij de *Tādj oes-Salāṭīna, de Kroon der Koningen,* waarmee hij in Atjéh zal hebben kennis gemaakt, alwaar het in 1607 werd voltooid.]
X Hij waarschuwt zijn lezers voor het gevaar van ketterijen.

AANTEKENING BIJ DE INLEIDING VAN DE SCHRIJVER

Schrijver van de Maleise „Annalen", de *SM,* is de Bĕndahara, een man van rijke en rijpe ervaring, na het koninklijke huis hoogste dienaar en eerste rijksgrote, gesproten uit een geslacht van *bĕndahara*'s meer dan eens vermaagschapt met het vorstelijk huis, een aristocraat van oud-Maleise stempel. Ongetwijfeld een diplomaat en stylist, die het vermogen bezat, met weinig woorden en op keurige wijze veel te zeggen en te verstaan te geven, een man die de kunst verstond de voor land en dynastie onaangename situaties van hun gunstige kant te beschouwen, soms te zien wat geen ander ooit heeft kunnen opmerken maar men toch zo gaarne wilde zien, ook wel eens het allerpijnlijkste geheel over het hoofd te zien. Een der weinige Maleise schrijvers tenslotte die uit de anonymiteit naar voren treedt, die zelfs aan een oud-Hollandse zeevaarder bekend was blijkens diens journaal; daar hij de Admiraal contrarieert, wordt hij „een hooveerdigh nar ende botte beest" genoemd en in het openbaar streng terechtgewezen door de Admiraal. Zouden we het soms hieraan moeten toeschrijven, dat hij, die met de Hollanders 10 à 12 jaar in contact was in politieke en commerciële zaken, ze in zijn geschiedboek behandelt als lucht?

Van de regerende Sultan en zijn broeder geeft hetzelfde journaal: „De Coning Jan de Patuan is... een persoon van weynich bedrijfs, „gewoon tot by den middag te slapen, dan te eten en te wasschen, „ende voorts droncken te drincken, so dat na den middagh met hem „niet en is te handelen, want men moet al mede met hem drincken, „ende droncke-mans dingen doen. Hij bemoeyt hem [met] geen dingen, „maer laet het al op de Edelen ende Raya Zabrang staen, mach van „geen swaricheyt hooren, ende als men hem aanspreeckt van yet te „doen, als volc op te brengen oft diergelijcke, so swijght hy al, en al „vraegt men hem 2. oft 3. mael, het is al t'selfde. In somma is nergens „min bequaem toe, als tot Coning te wesen, denckt noch op Rijck noch „op onderdanen, als hij slechts wijn heeft en vrouwen.

„Noch heeft de [oude] Coningh van Iohor by sijn tweede vrouwe

„gehadt Raya Bonsu, die nu wert ghenoemt Raya Zabrang, dat is „Coning van d'ander zijde, door dien dat hy over d'ander zijde van „de Rivier woont tegen over de Stadt Battusabar, daer hy oock een „sterckte heeft ende een deel Ondersaten, doch is leen-man van Ian „de Patuan, een man van omtrent 35. jaer, by nae wit, de grootste niet, „maar discreet, langhmoedich, niet colerijck, ende verre siende, een „vyandt van de Portugesen, neerstich in syn saken, die hy ooc wel hart „drijven soude, indien hy macht hadde, in somma weerdich Coning „van Iohor ende Malacca te wesen, bij wien oock de hulpe die men „aen hem besteden soude, wel erkent soude worden, ende die soo veel „men aen hem vermercken konde den onsen heel was toe gedaen: „synen broeder Ian de Patuan altijt respecterende... Alle de broeders „drincken wijn, uytgenomen Raya Zabrang, die noyt wyn noch ster- „cken dranck geproeft heeft."

Deze „Vorst-van-de-Overzijde" zal dan ook wel de Buitenlandse Zaken behartigd hebben: zodoende kan hij gehoord hebben van een *hikajat malajoe* meegebracht door lieden uit Goa, waarvan sprake is in de inleiding. De mensen uit Goa — daarmee moeten wel bedoeld zijn Portugezen, die te dien tijde ook Malakka beheren. Is vandaar misschien een prototype van de *SM* naar Batoe Sawar gekomen? We zullen het misschien nooit te weten komen, en er was aanleiding genoeg voor het schrijven van dynastieke mémoires. Hiertoe, of eigenlijk tot het verbeteren en uitbreiden dier bestaande *Hikajat malajoe* nodigt Radja Sabrang, „de allerdoorluchtigste en hoogstgeplaatste" nu de Bĕndahara uit, Toen Moehammad geheten, als jongen Toen Sĕri Lanang, die zich als auteur terstond, volgens goede zede, een „driedubbel doorgehaalde stomkop" noemt.

1. *Iˁlam,* Arab. = ketahoei oléhmoe = ge moet weten.

1/1 Aan Alexander de Grote in de Maleise Literatuur is ingeruimd H 18, waarheen verwezen moge worden, evenals de schrijver hier verwijst naar de *Hikajat Iskandar.* Iskandar uit Arab. Al Iskandar = Alexander (de Grote), waarbij het bestanddeel Al is aangezien voor het Arabische lidwoord, en even willekeurig weggelaten, als in Europese talen behouden in woorden als alcohol, algebra, enz. — *Darab,* Perz., eigenlijk Darajawahoesj, bij de Grieken Dareios geheten, bij de Romeinen Darius, de laatste der Achaemenidische vorsten van Perzië. — *Roem,* Arab. = oorspronkelijk Roma, dan het Romeinse Rijk, dan het Oost-Romeinse Rijk en de stad Constantinopel, Byzantium. — *Ḍoe'l-Qarnain,* Arab. = met de twee horens, nl. als zoon van de Egyptische Zonnegod Ammon-Re. — *Kida,* Kidi, was in de Perzische overlevering Kaid, een vorst van Kanaudj in Voor-Indië, die zijn dochter aan Alexander ten huwelijk gaf. Dit wisten de mensen uit later tijd nog, en dit is ook het enige, wat onze schrijver mededeelt. Maar de *Hikajat Iskandar* wist het nog anders: Vier kostbare gaven schonk Kida aan Alexander: zijn alwetende astroloog, zijn geneesheer die

alle ziekten vermocht te genezen behalve de dodelijke, zijn onuitputtelijke beker en zijn volmaakte dochter. — *iman*, Arab., = het Moslimse geloof. De schrijver realiseert zich, dat de ware Islam in deze tijd nog niet is geopenbaard, dat men nog leeft naar de openbaring, die geworden is aan de aartsvader Abraham. Met hem verkeerde God volgens het *Oude Testament*; hij is een profeet volgens de Islam, voorzien van het praedicaat „vriend Gods", *over hem zij het heil.* De definitieve openbaring en het ware geloof gewerd der mensheid naar Moslimse voorstelling door „het zegel der profeten" Moehammad.

1/2 *Sjahr oel Barījah*, Arab. = Luister der Schepselen. — *Nabi Chiḍir*, vergelijk H 21.

1/4 *ṣāḥib oel ḥikājat*, Arab. = de oorspronkelijke schrijver, aan wie deze passages zijn ontleend.

1/5 *atas sjarīᶜat nabi Ibrahīm* = onder de zeggenschap van de wetten of wetgeving (= openbaring) van de profeet Abraham, vergelijk bij 1/1.

1/6 Een *morgengave*, die de echtgenoot aan zijn bruid schenkt na de eerste huwelijksnacht, komt bv. ook in het *Oude Testament* voor.

1/7 Niet *tahfifah* maar *toehfat*, Arab. = geschenk. Dit is ook de titel van een gezaghebbende Moslims-godsdienstige verhandeling. — *tapak*, voetspoor, symbool van vorstelijke invloed en waardigheid. Menige plaats in Zuid-Azië vertoont nog de voetsporen van een machtig man, afgedrukt in steen. Voet- en voetbekleding zijn symbool voor de macht; zo de sandalen van Rāma ten troon verheven door zijn broeder, die de heerschappij voor hem waarnam, in het *Rāmāyaṇa*. Het woord *Padoeka* (soort voetbekleding, schoen, muil) in hedendaags Maleis is titel van vorstelijke personen, verwerd van mijn Heer via mijnheer tot meneer. *Kangdjĕng* (= de voet) in hedendaags Javaans wordt gebruikt voor Regenten, *pĕdanda* (= de voet) in het Balisch voor de priester, *tjokor-da* (hetzelfde in dezelfde taal) voor de hoogste adel; Soendaas *gamparan* (knop van „klomp") voor Mijnheer. — *Doeli* = het stof (van de voeten) als aanduiding van de vorst.

1/8 de *nafiri*, Perz., is een blaasinstrument, dat met de Islam uit Voor-Indië in de Maleise landen werd geïmporteerd. Aan de Maleise hoven en daarbuiten werd erop geblazen om aan te duiden, dat een vorstelijk personage in aantocht was. Nader over de cremoniële instrumenten van de *nobat* of *naubat* in de aantekening op dit woord, 2/10. — *wa 'Llāhoe aᶜlam bi ᵓṣ-ṣawāb*, Arab. = God weet het beste, hoe het zich toegedragen heeft (dus: ik, schrijver, sta niet ten volle in voor de juistheid van het bovenstaande).

1/9 *jang ĕmpoenja tjĕritĕra ini* = de oorspronkelijke auteur. — *Aristoen*, ook Aristoe en Arista is Aristoteles, de leermeester van Alexander de Grote. — *waladoe 'l-maliki 'l-moekarrami*, Arab. = zoon van de geëerde vorst. — *Afas*, Arab. = Platneus. — De *Boestānoe 's-Salāṭīna* (waarover in H 19) gaat meer in op deze helden uit het

Perzische nationale heldendicht, het *Sjāh-namē* (*Boek der Koningen*).

1/10 *Arhat*, Skr. is de aanduiding van een Voor-Indische heilige. — *Radja Noesjirwan ᶜAdil* = historisch Perzisch koning uit de zevende eeuw, behorend tot de dynastie der Sassaniden. Hij is de rechtvaardige vorst bij uitstek in de Moslimse overlevering, hoewel hij leefde vóór Moehammad en de ware richtlijnen hem dus nog niet bekend konden zijn. Staaltjes van zijn wijsheid en rechtvaardigheid in de *Tādj*. Hij heeft door zijn lijfarts Boezoerdjmihr of Burzoë het *Pantjatantra* uit Voor-Indië laten halen, vergelijk H 15.

1/11 *Amdan* = Hamadan, naam van een stad en een landstreek in Perzië. — *Sjahriār*, Perz. = vriend van de stad, naam van een machtig vorst, keizer of koning, i.h.b. in de naam van Koning Kobād Sjahriār. (De *Tādj* spreekt van een onrechtvaardig vorst van deze naam; modern Maleis: *Sjahrir*. *Sjahr-zad* betekent: hij die in de stad geboren werd. *Sjahr-zada*, vulgo *Sheherazade* oorspr. zij die in de stad geboren werd, steedse dame — welbekend uit de inleiding tot de *1001 nacht*.) — *Sindi* = Sind of Sindoe = Hindoe.

1/13 *Ganggā*, Skr. = de naam van de rivier de Ganges. — *Djahān*, Arab. = wereld; *Sjāh i Djahān* en *Djahān Sjāh*, Perz. Wereldbeheerser; *Djahān-gir*, Perz. = Wereldgrijper of Wereldomvatter. De twee laatste namen werden door Voor-Indische Groot-Mogols gedragen. — *Pérak* aan de Westkust van Malakka op 4° Noorderbreedte, is een zeer oude vestiging. — *Het eind van deze alinea* slaat misschien op de elfde eeuw en een oorlog tussen de Tjola-koningen en Maleise vorsten. Pallawa-vorsten van de Ganges zijn wellicht bedoeld. Geheel aan de bovenloop van de Djohor-rivier, de Lĕnggioe op, zouden volgens verhalen der inwoners nu nog vruchtbomen staan en bouwresten, omgeven door een zwart stenen fort geheten *Kota Gĕlanggi*. Deze naam komt ook voor op een paar mijl van Poelau Tawar aan de Pahang-rivier. — *Tjoelan* doet denken aan Tjola; in de *Hikajat Hang Toeah* komt het voor als naam van een prins uit Ceylon; Radja Sir Chulan was een man van deze tijd. De naam is te verbreid om er gevolgtrekkingen uit te maken. In de volgende alinea wordt hij voorgesteld als een Siamees vorst, Radja Soeran als een Klingse koning.

1/14 *Toemasik*, op soortgelijke wijze als *Toemapĕl* (van *tapĕl*) gevormd uit *tasik* = zee; wel een aan zee gelegen vestiging (op het eiland van Singapoera).

1/15 Het beroemde verhaal van Alexander, dorstende naar de verovering van nieuwe werelden, komt in het Perzisch voor als het verhaal van een schip, dat hij met victualie voor een jaar had uitgezonden op zoek naar te veroveren nieuwe gebieden, en dat dan een ander schip tegenkomt, dat een andere allesveroverende Alexander met hetzelfde doel uit een andere wereld gestuurd had met leeftocht voor twee jaar. Deze Perzische verklaring van de ijdelheid der poging om de oneindige ruimte te willen veroveren neemt de Maleise schrijver over, maar hij maakt er een handigheidsanecdote van. Dat tweede schip was bedotterij!

1/16 Het verhaal van Alexander's afdaling in de zee treedt in het Maleis op met Radja Soeran als held. Terwijl het Perzisch relaas zich concentreert op 's mensen onbeduidendheid voor de wonderen van de diepzee, laat de Maleise kroniekschrijver zijn koning een zeemeermin trouwen en vervolgens verlaten op zoek naar nieuw avontuur.

1/17 Niet *fakir* maar *kāfir,* Arab. = ongelovige. — Niet *Aftab* maar *Aqṭāboe 'l-Arḍ,* Arab. = Polen der Aarde (*qoeṭb* = pool). — *Soebḥāna 'Llāhi 'l-maliki 'l-djabbāri,* Arab. = Lof aan God, de Koning, de Albedwinger. (*al-djabr,* Arab. = dwang, discipline, algebra).

1/18 Lees: *Moehtāboe 'l-Baḥri,* Arab. = de (met vrees) Geëerbiedigde van de Zee. (*baḥr* = zee; *akar bahar* = zeewortel, Indisch middel tegen rheumatiek, om de pols gedragen. *moehtāb* hangt samen met *haibat* = het ontzagwekkende, het wonderlijke, Mal. *hébat*) — *irādat,* Arab. = de (Goddelijke) wil. (Met dit woord hangt samen de naam *Moerād* = Desiderius, Désiré, een gebruikelijke vorstennaam. Ook *moerīd* = hij die wil, bv. kennis en inzicht verwerven, student, leerling). — De Goddelijke Wil sorteert pas effect in samenhang met de Goddelijke Almacht = *kodrat* (hiermee hangt weer samen *takdir* = besluit Gods). — *āsmā,* Perz. = hemel, en *ghājat,* Arab. = einde, grens; de samenstelling dus: Grens van de Hemel. — *Mambang* = de naam van een geest uit de Maleise geestenwereld, waarin ook plaats is ingeruimd voor de oorspronkelijk Perzische *pĕri* en de Arabische *djinn.* Ook titel van een negrito-hoofdman in het binnenland van Malakka, of bv. van de aristocraat uit Patani in de Inleiding. Hier geldt Salomo als hun meester — vg. over hem H 20. Voor de Maleiers is hij koning van de wereld der geesten en der dieren, wier taal hij verstaat. Hij geldt als een meester-toovenaar, die jagers vaak aanroepen bij hun gebeden.

1/18a — *Hata maka Radja Soeran,* enz. Ook de Javaanse overlevering kent een gevleugeld paard, een *djaran* (= *koeda*) *sĕmbrani,* Jav. *Sĕmbĕrani* zou oorspronkelijk betekenen: van een roodachtige, rosse kleur. Berijder is Droṇa = Koembâjânâ, die komt uit het land-boven-de-wind = Voor-Indië, naar Java. Dan verbintenis met de nymf Tīlôttamā, Skr. = Jav. Wiloetâmâ. De Maleise naam (Sang) Nila Oetama, bekend uit 2/11 vlgg., zou uit hetzelfde ontstaan zijn. — *Faras,* Arab. = paard; *baḥr,* Arab. = zee, en: grote rivier; (*Baḥrain,* Arab. = twee zeeën, of: twee grote rivieren; gebruikt voor het Tweestromenland, Mesopotamië). *Faras oel bahri,* Arab. = hippopotamos, Gr., rivierpaard, Nijlpaard — een dier, dat de schrijver nooit heeft kunnen zien. — Dien *steen* is een geleerde geneigd te identificeren met de steen van Badang in *SM* 6/6 en met de steen waarvan ABDOELLAH de Taalleraar (Vg. H 12) ons uitvoerig vertelt in hoofdstuk 13 van zijn Mémoire's. Deze was inderdaad bedekt met Madjapahits schrift van halverwege de veertiende eeuw.

1/19 Op *zeven heuvelen* is ook Rome gebouwd, en de nieuwe hoofd-

stad van Tjampa volgens 21/2. — *Bidja-nagara* moet wel zijn *Widjaja-nagara*, Skr. = Overwinningsstad, de hoofdstad van het befaamde laatste grote Hindoe-rijk in Centraal-Dekkan, ca. 1325—1646, welks hoofdstad reeds in 1565 verwoest was. In de *Hikajat Hang Toeah* (vg. H 10), en wel op pag. BP 19 = III 351, MLS III 388, wordt een zelfde beschrijving gegeven; veel wonderen worden hieraan nog toegevoegd. — *Hikajat sajjidinā Hamzah*, Arab. = Het verhaal van onze Heer Hamzah, zie H 17.

1/20 *Laoet Sĕlĕboe* = de Grote Oceaan.

De eindformule: *Wa 'Llāhoe aᶜlam bi 'ṣ-ṣawāb, wa ᶜalajhi 'l-mardjiᶜoe wa 'l-maᶜāb*, Arab. = God weet het beste, hoe het zich toegedragen heeft; tot Hem keren wij weder, en Hij is onze toevlucht — staat aan het slot van elk verhaal. —

Het eerste verhaal is een poging, de buiten-Sumatraanse voorgeschiedenis te behandelen, met gebruikmaking van de *Hikajat Iskandar*, naar de schrijver zegt. Wellicht heeft hij ook andere bronnen gebruikt, zowel schriftelijke als ook mondelinge overlevering omtrent de Ouden van de Voortijd. De Moslimse literatuur in Zuid-Oost-Azië kan er veelal over gehandeld hebben, zonder dat ons dit nu nog bekend is. De schrijver zal zich niet bewust geweest zijn, dat hij een tijdsruimte van anderhalf millennium te vullen had met namen van koningen en de beschrijving hunner daden. Zijn voorstelling kan hemzelf ook niet geheel duidelijk geweest zijn, maar hij zal zich getroost hebben met de gedachte, medegedeeld te hebben, wat hij gevonden had. Andere bronnen in andere talen vloeien vooralsnog te spaarzaam, dan dat zij ons een aanschouwelijk beeld verschaffen kunnen, zowel van wat de schrijver in détail bedoeld heeft te schilderen, als van wat werkelijk is gebeurd. Duidelijk is evenwel zijn strekking, de geschiedenis te laten aanvangen met Alexander de Grote, die de wijze leiding had van de profeet Chiḍr; hiervoor vergelijke men nu de dissertatie van Dr. VAN LEEUWEN. Hij veroverde Voor-Indië; het bloed van de allerrechtvaardigste en wijze Anoesjirwan ᶜAdil zou zijn afstammelingen door de aderen stromen. Hindoe-veroveraaars en Siamese vorsten geraakten slaags op Maleis-Malakkaanse bodem; er is sprake van het oude Toemasik. Widjaja-nagara, dat nog in zijn eigen tijd voortbestaat, laat hij zeer oud zijn; het is voor hem dé stad van het Indië der sprookjes. Het in dit verhaal gegevene moge ons aanvankelijk fantastisch aandoen — het heeft een basis van realiteit. Voor de schrijver was het geheel realiteit, die hij weergaf, zoals hij ze vond; de fantazie was van zijn voorgangers.

2. Terwijl het eerste hoofdstuk handelde over een lange tijdsruimte en een groot gebied, grotendeels bewerkt naar schriftelijke overlevering, gaat het tweede verhaal over een beperkt gebied gedurende weinige eeuwen, en is te boek gesteld naar plaatselijke overleveringen, zowel schriftelijke als mondelinge. De buitenlandse voorgeschiedenis

werd in één lang verhaal afgehandeld, dat in geen andere „kroniek" is te vinden; het hier medegedeelde eigen verleden staat ten dele ook in andere geschiedwerken, en wordt daar op soortgelijke wijze vermeld. Tot op de hier genoemde oude tijden zouden verscheidene toestanden en gebruiken teruggaan, die we in later eeuwen herhaaldelijk tegenkomen; ze worden in dit hoofdstuk verhaald.

De oudste geschiedenis van Sumatra is kwalijk bekend; de verhouding van Maleiers en Mĕnangkabauers niet overduidelijk. De Hindoe-kolonisatie kan zo oud zijn als die op Java, maar heeft dan nog geen sporen nagelaten. Enige spaarzame gegevens vloeien uit Chinese bron. Pas met Malakka (*SM* 11) wordt de Maleise overlevering waarlijk historisch, maar al wordt het relaas van hetgeen op Sumatra gebeurde in één generatie samengevat, terwijl dit een tijdsverloop van eeuwen moet gekost hebben, de strekking is juist, zoals trouwens ook van de erop volgende migratie, naar uit Javaanse en Chinese bronnen blijkt.

In 905 komt Palémbang in de zorgvuldig bijgehouden *Chinese Annalen* voor onder de naam San-bo-tsai, welks vorst cijns naar China zond, en van de keizer de fiere titel kreeg van „Generaal die 't verre buitenland tot onderwerping brengt". In 960 werd alweer cijns gestuurd — tweemaal; in 962 evenzo, terwijl we van nu af een doorlopende aantekening hebben van dergelijke cijns-brengende gezantschappen tot 1178. Toen oordeelde de Chinese keizer deze cijns een te kostbare luxe en trof een andere regeling, waardoor de Palémbangse kooplieden gewone handelaars werden, en tegelijkertijd ophielden genoteerd te worden in de Keizerlijke Annalen. Natuurlijk was die cijns slechts een gift aan de keizer om handelstoelating te erlangen; dit streelde zijn trots en werd de gever steeds vergoed in de vorm van titels en zeer kostbare geschenken. Dit ging zover, dat wanneer de Chinese grootwaardigheidsbekleders zuinig van aard waren, zij gewoonlijk protesteerden tegen het buitensporige van het cijns-ontvangen! Toch moedigde de keizer deze Palémbangers aan, want in 1156 verklaarde hij, dat „wanneer lieden uit den verren vreemde zich aangetrokken gevoelen tot onze beschavende invloed, hun onderscheidingsvermogen geprezen en aangemoedigd worden moet".

De vorsten van San-bo-tsai = Çri Widjaja = Palémbang zouden gebruikt gemaakt hebben van déwa-nagarī-schrift, en documenten van zegels voorzien hebben bij wijze van handtekeningen. Van een vorst uit 1017 wordt vermeld, dat hij Sanskrit-boeken zond tusschen plankjes gevouwen — *lontar's* dus wel, zoals nu nog op Hindoeïstisch Bali, terwijl dat vouwen doet denken aan de Batakse *poestaha's*. Trouwens nog heden ten dage maakten Voor-Indische kooplieden in Singapore gebruik van dit materiaal. De hoofdstad was een versterkte plaats met een muur van opeengestapelde bakstenen, met een omtrek van verscheidene mijlen. De bevolking woonde in verstrooid liggende dorpen — hetgeen wijst op veiligheid en krachtig bestuur — en was

vrijgesteld van directe belastingen. De keizer zond in 1003 klokken voor een Boeddhistisch klooster; in 992 was er oorlog geweest tussen de Javanen en Palémbangers.

Hieruit blijke, dat vanaf 900 Palémbang-Çri Widjaja een land was, dat zijn beschaving te danken had aan Voor-Indië, en wellicht nauwe verwantschap had met de machtige staten van Java. In 1377 rustte Madjapahit een machtige vloot uit, welke niet alleen Palémbang veroverde, maar tijdelijk ook andere staatjes onderwierp, zoals Samoedra-Pasai, Kĕdah, Kĕlantan, Trĕngganoe en Pahang. Ook het toenmalige Singapoera, het vroegere Toemasik, werd verwoest; vluchtelingen van hier vestigden zich — na verscheidene tussenstations — blijvend te Malakka, dat een handelsstad van grote betekenis werd.

2/1 *Andĕlas*. Tanah Andĕlas en Poelau Andĕlas zijn oude namen voor Sumatra. Maleise adatspreuken hebben het over de Mĕnangkabau in Tanah Soematĕra Poelau Andĕlas. Het wordt wel gelijkgesteld met Andaloes = Spanje. — *Pĕrlémbang* of *Paralimbang*; de afleiding van de naam is onzeker. — *Dĕmang Lébar Daoen*, Heer Breedblad, een rustieke inheemse naam, in de plaatselijke overlevering voortlevend, evenals die van Heer Breedvoet (*Lébar Tĕlapak*), wellicht een reeds enigszins beschaafd (immers niet meer vluchtend) opperhoofd der Moesi-Koeboe's. Recht tegenover het dorp Oepang, anderhalve kilometer in het vlakke moeras aan de linkeroever der Moesi, wordt zijn graf aangewezen. Het is een plek, zooals Koeboe's zich die uitzoeken, om te worden alleen gelaten en niet lastig gevallen. Oepang zou sedert Dĕmang Lébar Daoen nimmer verlaten zijn; het graf heeft volgens de bevolking altijd zó gelegen aan het moerassprankje, naar hem genoemd, en is altijd bekend en vereerd gebleven. — *Moeara Tatang* is de oude naam voor Moeara Moesi. — De naam *Boekit Sigoentang* komt vaker voor in deze streken, en ook in de Mĕnangkabau. — *Maha Mèroe*, Skr. = Groote Mèroe, is de heilige berg der Hindoe's, waaraan vele verhalen verbonden zijn. De op Java gevestigde Hindoe-kolonisten gaven deze naam aan de hoogste berg, die ze aantroffen. Deze werd nu geheten Goede Mèroe = *Soe-Mèroe*, uitgesproken Smé-roe. De hier bedoelde Maleise Mahamèroe, uitgesproken Mahmiroe, is een onaanzienlijk heuveltje, evenals de Boekit Sigoentang, maar beide zijn nog bekend. In de laatste is een beeld gevonden, uitgevoerd in Gandhara-stijl. Voorts een steen met inscriptie in Oud-Maleis uit de periode van Çri Widjaja. Volgens hedendaagse volksoverlevering zou een graf aldaar dat van Iskandar Ḏoe'l-Qarnain zijn, en vier op een rij geplaatste steenhopen de graven zijn van zijn volgelingen.

Wan is dat deel van het woord *toe(w)an*, dat bij uitroep de meeste nadruk heeft; het is verbreid over de Maleis-sprekende landen, en wordt niet alleen voor mannen maar ook voor vrouwen gebruikt; in Arabische kringen worden de dochters des huizes hiermee aangesproken. — *Empo'*, ook wel gespeld *Po'*, doet denken aan Javaans *ĕmbok* (moeder), zoals het ook twee maal gebruikt wordt in 2/3, maar staat

eerder in verband met Javaans en Maleis *ĕmpoe* (baas), Atjéhs en Péraks *Po'*. — *Mālinī* is een Sanskrit woord, vrouwelijk, en betekent: de bekranste.

2/1a *Sĕbĕrmoela* enz. *Nīla,* Skr. = saffier, blauwzwart. — *Pahlawan,* Perz. = held. — *Kĕrisna* = Kṛṣṇa, incarnatie van de Hindoegod Wisjnoe. — *Pandita,* Skr., tegenwoordig pundit, in de archipel *pĕndéta* (protestants geestelijke) = geleerde, in het bijzonder godgeleerde. — *Oetama,* Skr. = hoogste, dus Jav. Boedi Oetomo betekent Hoogste Gezindheid, en Sĕdyo Tomo (uit sĕdyôtomo) Hoogste Streven — de namen van een politieke vereniging en een krant. — *Nila Oetama* is mischien door dissimilatie en volksetymologie ontstaan uit *Tilòttamā,* Skr. = Opperbest Sesamzaadje, naam van een hemelnymf uit het Hindoeistisch pantheon, bekend door haar vermogen om grote asceten te verleiden; de Javaanse Wiloetâmâ. Evenzo dan 2/4 *Si-Pĕrba* = Soeprabhā en 2/11 Maniaka uit Mainaka = Skr. Ménakā, beiden verleidelijke hemelnymfen. Daarnaast kent het Javaans de koningsnamen Praboe Wisnoetâmâ en Sindoetâmâ. — Niet *nisab* maar *nasab,* Arab. = familie. — *Lĕmboe poetih.* Wit, eigenlijk de pigmentloze, ziekelijke varieteit van een plant- of diersoort, die een uitzondering is, is dus bijzonder; vergelijk ons: witte raaf. Een witte *pĕlandoek* te zien is een aanwijzing, dat men ter plaatse zich goed kan vestigen, vergelijk *SM* 11/2. De witte olifant aan het Siamese hof is 's konings rijdier. Albino's worden gehouden aan de hoven van Javaanse Zelfbestuurders. Wit (en geurig) bloed is een kenmerk van heiligen en ook van vorsten. Ook de koning der dieren wordt wit genoemd. Deze vbb. laten zich gemakkelijk vertienvoudigen. Met het witte rund wordt hier wellicht de Nandi bedoeld, Çiwa's rijdier.

2/1b *Maka* enz. Glans verspreiden doen buitengewone personen, zoals de tot grote dingen voorbestemde Toen Moetahir, *SM* 16/10, Kén Angrok uit het Javaanse *Boek der Koningen* (*Pararaton*) en de voor hem bestemde vrouw. Ook een heilig man, vergelijk *SM* 20/3. — Niet *kalau* maar kalau-kalau. — Het vermogen om voorwerpen te maken tot dingen van edel metaal, in het bijzonder goud, geldt natuurlijk als een zeer bijzondere potentie, die men te danken heeft aan zijn bijzondere afkomst (zoals hier) of aan een bijzonder verdienstelijke daad (zoals Koning Midas van Lycië). — *Gĕmala naga* = *moestika,* bezoarsteen, waaraan in het volksgeloof verscheidene buitengewone eigenschappen worden toegeschreven. — *Nagara* staat hier voor Skr. nagâgra, bergtop, moeilijk uit te spreken. Zo ook *SM* 23/7.

2/2 *Pĕdang kĕradjaan,* zwaard des koninkrijks, te vergelijken met kroon, rijksappel, de Javaanse oepâtjârâ, de zgn. regalia, d.i. koninklijke zaken, voorwerpen die van zo eminent belang geacht worden voor de vorst, dat het overgaan ervan in andere handen hem veelal van zijn luister en macht berooft, en deze doet overgaan op de usurpator, terwijl de ontstentenis dan wel het verlies ervan zo mogelijk door namaak gemaskeerd dan wel door een veelal gezochte verklaring

goedgepraat wordt (*SM* 3/5). — *Tjoerik* of tjorék (verg. Javaans tjoendrik en tjoerigå) is in klank en betekenis vrijwel gelijk Skr. tjoerika, en *Mandangkini* aan Skr. Mandākinī, de hemelse Ganges (de G. heeft nl. een hemelse oorsprong, een aardse loop en komt uit in de onderwereld). Hoe vreemd ook op zichzelf, is dit niet verwonderlijk als wapen van prinsen, die de namen dragen van verleidelijke nymfen uit de Hindoe-hemel. De inheemse verklaring denkt aan Tjĕmoendang Giri, zoals dit wapen ook genoemd wordt naast Sĕmandang Giri en Simandjakini, hetgeen dan hier zou moeten betekenen: stukhakker van bergen. — De drie hier genoemde regalia worden nog heden ten dage tot de regalia (*ᶜalat kĕradjaan*) van Pérak gerekend, en sterken de Sultan in zijn geloof, afstammeling te zijn van Alexander de Grote. Het *zwaard* is een fraai wapen met gouden gevest, bezaaid met turkooizen en bedekt met Arabische lettertekens. Het *houten zegel*... bestaat niet meer; hetgeen nu als zodanig fungeert is een oud zilveren zegel met de woorden Sri Soeltan Moeḥammad Sjah, zill oellāh fī'l ᶜālam (schaduw Gods op aarde) — maar dit is niet Alexander's zegel. In het handvat is een holte met een ingelegd stukje hout, ter vervanging van het vroegere, dat al lang verteerd is. Intussen betekent *tjoerik* kapmes, zooals men in de rimboe gebruikt, zodat we hier — alle Pérakse regalia ten spijt — waarschijnlijk te doen hebben met twee voorwerpen uit het ongecompliceerd woudlopersbestaan der Koeboe's, waaraan zij om de een of andere reden bijzondere betekenis gehecht hebben. — Vg. vooral in Oudheidkundig Verslag 1930 Bijlage E p. 202—15: De rijkssieraden van Pagar Roejoeng.

2/3 Die tot dusverre nog niet genoemde *kroon* is later verloren geraakt (zie 3/5), en hierom bezitten de vorsten van Pérak tot op heden geen kroon.

2/4 Het uit *schuim* geboren worden van een volwassen persoon wordt hier als zeer natuurlijk geaccepteerd en medegedeeld. Vergelijk de aantekening bij ditzelfde verhaal, alinea 11. — Het hier als *batala* gespelde woord is Voor-Indisch: óf het woord voor een geleerd brahmaan, óf dat voor bard, heraut, genealoog; maar beide kasten worden in Voor-Indië eerbiedig ontzien. — Sapoerba's nieuwe naam luidde wellicht *Trimoerti Tribhoewaṇa,* goed Sanskrit dan.

Voor het woord *tjiri* heeft men gedacht aan Skr. tjarja = wat gedaan moet worden, ceremonieel, en aan het Mĕnangkabause en Javaanse *tjiri,* teken, werk. Hoe het zij, die hier niet meegedeelde *tjiri* is in een andere uitgave van de *SM* wèl meegedeeld en blijkt Sanskrit te zijn. Ook deze antikwiteit leeft nog aan het Pérakse hof en te Broenei. Daar het Sanskrit al eeuwen lang onbegrijpelijk is geworden, en het Arabische schrift voor deze taal minder geschikt is, is de formule enigszins in het ongerede geraakt, en is ook voor sanskritisten niet meer geheel te begrijpen. Het verstaanbare deel luidt ongeveer als volgt:

> Heil de gelukzalige grote koning, regerend uit eigen machtsvolkomenheid, zijn vijanden verpletterend, gesierd door moed over

de aarde regerend, door zijn kroonjuwelen de drie werelden omvangend, door zijn aanraking moeiten en smarten verdrijvend, zich beperkend tot woorden van *dharma,* door zijn schitterende troon bescherming verlenend, door zijn dapperheid loods over de strijdoceaan, tegensprekers weerleggend, zwijgende heiligen erend, welgelukzalig oppervorst van koningen-in-wetsbetrachting, hoogste heer van het koninkrijk.

Laten we ons nu de hedendaagse kroning van bv. de Sultan van Pérak voorstellen. De nieuwe vorst is de 30ste van zijn geslacht en trekt zijn stamboom door tot een nog ouder dynastie. Volgens de overlevering gaat zijn genealogie zonder onderbreking op Adam terug. De hoofdtrekken van zijn kroning dateren van duizend jaar her; in sommige opzichten heeft de tijd ze beroofd van alle betekenis, en ons slechts schimmen van het verleden gelaten. Inderdaad slaan we de overblijfselen gade van het ceremonieel van een voorbijgegane beschavingsperiode.

Het ceremonieel begint met de rituele reiniging van de nieuwe heerser. Hij zit op een pisangstam terwijl de Datoek Sĕri Nara Diradja water giet op een pisangblad, zoodat het de Sultan over de schouders vloeien moge. Waarom wordt hij gebaad op een wijze die meer doet denken aan het oerwoud dan aan een paleis? Niemand kan het zeggen; het gaat nu al ontelbare jaren zo. De Datoek spreekt nu de *tjiri* over hem in de „geestentaal", die niemand verklaren kan, ook de Datoek niet. Wie is die Datoek? Het Pérakse hoofd van de zeer oude familie der Moentah Lĕmboe, wier stamvader de eerste Palémbangse vorst bijna 1200 jaar geleden kroonde, en die beweren van die dag af tot heden toe alle Maleise grootwaardigheidsbekleders bevestigd te hebben. Hij is de erfelijke bewaarder van de *tjiri* en is met de Sultan de enige deelgenoot in het Pérakse geheime staatsformulier.

Nadat de Sultan ritueel gewassen is, doet hij zijn koningsgewaad en onderscheidingstekenen aan, en schrijdt voorwaarts om zijn zetel in te nemen onder de troonhemel. Daar moet hij volslagen stil zitten; dit uren lang te kunnen volhouden geldt bij Siamese Boeddhisten als een teken van beginnende goddelijkheid eens konings. Inmiddels speelt het koninklijk muziekkorps vijf, zeven of negen *man,* gewoonlijk zeven; bij navraag wist men echter niet duidelijk uit te leggen, wat dit woord te betekenen had, en wat met deze muziek bedoeld werd. Sultan Idris zelf geeft de volgende verklaring van zijn volstrekte stilzitten:

> Toen ik „gekroond" werd, naderde de weduwe van Sultan Ali mij en legde een kussen op mijn schouder, waarop de gouden ketting van het zwaard van Alexander rustte. Ze zei me, dat de spook-vijanden van het Rijk waarschijnlijk aan de ketting zouden trekken om me een verkeerde beweging te laten maken. Het is natuurlijk je reinste bijgeloof, maar ik gaf haar haar zin. En ik moet zeggen, dat ik drie onverklaarbare rukjes voelde terwijl de muziek de 7 *man* speelde.

2/4 *Awang*, Jav. abang, bang = broeder, jonge man, in het bijzonder als aanspraak, vergelijk *SM* 26/26, 33/6 & 16. — *Dara*, Jav. rårå, lårå, en *anak dara*, jong meisje. Uit het Hindoe-Jav. geschiedenis herinnere men zich de bij de Pamalajoe buitgemaakte Mĕnangkabause prinsessen Dara Pĕṭak en Dara Djingga, de Blanke Maagd en de Bruine Maagd. — Voor de vormen *pĕr-awang-an* en *pĕr-dara-an* vergelijke men *pĕr-sĕri-an, pĕr-sang-an* en *pĕr-toean-an* in 11/12. Bedoeld zal zijn: de klasse dergenen, die recht hebben op het praedicaat Awang, Dara, Sĕri, Sang, Toean.

2/5 *Veertig* is een geliefd getal in verscheidene verhalen; het bekendste is misschien dat van Ali Baba en de Veertig Roovers. — Al mogen hier dorpsdeernen, Koeboe-meisjes, bedoeld zijn, en het een feit zijn, dat de Koeboe's van oudsher door schurft geplaagd worden — dat is hier niet de bedoeling van de schrijver. Om te beginnen hadden ze die ziekte reeds vóór het huwelijk; (voorts zouden ze er Sang Si Pĕrba mee kunnen besmetten). Verder is *kĕdal* een soort van huidziekte, die witte vlekken geeft op handen en voeten, alsmede groeven in hand- en voetpalmen — iets anders dus. *Kĕdal andjing* is lepra; *kĕdal gadjah* waarschijnlijk psoriasis. De bedoeling van de schrijver is echter duidelijk, dat een telg van Alexander de Grote, Vorst van Hindoe-bloed, te hoog is voor dergelijke intimiteit met meisjes uit het volk, hoe mooi deze dan ook mogen zijn. Haar euvele moed dienen zij met uitslag te bekopen. Geheel dezelfde gedachtengang verraadt het kostelijk verhaal in 15/8, waar de Keizer van China zijn overmoed bekopen moet met de vreselijkste plagen.

2/6 *Sĕndari*; derde klinker van achteren verzwakt zoals zo vaak. Soendarī is een Skr. naam, ook bekend uit het Javaanse *Bhārata-Joeddha*. Nog heden ten dage wordt verhaald, hoe Dĕmang Lébar Daoen de besmettelijke vorstentelg als schoonzoon hoopte te kunnen weren, door zijn dochter in een onderaards gewelf te verstoppen. Een tamme *béo* verried haar echter; Dĕmang Lébar Daoen verwenste de vogel en riep uit, dat niemand van zijn volk meer *béo's* mocht houden. En tot op de huidige dag houdt men zich aan de beneden-Moesi aan dit verbod. Soortgelijke verbodsbepalingen met dergelijke motiveringen vindt men bijvoorbeeld ook in Javaanse zedekundige geschriften als de Woelang Réh, waar pĕmali-voorschriften worden geboden afkomstig van Ki Agĕng Sĕsélå en anderen. Vg. ook *SM* 12/2.

Jang dipĕrtoean, in de spreektaal afgekort tot Jamtoean = hij die tot Heer gemaakt is, hij die als Heer wordt aangesproken, hij die als Heer geldt, d.i. de aanduiding van de vorst. Radja betekent Prins, en is een titel die afgelegd wordt bij het bestijgen van de troon. Wanneer we in de *Hikajat Abdoellah* RAFFLES de Sultan horen aanspreken met Toean Sultan, dan is dit niet Maleis, maar een gewoonte, die hij zich op Java tijdens zijn bewind had eigen gemaakt. — Uiteraard is Sapoerba de eerste die zo aangeduid en aangesproken kan worden. De gehele opmerking in de tekst moet tussen haakjes gedacht worden.

2/6-7 Het hier geschilderd verbond tussen vorst en volk, de Maleise Magna Charta, is een Leitmotiv van de *SM*. Hoe ver de trouw aan de vorst behoort te gaan, toont de Bĕndahara in 18/1. Schending ervan veroorzaakt de val van Singapoera volgens 10. Naleving ervan bindt een stervend Sultan zijn opvolger op het hart in 26/6.

2/8 De dochter van Dĕmang Lébar Daoen was aanzienlijk genoeg om de gemalin te zijn van een Sang Si Pĕrba.

2/10 *Gĕndang nobat* — keteltrom, die bij de inhuldiging van een vorst geslagen wordt. — De *nobat* bestaat — of behoort te bestaan — uit 8 instrumenten. Vier zijn bezield; twee in het bijzonder. De bespelers zijn leden van één familie, de Orang Kaloer, die sinds onheugelijke tijden zulks doen. Het leiderschap is een erfelijke waardigheid, en de O.K. zijn de enigen die de instrumenten mogen bespelen of zelfs ook maar aanraken. Ieder ander die ze ter hand neemt loopt de kans op enige ziekte; op een trom trappen betekent de dood; blazen op de *nafiri* (zilveren trompet, reeds genoemd in 1/8) is onmiddellijke dood — niet door mensenhanden, maar door de kracht van de geest die erin huist. Men zegt dat grote droppels zweet zich op de *nafiri* verzamelen als de vorst sterft; eens in de twee of drie jaar wordt de kracht der bezielde voorwerpen hernieuwd door een plechtige bezweringsdienst, evenals in de Javaanse *kraton's* de krissen in statie door de regerende vorst worden gereinigd. Van de acht instrumenten zijn er vier bezield en vier niet. De grote of *nobat*-trom is een zware signaal-trom, historisch de *tabal* die buiten het paleis staat en van 's vorsten bewegingen kond doet aan zijn volk. Deze moet een luid gedreun maken, dat — evenals de trom van een Mĕnangkabaus vorst — „zijn klank zendt door zijn uitgestrekte landerijen". Het is een paleis-trom, en wel koninklijk en gewijd, maar plomp en onmuzikaal. Reisde een sultan de rivier op of af, dan liet hij zijn grote zware trom achter, maar gehurkt in de boeg van zijn boot ontlokte een trompetter aan de *nafiri* zijn enige klagelijke toon om aan het volk te laten weten dat Z.H. voorbijkwam. De *nobat*-trom en de zilveren trompet worden slechts gebruikt wanneer een Sultan in hoogst eigen persoon tegenwoordig is, en zijn daarom in de eerste plaats gewijd. Van de twee *nĕgara* of gewijde ketel-trommen kan men zeggen dat ze waarnemend zijn voor de sultan in zijn afwezigheid en een mate van wijding bezitten. Ze kunnen uitgestuurd worden om een geëerd gast te begroeten en te begeleiden, of het volk op te roepen tot het aanhoren van een vorstelijke proclamatie. (Wanneer een gewoon hoofd iets te zeggen had, verzamelde hij zijn onderzaten door een *gong* te gebruiken). De *nobat*-trom, de zilveren trompet en de twee keteltrommen verwezenlijkten hun doeleinden door geluiden voort te brengen, welke niemand kon misverstaan; een muzikaal oor deden ze onaangenaam aan. Probeerde het staats-orkest iets van een melodie voort te brengen, dan moesten de vier gewijde instrumenten bijgestaan worden door nog vier „bestanddelen", twee fluiten (*sĕroenai*) en twee trom-

men. Deze laatsten waren niet gewijd en mochten door iedereen worden nagemaakt.

Het vorstelijk orkest te Pérak bestaat nu nog slechts uit vijf instrumenten. Het moet dan in zijn nadagen geraakt zijn en ingekrompen, want we weten, dat het er vroeger meer had. We weten dat de uit zeven instrumenten bestaande Sĕlangorse *nobat* naar Péraks model van omstreeks 1760 vervaardigd is. Ook dit Sĕlangors orkestje heeft een klarinet te weinig; voor deze onstentenis kan een goede reden bestaan, immers voor een Maleis sultan zou het niet verstandig zijn, zijn volledige *nobat* aan een ander te verlenen: 's vorsten waardigheid werd afgemeten naar de omvang van zijn orkest.

De geschiedenis van deze merkwaardige instelling is niet zo duidelijk als we wel zouden wensen, daar de *SM* beweert, dat Malakka's eerste sultan — de „paramisora" der Chinezen en Portugezen = Paramêçwara — al vorst wás en geen inhuldiging door gebruik te maken van *tabal* nodig had, nl. Iskandar Sjah, voormalig vorst van Singapoera. Maar we behoeven er nauwelijks aan te twijfelen, dat hij Moslim werd en *ditabalkan* door hen die hem bekeerd hadden. Wat er moet gebeurd zijn kunnen we ervaren uit het soortgelijke geval in de Kroniek van Pasai:

> Toen de *alat pĕrkakas* voor de vorstelijke troonsbestijging gekomen waren en een gunstige dag was aangebroken, kwamen leger en volk naar de kraton. De sultan trok zijn staatsiegewaad aan — een Mekkaans geschenk — want hij zou nu worden *ditabalkan*. De soldaten waren in verscheidene gelederen opgesteld met het gezicht naar de nobat Ibrahim Chalīl oellah; de adjudanten stonden rechtop in groetende houding, en ieder functionaris deed wat hem voorgeschreven was. Toen sloeg men op de *gĕnderang tabat*; alle muziekinstrumenten zetten in; het installatiekanon werd afgevuurd; het leger en het volk betoonden hun eerbied en gehoorzaamheid door uit te roepen: „O vorst, een lang leven zij U beschoren, Gij schaduw Gods op aarde." (daulat dirgahajoe sjāh ᶜālam ẓill Allāh fī'l-ᶜālam).

Met andere woorden: de moslims van Pasai voerden uit Indië een installatie-trom in (*gĕndĕrang tabal*), en het staats-orkest (*nobat*), wachtten op de feestdag van Abraham de Vriend Gods (voor Moslims een gebruikelijke datum om hun vorst eer te betonen) en „tromden" de nieuwe heerser plechtig, waarmee ze Pasai maakten tot een deel van de wereld behorend tot de Pax Islamica (*dār oel-Islam*), tegenover wat het tot dusverre geweest was, gebied van oorlog (*dār oel-ḥarb*), dat bekeerd moest worden.

Bij zijn overgang tot de Islam zal de Malakkaanse „Paramisora" wel grotendeels op dezelfde wijze zijn *ditabalkan*, en was daarmee tevreden. Maar zijn zoon, de tweede vorst, wenste meer ceremonieel aan zijn hof (*SM* 11/3). Aan de derde sultan bleef voorbehouden het zeer uitgewerkte ceremonieel in te voeren, waarbij de *SM* in 11 met

zo kennelijke voorkeur stilstaat, en dat we heden ten dage aan het oude en behoudende hof van Pérak zien naleven. Bij de vele veranderingen die hij aanbracht vergat hij zijn orkest niet.

Een jaar of dertig hierna had Sultan Mansoer Sjah van Malakka gelegenheid de Datoek Sri Bidja Diradja aan te stellen als zijn Onderkoning of Regent in Pahang. Hij vergunde hem de nobat behalve de gewijde keteltrommen en op voorwaarde, dat het geluid niet gehoord mocht worden, vóór de Datoek de Maleise wateren goed en wel uit was (*SM* 13/18. Verg. ook 13/24). Een jaar of twaalf nadien werd de Datoek van zijn waardigheid ontheven ten behoeve van Moehammad Sjah, oudste zoon van Mansoer Sjah en eerste Sultan van het nieuwe rijk. De Datoek *mĕnabalkan* de nieuwe heerser. Nog verscheidene andere voorbeelden van het gebruik van de vorstelijke muziekinstrumenten komen we tegen in de *SM*, en wel 2/20, 14/21, 15/6, 25/5 en 38/17, behalve de reeds genoemde plaatsen.

Uit de geschiedenis van de *nobat* blijkt duidelijk, dat aan de instrumenten op den duur een andere betekenis werd toegekend. Oorspronkelijk bestond het korps uit een combinatie van een vorstelijke inhuldigingstrom (*gĕndĕrang tabal*) met de zeven instrumenten van de Indische *nobat*. Dáár was en is de *nobat* uitsluitend samengesteld voor de waardigheid en majesteit der vorsten en edelen, dood of levend, opgesteld in de poort van *kraton*'s en *dalĕm*'s, mausolea en graven etc. van de vorstelijke familie, om hun aanwezigheid aldaar, dood of levend, kenbaar te maken. In een etmaal speelt de *nobat* acht maal, telkens om de drie uur. In de vorstentijd was het ook een krijgskapel en er worden zeer geestdriftige anecdoten overgeleverd van beroemde *nobat*-dirigenten, die de soldaten opwekten tot moed en energie.

2/10 *Pantja oepatjara,* het moderne pantja-bitjara, = een vijftandige aigrette of haarpen, nu nog in gebruik bij de kroning aan de hoven van Lingga, Pahang en Djohor, en bij huwelijken in deze landen. — *Mangkoe-boemi* = aard-omvatter; mangkoe-nagårå = rijks-omvatter (titel van een Javaans vorst te Soerakarta); (h)amangkoe-boewånå = wereld-omvatter, titel van de Sultan van Djokjakarta; Pakoe Boewånå = spijker of spil der wereld, hij om wie de wereld draait, titel van de Soesoehoenan te Soerakarta; Pakoe Alam = hetzelfde, titel van een zelfbestuurder te Djokjakarta; Pakoeningrat = hetzelfde; evenals Mangkoeboemi nu nog in de Javaanse vorstenlanden titels = namen van rijksgroten.

2/11 De godin Venus zou uit het schuim der golven geboren zijn; maar bij de Ouden was dit een dichterlijke fantasie geworden. Voor de Maleiers, die er in verscheidene geschiedwerken melding van maken, behoorde de geboorte van een prinses uit schuim tot de realiteiten, de historische feiten. In hetzelfde verhaal, alinea 4 kwam Batala te voorschijn uit het schuim-braaksel van het witte rund. Heel in het begin van *Ht. Hang Toeah* wordt een meisje uit schuim geboren. In de *Hikajat Radja Bandjar dan Kotawaringin* en in de *Salasilah van*

Koetei heet zij Poetĕri Djoendjoeng Boeih, in de *Sadjarah Nĕgĕri Kĕdah* Poetĕri Sĕloeang. In een overlevering van Soekadana ontstaat de prinses Lindoeng Boeah, die in het huwelijk treedt met de Javaanse vorst Brå Widjåjå, uit een waterbloem. In Sĕlangor zou een prinses uit schuim geboren zijn, in de Nĕgĕri Sĕmbilan zou Iskandar met zijn zwaard het schuim gekliefd hebben en een prinses uit het water gered. Ook in Pérak is het verhaal bekend, zodat we gerust mogen aannemen dat het algemeen verbreid is.

2/12 *tjĕtĕria*, Skr. = ksjatrija, ridder, aristocraat; *bahara* = dracht.

2/13 *kĕmpa* = zegel, vergelijk aantekening bij 2/2.

2/14 De betrouwbaarder Chinese Annalen geven een heel andere kijk op de verhouding van Palémbang en China. Het Maleise bericht behoort tot de zgn. *omong malajoe*.

2/15 *Sang Si Pĕrba* of Sri Tribhoewana, zoals bij DE HOLLANDER-SPAT staat.

2/17 *Pĕrboedjangan* of *pĕmboedjangan* zou hier nog verklaard kunnen worden door aan te nemen, dat dit schip bemand was met ongetrouwde jonge mannen, maar aan de Maleise hoven zijn meer zaken voorzien van deze beschrijvende term, die vooralsnog van onzekere beteekenis blijft. Zoo een *balai p°.*; *bĕrmain p°* en *tĕmpatnja p° radja*; *pĕdang p°* onder de Pérakse regalia. *Pĕrboedjang* is ook de naam van het zwaard, waarmee een rots op de grens van Pérak en Patani werd gespleten.

2/18 Tandjoeng-poera is Zuid-West Borneo; DE HOLLANDER-SPAT heeft hier Indĕragiri. — *Asmara ning rat* = Liefde van de wereld. Tegenwoordig sprekende van de *kaoem-ningrat* bedoelt men de hoogste adel op Java, waarvan de naam veelal met deze twee lettergrepen eindigt.

2/19 Voor de *pawang* vergelijke men H 3, Enige Notities over Volksgeloof. — Het eiland *Lingga* dankt zijn naam aan de spitse piek van Lingga of Goenoeng Daik, van boven even ingesneden in twee steile topjes, respectievelijk 1206 en 1193 meter hoog, die men tegenwoordig meestal de (opstaande) „Ezelsoren" noemt.

2/20 In vóór-Moslimse tijd kende ook Java zijn vorstinnen en regentes. In Moslimse tijd hebben o.a. in de Mĕnangkabau en op Atjeh vorstinnen geregeerd.

2/20 *Bhōēpāla*, Skr. = aard-beschermer = koning. Dit is hetzelfde bestanddeel bhōē dat we tegenkomen in bhōēpati = aarde-heer = regent, en dat dezelfde waarde heeft als bhōēmi = aarde, in woorden als Boemi Ajoe (mooi land), Boemipoetĕra (zoon van het eigen land). *Loka-pāla*, Skr. = wereld-beschermer, waarvan het Hindoeistisch systeem er acht kende, in elk der windstreken één. — *Indĕra* is de Voor-Indische hemelkoning; *Arya* is het boven de inboorlingen dezer eilanden superieur gewaande ras, waartoe de Hindoe's hier zich rekenden, en waaraan ook nog de Javaanse adelstitel arjå herinnert.

Salam-sĕmbah. Gelijk bekend hebben het Javaans en het Maleis

een grote varieteit van woorden om de eerste en de tweede persoon uit te drukken, waarbij nog veel gebruik gemaakt wordt van naamwoorden en minder van voornaamwoorden dan in de West-Europese talen het geval is; ook zijn de gebruikte termen aan snelle slijtage en vervanging door nieuwe onderhevig. Dit moet toegeschreven worden aan de sterke drang, soms zelfs de zucht, de verhouding tussen die twee personen al aanstonds te doen uitkomen. Ook maakt het een hemelsbreed onderscheid bij de begroeting, of men iemand de collegiale, moslims-democratische *salam* (heilgroet) brengt, of hem nederig van mindere tot meerdere de *sĕmbah* (onderdanigheidsgebaar) betuigt. Bij de grote regeling van Malakkaanse kraton-etikette in *SM* 11/11 wordt uitdrukkelijk vastgesteld, dat bij brieven uit de rijken Aroe en Pasai, die even groot geacht worden als Malakka, slechts de *salam*-groet zal gebezigd worden, ongeacht de leeftijdsverhoudingen der regerende vorsten. Dat Pasai zich hier niet aan hield, en met welk gevolg, tonen ons de passages *SM* 18/2, 24/1 en 32/11. Vgl. ook 13/1, 24; 17/1, 3; 20/4; 22/5; 26/18.

2/22 Ook van het *zoet water* op de rede van Toeban wordt een bovennatuurlijke oorsprong verhaald, om van vele andere plaatsen te zwijgen.

2/23 *Sakti moena.* Mĕnangkabause overlevering spreekt hier van een reus Si Katimono, die in verscheidene verhalen een grote rol speelt, o.a. als de kwade geest op de top van de Mĕrapi, die niet toestond, dat Maharadjo di Radjo de zee liet dalen, omdat zijn dochter, ook een *djin,* dan niet meer in zee kon baden.

2/24 *Pĕrmaskoe Mambang.* Een Javaan zal geneigd zijn hier te denken aan de versmaat *mas koemambang,* zonder daarmee evenwel iets verder te komen bij de verklaring van deze naam, die niet duidelijk is. Mal. *mambang* = een soort van geest.

3/5 De sage van het op ongewone wijze verliezen van een *vorstenkroon,* die in zee valt of geworpen wordt, komt meer dan eens voor in de Maleise historische geschriften, en vindt zijn verklaring in de noodwendige ontstentenis van echte regalia aan de meeste hoven, die immers van één geslacht (dus één stel *oepadjara*) uitgegaan zijn.

3/7 *tĕtampan* = een geel zijden doek, die over de linkerschouder gedragen wordt en alleen mag worden gedragen door hofbedienden in tegenwoordigheid van de vorst.

5/1 *Noesa Tamara* geeft geen zin. Noesântara betekent eilandenrijk, archipel.

5/2 Niet *katib,* die kitab's schrijft, schrijver, waarvoor andere woorden gebruikt worden, zooals *pĕngarang,* maar *kĕtib,* beter chāṭib = hij die de *chotbah*'s (preken) houdt.

5/4 Niet *mĕlangbing* maar mĕlangbang.

6. Het is merkwaardig, dat de krasse staaltjes van fabuleuse spier-

kracht van een halve wildeman aan de bovenloop van de Djohor-rivier ruim drie eeuwen later nog in de officiële Maleise Geschiedenis verhaald worden, en nog eens drie eeuwen later ter plaatse verteld. Aan CRAWFURD (verg. *Hikajat Abdoellah* hoofdstuk 19) toonde men honderd jaar geleden de plaats van Badang's vis-val, en op een détailkaart van de Djohor-rivier uit 1932 staan Kangka Sisik en Soengai Sisik ter herinnering aan de schubbenepisode, en Tandjoeng Si Badang. In het begin van de 17de eeuw wees men blijkbaar een plaats aan, waar Badang's harde kop een steen gespleten had(wellicht het Tandjoeng Poetoes van de kaart van 1932) en in de 19de eeuw toonde men aan de ontdekkingsreiziger de stenen stukken van Badang's boot en zijn duwboom. De erbij vertelde legende luidde, hoe Badang en zijn waardige Nénék Pandjang, elk in hun beider boot een andere kant uitkijkende en daar een vis ziende, in tegenovergestelde richting begonnen te pagaaien, zodat de boot in twee stukken ging, waarvan men de versteende resten nog zien kan.

6/5 Nog in 1822 vindt Resident CRAWFURD op een helling van de Boekit Larangan, waartegen het tegenwoordige Singapore gebouwd is, dicht bij de top, een terras van 40 bij 40 Engelse voet, waarop veertien stenen blokken zich bevonden, die blijkbaar als voetstukken hadden gediend voor een houten gebouw, en waarbinnen een cirkelvormige ruimte was, die hij aanzag voor een put. Dit was wellicht de hier bedoelde *istana*.

6/10 Die *ketting*-spannerij doet denken aan Damiate en Chatham. — *Sĕri Rama* is de vorstelijke opperstalmeester, aan wie in het bijzonder de zorg voor de koninklijke rij-olifanten was opgedragen. Ieder hoogwaardigheidsbekleder had een aanlegplaats aan de rivier vóór zijn woning.

7/1 en 2 Typische voorbeelden van aetiologische legenden. — *Samoedĕra,* een Skr. woord, zee betekenend (Jav. sĕmodra), is (evenals Toemasik) de naam van een havenplaats. Op Noord-Andĕlas gelegen, is het wellicht het eerst tot de Islam overgegaan en zo welbekend geraakt bij de uit het Westen komende Moslimse zeevaarders, die het hele eiland deze naam zouden gegeven hebben. Vg. nu ook KROM. — Naar blijkt uit de passages 20/3 en 32/12 kregen de godgeleerden uit Passai groot aanzien in de Maleise landen, en werden hun godsdienstige vraagstukken voorgelegd.

7/3 *Moeᶜtabar,* Arab. = geacht, gezien, gerespecteerd, voorbeeldig (vergelijk *ᶜibarat* = voorbeeld). — *Sjarief* was de naam van de te Mekka zetelende hoogste machthebber, de Turkse Gouverneur, sedert de wereldoorlog verdwenen.

7/4 *Aboe Bakar,* vader van Moehammad's latere vrouw Aᶜisja en zijn eerste chalīfa (opvolger), verwierf zich de erenaam *aṣ-Ṣiddīq,* d.i. waarschijnlijk De zeer waarheidlievende, de getrouwe, rechtvaardige. — *raḍiy Allāhoe ᶜanhoe* God moge zich zijner in genade aan-

nemen, vaste formule bij het vermelden van wijlen zeer voortreffelijke mensen. — *Fansoeri*, vaderstad van de beroemde moslimse mysticus Hamzah Fansoeri. — *Pĕrlak* of Peureula'; *Lamoeri* is reeds bekend uit een oorkonde van het begin van de elfde eeuw, die betrekking heeft op een grote veroveringstocht van Radjêndra-tjola naar het Zuidelijk Sumatra en Malakka.

7/6 Van heiligend en reinigend speeksel is vaker sprake in de moslimse wereld, en ook in de christelijke van het *Nieuwe Testament*.

7/7 *Sīdī* = sajjidī, Arab. = mijn heer; *ᶜAlī* = de verhevene; *ghijaṯ oed-Din* = hulp —, bijstand —, overvloed in de godsdienst, een naam, beter bekend uit Delhi dan van Sumatra of Malakka; de tweede naam wordt in andere uitgaven van de *SM* gegeven als Asmajoe'd-Din.

7/8 Een aanzienlijke vreemdeling wordt een eindweegs uitgeleide gedaan en tegemoet gegaan, naar uit verscheidene plaatsen in de *SM* én hedendaags gebruik blijkt.

7/9 Het was in het geheel niet onverschillig, op welke olifant de vorst reed; uit de passage 13/20 blijkt, hoe de koning gelooft, zijn ondergang te wijten te hebben aan het feit, dat zijn olifant een nagel te weinig had, althans het hieruit te hebben kunnen weten. — Dit verhaal is, deels woordelijk, ontleend aan *Ht. Radja² Pasai.*

8/1 *Sjahroe 'n-Noewi* = Nieuwstad, het omstreeks 1350 gestichte Ayuthia (evenals waarschijnlijk het Javaanse Jogja geheten naar Ayodhya in Voor-Indië, de hoofdstad van het rijk van de vader van Rāma, incarnatie van God Wisjnoe).

8/3 *Pluimgraaf* (!) worden blijkt volgens de *Hikajat Malêm Dêman* een vaker voorkomend lot te zijn van een in gevangenschap geraakte vorst.

8/4 *Boompjes* of bloemen van goud en zilver aan de koning van Siam geschonken golden als erkenning zijner souvereiniteit; verg. ook *Hikajat Hang Toeah* MLS II 146 = BP I 134.

9/7 Voor de *pantoen* vergelijk H 8: Het Vernuftig Spel van de Pantoen. — Dit verhaal is ontleend aan *Ht. Radja² Pasai.*

10. Die zwaardvissen-episode zou moeten plaatsgevonden hebben vóór 1377; nog heden ten dage wordt te Singapore verteld, dat die schrandere jongen in ketenen geklonken werd in afwachting van de beslissing van zijn lot. Hij nam deze gelegenheid te baat om te doen uitkomen dat hij geen gevaar zou opleveren voor Singapore en zijn vorst, als hij naar het eiland Batam mocht gaan. De koning vond dit goed en gaf last zijn leven te sparen, wanneer de jongen in staat was in zijn ketenen naar Batam te zwemmen. De jongen vorderde goed, maar bij de rotsen, nu bekend als Batoe Bĕrantai, kon hij niet meer en verdronk — waaraan deze rotsen hun naam danken van Alang Bĕrantai. — In verscheidene Maleise kronieken komt het verhaal van de zwaardvissen voor, ook in de *Hang Toeah* (BP 23 =

III 427, MLS IV 474), telkens verteld van een andere plaats, terwijl het ook eens een meisje is, dat de goede raad geeft. Hieruit een historisch feit te willen afleiden is ondoenlijk; in de *SM*, voorafgaand aan de volgende schanddaad van de vorst, heeft het duidelijk de strekking, de val van Singapoera te motiveren.

10/4 *Kota Maligai* is de hoofdstad van Patani; *Qamar oel-ᶜAdjāīb*, Arab. = volle maan der wonderen; *Radjoena* = Ardjoena, de populaire Voor-Indische held uit het *MB*. — Met haar in het openbaar op onterende wijze terecht te laten stellen pleegde de vorst op de meest flagrante wijze inbreuk op de Magna Charta, gesloten met Dĕmang Lébar Daoen (*SM* 2/7; vgl. ook 26/6).

10/5 Sang Radjoena Tapa, hoe zwaar ook beledigd, heeft zich vergrepen aan de majesteit en heeft daaraan zijn vreselijke straf des hemels te wijten. — Dit zeer korte hoofdstukje mist het gebruikelijke slot, terwijl het volgende er onmiddellijk bij aansluit, wat behandelde stof aangaat.

11/1 De naam *Biawak Boesoek* bestaat nog, maar sporen van een oude vestiging zijn er niet te vinden. Wèl te *Kota Boeroek*, waar 17de-eeuwse graven en een aarden wal met dunne Malakkaanse stenen erin gevonden zijn.

11/3 Ook de Javaanse hoven hebben nu nog een zeer uitgewerkte functie-regeling met nauwkeurige taakverdeling.

11/4 Die drie namen zijn Javaans; *Anom* = jong, hier: jongste.

11/7 *Machdoem*, Arab. = geëerbiedigde, eerbiedwaardige, weleerwaarde (verg. chidmat = dienstbaarheid, onderdanigheid; chādim = dienaar), titel voor godsdienstleraren in Voor-Indië, zelden in Perzië, nooit in Arabië.

11/9 *Kĕkoeningan* = al wat geel is, tot het gele behoort, en waarvan de vorst zich het gebruik heeft voorbehouden. — *mandjoengan* en *andjoeng* = opkamer, veranda, waar men aanzienlijke gasten deftig ontvangt.

11/11 *ḥadd*, Arab. = grens; hier: dihadapan. — Voor de *salamsĕmbah*-kwestie zie aantekening bij 2/20.

11/13 Die *anak tjoetjoe Batala* is de familie der Moentah Lĕmboe, vergelijk aantekening bij 2/4.

11/18 *sadjadat* = *bidmat*, waarop men *soedjoed* (nederknieling) verricht in de *masdjid* (plaats voor het knielen, *mĕsigit*, moskee).

11/19 *Astaka* = de Javaanse *sitinggil*. — *Sinda* = sĕnda = sanda uit sahaja'nda = uw nederige dienaar. — *Gandjok* of gondjak = bespotten.

11/20 *Bĕroeas* = *de Dindings* (Pérak) — Die Arabische naamsverklaring is natuurlijk gewrongen, want Malakka zal wel — evenals bv. Mådjåpahit — naar een boom geheten hebben. Mijn mede-krijgsgevangenen, afkomstig van Java, herkenden in Birma aan de spoorweg Moulmain-Bangkok een boom, die zij op Java koemlåkå noem-

den, een der talloze boomnamen met het voorvoegsel kĕ-, bekend uit kĕlapa, kĕnari, kĕdongdong, kĕmiri, waarvan verwacht mag worden, dat hij ook groeide op het tussengelegen schiereiland; *malakat* = bezit, koningschap, koninklijke waardigheid; naast milk = bezit; malik, (meervoud moeloek) = koning, dus ᶜAbd oel-Moeloek = dienaar der vorsten; Nizām oel-Moeloek = gewoonte der vorsten; Mālik = bezitter (en eigennaam); mamloek = levend bezit van een ander, slaaf, mameluk (Egyptisch corps, beroemd door tegenstand tegen Napoleon).
Wanneer inderdaad de Bĕndahara, de samensteller van de *SM*, een voorbeeld voor ogen heeft gehad, een geschrift, dat hij aanvulde en bijwerkte, dan eindigde dat misschien met 11/19, waar een mythische voorgeschiedenis, gevolgd door een half-historische periode, wordt afgesloten en een meer historisch tijdperk betreden wordt.
Inderdaad zal Malakka wel gebloeid hebben destijds; anders had men zijn gedachten wel voor wat anders nodig gehad dan voor *kraton*-etikette.

12/1 *Pahili* is misschien een herinnering aan Pali, de taal waarin de Boeddhistische cánon is geschreven. — *Nizām oel-Moeloek* = gewoonte — of orde der vorsten; bekend heden ten dage is de Nizam van Hyderabad. — *Mani Poerindan* kan zijn het Tamil manippurandāṇ = bewaarder der juwelen = Maleis bĕndahara. In de Inleiding is hij een Maleier, hier een Klingalees; wellicht stroomde beider bloed hem door de aderen.

12/2 Deze wonderbaarlijke redding doet denken aan die, welke verteld wordt van de oude Griekse zanger Arīoon op een dolfijn. — Die verbodsbepalingen zijn van dezelfde aard als in aant. bij 2/6.

12/3 *Sandari* = Soendari, welbekend als naam van een heldin uit het *MBh* en het *Bhāratajoeddha*, gade van Abhimanjoe, de zoon van Ardjoena. Zij mag zich niet met haar man laten verbranden na diens dood, daar zij zwanger is van Pariksjit. Haar smart vormt een geliefde episode van de Javaanse literatuur.

12/4 *Rĕkan* = Rokan.

12/5 *si pĕngaïl.* Veel uitvoeriger wordt iets soortgelijks verteld in *Ḥang Toeah* (BP 5 & 6). — *Sĕri Nara Diradja* was de overgrootvader van Radja Kasim van moederszijde; hier zal dus een jonger lid van de familie bedoeld zijn, die dezelfde titel droeg van opperbevelhebber der troepen.

12/6 *Maulānā* = onze heer; aanduiding van een heilige. *Djalāl* = heerlijkheid; *djalil* = heerlijk. — *apoeah* = vloek of zegen.

12/7 *Djoeara* = scheidsrechter bij het hanengevecht, deskundige, trainer, manager, ceremoniemeester. — *dĕmang* = hoofdman van een district.

12/8 *Jang dipĕrtoean* is de aanduiding van de vorst, zoals Dĕmang Lébar Daoen die had ingevoerd (zie 2/6); *titah* voor diens woorden of bevelen. — *mĕngĕrdjakan* = bewerken, uit de weg ruimen. —

Ziehier de latere officieel-goedgekeurde *kraton-lezing* hoe in het begin van het rijk van Malakka de aan het vorstenhuis vermaagschapte legeraanvoerder de vorst vermoordt en een pretendent uit eigen familie op de troon helpt, met passieve medewerking van de Bĕndahara. Met deze laatste en zijn geslacht is het dan ook al gauw gedaan.

12/12 *kĕrdja* d.i. kĕrdja radja = vorstendienst.

13/1 Voor de *salam-sĕmbah*-kwestie vg. aantekening bij 2/20.

13/2 *Kĕlang* = het tegenwoordige Ligor.

13/4 *Toemang Siam* = Siamese pin. Dit en *Rotan Siam* konden bij onderzoek niet gelocaliseerd worden, maar in de streek waar de gebeurtenissen zich moeten afgespeeld hebben, was de traditie nog algemeen verbreid.

13/7 *tjoela* = rhinoceroshoorn, middel tot opwekking der mannelijke krachten.

13/11 Bij onderzoek blijkt die *Batoe Pahat* niet een bebeitelde steen (met inscriptie) te zijn, maar een natuurformatie veroörzaakt door een breuk in de granieten bedding van de wijde riviermonding der Formosa-River. De put is nog steeds in gebruik. — *dèwal*, Perz. = stadsmuur. De passage is niet duidelijk. — *Ladong* = in druppeltjes stilstaand water, als van dauwdroppels op bloembladen. De geslaagde Engelse weergave van dit versje luidt:

> Chaupandan the prince of the Siamese powers
> Set out to assail our Malacca; and then,
> When his hopes were as bright as a circlet of flowers
> Those flowers were bedewed with the tears of his men.

13/11 Geloof aan dergelijke mogelijkheden is nu nog algemeen verbreid.

13/14 Volgens Portugese bronnen zou Mansoer's voorganger Moezaffar Pahang veroverd hebben. Chinese berichten bevestigen, dat het land geregeerd werd door vorsten, die Sanskrit namen droegen en die Hindoeïst of Boeddhist moeten zijn geweest. Ze voegen er echter aan toe, dat het volk de gewoonte had — overigens onbekend in Indonesië — mensenoffers te brengen aan hun afgodsbeelden van welriekend hout. Ook de taal schijnt on-Maleis geweest te zijn.

13/18 Voor de *nobat* verg. aant. bij 2/10. Naderde de vorst zelf, van buiten Malakka komende, per schip zijn residentie, dan wordt hij bij Poelau Sĕbat met volle muziek en koninklijke onderscheidingstekenen door zijn hofgroten verwelkomd (*SM* 14/21, 15/6); ook het latere Djohor kende deze ceremonie (*SM* 38/17).

13/20 *De olifantenkunde* zal wel niet inheems zijn, maar Voor-Indisch.

13/21 Niet *tafhas* maar *tafahhoes*, d.i. nauwkeurig onderzoek. — Het is eigenaardig de held van het voor-Indisch Rāmāyaṇa, Sĕri Rama, aan het Maleise hof terug te vinden als 's konings opperstalmeester, en diens broeder *Lakṣmaṇa* als vlootvoogd.

13/22 Niet *Khudmat* maar *chidmat,* Arab. = dienstbaar(heid), onderdanig(heid).

13/24 De oude *salam-sĕmbah*-kwestie, verg. aant. bij 2/20. — Voor *gĕndang* enz. verg. aant. bij 2/10.

14. Dit verhaal knoopt aan bij twee Javaanse sagen-kringen, die van Damar Woelan en die van Pandji, en de Maleise van Hang Toeah (zie H 10).

De *Damar-Woelan-roman* verhaalt, hoe een hoogadellijk pseudograssnijder, die zich misdragen heeft, de Maagd-Vorstin van Mådjåpahit van haar belager weet te bevrijden en tenslotte huwt; hij blijkt de zoon van de voorafgaande *patih* te zijn.

De ontelbare *Pandji-romans* met al hun veroveringen van landen en prinsessen, omzwervingen en naamsveranderingen, borduren voort op het stramien van een viertal rijken op Java: Djĕnggålå (= waarschijnlijk Koripan), Kadiri (= Daha), Ngoerawan (= waarschijnlijk Gĕgĕlang) en Singåsari, en de avonturen van de prins van Djĕnggålå, Radèn Pandji Ino Kĕrtapati, op zoek naar zijn geliefde, die o.a. de naam van Tjåndrå Kirånå kon dragen.

Het slot van dit hoofdstuk, met de opzettelijk onbeschaamd gestelde verlangens naar grondgebied en ongemotiveerde afstand ervan, is herinnering aan Javaanse machtsvermindering en Malakkaanse aanspraken op Palembangs grondgebied, en in zoverre historie.

14/1 *Wi* is afkorting van Déwi, prinses, *Raden Galoeh* is in de Pandji-verhalen gewoonlijk de oudste dochter uit het huwelijk van de vorst met de voornaamste gemalin. — *amir oel-moe'minina,* Arab. = vorst der gelovigen (Javaanse eigennaam voor jongens; Moekmin, eigl. de gelovige; vergelijk iman: geloof). — *Ali*: de schoonzoon van de profeet — *„God ere zijn gezicht"* (Kramat: eerbewijs, wonder, wonderdoend persoon en diens graf; Karim: uitmuntend, enz.; een van de 100 namen God's vandaar ᶜAbd-el-Krim; moekarram: geëerd).

14/2 Niet *Kiran L°* maar Kirana Langoe, d.i. Straal van Bekoorlijkheid. — *Gadjah Mada* heeft ook in het buitenland zo'n indruk gemaakt, dat hij er geldt als *de* patih van Madjapahit, zijn naam dus titel is geworden, zoals ook zo vaak gebeurde met Sankritiserende namen van oudere Javaanse en Maleise hoogwaardigheidsbekleders.

14/3 *Paman*: Oom is de vertrouwelijke aanspraak van de vorst tot de *patih*; een jonge vorst maakt er soms ook gebruik van tegenover oudere hoogwaardigheidsbekleders. Niet zelden was de *patih* inderdaad een generatie ouder dan de vorst, en inderdaad zijn schoonvader of oom. — De *sajĕmbårå* hier voorgesteld is een ware swajamwara, d.i. zelfkeuze, zoals deze (met de term erbij) uit Voor-Indië overgenomen is.

14/9 *Galoeh,* Skr. galōē = juweel, edelsteen, aanduiding voor een prinses; *Tjandra Kirāna*: manestraal: het meest bekend als de naam

van de prinses van Daha. — *Soengai Raja*, de Rio Formosa der Portugeezen, nu Formosa river, is de Soengai Batoe Pahat, tussen Moear en Malakka's Zuidpunt. Dit gebied was erfelijk apanage-gebied van Malakka's Laksamana. — De *Hang Toeah* noemt slechts de eerste vier als vrienden van Hang Toeah. Ook de geschiedenis van de titel Laksamana wordt daar anders voorgesteld. — *Opstropen van de mouwen* geldt ook bij de Maleiers als uitdaging.

14/11 Niet *Mĕrlang* maar Mĕrloeng aan de boven-Toengkal, thans nog een centrum van inheemse wapensmederij.

14/14 Met de *kĕris pandjang* wordt niet gestoken maar geslagen.

14/16 Met *gĕgawin* wordt bedoeld kĕkawin, Oud-Javaans kunstdicht in Hindoe-metra en met stof ontleend aan het *MB.*

14/17 *Sapoe² ringin* is een jongensspel, dat nu nog als volgt gespeeld wordt: De jongens beginnen door op een rij te gaan zitten met tot de knie opgeschorte kain en uitgestrekte benen. Gelijktijdig zwaaien ze hun armen voorwaarts, in koor zingende:

Sapoe sapoe ringin / Kĕtimboeng gajoeng gajoeng / Datang sikatoeng / Mĕmbawa boeaja koedoeng / Koedoeng kaki koedoeng tangan / Sĕntak pĕloek tangan sĕbĕlah /

Bij het laatste woord trekt ieder zijn linkerbeen in en grijpt met zijn linkerhand zijn rechterschouder. In deze nieuwe houding zingen ze deze woorden nog eens, waarna ze het rechterbeen intrekken en met de rechterhand de linkerschouder beetpakken. Nu zitten ze allemaal op een hoop met opgetrokken benen en gekruiste armen, en zingen:

dong dong pak / pĕkosam labi labi /
apa kĕna hidoeng simpak? / ditĕrkam babi tadi.

Daarop proberen ze als kikkers vooruit te springen, en door hun gedwongen houding loopt dit uit op een soort zaklopen, waarbij de spelers voorover en opzij vallen tot vermaak der toeschouwers en van hen zelf. — Ook dit is weer een kwajongensstreek, daar het opsjorren van de kain en uitstrekken van de benen een grove belediging is, waarop de Javanen ook terstond toehappen.

14/19 Ook dat *vragen om afstand van gebied* gaat weer zo onbeschoft mogelijk en is, evenals trouwens dit hele hoofdstuk, een bewijs van de houding die de Maleiers gaarne zouden aangenomen hebben jegens het overmachtige Java.

14/21 *Siantan*: de Anambas-eilanden, N.N.O. van Singapore. Voor het *ontvangst-ceremonieel* verg. 13/18, 15/16 en 38/17.

14/22 *Kĕlang*: in het tegenwoordige landschap Sĕlangor; waarschijnlijker is, dat de prins geheten heeft naar een der Javaanse rijken, namelijk: Gĕgĕlang of Gĕlang-gĕlang. — Die *patih's* zuster was een energieke dame; als grootmoeder van de regerende vorst Sultan Mahmoed Sjah komt deze Radja Toea vol tederheid aan zijn sponde met het voornemen hem te smoren ten bate van haar oudere kleinzoon

Sultan Mĕnawar Sjah (maar wordt hierin verhinderd door Bĕndahara en Laksamana, vgl. 26/9).

14/24 Niet *Hoesjatoe'l baligh* maar ḥoeddjat oel bāligha, Arab. = afdoend bewijs. — *Bidoeanda* is blijkens 11/3 een jongen uit Malakka's gegoede standen die ten hove wordt belast met de zorg voor (transport van) regalia, dus ongeveer een page, edelknaap. Tot „honorair" bidoeanda worden aangesteld zij die men eren wil, zoals de pĕranakan's hier, of bewoners van de Nĕgĕri Sĕmbilan, van Moear, vgl. 20/3.

Vanaf 14/9 vinden we deze *brautfahrt* ook in de Hang Toeah, maar veel uitvoeriger (nl. BP I 100 vlgg. MLS I 104 vlgg. O I 121 vlgg.), terwijl de beerput-episode, door twee hoofdstukken ervan gescheiden, verderop staat. Daar gegevens van Javaanse zijde ontbreken, is het vooralsnog niet na te gaan, wàt van de *omong mĕlajoe* van dit hoofdstuk teruggaat op een kern van waarheid, en wàt helemaal fantasie is.

15. De keizer van China is de verre opperheer, die Malakka te vriend moet houden door jaarlijkse gezantschappen, maar ook weleens „vergeet"; Siam is de grote en eeuwige concurrent op het schiereiland, waarmee Mansoer Sjah maar eens vrede sluit (verg. *SM* 13/27) en waartegen China's hulp wordt ingeroepen in onfortuinlijke tijden. Vóór de Portugezen zijn dit de grote buitenlandse machten, waarmee rekening gehouden moet worden.

15/2 De Chinese keizer gaat te ver in zijn vernedering van Sultan Mansoer Sjah van Malakka, die hij wel als zijn vazal mag beschouwen, maar daarom nog niet dermate vernederen, daar hij wel zwak is in vergelijking met het machtige China, maar toch een gezalfd *vorst* is en blijft. De straf des hemels blijft dan ook niet uit, evenmin als bij de 39 overmoedige vrouwen van Sapoerba (2/5) of het verraad van Sang Radjoena Tapa (10/5), eveneens hemel-tergende vergrijpen aan de Majesteit van de vorst.

15/5 Die eterij ook in Hang Toeah (BP III 379/80 = MLS IV 421/2 = O I 146—148, NIEMANN II. 109).

15/6 *Salam-sĕmbah*, vergelijk aantekening bij 2/20.

16/1 De *Balai Kĕtjil* staat aan het begin van de voorhof van het paleis. — *Vloerbedekking* om gevrijwaard te zijn voor een prik van beneden.

16/2 *Boekit Kaf* omringt de aarde naar Moslimse voorstelling.

16/4 *De vreselijke straf* is voor zover mogelijk dezelfde als van Sang Radjoena Tapa (10/5), die zich eveneens aan de vorst had vergrepen.

16/6 *Sjahmoera*, Perz., is de naam van een edelsteen, te vinden in slangenbek of drakenmuil; in de *Ht. Amir Hamzah* is het een wapen, hier naar het schijnt de drager ervan.

16/9 Voor de *muziekinstrumenten* en de hieraan verbonden onderscheiding vergelijk 2/20 en aantekening aldaar.

16/10 Vergelijk voor die *glans* 2/1b (Maka). — De voorspelling komt uit blijkens 16/11, 26/7-14 en 27/2, 3, en zijn geweldiadig einde in 33/1-33.

17. Dit verhaal ontbreekt in verscheidene hss., en is dus wellicht in latere tijd opgenomen. — Voor de *salam-sĕmbah-kwestie* vergelijk aantekening bij 2/20.

17/2 Niet *Achtiar* maar Ichtiar moeloek = keuze of beslissing der vorsten — *Adipati*: regent, nu nog op Java het gebruikelijke woord.

18. Dit kort relaas, met in alinea 2 hoogstw.s. een vergissing, komt in verscheidene handschriften niet voor en is wellicht later toegevoegd.

18/1 Deze twee prinsen waren zoons van de buitgemaakte prinses uit Pahang, vg. 13/15, 20. — Novellenbundels van Britse adviseurs en bestuursambtenaren uit Malakka vertellen menig staaltje van dergelijke *willekeur*, die bij hun komst nog in volle bloei stond. De hooggeplaatste schrijver van de *SM*, verwant aan de Sultansfamilie, stelt het nog zo gunstig mogelijk voor, maar volgens een andere niet minder betrouwbare bron, de *Boestān oeṣ-Ṣalāṭīn*, doodde de prins de jonker eigenhandig, wat trouwens het personeel van de Bĕndahara ook zegt. — In 26/18 wordt de onderscheiding van een pruimpje uit 's vorsten beteldoos voldoende geacht voor de gebeneficieerde om een moord te bedrijven. — De trouw van de Bĕndahara aan de vorst en diens zoon is in overeenstemming met de overeenkomst van 2/6-7.

18/2 De leeftijd van deze vorst kan als volgt berekend worden: Mansoer Sjah werd Sultan van Malakka in 1458/9, en begon zijn regering met een expeditie naar Pahang. Hij huwde de dochter van de onttroonde koning, zodat de oudste zoon van vóór 1460 dateren zal. Zijn grafsteen is uit 1475. Blijkens 23/6 trouwde hij met de dochter van zijn Bĕndahara Sĕri Amardiradja, de vroegere Toen Hamzah (18/2) en kreeg een (wellicht posthume) zoon Radja Mansoer. Volgens de *Boestān oeṣ-Ṣalāṭīn* volgde hij zijn vader op, zodat zijn grootvader de Bĕndahara de natuurlijke verzorger was en regent van het land.

Te Malakka sterft in 1477 Sultan Mansoer Sjah, de andere grootvader, opgevolgd door zijn zoon Radja Hoesein, Sultan Ala'oeddin I (23/3), die jonger was dan de nog levende tweede zoon der Pahangse (25/3). Boos vraagt deze verlof, naar Pahang, het land zijner moeder, te mogen gaan, waar blijkens de *Boestān oeṣ-Ṣalāṭīn* Mansoer Sjah vermoord wordt door het hoofd van de lijfwacht, de *pĕnghoeloe bĕsar*, de Sĕri Akar [Di]radja van 18/2. Deze laatste komen we in 25/3 ook tegen als vertrouwd uitvoerder van een moord op last van de nieuwe vorst, Moehammad, die de troon van zijn jong-gestorven andere broer en daarvóór van zijn grootvader beklimt, als Sultan Mahmoed Sjah. Deze zou dan getrouwd zijn met Mĕngindĕra Poetĕri, kleindochter van Sultan Iskandar Sjah, vorst van Kĕlantan, en bij haar behalve een dochter (Radja Wati) drie zoons gekregen hebben, de Radja's Djamal,

Moezaffar Sjah en Ahmad, volgens 23/6 en 29/1. Volgens *SM* 18/2 waren Ahmad, Djamil en Mahmoed de drie zoons van de op hoogstens 15-jarige leeftijd overleden Sultan Moehammad Sjah bij... dezelfde vrouw! Dus zal hier een vergissing ingeslopen zijn tengevolge van het door elkaar gebruiken der namen Ahmad, Moehammad en Mahmoed — al blijft ook volgens deze verklaring de passage 23/6 dan toch nog bijster slecht geredigeerd. Ze wordt echter gesteund door de gelijkluidende mededeling 29/1.

Het voorafgaande moge als voorbeeld dienen van de verwarring, die soms heerst in de tekst zoals ons die nog overgeleverd is, waarbij in dit geval de schrijver slechts anderhalve eeuw van zijn onderwerp gescheiden was.

Het treft in 18/2, dat de *pĕnghoeloe bĕndahari* en *toemĕnggoeng* niet met name genoemd worden, en een minder functionaris als het hoofd van de lijfwacht wél. Maar zij doen verder dan ook niet van zich spreken, en de Sĕri Akar Diradja wèl, die door zijn moord op het kind Mansoer voor diens oom de weg tot de troon baant, en dan later door een latere moord, dit keer zéker op last van die oom Sultan Moehammad Sjah van Pahang 25/3, hetgeen bijna een oorlog met Malakka tengevolge had gehad. Zowel het noemen van ménsen als het verzwijgen van een daad maakt in een geval als dit sterk de indruk, niet aan het toeval geweten te moeten worden, maar aan juistberekend opzet.

18/3 *Bait* is een Arabisch vers, *goerindam* een zedespreuk of moraliserend gedicht, *sĕluka* het Sanskrit woord *çloka,* rijmloos vers van 2 × 16 of 4 × 8 syllaben.

19/1 *Zeven prinsessen-zusters,* waarvan de jongste de liefste is, en die een gezamenlijke man hebben, hoort beter in de sprookjeswereld thuis; vgl. bv. *Hikajat Malim Déman.*

19/2 Dat deze expeditie een *vaart* op zoek naar een *bruid* zou zijn, blijkt verder niet; het gaat hier om de eerste georganiseerde Makassaarse strooptocht, zoals die in de 18de eeuw zo herhaaldelijk plaats vinden in de Maleise wateren.

19/5 *batoe tolak bara* (van Skr. bhāra: dracht, gewicht, last): ballaststeen, een oude vaststaande scheepvaartterm. Men vraagt zich af, wat een vloot van oorlogsschepen na een zegevierende strooptocht en het maken van veel buit met ballast doet. Pogingen tot het afweren van een ramp door zondebokken en zoenoffers heet *tolak bara,* en hiertoe gebezigd wijwater *air tolak bala.* Het gebruik van deze ene steen hier is meer bedoeld ter verlichting van de ba*l*a dan van de ba*r*a.

20. Die anecdote omtrent het slechts eens of tweemaal per maand behoeven te verrichten van de *rituele reiniging* voor de godsdienstoefening is bedoeld om de hoge mate van heiligheid van deze eerwaarde te doen uitkomen. — *Doerr oel manzoem...* de aan elkaar geregen parelen (een gebruikelijke titel, gewoonlijk gevolgd door een

aanduiding van de inhoud, ingeleid door het woordje *fī*: ter zake van). — *bĕhasa* is hier niet het Skr. woord bhāṣa (taal) maar Arab. baḥṯ: wetenschappelijk onderzoek, geleerd betoog. Er bestaan verscheiden werken over Moslimse geloofsleer die Doerr enz. heten; zulk een catechismus bestaat dan uit de volgende vier afdelingen:
1e ḏāt : het Wezen Gods;
2e asmā': de (99 of 100 mooiste) namen Gods,
3e ṣifāt : de eigenschappen Gods,
4e afᶜāl : de daden.

De meest voorkomende namen volgen hieronder; voorafgegaan door ᶜAbd'oel, d.i. dienaar van, komt men ze vaak tegen als mannennamen.

ᶜālim : Alwetend. Abdoel ᶜAlim → Doalim, Alim;
ᶜaẓīm : Gerespecteerd. Jav. Abdoelngalim.
ᶜazīz : de Geweldige. Abdoel ᶜAziz → Adjis.
bāqī : Eeuwig. Abdoel Baki.
baṣīr : Alziend. Abdoel Basir → Basir.
djabbār : Almachtig. Abdoel Djabar → Djabar.
djallāl : Opperste grote. Abdoel Djalal → Djalal.
djalīl : Groot in Majesteit. Abdoel Djalil → Djalil.
fattāḥ : Alopenaar, d.i. Aloverwinnaar. Abdoel fatah → Doepatah, Patah. [Par.
ghaffār : Barmhartig. Abdoelghafar → Abdoerapar, Gapar, Rapar,
ghāfir : Vergevend. Abdoelghafir → Abdoerapir, Gapir, Rapir, Pir.
ghafōēr : Vergevensgezind. Abdoerapoer, Gapoer, Rapoer, Poer.
ghānī : Zelfgenoegzaam. Abdoerani, Doerani, Dĕrani, Ghani, Rani
ghiaṯ : Albevloeier. Abdoerias, Doerias, Dĕrias, Rias. [en Gani.
hādī : Hoogste gids. Abdoel Hadi → Doeadi. Hidajat: hoogste
ḥāfiz : Behoeder. Abdoel Hafiz → Hapil. [leiding; Dajat.
ḥākim : Rechter, Abdoelhakim → Doehakim, Hakim. [en Mit.
ḥamīd : Geprezen. Abdoel Hamid → Doeamit, Hamid, Hamit, Amit
ḥasīb : Hooggeschat. Abdoel Hasib → Hasib, Hasip. Asip.
kabīr : Oppergroot. Abdoel Kabir→ Kabir.
karīm : Weldadig. Abdoel Karim → Doelkarim → Karim.
laṭīf : Welwillend. Abdoel Latif → Latif, Latip
madjīd : Doorluchtig. Abdoel Madjid → Doemadjid → Madjid, Ma-
malik : Koning. Abdoel Malik → Malik. [djit en It.
mannān : Welwillend. Abdoel Mannān → Manan.
moeᶜizz : Bekrachtiger, Abdoel Moeis → Moeis.
qādir : Ordenaar. Abdoel Kadir → Doelkadir → Kadir.
qahhār : Albedwinger. Abdoel Kahar → Kahar. Al Kāhira = Cairo.
qoedoes : Heilig. Abdoel Koedoes → Koedoes. Bait al moekaddas of Koeds = het Geheiligd huis, Jeruzalem. [him, Him, Im.
raḥīm : Barmhartig. Abdoel Rahim → Doerahim → Dĕraïm → Ra-
raḥmān : Erbarmer. Abdoel Rahman → Doeraman → Dĕraman → Raman, Aman en Man.
rāqib : Bewaker. Abdoer Rakib → Dĕrakip → Rakip.

rāsjid : Geleider op de rechte weg. Abdoel Rasjid. Rasjīd, de op de rechte weg geleide, bv. Haróen ar Rasjīd.
ra'oef : Welmenend. Abdoeraoef → Dĕraoep.
razzāq : Verschaffer van levensonderhoud. Abdoerrazak → Dĕradjak, Radjak. (rĕdjĕki = levensonderhoud).
wadōēd : Zeer liefhebbend. Abdoel Wadoed → Endoet.
wahhāb : Goedgeefs. Abdoel Wahab → Wahab. Wahban = gave.

Het formalistisch verschil tussen de namen (bv. de Barmhartige) en de even zoveel eigenschapen (bv. de Barmhartigheid) is in de hier genoemde *Doerr al manzoem* blijkbaar komen te vervallen.

20/3 De *glans* van Maulana Aboe Bakar, de nimbus zijner heiligheid, verg. aant. bij 2/1b. De *Kadi Joesoef* die dit wonder behoeft om zijn eigenwaan te genezen is dezelfde, die zich volgens 25/2 belachelijk maakt door op zijn oude dag het paard te lenen van de verdreven vorst van de Molukken, die volgens 26/22 de bruigom voor zijn kleindochter Sĕri Déwa Radja een kool wil stoven, en die zich volgens 26/31 zó boos maakt over de vliegers boven zijn huis, dat hij ze door zijn personeel laat beschieten met de katapult, en die niet de *Sultan* Mahmoed wil ontvangen voor een godsdienstig gesprek, maar slechts den *fakir* Mahmoed. — Voor *Bidoeanda* verg. aant. bij 15/6. — De *eeuwigheid* van het verblijf in de hel is voor een nadenkend Moslim een zo vreselijke gedachte, hetzij men voor zichzelf vreest te weinig goeds en te veel kwaads gedaan te hebben om voor de hemel in aanmerking te komen, dus in de hel terecht zal komen en daarin *eeuwig* gefolterd zal worden, hetzij men vreest voor vrienden en familie, dat velen in alle eeuwen en landen zich met dit vraagstuk hebben bezig gehouden, of dit inderdaad uit Gods Openbaring in de *Qoer'ān* moet gelezen worden, dan wel dat nauwkeurige bestudering en vergelijking van hierover handelende passages de opvatting wettigen, dat een bevrijd worden van deze kwellingen alsnog mogelijk is. Zoals bekend is kent het Christendom hel, hemel en vagevuur, welke laatste louterend werkt en ten leste toegang tot de hemel mogelijk maakt. De Aḥmadīya-beweging van Lahore, die zich toegankelijk heeft betoond voor Indische, Christelijke en humanistische gedachten, leidt uit vergelijking van enige *Qoer'ān*-plaatsen de mogelijkheid tot verlossing af. Het verwachte antwoord schijnt ook gunstig te moeten uitvallen, moet tenminste met bekkenslag of tromgeroffel bekend gemaakt worden.

20/4 Voor de *salam-sĕmbah*-kwestie vergelijk aantekening bij 2/20. *Moeᶜaẓẓam*, Arab. = geacht, geëerd; taᶜẓīm = hoogachting. *Malik*, Arab. = koning. *Moekarram*, Arab. = geëerd, eerwaardig. — *ṯābit*, Arab. = vaststaand.

Inna'lladīna amanōē wa ᶜamilōē 'ṣ-ṣāliḥāti, ōēlā'ika hoem chairoe'l barījati; 7) *Djazā'oehoem ᶜinda rabbihim, djannātoe ᶜAdnin, tadjrī min taḥtihā 'l-anhāroe, chālidīna fīhā abadan* = Zij, die geloven en goede werken verrichten, dat zijn de besten der schepselen, 7) hun loon ligt bij hun Heer, de Hof van Eden, waardoor rivieren vloeien,

en waarin zij eeuwig zullen blijven. — Deze passage vinden we in *Qoer'ān* 98/6.

Hieraan gaat in vers 5 vooraf: *Inna 'lladīna kafaroē min ahli 'l kitābi wa'l moesjrikīna fī nāri djahannama, chālidīna fīhā; oēlā'ika hoem sjarroe 'l-barījati*: Ongelovigen onder de Schrift-bezitters en de polytheïsten komen in het hellevuur, om daar eeuwig in te blijven; dat zijn de slechtsten der schepselen.

20/5 Het antwoord wordt niet meegedeeld: toch moet het van grote betekenis geweest zijn voor de Malakkanen van die tijd, daar ze er anders niet een heel hoofdstuk aan besteed zouden hebben. Ook moet het een grote blijdschap gegeven hebben, een gevoel van verlossing, te oordelen naar de wijze waarop gereageerd wordt, zodat de uitspraak wel moet beslist hebben tot de mogelijkheid van een ontkomen aan de hellepijnen. De Arabische tekst der hier aangevoerde passages laat de goeden in de hemel *chālidīna abadan*, en de slechtsten in de hel *chālidīna*. Beide woorden betekenen eeuwig; in het Hollands kennen we drie afleidingen van eeuw: 1e. *eeuwig*: tot-in-alle-eeuwigheid, voor-immer-en-altoos; 2e. *eeuwenlang*: enige honderden jaren lang; 3e. *„eeuwig"*, bv. enige minuten die men wachten moet vol ongeduld. De laatste, ontleend aan slordige en overdrijvende spreektaal, moet hier buiten beschouwing gelaten worden; nu blijft over het relatieve, zwakkere *eeuwenlang* en het absolute, krachtigere *eeuwig*. Opstapeling van twee synoniemen geeft sterker betekenis, volgens de Arabische grammatici, zodat *chālidīna abadan* als eeuwig zal opgevat zijn, en *chālidīna* als „slechts" eeuwenlang, q.e.d.

Blijkbaar moest de massa van het volk onkundig gehouden worden van deze verlossende gedachte, en gold de eeuwigheid van het verblijf in de hel als de exoterische waarheid, terwijl deskundigen vertrouwd waren met de esoterische waarheid omtrent het (slechts) eeuwenlang gefolterd worden. Deze laatste opvatting is herhaaldelijk verketterd, zodat òf de hier beschreven theologanten òf de Schrijver van de *SM* de esoterische wijsheid niet hebben durven openbaren.

De hier op grond van één passage gegeven oplossing doet spitsvondig en formalistisch aan; worden er andere pasages van hetzelfde onderwerp in betrokken zoals *Qoer'ān* 4/169, 6/129, 11/108-110, 33/65, 72/24 en 78/23, dan verandert de bewijsmethode, tot men langs andere weg komt tot q.e.d. De mogelijkheid blijft dus bestaan, dat de Schrijver van de *SM* in het gegeven verband niet de gehele lange bewijsvoering heeft willen volgen, dan wel niet gekund heeft, of het verstandiger geoordeeld heeft met een aanduiding te volstaan, zoals ook in 32/12.

20/5 Niet *tahakik* maar *taḥqīq*, waarheid; vg. *ḥaqq*, recht, waarheid, *al Ḥaqq* = de hoogste waarheid: God; voor de woorden *anā al-Ḥaqq*, dus „Ik ben God", d.i. God en ik zijn één, moest de Perzische mysticus al-Hallādj in 922 wegens ketterij de kruisdood sterven.

21. *Tjampa* wel in tegenwoordig Cochin-China, Achter-Indië. — De *SM* is niet het enige werk, dat spreekt over gebeurtenissen als het ontstaan uit een *bladschede* of uit een massa *schuim*. Ook de *Hikajat Sĕri Rama* bevat iets dergelijks, en de *Ht. Marong Mahawangsa*, terwijl volgens Pérakse overlevering deze twee jongelui met elkaar trouwen. Een prinses uit dikke bamboe geboren komt ook voor in de *Ht. Radja*² *Pasai*, terwijl de Radja's van Raman op Malakka geen jonge bamboespruiten mogen eten, daar hun voorvader uit bamboe was gekomen. Blijkens gevonden inscripties behoorde zekere Tjamse prins tot de clan van de areca-palm, terwijl zijn vader behoorde tot die van de kokospalm. — De Maleiers zullen wel zeer vreemd gestaan hebben tegenover de Voor-Indische *heiligheid van het rund*, die blijkbaar ook was doorgedrongen tot in Achter-Indië. Deze verbiedt niet alleen doden en verorberen van runderen, maar schrijft ook geneeskracht toe aan de vijf dingen, die afkomstig zijn van het rund (*pantja-gawja*): melk, boter, zure melk, urine en faeces. Tot welke misstanden de koe-cultus aanleiding geven kan leze men bv. in KATHERINE MAYO's Mother India.

21/2 Ook het oude Rome heet gebouwd te zijn op *zeven heuvelen*, en Widjaja-nagara, vergelijk bij 1/9.

21/3 *Radèn Galoeh Adjĕng* is de naam voor een prinses uit een roman van de *Pandji-cyclus*. — Het woord *sampéjan* was destijds nog „hoog" in het Javaans.

Niet *Djaknaka* maar wel *Djanåkå*, een der namen van de populaire Ardjoena. Het in blijde verwachting achterlaten van een tijdelijke echtgenote door Ardjoena zelf, met de opdracht voor de aanstaande moeder, dat een eventuele zoon zus of zo moet heten en zijn vader moet gaan opzoeken, terwijl ze zelf maar moet weten wat ze met een meisje doet, is een vaak voorkomend motief in de Javaanse voorstellingen van de Ardjoena-figuur.

21/4 De omstandigheden waaronder de hoofdstad van Tjampa valt, zijn hetzelfde als bij Singapoera, vlg. 10/4: een onbetrouwbaar bĕndahari die bij het krieken van de dag de poorten opent voor de buitenlandse vijand met desastreus gevolg.

21/5 *Pauling* = *Poling* = *Po* (= *mpoe*) + *lingga*, het zinnebeeld van Çiwa. — Die belofte van een nader relaas omtrent Atjeh en deszelfs eerste Tjamse vorsten schijnt de schrijver niet gehouden te hebben; toch zou dit de lezer nog eerder geïnteresseerd hebben dan dit relaas omtrent Tjampa. Tjamse bronnen vermelden niets van hetgeen dit verhaal bevat. — Het Tjams en Atjehs vertonen sterke samenhang.

22/4 *Kroeshaar* geldt als teken van moed.

22/5 Het heeft er alle schijn van, dat Malakka zich met de Pasaise interne aangelegenheden heeft ingelaten om de *sĕmbah* te ontvangen van de tot dankbaarheid verplichte vorst. Men blijkt dus op het

verkeerde paard gewed te hebben, maar de Bĕndahara, die liever ten halve keert, dan ten hele dwaalt, heeft ook gelijk. Vergelijk aantekening bij 2/20.

23/1 Deze verbintenis wordt genoemd in 14/22. — *nobat* = op audiëntie verschijnen.

23/2 Deze verbintenis wordt genoemd in 15/6. — *Djĕram* ligt in het tegenwoordig Ligor.

23/3 Deze zoon wordt genoemd in 14/22.

23/5 Voor deze *grafsteen* vg. TBG LIX 1921 p. 601-6.

23/6 Vg. aant. bij 18/2. Een volledige beschrijving van vorstelijk begrafenisceremonieel vindt men opgenomen bij NIEMANN, I p. 233—8. — Voor Toen Sĕnadja vg. 14/22.

23/7 *bodi*: pipalboom, van de soort waaronder Boeddha het ware inzicht deelachtig werd: bodhi. — *nagara* i.p.v. nagâgra, Skr. = bergtop (evenals 2/1).

23/8 Niet *tafhas* maar tafaḥḥoes, Arab., minutieus onderzoek.

24. Blijkens 11/11 waren Malakka, Pasai en Haroe destijds even machtig. — Voor de kwestie *salam-sĕmbah* verg. aant. bij 2/20.

24/2 *Sĕri Bidjaja*; er zal wel bedoeld zijn Sĕri Bidja Diradja.

24/2 Moehammad, profeet van de Islam, was sterk onder de indruk van het naderend Godsgericht op de laatste der dagen, de *opstandingsdag*, jaum al kijamat. Hem gewerden vooral in de eerste jaren zijner prediking verscheidene openbaringen dienaangaande, die door hun levendige beschrijving van allerlei materieel-voorgestelde beloningen en folteringen kennelijk berekend schijnen op de materialistische gemoedsgesteldheid der Mekkaanse tijdgenoten. De grootste kerkvader van de Islam, al Ghazzālī, gestorven 1111, schrijft hierover een hele verhandeling, waarvan de titel begint met *Al doerra al fāchira,* d.i. *de Kostbare Parel,* en waarin van die dag het gehele gebeuren gegeven wordt. Nog heden ten dage worden een stervend Moslim de woorden van de fātiḥah, de eerste Soera van de *Qoer'ān* in het oor gefluisterd, opdat hij deze althans toch vooral niet vergeten moge zijn bij de eerste ondervraging door de twee grafengelen Moenkar en Nakir; vooral zondaars hebben de sterke neiging tot vergeetachtigheid in deze, en zijn dan reddeloos verloren.

24/2 *kĕtika*. De oude Indiërs, waren kundige astronomen, die een preciese tijdverdeling kenden. Hierbij was de ghaṭikā 1/60 van een etmaal, dus 24 minuten, een „ogenblik" in de niet letterlijke, maar wel gebruikelijk zin des woords. Overgenomen in het Maleis als *koetika* kan het daar ook betekenen ogenblik in de letterlijke betekenis, oogwenk, tijdstip (een stip neemt geen plaats in volgens de meetkunde). In een wereldbeschouwing als de voor-moslimse was nog plaats voor astrologie, en er was veel gelegen om te weten te komen, wat de gunstige *koetika* was voor allerlei handelingen. Hiertoe werd bv. op de Westkust van Sumatra gebruik gemaakt van de k. lima, een

vierkant samengesteld uit vijf en twintig kleinere vierkanten. In elk vak staat een woord geschreven, dat goed of kwaad voorspelt. Nu telt men tot een zeker getal en kijkt toe, of men op een gelukkig of ongelukkig teken komt, dat de waarzegger natuurlijk moet weten. Hiernaar wordt dan het uit te voeren plan geregeld.

De *pawang* (vg. H 3) zal de *koetika* geraadpleegd hebben, ook voor gebeurtenissen waarvoor een goede zonnekalender meer aangewezen was, en de Moslimse maankalender jammerlijk in de steek liet. Zo bleef de *koetika,* die tot een geheel andere wereldbeschouwing behoort als de Moslimse openbaring, geloofs- en zedeleer, toch in zwang daarnaast. In de Atjehse *Hikajat Malêm Dagang,* waarvan de Maleise *Hik. Sultan Atjeh Marhoem* een zwakke omwerking is, zien we de *koetika* dan ook zelfs gehanteerd door Pakèh Madina, d.i. de schriftgeleerde, kenner der Moslimse plichtenleer, uit Madinat al Nabi, stad van de Profeet. Dagenlang verbiedt hij de strijd, totdat de *koetika* gekomen is, en de Atjehers natuurlijk winnen!

25/1 *Maloekoe* = de Molukken. — *Kastilan* = Kastilië, aanduiding voor de Spanjaarden, die Noordelijker zaten in de Philippijnen. De schrijver van de *SM* wist overigens best, wie de Portugezen waren. — *sĕpak raga*: „mandschoppen", nu algemeen gebruikt voor voetbal. Maar terwijl voetbal samenspel is, is het oude sépak raga solo- en behendigheidsspel, in dit opzicht enigszins te vergelijken met biljart. Wie „'m" was (iboe), poogde de tenen bal zo lang mogelijk te houden bij het steeds omhoogschoppen, door deze nooit te missen.

De *pantoen* met de vertaling van WINSTEDT in H 8 pag. 60.

25/2 Voor *Maulana Joesoef* verg. aant. bij 20/3.

25/3 Voor de *Sĕri Akar Diradja* verg. aant. bij 18/2.

25/4 Niet *t'adjil* maar taʿaddjal, Arab. = haast.

25/5 De afgezant van de vorst van Malakka wordt afgehaald met een *ceremonieel* als gold het zijn koninklijke lastgever zelf. Verg. aant. bij 2/20. — De aanhef van de brief, met gebruikmaking van *kakanda,* is volkomen correct.

25/6 In overeenstemming met de dipomatieke usance wordt de Laksamana uitgenodigd de man uit zijn gevolg ter plaatse en meteen te verhoren. Het was aan de Laksamana Hang Toeah wel toevertrouwd, de vorst van Pahang op zó'n gevoelige wijze in zijn eigen paleis ten aanschouwe van zijn rijksgroten op zijn nummer te zetten.

25/6 *laatste woorden*: „want hij is van dezelfde rang als de Laksamana", (zodat gij, mijne heren, dit maar op voet van gelijkheid onderling regelen moet).

26/1. Blijkens 17/2 was *Kampar* nu eenmaal overwonnen en een vazalstaat. — Hang Toeah al weer zegt dus aan Toen Djana Pakiboel het nodige „in zijn gezicht", staande achter de vorst, en gebruik makend van zijn linkerduim, wat een teken van geringschatting is en

als zeer onbeleefd geldt. — *Maharadjaléla.* Nog heden ten dage aan het hof van Pérak volgt op de vier hoogwaardigheidsbekleders (Běndahara, Orang Kaja Běsar, Těměnggoeng en Mantri) als eerste de Orang Kaja2 Maharadjaléla Tan Léla Poetra, die het privilege had bij alle hofceremoniën geheel vooraan te staan met ontbloot zwaard en ieder ongelukkige die zich ongepast gedroeg of verachting voor de waardigheid van de vorst aan de dag legde een kopje kleiner te maken. (Verg. een staaltje van dergelijk optreden in *SM* 31/6-7). Hij stond boven de wet. Zijn bijzonder privilege maakte een sterke indruk op de Maleise geest; in Pérak noemde men hem Maharadjaléla pantjoeng ta' běrtanja, „de m. die zonder permissie te vragen iemand het hoofd afhakt", en in alle Maleis-sprekende gebieden wordt de uitdrukking běrmahadjaléla, běrsimaharadjaléla en měradjaléla, „voor m. spelen", gebruikt om aan te duiden iemand, die doet wat hij wil.

26/4 Die *ziekte* bestaat hieruit, blijkens de Portugese historieschrijver ALBUQUERQUE JR., dat de bij hem gevangen genomen vorsten van Kampar en Inděragiri hem vergiftigden, toen hij op het punt stond naar Mekka te gaan ter bedevaart, met medeneming van hun persoon. Zijn grafsteen is gevonden te Oeloe Pagoeh in het Moeardistrict. — De *Radja Moeda* hier genoemd moet wel zijn de Radja Moehammad van 26/6, die dan Sultan Mahmoed Sjah wordt.

26/6 *Inna 'llāha maᶜa 'ṣ-ṣābirīna* staat letterlijk zo ook *Qoer'ān* 2/148 en 8/48; i.p.v. inna het woordje wa, dat vrijwel op hetzelfde neerkomt, 2/150, 3/140, 8/67. De goede raadgeving, die meer Testamentisch dan Macchiavellistisch aandoet, zal de vorst wel aan zijn zoon nagelaten hebben ter uitvoering. — Wanneer een vorst een *onschuldige* ter dood laat brengen, heeft dit de val van het rijk tengevolge, verg. 10 en aantekening bij 2/6-7. — De Sěri Maharadja, *Toen Moetahir,* moest een groot man worden, gelijk hem reeds voorspeld was in 16/13 en 27/3; zijn dood 33/1-13.

26/7 De Sěri Bidjadiradja moet zijn gebrek aan hoofse tact boeten in 26/30.

26/9 Deze oude intrigante moet dus de vrouw van Mansoer uit het patihsgeslacht zijn, verg. 14/22.

26/10 Moslimse overlevering gewaagt van een boom in het paradijs, waaraan ieder levend mens een blad heeft zitten, waarop zijn lot en levenseinde geschreven staat. Eens per jaar, in de *lailatoe'l -kadar* of *-moekaddar,* de nacht van de lotsbeschikking, vallen er blaren van deze boom, en in de loop van het volgend jaar zal sterven hij, wiens blad is komen te vallen. In deze nacht zou ook de *Qoer'ān* neergedaald zijn — redenen te over om deze nacht niet slapend voorbij te laten gaan. De Moslimse wetgeleerden nemen aan, dat één der vijf laatste oneven nachten van Ramaḍān deze nacht is, zodat het aanbevelenswaardig is deze met vrome werken door te brengen. In de Indische archipel worden dan godsdienstige maaltijden aangericht,

malĕman's. Het populaire geloof neemt aan, dat men door waakzaamheid die nacht rijk kan worden.

pak si bĕndoel = „vadertje drempel", „vadertje deurpost", oude dorpsbabbelkous, ouwe sok, die de wereld beoordeelt naar wat hij ervan te zien krijgt uit zijn eigen deurpost. — Men vergete niet, dat de Bĕndahara, herhaaldelijk en nauw gelieerd aan het vorstengeslacht, helemaal niet van node had zijn hoge positie te doen blijken, hetgeen ook minder zou stroken met de aard van zijn ambt. De Laksamana Hang Toeah daarentegen was een jongen uit een *warong*, een haantje de voorste (verg. *Hikajat Hang Toeah*), met buitengewone tegenwoordigheid van geest (14/10), die uitermate op zijn qui-vive was (14/12), vindingrijk (14/13), brutaal als de beul (14/14), zodat hij zijn weerga niet had destijds (14/15), handig in zijn vermetele onbeschoftheid (14/17), die zichzelf niet ontziet in blinde en nietsruikende trouw, natuurlijk belasterd wordt en in ongenade vluchten moet (14/24). Maar hij rehabiliteert zich door te doen wat geen ander kon, durfde of mocht: zijn oude vriend Hang Kastoeri, die de beest had uitgehangen in het vorstelijk verblijf, te doden (16/3), zodat hij de eretitel Laksamana krijgt (16/4). Hij kan aanvankelijk niet tegen de Makassaarse zeerovers op (19/3), maar verslaat ze toch eindelijk (19/5), had bij de Pasaise interventie wel andermaal willen strijden, maar moet hiervan afzien (22/5), zodat hij wrok koestert tegen de Bĕndahara en hem belastert bij de vorst (22/6). Wanneer deze hem echter prijst bij de vorst (22/7) schaamt hij zich toch en vernedert zich voor de Bĕndahara (22/8). De Sultan van Pahang kleineert hij in diens eigen paleis (25/6), terwijl hij ook de leenvorst op zijn plaats weet te zetten (26/1-2). Kortom, gesproten uit de heffe des volks, was hij een kranige kerel, in alle opzichten een op de voorgrond tredend persoon, die ook graag wilde schijnen wat hij was. De Bĕndahara daarentegen op zijn oude dag als overgrootvader had er geenszins behoefte aan te doen blijken hoe groot zijn macht was, en hoeveel vorstelijk bloed hem door de aderen vloeide.

26/11 *pinaka*-hoeloebalang = die als opperaanvoerder fungeert.

26/13 Voor *Toen Moetahir* verg. aant. bij 26/6.

26/14 *Waswās sjaṭān ᶜalaihi 'l-laᶜnat*, Arab. = inblazingen des duivels, die vervloekt zij.

26/15 *Toen Parapatih Poetih* was de handige diplomaat aan het Chinese hof van Verhaal 15; de latere overlevering van de *Ht. Hang Toeah* schrijft zijn beleidvol optreden toe aan haar held H.T., waaruit blijken moge, hoe hoog men destijds zijn staatsmanschap aansloeg.

26/17 „*Biajid*", waarschijnlijk Bajajid, dus op zijn Hollands Bajadjid of Bajazid, naam van twee Turkse Sultans.

26/18 In 18/1 is het de drager van 's konings *beteldoos* die een moord bedrijft, en hier is de genoemde onderscheiding aanleiding genoeg. — Voor het onderscheid tussen *salam* en *sĕmbah* verg. aant. 2/20. In 11/11 bij de regeling der Malakkaanse hofetikette wordt uit-

drukkelijk bepaald, dat de vorsten van de rijken Malakka, Pasai en Haroe, die beschouwd kunnen worden als gelijk in macht, elkaar slechts de collegiale *salam*-groet zullen brengen, ongeacht de eventuele leeftijdsverschillen der toevallig heersende vorsten. Dat Pasai toch aanspraak maakte op de sĕmbah en hoe hierop gereageerd werd van Malakkaanse zijde blijkt uit 18/2, 24/1 en 32/11-12. Ongehoord is echter de pretentie van een wegens moord voortvluchtige onderdaan om niet de *sĕmbah* te willen maken voor de vorsten dezer landen. Deze ongemanierde brutaliteit kan hij slechts blijvend doen te Broenai, dat zelf de *sĕmbah* verschuldigd is aan Malakka blijkens 15/7.

26/20 Na de dood van de fungerende Sĕri Rama wordt deze blijkens 29/21 echter opgevolgd door zijn zoon.

26/22 Voor *Maulana Joesoef* verg. aant. bij 20/3. — Voor *koetika* verg. aant. bij 24/2.

26/23 Voor *Radja Maloekoe* verg. 25/2.

26/24 De schrijver van de *SM* is dus ook gevankelijk meegevoerd naar Atjeh in 1613 (zie aant. bij de inleiding van de schrijver).

26/26 *Patan* = Pathan, Indisch Moslim van Afghaanse afstamming.

26/27 Voor *Datoek Boengkoek* verg. 13/9. Voor *Hang Isa Pantas* verg. 16/7.

26/30 De vorst koesterde blijkens 26/7 een wrok jegens de *Sĕri Bidjadiradja*. — *Abang jang di Kampar* = Sultan Mĕnawar Sjah.

26/32 Geïnterpoleerd vanaf *Maka Radja Soeloeng*.

26/34 Voor *Radja Tjoelan* zie het eerste verhaal, alinea 13.

27/1 Omstreeks 1505. Dit is de eerzuchtige en rampspoedige verrader van 35/1.

27/2 *Bandan*: uit Banda.

27/3 Niet *moalim* maar moeᶜallim = deskundige, stuurman.

27/6 *Karĕna hambapoen ada bĕtjĕrmin. Pada mata bĕta baik djoega si Hasan,...* leest en vertaalt gemakkelijker.

27/9 *amīroe 'l-moe'minīna*: Vorst der Gelovigen, eretitel der vier eerste chaliefen. — *ᶜAlī*: de schoonzoon van de Profeet, getrouwd met diens dochter Fātima — *karrama 'llāhoe wadjhahoe*: God heilige zijn aangezicht.

27/12-15 Het huwelijksaanzoek van deze vorst van Malakka aan de eeuwig-jeugdige Prinses van Goenoeng Lédang is uit de *SM* een staaltje van een geestesgesteldheid, die we van Java zo veelvuldig vernemen. Brachten de twee Zelfbestuurders der Javaanse vorstenlanden, die uit de oudste geslachten stammen, niet hun offers aan de Mĕrapi, Soenan Lawoe, de godin van de Zuidzee, met wie een van hen door een mystiek huwelijk verenigd gedacht wordt? Om nog niet te spreken van de verdere bergverering op Java en de bergheiligdommen, waaromtrent wel veel bekend geraakt is, maar waarvan nog veel te verzamelen is, terwijl een systematische verzameling en groepering tot dusverre nog op zich laat wachten. Onnodig dus te verzekeren,

dat de schrijver van de *SM* hier niet fantaseert, maar zelf gelooft in wat hij beschrijft, het hem overgeleverde slechts meedeelt. Ook de beschrijving van de berg zal van a—z niet literaire versiering zijn, maar mededeling van wat men gehoord en gezien meende te hebben; tenminste een niet onaanzienlijk deel ervan vinden we precies zo terug in het boek over Malakka, dat in 1613 werd geschreven door de halfbloed-Portugees EMANUEL GODINHO DE EREDIA, welke een heel hoofdstuk inruimt aan de berg en zijn bewoonster op grond van de geloofsvoorstellingen der Malakkaanse Maleiers dier dagen. Zo hebben de Maleiers tot voor kort nog zonder voorbehoud geloofd in de werkelijkheid en bestaanbaarheid van hun meest fantastische *hikajat's*. De huwelijksvoorwaarden, waarvan EREDIA niets weet te vertellen, worden tegenwoordig nog precies zo overgeleverd ter plaatse.

Goenoeng Lédang heet tegenwoordig Mount Ophir, en is een alleenstaande berg van ruim 4000 voet, Westelijk van Moear en niet ver van Malakka. Nog heden ten dage knopen zich allerlei voorstellingen vast aan deze berg en zijn bewoners. De prinses zou de gemalin geweest zijn van Paramêçwara, de stichter en eerste vorst van Malakka. Of ze zou de echtgenote zijn van de vijfde vorst van Broenai, die in de liefde en op zee veel had gezwalkt, en door haar ongeveer ter rede van Malakka met een naald ten dode doorpriemd werd. Toen ze dit niet meer geheim kon houden voor de bemanning, deed ze haar vlieggewaad aan en vluchtte naar Goenoeng Lédang. Vergelijk ook p. 27, het verhaal van Nachoda Ragam.

De *Hikajat Hang Toeah* (BP XXI = III 407; MLS IV 452; O XXI = II 173) verhaalt van haar geboorte, verloving met R. Tjoelan van Ceylon, en het afspringen hiervan. Blijkens BP 25 = III 490; MLS IV 545; O XXVIII =II 293 staat deze dochter en opvolgster van de laatste vorst van Malakka, na een vredige regering, aan de kapitein van een Portugees schip een stuk grond af voor een vestiging zo groot als hij met een koehuïd kan overspannen. (Hetzelfde als wat verteld wordt van de stichting van Carthago). De huid wordt tot riemen versneden, en het stuk grond op deze wijze groot genoeg voor een factorij, die aan de Portugezen de basis levert voor hun verovering van Malakka. De vorstin vlucht nu naar het binnenland, waar de oorspronkelijke bevolking haar als heerseres erkent.

Verscheidene beschrijvingen maken ook gewag van de haar bewakende tijgers, die zich in katten kunnen veranderen in haar aanwezigheid, en die goede mensen wel op hun rug naar haar toe dragen, waar deze dan beloond worden met een stukje saffraan, dat later een klompje zuiver goud blijkt te zijn. De prinses kan zich naar willekeur voordoen als mooi jong meisje, vrouw van middelbare leeftijd en oude vrouw. De haar omringende weertijgers werden geexcommuniceerd door de eerste bisschop van Malakka, zonder dat dit echter afdoende schijnt geholpen te hebben. Op de berg groeit een blad, dat eeuwige jeugd verleent.

Men stelt zich voor, dat de prinses niet altijd blijft op haar berg, maar ook menigmaal naar de Jugra Hill gaat, dan wel zich bevindt aan de waterscheiding van de Gemencheh River, terwijl ze hier ook Gandaria heet.

27/13 De berg moge geïsoleerd staan, maar is niet hoog, en de beklimmers blijken ook nog niet erg ver gevorderd, zodat die verschrikkelijke wind slechts te verklaren is, doordat de afgezanten kustbewoners zijn. Niet gewend in de bergen te lopen, worden ze doodmoe van het telkens de weg afsnijden. De *boeloeh pĕrindoe*, de „ontroerende bamboe", de zgn. Aeolusharp, zien we beschreven o.a. in de Mĕnangkabause *Hikajat Si Oemboet Moeda*. De moeder van deze jonge man weet met groot gevaar het gezochte voorwerp voor hem te bemachtigen. Wanneer hij er muziek aan ontlokt, geraakt het meisje, naar wier gunst hij dong, maar dat hem een blauwtje had laten lopen en een allerverschrikkelijkst figuur slaan, geheel wèg van hem. (Verg. H. 7).

28/1 Narasinga klinkt hindoeïstisch en niet Moslims. Ook nu nog is deze naam in Indragiri bekend als die van een der allereerste *soetan's*.

28/2 *Isap*, vorst van Lingga, is in de grote Riouwse hofkroniek welbekend als bestrijder van Narasinga van Indragiri. — We horen verder niet van een expeditie tegen Indragiri, zodat dit zich bij deze gelegenheid *bevrijd* heeft.

28/3 De *Hik. H.T.* laat *Hang Toeah zelf n*aar Voor-Indië gaan (BP 19 = III 351; MLS III 388).

28/4 Ook hier weer een zgn. *heilig man*, die hoogstens gevreesd wordt, maar zeker niet gerespecteerd.

29/1 Verg. aant. bij 18/2. Terwijl daar Radja Ahmad zou getrouwd zijn met de zuster van Sultan Mahmoed Sjah van Malakka, is het hier Radja Abdoel Djamil.

29/3 Den *Sĕri Déwa Radja* kennen we uit 26/19-22, 25-26. Een olifantenjacht vinden we beschreven in ABDOELLAH's *Mémoires* hoofdstuk 5.

29/6-15 Niet *H. Nadim* maar Hang Toeah is de bedrijver van dit alles volgens de *Hikajat H.T.* (BP 10 = II 175; MLS II 191); daar is sprake van Indrapoera in plaats van Pahang en heeft de koene schaker de uit amnestie bestaande beloning hard nodig.

29/7 *Moesim Djawa* = Zuid-West moesson, van Juni—September. — Daar waar de zegenrijke massage als verlichting van moeheid en pijn algemeen erkend wordt, alle negatie der Westerse wetenschap ten spijt, kan natuurlijk ook vóórkomen, dat de vrouwen die hiervan haar beroep maken, geenszins te vertrouwen zijn, en bv. maar al te gemakkelijk door mannen in de arm genomen kunnen worden om een meisje, behalve met de muis van de duim, ook te bewerken met tovermiddelen, *obat goena* of *goena*2.

29/21 De *Sĕri Déwa Radja* krijgt deze waardigheid dus niet, die hem blijkens 26/20 in het vooruitzicht was gesteld.

30/1 Na het meegedeelde in 26/17-18 omtrent 's vorsten gedrag verwonderen de slotwoorden van 30/1 niet.

30/2 De motivering van de moord op 's vorsten halfbroeder van geheel vorstelijke afstamming is verdacht, temeer daar we uit Portugese bron weten, dat de vorst ook zijn oom Soelaiman bestreden heeft.

31/1 Abdoel Djamal, die zich na de vernedering van 29 had teruggetrokken, blijkt hier weer regerend vorst te zijn.

31/2 *Batoe Pahat,* ook genoemd in 13/9. — *Soengai Raja* of S. Bonang, Rio Formoso der Portugezen. — De Laksamana zal weinig lust gehad hebben zich weer te vertonen in Pahang na zijn streek van 29/19, en nog minder om dit te doen op order van de Bĕndahara.

31/3 De pantoen luidt in Engelse vertaling:

Ah! hot I see a fortress burning —
I'd hint not say your heart's afire:
't is not that I'd suppress your yearning,
Forbid you, lady, wed your squire.

31/6 De ernst van dit vergrijp wordt duidelijker, wanneer we uit 34/12 zien, welke betekenis er wordt toegekend aan de zitmat.

32. *Kota Mahaligai* = Patani aan de Oostkust van Malakka.

32/5 Van Air Lèhèh (= Malakka's Z.O. kampoeng Ilir) tot de brede monding van de Moear-rivier, en van Kampoeng Kĕling tot Koeala Pĕnadjih was alles langs de zeekust één *pasar* [P., op de Portugese kaarten Panagi of Panagim (spreek uit Panazjī), grensrivier tussen Malakka met Naning ener-, en de landschappen Kĕlang, Soengai Oedjoeng, en Rĕmbau anderzijds; thans Koeala Linggi]. Zeilde men van Malakka naar Djoegra (Z.-mond der Kĕlang-rivier) of Batoe Pahat, dan zag men niet anders dan één reeks van huizen.

De samensteller van de *SM* is niet slechts een chroniqueur, die de gebeurtenissen zonder meer na elkaar vermeldt, maar ook een schrijver, die de hem ten dienste staande gegevens componeert, wanneer dit mogelijk is. Zo hangt hij hier een verhaal op van Malakka's prestige tegenover het buitenland, schildert dan de inwendige bloei, om dit terstond te doen volgen door de aankondiging van de naderende catastrofe.

Portugese koloniale schrijvers als ALBUQUERQUE JR., de te Malakka wonende halfbloed D'EREDIA, COUTO en CASTANHEDA weten ons veel te vertellen van de stad Malakka dier dagen. D'ALBUQUERQUE vertelt hoe handelaars uit Coromandel en Bengalen, Aden, Djedda, Mekka en Kairo, Java, Pégoe en China er elkaar ontmoetten. „En ik geloof

„inderdaad dat indien er een andere wereld ware en een andere zee-„weg, toch allen in Malakka zouden samenkomen, want daar zouden „ze alle soorten geneeskrachtige kruiden en specerijen die er maar „zijn op de wereld vinden, daar onder alle havens van kaap Comorin „tot het Oosten de haven van Malakka in alle moesons verreweg de „gemakkelijkste is." Hij houdt Malakka en zijn handel dan ook voor de omvangrijkste ter wereld. — Zijn vader de empire-builder zou gezegd hebben: „Ik ben ervan overtuigd, dat we door het aan ons trekken „van de Malakkaanse handel Kairo en Mekka te gronde richten, en „dat geen specerijen meer naar Venetië zullen gaan, behalve wat zijn „kooplieden in Portugal komen halen." Uit Měnangkabau en Pahang kwam goud naar Malakka, uit Siam en Birma zilver. „In Malakka was „veel koper en nog meer tin, en de kanonnen-gieters waren even be-„dreven als de Duitse." En D'EREDIA, die veel van het bovenstaande in zijn eigen woorden vertelt, voegt er in zijn boek over zijn woonplaats Malakka aan toe: „Alle soorten kruiderijen, reukwerk, metalen, „edelgesteenten en parelen vonden uit buitenlandse havens hun weg „naar Malakka, waar ze verhandeld werden tegen stoffen, terwijl alles „van Malakka naar Coromandel en Egypte ging, waar de handel zich „in Alexandrië concentreerde...... uitgebreide goudmijnen komen in „het gebied van Malakka voor, in het bijzonder bij sommige bergen „zoals Goenoeng Lédang." Van dit land wensten de Portugezen de handel te beheersen.

32/6 Deze handeling jegens de Běndahara, representant van de vorst, zou onder andere omstandigheden de onmiddellijke dood ten gevolge gehad hebben, verg. bv. 31/6—7.

32/7 Niet *Wazir*2 maar Viceroy, Onderkoning. — Niet *Gonçalo Pereira* (die in Mei 1530 even Malakka aandeed op weg naar Ternate, waar hij 27 Mei 1531 vermoord werd) maar DIEGO LOPEZ DE SEQUEIRA verschijnt met 5 schepen. — De Maleiers waren zeer wel bekend met vuurwapenen, die ze zelf ook bezigden. — In hun annalen en decaden maken de Portugezen slechts melding van twee expedities: een verkenning onder SEQUEIRA, die nog geen verder effect sorteert in 1509, en de verovering onder ALBUQUERQUE in 1511, vergelijk Verhaal 34. De *SM* geeft hier dus een verkeerde voorstelling van zaken.

De aanval op Malakka, eindigend met de verovering ervan, is slechts een episode in de wereldhandel van het kleine Portugal. De beroemde tocht van VASCO DA GAMA, de eerste Europese zeevaarder die in de Oostelijke zeeën verscheen, vond plaats in 1498. Binnen verloop van 10 jaar was DA GAMA naar het Oosten gevolgd door veel andere befaamde avonturiers: FRANCISCO en ALFONSO D'ALBUQUERQUE, FRANCISCO DE ALMEIDA, TRISTANO D'ACUNHA, JORGE DE MELLO en JORGE DE AGUYAR. In 1508 was het gehele Portugese „emperium" in het Oosten verdeeld in twee onderkoningschappen, waarvan het ene zich uitstrekte van Mozambique tot Diu in Indië, het ander van Diu tot Kaap Comorin. FRANCISCO DE ALMEIDA was Viceroy van Afrika, Arabië

en Perzië; ALFONSO D'ALBUQUERQUE van Indië. Nog twee admiraals werden dat jaar uitgestuurd om zich onderkoningschappen uit de wereldkaart te snijden. Van deze twee was DIEGO LOPEZ DE SEQUEIRA bestemd voor de Oost-Indische Archipel. 5 April verliet hij de Taag met vier schepen, zette koers naar Cochin (het hoofdkwartier van de Indische onderkoning), leende een schip van de Portugese vloot in die haven, en voer tenslotte in Augustus 1509 naar Malakka.

Zodra SEQUEIRA voor anker ging in de haven, stak een sloep van wal om hem uit naam van de Bĕndahara te vragen, wie hij was en wat hij kwam doen. De Portugese admiraal antwoordde, dat hij een afgezant van de Koning van Portugal was met geschenken voor de Sultan van Malakka. Vervolgens schijnen er verscheidene dagen over en weer missives gegaan te zijn, totdat eindelijk een welgesitueerd Portugees, een zekere TEIXEIRA, naar de wal gezonden werd, en op een olifant naar het paleis werd gebracht. Hij overhandigde de Sultan een Arabische brief, ondertekend door Dom MANUEL, Koning van Portugal; ook gaf hij de vorst enige geschenken. Op dit onderhoud volgde de gebruikelijke uitwisseling van beleefdheden, verzekeringen van vriendschap; handelstoelating werd verleend, en tenslotte werd TEIXEIRA met ere naar zijn schip teruggeleid.

Maar in de stad Malakka was het een en al opwinding. De rijke Indische kooplieden konden onmogelijk onverschillig blijven op het zien der vreemdelingen, die hen bedreigden met het verlies van hun handel. De wantrouwige stadsbestuurderen vreesden SEQUEIRA's machtige flottilje. De Bĕndahara wilde de Portugezen terstond aanvallen; de Laksamana en Toemĕnggoeng aarzelden. De Sultan nodigde de vreemdelingen op een feest (misschien met plan ze te vermoorden), maar met wellicht beleidvolle cruheid sloeg SEQUEIRA de gevaarlijke uitnodiging af. Inmiddels was de partij van de Bĕndahara begonnen een kleine flottilje te verzamelen achter Kaap Rachado, om op alle gebeurlijkheden voorbereid te zijn. Het was een gespannen situatie. De te Malakka gelande Portugezen schijnen niet gemolesteerd te zijn, maar bij de nerveuze vijandigheid der bevolking kon een kleine uitdaging een conflict veroorzaken, dat dan ook kwam, waarschijnlijk door een misverstand. Een schildwacht verdacht de opvarenden van Maleise prauwen van het plan, aan boord te gaan van de Portugese vaartuigen. Hij sloeg alarm. Meteen ontstond er een paniek: de Maleiers die aan dek waren sprongen overboord; de Portugezen schoten hun kanonnen af. SEQUEIRA vermeed alle verder optreden in de hoop zijn bemanning, voor zover die aan land was, te sparen, maar de onverwachte verschijning der Maleise flottilje van achter Kaap Rachado deed hem doortasten. De Portugezen kozen het ruime sop om de nieuwe vijand het hoofd te bieden, en verloren zo de kans, hulp te bieden aan hen, die wanhopig voor hun leven streden. Toen ze terug kwamen was het te laat. De stad was nu openlijk vijandig; de Portugezen aan wal waren gevangen genomen; de vloot was niet

sterk genoeg om zonder hulp de stad te overmeesteren. SEQUEIRA verknoeide nog enige dagen met nutteloze onderhandelingen en moest toen wegzeilen. Zijn tocht was een volslagen fiasco geworden. Na nog enige inlandse vaartuigen geplunderd te hebben, zond hij twee van zijn schepen naar Cochin en keerde naar Portugal terug.

32/8 *Kapitan Mar* moet wel de Portugese admiraal zijn.

32/8-9 De gevangen gehouden RUY D'ARANJO schrijft 6 Februari 1510 een geheime brief aan D'ALBUQUERQUE: „Uwe Genade zal weten, „dat de koning van Malakka niet regeert, noch het gezag uitoefent over „het land, noch geëerd is, noch gevreesd als vorst. Het is een man, „die altijd in huis zit, als een Observant (Franciscaner monnik). Hij „heeft het gezag en de regering gegeven aan de Bĕndahara, zijn oom, „en deze Bĕndahara heeft zich meester gemaakt van alles", enz., waarop deze gehate tiran dan uitvoerig besproken wordt. Midden 1510 wordt de Bĕndahara vermoord op last van de Sultan, vg. 33/13.

32/10 *Moeḥjī oed-dīn,* Arab. = Hij die nieuw leven inblaast aan de godsdienst. Vergelijk de naam van het levenswerk van de grootste theoloog van de Islam, de „kerkvader" al-Ghazzālī: Iḥjā ʿoelōēm id-dīn: Het tot nieuw leven brengen van de theologie.

32/11 *Salam-sĕmbah* verg. aant. bij 2/20.

32/12 Het antwoord op het *theologisch vraagstuk* wordt evenmin meegedeeld als in de kwestie van 20/3.

33/2 *Baroh* = benedenland. Voor iemand uit het binnenland de kust; ook de benedenste zachte glooiïng van een berg of heuvel, terwijl *darat* de eigenlijke bovenhelling is. In Rĕmbau maakt men onderscheid tussen hen, die zich gevestigd hebben in de lagere landen (dibaroh), d.w.z. de eerder gekomenen, en de verder landinwaarts gevestigden (didarat); de hoofden van de eersten gaan vóór boven die van de laatsten. — Wie is inmiddels deze niet eerder genoemde prins, broeder van de vorige vorst, oom van de regerende? — *Pĕrmaisoeri Pahang* moet wel Toen Tédja zijn.

33/6 Voor *awang* vgl. 2/4, 26/26, 33/16.

33/8 *Biapĕri* = Voor-Indisch koopman. De Toen Hasan Toemĕnggoeng is de bekende fat uit 27/4.

De bedoeling van deze schijnbaar onbetekenende verhaaltjes moet wel zijn, te wijzen op de slechte verhouding, die de Bĕndahara en zijn oudste zoon kregen met de Indische kooplui.

33/12 Voor een getrouw bĕndahara is die nachtelijke verzameling van gewapend volk bevreemdend; opvallend is ook die uitdrukkelijke vermanende goede trouw.

33/13 De voorstelling van zaken is té edel om nog overtuigend te zijn, vooral wanneer we bedenken, dat de schrijver afstammeling was van de hier afgeslachte Bĕndahara.

33/14 De aard van de verwonding wijst meer op een handgemeen dan op een regelmatige executie.

33/15 Radja Mĕndĕliar was de rijkste man van Malakka na de Bĕndahara; hun beider bezit, dat van de Laksamana en de schone Fatimah viel de vorst in handen. We kunnen ons moeilijk voorstellen, dat deze machtige en fiere Bĕndahara zich als een lam naar de slachtbank zou hebben laten brengen om niet de kans te lopen, van hoogverraad beschuldigd te worden. Vooral niet wanneer we bedenken hoe hij in 26/13 ervoor gewaarschuwd wordt, zich niet in te beelden 's vorsten oom te zijn en de perken te buiten te gaan, daar dit zijn dood tengevolge kan hebben. Zien we nu hoe een afstammeling van deze Bĕndahara later inderdaad de vorst vermoordt en zijn plaats inneemt (zoals Pippijn de Korte, vader van Karel de Grote, bij de laatste Merovinger), dan komt het boos vermoeden bij ons op, dat deze Bĕndahara Sĕri Maharadja Toen Moetahir hierin bijtijds verijdeld is. Hoe het zij, de waarheid zal wel nooit meer blijken, en hoe die ook geweest moge zijn, blijvend is de indruk van het Malakka dier dagen: de atmospheer van verdachtmaking, het gekonkel en de omkoperij, het bewind van willekeur, waarbij de hoogsten in den lande uit de weg geruimd worden na nachtelijk gesmoes, door het latent conflict tussen een omkoopbaar rechter en een wulps vorst.

33/24 Wellicht nog heden, en in ieder geval in 1847, is Tandjoeng Kĕling een geliefd oord om te gaan picnicken voor de Malakka'se stadsbewoners, „waar onder met mos bedekte en schaduwrijke vrucht- „bomen, die hun voorvaderen geplant hebben, de graven van Maleise „heiligen uit oude tijd met bijgelovige zorg bewaard worden".

34. *wazirnya,* lees viceroy-nja. — *wardi* of ordi: orders. — *karakah* = „kraak". — *ghali* = galei. — *tawḥīd,* Arab. = „eenmaking", monotheisme, de leer omtrent het feit dat God enig (wāḥid) is. Het systeem van de Islam is gebouwd op vijf grondslagen of zuilen (roekoen, d.i. hoek; vgl. ons „hoeksteen"; meervoud arkān), nl. 1e. de *sjahāda* („getuigenis") d.i. geloofsbelijdenis. 2e. de *ṣalāt* of *sĕmbahjang* (rituele godsdienstoefening), 3e. de *zakāt* (godsdienstige belasting), 4e. de *ḥaddj*: (pelgrimstocht naar Mekka) en 5e. *ṣawm* (vasten in de maand Ramaḍān).

De eerste dezer vijf grondslagen, de geloofsbelijdenis, bestaat uit de zgn. „twee zinnen", nl. de formules: „Ik getuig dat er geen god is dan Allah, en dat Moehammad Allah's gezant is". Deze ‚zuil" wordt in de wet niet nader behandeld, maar de met het geloof (Arab. imān) in verband staande onderwerpen waren zo talrijk, en de weerlegging van velerlei ketterijen verkreeg mettertijd zo'n omvang, dat de desbetreffende leer zich tot een afzonderlijk studievak ontwikkelde, de zgn. *ᶜilm al-kalām* (geloofsleer, dogmatiek) of *ilm at-tawḥīd,* ook genoemd de „wortelen (of grondslagen) van de godsdienst", nl. *oeṣōēl oed-dīn* (van aṣl, Mal. asal). — Uit het feit dat Sultan Ahmad de Goeroe, onder wiens leiding hij dogmatiek studeerde, op zijn olifant meenam in de strijd, zou men willen afleiden, dat het hem minder te

doen was om van dogmatieke geschilpunten kennis te nemen, dan om door het juiste inzicht onverwondbaar te zijn; de *machdoem* zal niet zozeer als theologant dan wel als amulet gediend hebben.

34/3 De genoemde romans handelen over personen uit het begin der Moslimsche geschiedenis, en de vele gevechten waarin deze betrokken werden, zijn bewerkt naar Perzische voorbeelden, ook bekend uit de Moslimse lectuur van Voor-Indië, wat de Amir Hamzah betreft ook op Java, en kunnen dus gerekend worden tot de over Zuid-Azië bekende lectuur omtrent Moslimse helden en heiligen. Verg. de behandeling van de Hikajat Amir Hamzah in H. 17.

34/5-6 *De val van Malakka* 1) is de geweldaddige overgang van een haven met internationale handel in de handen van een vreemde overheerser. Voor de cultuurgeschiedenis betekent het niet minder dan voor de politieke geschiedenis, waar het een mijlpaal is; voor de regerende dynasten, „schaduw Gods op aarde" en centraal punt van de *SM*, was het de ramp, die zij overleefd hebben, maar nooit te boven gekomen zijn. Het relaas ervan in de *SM* is wel erg mager, vooral wanneer het vergeleken wordt met de nauwkeurige gegevens, die de Portugese geschiedschrijvers ons verschaffen, maar de Maleiers waren dan ook de verliezende partij, en de Portugezen de winnende!

Koning EMANUEL van Portugal was er de man niet naar, zich lijdelijk te onderwerpen aan een volslagen mislukking als van de eerste Portugese flottilje naar Malakka. Hij rustte nog drie schepen uit onder DIEGO MENDEZ DE VASCONCELLOS en zond die in Maart 1510 uit om een nieuwe aanval op Malakka te doen. ALBUQUERQUE noopte deze flottilje aanvankelijk ertoe hem bij te staan in zijn Indische gevechten, maar in Mei 1511 maakte de grote Onderkoning zich zelf op om Malakka te veroveren, met 19 schepen, 800 Europese soldaten en 600 Malabaarse sepoys. Eerst zette hij koers naar Pedir (Pidië) op Noord-Sumatra. Daar trof hij een Portugees aan, een van SEQUEIRA's mannen, die aan de Malakkaanse gevangenschap ontsnapt was en wist mee te delen, dat te Pasai nog meer Portugese vluchtelingen waren. De Onderkoning zette koers naar Pasai en haalde ze op. Te Pasai werd hij goed ontvangen, maar hij vertrok terstond weer om een inlands schip in te halen, dat het nieuws van zijn nadering naar Malakka bracht. Hij nam het schip en doodde de kapitein. Verder varende kaperde hij een groot Indisch handelsschip, waarvan hij hoorde, dat de rest van de SEQUEIRA's mannen nog in leven waren in Maleise gevangenschap, en dat zijn persoonlijke vriend RUY D'ARANJO een van de meest gezaghebbenden was onder hen. 1 Juli 1511 verscheen ALBUQUERQUE met zijn vloot van 19 schepen ter rede van Malakka, met wapperende vanen, schetterende klaroenen, donderende kanonnen en alles waarvan verwacht mocht worden, dat het de jonken in de haven en de strijders in de stad zou imponeren.

1) Ontleend aan P.M.S. History, zoals ook veel van het voorafgaande.

Op het zien van de machtige Portugese vloot probeerden de inheemse vaartuigen op de rede te vluchten, maar de Onderkoning, die bevreesd was, dat iedere overhaaste handeling zijnerzijds leiden kon tot de vermoording van zijn landgenoten op de vaste wal, liet ze blijven waar ze waren onder de verzekering, dat hij niet als zeerover was gekomen. De kapiteins van drie grote Chinese jonken in de haven kwamen de Portugese admiraal toen opzoeken en boden aan hem te helpen bij zijn aanval op de stad; ook zij hadden grieven tegen de havenautoriteiten. De kapitein van een Goedjĕrats handelsschip kwam ook al met een dergelijk verhaal. Geen wonder, want de buitenlandse oorlogen van Mahmoed en zijn voorganger Mansoer zullen veel geld gekost hebben, dat gevloeid zal zijn uit de zakken van de handelaars. Over de onbaatzuchtige rechtvaardigheid van de hoogwaardigheidsbekleders en de vorst behoeven we ons geen illusies te maken na hetgeen de *SM* dienaangaande juist te lezen gaf. Vandaar de verraderlijke of tenminste afwachtende houding der vreemde kooplieden, die bij een eventuele verandering van gezag niets te verliezen hadden en slechts konden hopen op betere tijden.

De volgende morgen vroeg kwamen er afgezanten van de Sultan om te zeggen, dat deze immer vriendschappelijke gevoelens gekoesterd had voor de Koning van Portugal, en dat zijn slechte Bĕndahara — die kort tevoren ter dood gebracht was — geheel verantwoordelijk was voor de aanval op SEQUEIRA. ALBUQUERQUE stelde alle pogingen in het werk om de afgezanten te imponeren door vertoon van macht, maar volstond met het antwoord, dat er geen vergelijk kon getroffen worden alvorens de gevangenen in vrijheid gesteld waren. Deze waren inderdaad het punt waar alles om draaide. De Admiraal was ervan overtuigd, dat een aanval op de stad een teken zou zijn voor een moord op hen; de Sultan besefte vaag, dat hij met hen uit te leveren een machtig verdedigingswapen uit handen gaf. Zo gingen de dagen voorbij; de Maleiers wapenden zich en de Portugezen onderzochten de rede om een goed aanvalsplan te ontwerpen, maar geen van beide zijden maakte zich schuldig aan enige daad van openlijke vijandigheid. Aan het Maleise hof heerste de gebruikelijke verdeeldheid, waarbij de oudste zoon van de Sultan en zijn schoonzoon, de prins van Pahang, aan het hoofd stonden van de krijgszuchtige partij. Na een week van ijdele onderhandelingen wist een man uit de stad aan boord van het admiraalsschip te komen met een brief van RUY D'ARANJO, de belangrijkste der gevangenen, die er bij ALBUQUERQUE sterk op aandrong, de hoop hen te redden prijs te geven en zonder verder uitstel met de aanval te beginnen. Hoewel de Onderkoning er niet op voorbereid was gebruik te maken van dit heldhaftig aanbod tot zelfopoffering der gevangenen, voelde hij, dat de tot dusverre gevoerde gedragslijn tot niets kon leiden. Bij wijze van demonstratie stak hij enige Maleise scheepjes op de rede in brand en bombardeerde enige der aanzienlijkste *dalĕm's* aan de kust. Dit had een onverwachte

uitwerking: RUY D'ARANJO werd op staande voet in vrijheid gesteld. Hij bracht als nieuws mee, dat vele stedelingen de Sultan vijandig gezind waren en erop voorbereid waren met de wapens in de vuist tegenover de Maleiers te staan, wanneer de gelegenheid hiertoe zich voordeed. Deze inlichting bezegelde wellicht het lot der stad.

Nieuwe onderhandelingen volgden. ALBUQUERQUE vroeg verlof een versterkte factorij te bouwen in de stad Malakka, zodat de Portugese kooplieden daar in vrede en veiligheid zouden kunnen handel drijven; ook vroeg hij teruggave van de op DE SEQUEIRA behaalde buit en een schadeloosstelling van 300 000 cruzado's (à *f* 1.35). Hij bemerkte, dat de Sultan wel geneigd was tot deze concessies, maar dat de jonge radja's om oorlog riepen. Zoals vaker voorkomt in een Maleise raad, besloot de Sultan zich afzijdig te houden en het te laten uitvechten door de tegengestelde partijen zelf, de Portugezen en de Radja's. Hij vergenoegde zich met een verdedigende rol, en weigerde zowel om concessies te doen als om een aanval te leiden. Zodra hiertoe besloten was, werd de stad in staat van verdediging gebracht, terwijl de notabelen der Javanen de admiraal schijnen verzekerd te hebben, dat zij met het komend conflict niets uitstaande hadden, en eerder de Portugezen welgezind waren.

Om het aanvalsplan te begrijpen moeten we niet uit het oog verliezen het verschil tussen tegenwoordig Malakka en dat van 1511. Vaak meent men, dat de haven verzand is en dat de stand van zaken niet gereconstrueerd kan, maar we mogen niet uit het oog verliezen, dat de Portugese schepen maar klein waren en weinig diepgang hadden, en daardoor het strand veel dichter konden naderen dan de tegenwoordige stoomschepen met hun grote diepgang. De grote verandering, die de haven ondergaan heeft, moet geweten worden aan de omlegging van de rivier-bedding na de uitmonding in de zee. De oude kaarten van Malakka laten zien, dat de rivier bij zijn mond een scherpe draai naar rechts maakte en een vrij diepe bedding had uitgehold vlak bij de Noordoever waar de huizen dicht op elkaar stonden, evenals nu nog. Deze diepe bedding was de oude haven van Malakka; het stelde weinig-diepgaande schepen in staat vlak bij land te ankeren, en verklaart hoe de Portugezen met hun kanonnen van geringe draagwijdte er in konden slagen de huizen op de oever te bombarderen. Aan land komen was echter nog wat anders. De modderbanken maakten het uiterst bezwaarlijk te landen onder dekking van het scheepsgeschut; de eigenlijke landingsplaats lag juist in de rivier zelf, evenals nu. Daarboven was een brug, evenals nu, hoewel de vroegere Maleise brug een beetje verder stroomopwaarts lag dan de tegenwoordige. Aangezien deze nu de landingsplaats beheerste en de verbinding onderhield tussen de twee stadsdelen, was hij de sleutel der situatie. Beide partijen beseften hoe de zaken stonden. De Maleiers versterkten de brug met alle kracht en plaatsten er een keurkorps onder commando van een Indische huurling, geheten Toean Bandam. Het hoger

gelegen terrein onmiddellijk zuid van de rivier, de tegenwoordige St. Paul's Hill, was de eigenlijke Maleise citadel. Deze stond vol met woningen van de voornaamste aanhangers van de Sultan; hier bevond zich ook diens paleis. Het dekte de brug en was bemand met volgelingen van de oorlogspartij, de kroonprins en de prins van Pahang. Allen beseften, dat de landingsplaatsen en de brug het middelpunt van de komende strijd zouden vormen.

Achter alle Maleise krachtsvertoon stak evenwel zeer weinig echte macht. De Maleiers zelf waren niet veel meer dan een militair garnizoen, dat leefde op kosten van een vreemde gemeenschap. De handelsstad Malakka was in wijken verdeeld onder buitenlandse hoofdlieden. De Javanen van Grĕsik bewoonden Bandar Hilir ten Zuiden van de rivier; de Javanen en Soendanezen van Djapara en Toebaŋ bewoonden Kampoeng Oepih ten Noorden van de rivier. Ook de Indische koopliede bewoonden een eigen wijk. Deze vreemde kooplui hadden niet met de Maleiers op. Zij begeerden slechts vredig handel te drijven; bij de eerste tekenen van de strijd begonnen ze hun goederen naar veilige plaatsen te slepen en moesten met geweld weerhouden worden van de vlucht het binnenland in. De Sultan van Pahang met zijn ijzervreters was geen betrouwbaar bondgenoot; hij had geen werkelijk belang bij de strijd.

Op stuk van zaken bleek het een conflict te zijn tussen de persoonlijke volgelingen van de Sultan en de 1400 van ALBUQUERQUE, waarbij de Maleiers de gunstige situatie aan hun zijde hadden.

De Onderkoning had verscheidene dagen nodig voor zijn toebereidselen tot de aanval. Hij bracht die tijd door met Javanen en andere vreemde bevolkingsgroepen tot afval over te halen, en een platboomde batterij te construeren ten einde de rivier op te varen en de brug te bombarderen. Dit was lang geen succes. Meteen aan de riviermond liep ze vast en was negen etmalen lang blootgesteld aan het onophoudlijk bombardement van allebei de oevers. De commandant, ANTONIO D'ABREU, werden de tanden weggeschoten bij de eerste aanval de beste, maar hij bleef koppig op zijn post en wist de batterij voor de Portugezen te behouden. Eindelijk zette ALBUQUERQUE een aanzienlijke krijgsmacht aan land, kreeg een tijdlang beide oevers in zijn bezit en wist de drijvende batterij in een meer dominante positie te krijgen, van waaruit ze korte metten kon maken met de brug zelf. Nu had de batterij zijn taak volbracht, en de verbinding tussen de twee rivieroevers ontwricht, maar de strijd was nog niet voorbij. De kroonprins en zijn mannen deden een verwoede aanval op de landingstroepen, en werden niet afgeslagen dan nadat de Portugezen 80 man aan doden en gewonden verloren hadden. De onderkoning trachtte zijn overwinning te voltooien door een aanval op de moskeeën en paleizen van de tegenwoordige St. Paul's Hill. Maar de Portugezen geraakten in de ordeloze massa bouwsels de weg geheel kwijt en moesten in verwarring de wijk nemen naar hun landingsplaats. Daar

verschansten ze zich en konden zich handhaven. Hun enige blijvende succes was de verovering van de door de Maleiers bezette buitenposten ter bescherming der landingsplaatsen; de versterkingen van de brug zelf waren nog niet veroverd.

De volgende aanval had plaats op 24 Juli 1511. De Onderkoning liet op allebei de rivieroevers troepen landen en ging weer op de brug af. De Portugezen op de Zuidelijke oever werden woedend aangevallen door een Maleis korps onder aanvoering van de Sultan in hoogst eigen persoon. De strijd schijnt zeer hevig geweest te zijn en voornamelijk gewoed te hebben aan het Zuidelijk bruggehoofd waar de uitloper van de heuvel het dichtst bij de rivier komt. Van uit hun gunstige positie op de heuvel en beschut door de gebouwen schoten de Maleiers voortdurend een stroom van giftige pijlen op de Portugezen af, die hunnerzijds de huizen in brand staken en de Maleiers uit hun schuilhoeken trachtten te drijven. Bezwaard en gehinderd door wapenrusting en wapens als de Portugezen waren, konden ze de hitte van het vuur niet verdragen. Om hun moeiten nog te vergroten kwam de Laksamana Hang Toeah ook met een flottilje boten en branders, die de Portugezen in de flank vielen en de Onderkoning in zijn verbindingen bedreigden. ALBUQUERQUE besloot terug te trekken naar zijn schepen, met medeneming van 70 man, die door vergiftige pijlen gewond waren. Van deze 70 stierven er 12, terwijl de rest geruime tijd aan chronische pijnen bleef lijden. De Maleise verliezen zullen nooit bekend geraken. De Sultan van Pahang, wiens verblijf verbrand was en wiens bezittingen geplunderd waren, liet zijn schoonvader in de steek en ging naar zijn eigen land terug. De jonge Malakkaanse ijzervreters, die de Sultan tot strijd hadden aangehitst, hadden nu genoeg van de strijd. De buitenlandse kooplieden hadden geleerd, dat hun Maleise meesters niet almachtig waren. Hoewel de Onderkoning voortdurend afgeslagen was, heeft zijn vasthoudendheid hem de overwinning verzekerd. Toen hij de volgende dag weer landde, was alle georganiseerde tegenstand voorbij. De buitenlandse onderdanen van de Sultan weigerden hun leven veil te hebben in een hopeloze zaak, die niet de hunne was. De volgelingen van de Sultan vonden, dat de voordelen niet opwogen tegen het risico.

De Sultan zelf vluchtte. Een paar ontembare geesten zoals de Laksamana zetten een guerilla voort tegen de Portugezen, maar zonder werkelijke hoop op suces. Al de vreemdelingen onderwierpen zich; eerst de Pegoeanen, toen de verschillende bestanddelen der Javaanse bevolkingsgroep. Deze sloten zich zelfs bij de Portugezen aan in een expeditie om de palissaderingen van de kroonprins te vernielen. Na deze afval zag hij het nutteloze in van verdere tegenstand; hij volgde zijn vader op diens vlucht het binnenland in. Een paar verstrooide benden franctireurs waren de laatste vertegenwoordigers van het befaamde Maleise rijk Malakka.

De Onderkoning kon zich niet de weelde veroorloven als garnizoen

te Malakka achter te laten de troepen waarmee hij het veroverd had. Hij had het bemachtigd met de gehele beschikbare macht van Portugees-Indië: 19 schepen, 800 Europese soldeniers en 600 sepoys; hij liet een kleine compagnie onder een kapitein achter. Als er nog iets nodig was om de onwezenlijkheid te tonen van de rijkdom en macht die sommige met verbeeldingskracht begaafde schrijvers aan deze Maleise rijken toeschrijven, dan zou het zijn de geringheid der Portugese garnizoenen, die zich wisten te handhaven tegen alle aanvallen en zelfs antwoordden met de organisatie van kleine strafexpedities. Het verlies van een stuk of 10, 12 Portugezen was een ramp van de eerste grootte voor de bevelvoerende kapitein in burcht en stad Malakka. Een kleine Portugese tegenslag op de Moear-rivier — toen de edelmoedige RUY D'ARANJO gedood werd — maakte het de Laksamana mogelijk zich te verschansen aan de Malakka-rivier en de stad te „belegeren". Deze beroemde Maleise aanvoerder was een man van buitengewone energie en vindingrijkheid. Hij bestreed de Portugezen ter zee in de zeestraat van het Singapoer-eiland, verraste ze bij kaap Rachado, viel de stad Malakka lastig van uit het brongebied van haar eigen rivier, trachtte de bondgenoten van de Portugezen van hen afvallig te maken en wist zelfs een Javaanse vloot ertoe te brengen, Malakka te bedreigen. Deze onvermoeibare strijder stierf zoals hij geleefd had, wanhopig strijdende tegen de vijanden van zijn volk. Met zijn dood en de vernieling van de nieuwe vesting van de Sultan op Bintan in 1526 was de Maleise macht geheel geknakt. Van 1511—1605 waren de Portugezen de werkelijke beheersers der Straits.

34/7 *Pagoeh* — aan de middenloop der Moear-rivier. — De naam *Batoe Hampar* — d.i. uitgespreide steen, harde onderlaag, rotsplaat, gesteente-bank, horizontale rotsformatie — dragen verschillende plaatsen op het schiereiland van Malakka, zowel een eindje bovenstrooms van de Kota Malakka als aan de bovenloop van de Djohor-rivier. — *Pagoeh* valt blijkens Portugese berichten in Juli 1520. — *Pĕnarikan* = de „overhaal", overtoom aan Soengai Djĕmpol, een der bronrivieren van de Soengai Moear in het landschap Djĕmpol, Nĕgĕri Sĕmbilan, strook moerassig land van iets meer dan 400 m breedte, waarover men *sampan's* over land kon zeulen naar de Soengai Sĕrting (linkerzijrivier van de S. Bĕra, zelf rechterzijstroom der Pahang-rivier), waarmee dus een vaarweg binnendoor bestaat tussen het Malakka-Moear- en het Pahang-gebied.

Te *Loeboek Batoe,* dicht bij Sĕgamat, is inderdaad het graf van de Bĕndahara. Volgens de plaatselijke traditie droegen de volgelingen van de Bĕndahara hem eerst naar Boekit Bĕrlobang in Oeloe Djĕmĕntah en vandaar naar Loeboek Batoe, dat toen nog geen naam had. Bij het bereiken van die plaats kwam de Bĕndahara weer bij, en vroeg, waarom men hem had weggevoerd en zo zijn vorst doen verlaten; ook vroeg hij, hoe het daar heette. Toen het bleek, dat die plaats nog geen naam had, slingerde hij een steen in het water met

de uitroep: „Slechts wanneer die steen weer boven komt zal ik naar Malakka terugkeren". Daarnaar heette die plaats voortaan Loeboek Batoe. Het verhaal gaat door, dat de Bĕndahara er vier jaar woonde alvorens te sterven. —

Eigenlijk had dat huwelijk van 's vorsten dochter al eerder plaats gevonden, en wel te Malakka.

Eind 7, na de vermelding van het huwelijk, geeft een ander handschrift nog te lezen (volgens Engelse transcriptie-methode): *hatta bĕbĕrapa lama-nya baginda di-Pahang lalu bĕrangkat ka-Johor dudok mĕmbuat Kota Kara; maka sĕmbah orang itu: 'Tuanku, jauh sangat ka-hulu, nĕgĕri ini? Maka bagindapun lalu ka-Bentan di-dalam Sungai Batu Pĕrlabohan nama-nya, Sultan Mahmud diam di-Tĕbing Tinggi, Khoja Hasan dudok di-Bentan.* — Kopak, achter in de baai van Bintan.

34/8 Tot drie keer toe komen deze woorden in de *Qoer'ān* voor, en wel 7/32, 10/50 en 16/63. Daar luiden ze, met de nieuwste Maleise vertaling:

Wa likoelli oemmatin adjaloen,	dan bagi tiap^2 oemmat itoe ada masanja.
fa iḏā djā'a adjaloehoem	Maka apabila masa meréka itoe datang,
lā jasta'chirōēna sā^{c}atan	tiadalah meréka itoe tĕrkĕmoedian,
wa lā jastaqdimōēna	dan tiada tĕrdahoeloe sĕsa^{c}atpoen.

Dit vrome citaat neemt niet weg dat de vader, hogelijk ontevreden over het wangedrag van zijn zoon, deze uit de weg laat ruimen. Dit moet gebeurd zijn vóór 6 Januari 1514, want op die datum schrijft de Kapitein van Malakka, RUY DE BRITO, aan Koning MANUEL: „De „gewezen koning van Malakka is, na verslagen te zijn, gevlucht naar „een eiland geheten Bintan, ver van hier; hij noemt zich koning daar„van. Hij heeft reeds vele boodschappen hier gezonden; hij zegt vazal „te willen zijn van Uwe Hoogheid; ik heb het geschreven aan de „Gouverneur der Indiën. Hij heeft zijn zoon gedood, omdat die niet „wilde toestemmen in zijn wens, want de vader wilde vrede, en hij „niet; hij is dood. De koning heeft weinig volk; hij is oud, vol van „amfioen; hij doet niets en is niets; en de zijnen verlaten hem; en, „zoals hij het aanlegt, gaat hij te gronde, zonder uitweg. Nooit heeft „hij mij in zijn brieven gezegd, waar hij aan vasthield, of wat hij „meende; hij is als een man zonder zinnen." —

Of het nu opzettelijk is of niet, maar 34/7-8 geven een hoogst onvoldoende en ook een misleidende voorstelling van de gang van zaken, die door de Portugese rapporten vaststaat.

34/9 *mĕngadji* = de *Qoer'ān* met de juiste uitspraak (leren) reciteren. — Niet *maalim* maar moe'allim, leermeester, deskundige; in ander verband ook: schipper.

34/12 De hier beschreven *ceremonie* is in dit geval misschien met buitengewone luister gevierd, maar is vanzelfsprekend als de doop in Christelijke contryen. Een romantische beschrijving van de wonderbaarlijke voorvallen bij gelegenheid van het *toeroen mandi* van *Malim Déman* vindt men in de *Hikajat* van die naam; een beschrijving van het ritueel in de Minangkabau heden ten dage in het door mij verzamelde Modern Maleis Zakelijk Proza[3], p. 53—55.

Akbar de Groot-Mogol, keizer van Indië in de 17de eeuw, liet zich in het openbaar *wegen* en deelde een even zwaar gewicht aan *goud* aan het volk uit; zoo deed ook blijkens krantenberichten van 13 Sept. '34 een zelfbestuurder in Indië, hetgeen hem op *f* 160.000 te staan kwam. — De nauwkeurige regeling in zake het aantal *zitmatjes* doet beter begrijpen, welk een grof-beledigend en aanstotelijk vergrijp het is, opzettelijk tegen dat van de Běndahara te schoppen, zoals in 31/6. — *De onterfde troonsopvolger* vond tenslotte zijn weg naar Pérak waar hij de stamvader werd van het sultansgeslacht.

35/1 *saudara* = sa-oedara = uit dezelfde moederschoot, later: bloedverwant. Abdallah is oomzegger en schoonzoon van Mahmoed.

Daar het de Portugezen om de handel te doen was, was het hun voldoende, een veilig Malakka te beheersen. Aanspraak op souvereiniteit over de Maleise landen hadden zij niet, en zouden ze toch niet hebben kunnen verwerkelijken met de geringe middelen die hun ten dienste stonden. De verdreven Sultan bestookten ze in zoverre zij vreesden, dat hij zou pogen Malakka te veroveren, dan wel de handel afbreuk deed.

35/2 *Tandjoeng Gading* is de zeer weinig uitstekende kaap tussen de mondingen der Moear- en Kěsang-rivieren.

35/3 Inderdaad is Radja Abdoellah in 1514 als Mangkoeboemi, dus Běndahara, aangesteld, maar kort daarna onthoofd wegens verdenking van verraad, uitgestrooid door zijn schoonvader Mahmoed. Deze terechtstelling van een regerend vorst maakte een geweldige indruk op de Maleiers, was in 1612 nog allerminst vergeten, zelfs in de Molukken. Toch wordt dit vervalst tot de voorstelling alsof hij werd overgebracht naar Goa, verbannen dus.

36/4 De *isti*ʿ*ādat*: něgěri alah, radjanja mati, bleef tot de voorschriften beperkt, zowel bij de val van Singapore 10/5 als die van Malakka 34/7.

37/1 *Sultan Abd'oel Djamil* is de vorst, die keer op keer zó vernederd wordt, dat hij afstand doet (29/22) voor een tijdlang, maar dan toch weer leiding geeft aan de verdediging van zijn land (31/1).

37/2 *Měntjoetjikan*, reinigen, d.w.z. het mannelijk geslachtsdeel door circumcisie. Dit is een „goede gewoonte", in de Moslimse wet, *soennat* geheten, zodat hier te lande de besnijdenis algemeen zo wordt aan-

geduid — *bĕrtindik* = het ceremonieel doorboren van het oorlelletje bij meisjes om ongeluk af te weren.

38/2 Qālōē: innā lillāhi, wa innā ᶜilaihi rādjiᶜōēna, d.i. zegt: wij zijn van God en keren tot Hem weder, *Qoer'ān* 2/151.

38/15 *Salām oellāhi bi 't taᶜẓīmi alā 'd-dawāmi fī'l-laili wa'l-iyāmi*, Arab. = de vrede met hoogschatting in lengte van dagen bij nacht en bij dag. — *boerhān al moeḥibbat*, Arab., bewijs van toegenegenheid.

38/17 Hier is het dus het ceremoniële Halfweg tussen de *kota* van de Sultan van Djohor en de Zuidingang der fjord, alwaar hij vorstelijke gasten, die overzee tot hem kwamen, liet opwachten door een paar van zijn hofgroten, om deze hoge bezoekers vandaar verder naar bovenstrooms te doen begeleiden. Voor de overeenkomstige plaats in het Malakkaanse ceremonieel vergelijk 13/18, 14/21 en 15/6.

38/23 Niet *sa-barhana* maar sa bhāraṇa = 1 last, één stel, sa bĕrhana.

De laatste hoofdstukken van de *SM* spelen in volle historische tijd, waaromtrent ons ook gegevens van Portugese en Hollandse zijde ten dienste staan. De *SM* blijkt minder betrouwbaar, zowel door hetgeen verzwegen wordt als door wat verkeerd wordt voorgesteld; dit laatste kan niet immer aan onkunde toegeschreven worden. Als Maleise Lectuur is dit stuk van geringe waarde; het hierbij opgemerkte is hier dus zeer kort gehouden.

38/46 De laatste alinea wettigt het vermoeden, dat een zoon van de schrijver-compilator der eerste 34 hoofdstukken er de laatste 4 aan toegevoegd heeft.

II

INHOUDSOPGAVE VAN DE SADJARAH MALAJOE

(Voorrede van de uitgever, ABDOELLAH de Taalleraar)

INLEIDING VAN DE SCHRIJVER

(zie doorlopende aantekeningen p. 201-6)

1. BUITEN-SUMATRAANSE VOORGESCHIEDENIS

1) Iskandar[1]) van Makadoenia, op weg naar de Orient, stuit op Radja Kida Hindi, die verslagen wordt, maar begenadigd, 2) en nu zijn schone dochter Shahroe'l Barījah wil geven aan de grootmoedige overwinnaar, 3) hetwelk de patih Nabi Kilir voorslaat, 4) en Alexander aanneemt. Plechtigheid, 5) en huwelijkssluiting. 6) Rijke morgengave 7) en vertrek van Iskandar, 8) die zijn vorstelijk begiftigde vrouw bij haar vader achterlaat. 9) Zij baart Aristoen Sjah. 10) Iskandar terug naar Makadoenia; zijn Indische afstammelingen regeren in nĕgĕri Hindi, onder welke Radja Noesjirwan ᶜAdil. 11) Diens afstammeling Radja Soeran beheerst alle landen behalve China, 12) [2]), waartegen hij een leger uitrust. 13) Hij komt op het schiereiland Malakka bij het tegenwoordige Pérak, overwint Sjah Djahan van Gangga-nagara en trouwt zijn zuster. Hij stuit aan de bovenloop van de Djohor-rivier op de hoofdstad van Koning Tjoelan, Klang Kio op zijn Siamees, Ganggajoe op zijn Maleis. 14) Heftige strijd tussen de Siamezen (Tjoelan) en Klings (Soeran), welke laatsten winnen. De overwonnen Siamese prinses Onang Kioe gehuwd door de overwinnaar Soeran, die doorgaat naar Toemasik. 15) Soeran wordt overbluft door de Chinese naalden, 16) [3]) daalt af in zee tot het land Rika, 17) aanschouwt de Barsam en hun vorst Aktab oel Ardl, 18) huwt diens dochter Moehtab oel Bahri, bij wie hij drie zoons krijgt, voor wie hij kronen laat halen door Radja Djin Asmā-ghājah Peri, afkomstig uit de schatkamer van Padoeka Mambang Radja Soelaiman. Terugkeer op de gevleugelde hengst Farasoe'l-Baḥri naar het eigen zeestrand, waar een beschreven stenen gedenkteken boven een schat wordt opgericht. 19) Terugkeer naar het eigen Kalingga, waar de sprookjesstad Bidjanagara gebouwd wordt. 20) Relaas over afstammelingen van Radja Soeran bij de Siamese.

1) De cijfers geven de alinea's aan in de gebruikelijke uitgaven.
2) SPAT, 4, p. 4—5. 3) SPAT 4, p. 4.

2. SUMATRAANSE VOORGESCHIEDENIS; UITZWERMING [1]

1) Op Boekit Si Goentang, Goenoeng Maha Méroe bij Palémbang op Andĕlas, gebied van Dĕmang Lébar Daoen, dicht bij de woning der boerinnen Wan Empo' en Wan Malini, verschijnen Radja Soeran's drie zonen bij de zeemeermin, de een op een wit rund, de beide anderen te voet, met koningszwaard en speer in de hand, en heldere glans verspreidend. 2) Zij legitimeren zich aan de boerenmeisjes, 3) en vertellen hun afkomst. 4) Batala huldigt door zijn *tjiri* de oudste tot vorst Sapoerba. 5) Dĕmang Lébar Daoen maakt zijn opwachting, door veel andere radja's gevolgd. 39 Ongelukkige huwelijken van de vorst. 6) Aanzoek bij de dochter van de Dĕmang; 7) de voorwaarden van het schoonzoon- en koningschap. 8) Dan gelukkig huwelijk. 9) 40 dagen feest, gevolgd door 10) ritueel bad. 11) Aanspoeling van Poetĕri Toendjoeng Boeih, door de vorst tot dochter aangenomen. Geboorte van twee dochters: Poetĕri Sĕri Déwi en Poetĕri Tjandĕra Déwi, en twee zoons: Sang Maniaka en Sang Nila Oetama. 12. China's keizer wil schoonzoon worden van Sapoerba, 13) hetwelk toegestaan wordt. 14) Een Chinees ridder dingt naar Poetĕri Toendjoeng Boeih en brengt zijn keizer de gevraagde echtgenote. 15) [2]) Sapoerba wil gaan *mĕrantau*; 16) de Chinese echtgenoot van Schuimprinsesje wordt zijn opvolger in Palémbang. 17) Sapoerba vertrekt 18) naar Tandjoeng Poera, waarheen zich ook de Batara van Ma(n)djapahit opmaakt, die Poetĕri Tjandĕra Déwi tot echtgenote krijgt. 19) Sang Maniaka schoonzoon van de vorst van Tandjoeng Poera; Sapoerba naar Lingga. 20) Sapoerba door de vorstin-weduwe van Bintan ontvangen; haar dochter huwt met zijn zoon Nila Oetama; Dĕmang Lébar Daoen blijft bij de laatste. 20) Sapoerba doet een zoetwaterbron ontstaan in de *koeala* van Kwantan, 23) en gaat stroomopwaarts naar Minangkabau, waar men hem tot koning wil maken en aanzoeken de teisterende slang Saktimoena te doden. 24) Dit laat hij doen met het zwaard Si Mandang Kini. 25) Van hem stammen de vorsten van Pagar Roejoeng.

3. VESTIGING TE SINGAPOERA

1) [3]) Nila Oetama móet en zál op jacht op Tandjoeng Bĕmban op de overwal, 2) gaat met groot gevolg op weg, 3) en heeft een genoegelijke picnic. 4) [4]) Men ziet het witte strand van Oedjoeng Tanah, Malakka's Land's End, Toemasik geheten en vaart erheen. 5) Men wordt door storm overvallen en moet de kroon overboord werpen. 6) Het aanschouwen van een leeuw is aanleiding tot vestiging te Singapoera. 7) Dĕmang Lébar Daoen sterft op Bintan; zijn nazaten regeren er.

---

1) Bij Kats 2, 29—42 het hele hoofdstuk; § 1—5 in Chanai Bachaan 1932, 1—6. 2) De Hollander-Spat 173—176 van 15—18 begin.
3) ib. 174, vanaf het begin tot bijna het eind met kleine weglatingen.
4) Chanai Bachaan 1932, 6—9.

4. HUWELIJKSVERBINTENIS MET BIDJANAGARA

1) De afstammeling van Radja Soeran, die regeert in Bidjanagara, heeft een beeldschone dochter, die elke partij afslaat als beneden haar stand; 2) doch wanneer men te Singapoera van haar schoonheid hoort en gezanten stuurt, 3) worden deze niet alleen welwillend ontvangen, maar belooft de vorst zelf zijn dochter naar Singapoera te zullen brengen. 4) Ze begeven zich op weg en 5) vieren drie maanden huwelijksfeest. 6) Triboewana sterft en wordt opgevolgd door Sri Wikramawira. Hoe aanzienlijk destijds de bĕndahara's waren. 7) Geboorte van kroonprins Radja Moeda.

5. MISLUKTE JAVAANSE POGING SINGAPOERA TE KLEINEREN

1) De zoon van de Batara van Ma(n)djapahit bij de prinses van Boekit Si Goentang, Radén Ino Mĕrtawangsa geheten, volgt zijn vader op in een zeer groot en machtig rijk. 2) Horend van Singapoera's faam, wil hij dit kleineren door een symbolisch geschenk, 3) waarop de Maleiers hem met hun tegengeschenk overtroeven. 4) Dit verdriet de Batara, die een vloot uitrust, 5) welke evenwel geen succes heeft. Sterfgevallen en opvolgingen.

6. BADANG DE STERKE MAN

1) Badang, de sterke Djakoen-slaaf van de bovenloop der Djohorrivier, pleegt vis te vangen, maar vindt eens zijn netten leeg, de vis op, de schubben verspreid in het rond. 2) Hij grijpt het schuldige bosspook, en door diens uitbraaksel te eten wordt hij bovenmenselijk sterk, 3) zodat zijn heer hem vrijlaat. 4) Als *radén* in dienst van de vorst; Batoe Bĕlah; Galah Badang. 5) Hij is zó sterk, dat hij *hoeloebalang* wordt. 6) Krachtproef met de Klingse worstelaar Nadi Widjaja Wikrama, o.a. in het steenwerpen. 7) De Pĕrlakse kampioen Bĕndĕrang, 8) van wiens kracht eerst poolshoogte wordt genomen, 9) zodat die maar liever niet strijdt, 10) waarop ze gezamenlijk zwemmende een ketting spannen. 11) Verslag aan het hof te Pĕrlak, dat bij Badang's dood *nisan's* stuurt. 12) Huwelijken, geboorten, sterfgevallen, opvolgingen.

7. STICHTING EN ISLAMISERING VAN SAMOEDERA-PASAI

1) Oorpsrong van de naam Padang Gĕlang2 en 2) Samoedĕra. 3) Uitrusting van een Mekkaans schip naar Samoedĕra; 4) Fansoeri blijkt niet het gezochte land te zijn, maar wordt Moslims. 5) Zo ook Aroe en Pĕrlak, waarna de steven gewend wordt. 6) Voorspoedige aankomst te Samoedĕra. 7) Vorst Malik oes Saléh van Samoedĕra gefopt te Pĕrlak bij het dingen naar de hand van een dochter des konings; hij krijgt de dochter van een bijvrouw, 8) terwijl zijn twee vertrouwde dienaren huwen met de dochters van de hoofdvrouw. 9) Na verval van Pĕrlak stichting van Pasai vanuit Samoedĕra. 10) Laatste woorden van Sultan Malik oes Saléh; 11) zijn oudste

zoon Malik oet Tahir vorst te Pasai met Sidi Ali Ghijaṭ oed Din als mangkoeboemi; de jongste Malik oel Mansoer vorst in Samoedĕra met Hisam oed Din als mangkoeboemi.

8. SAMOEDERA'S KONING DOOR SIAM ONTVOERD EN WEER TERUGGEHAALD

1) Siam's koning wil Samoedĕra's koning oplichten, 2) hetgeen Awi Ditjoe volvoert, 3) waarop de koning kippenhoeder wordt. 4) Sidi Ali Ghijaṭ oed Din huldigt de Siamese koning 5) met wonderbaarlijke geschenken, 6) waarop hij zijn eigen vorst weer terugkrijgt.

9. EEN VROUWEN-PERKARA IN SAMOEDERA-PASAI

1) Malikoe'l-Mansoer neemt niettegenstaande de raad van zijn mangkoeboemi Hisamoe'd-Din tijdens zijn broeders gevangenschap een kijkje in diens *kraton*, en ontfermt zich over een hofjuffer. Malik oet-Tahir doet bij terugkeer zijn toorn niet blijken. 2) Plannen tot wraak. 3) Mansoer gevangen genomen; zijn trouwe mangkoeboemi onthoofd. 4) Mansoer te Mandjoeng gevangen gehouden, 5) en na drie jaar begenadigd; sterft op het wonderdoend graf van zijn *mangkoeboemi*, waarop Malik oet-Tahir afstand doet van de troon ten behoeve van zijn zoon Ahmad, 6) die hij een laatste raad geeft alvorens te sterven. 7) Galant avontuur met versteende afloop.

10. DE ZWAARDVISSEN; SINGAPOERA VERWOEST DOOR MADJAPAHIT [1]

1) Aanval der zwaardvissen; 2) hun bestrijding; 3) de redder met ondank beloond. 4) [2] De vorst schendt de Magna Charta, zodat Singapoera door de Javanen wordt verwoest; de straf aan de verrader.

11. VESTIGING TE MALAKKA. HOF-ETIKETTE ALDAAR [3]

1—2) Via Moear, Biawak Boesoek en Kota Boeroek gaat de vorst naar het oord van het witte dwerghert en de *malaka*-vruchten, waar Malakka gesticht wordt. 3) Hofceremonieel aldaar. 4) Geboorte, huwelijk, sterfgeval, opvolging. 5) Voorspelling van de komst van de Islam, 6) waardoor de vorst de geloofsbelijdenis steeds herhaalt. 7) De eerste *ṣalāt*. 8) Bekering en naamgeving. 9—19) Hofetikette. 20) Roem van Malakka.

12. MANI POERINDAN, GROOTVADER VAN SULTAN MOEZAFFAR SJAH

1) Mani Poerindan, de prins uit nĕgĕri Kĕling, 2) wordt op wonderbaarlijke wijze gered te Pasai, 3) en trouwt te Malakka in de hoogste

1) Het gehele verhaal in WINSTEDT & BLAGDEN 40—42 en Chanai Bachaan 9—12.

2) Van hier tot eind bij DE HOLLANDER-SPAT 176.

3) Nog één bladzijde bij DE HOLLANDER-SPAT 176.

familie, waar dan zijn dochter met Sultan Moehammad Sjah huwt. 4) Zijn vorstelijke kleinzoon Radja Kasim achtergesteld bij de hoger geboren Radja Ibrahim, kleinzoon van de koning van Rokan. 5) Wanneer Radja Ibrahim vorst wordt als Sultan Aboe Sjahid onder voogdijschap van zijn grootvader uit Rokan, verjaagt hij Radja Kasim, die visser wordt, 6) maar ontdekt wordt door de Maulana Djalal oed Din en opgezet tegen de regerende vorst. 7) De Sĕri Nara Diradja betrokken in het complot, 8) en de Bĕndahara nolens volens erbij gesleept. 9) Radja Rokan overhoop gestoken; hij weet echter nog Sultan Aboe Sjahid te doden. 10) Radja Kasim als vorst Sultan Moezaffar Sjah [1]); de eigenlijke bĕndahara is Sĕri Nara Diradja. 11) De officiële Bĕndahara pleegt zelfmoord; Sĕri Nara Diradja volgt op.

13. STRIJD EN VERZOENING MET SIAM; VEROVERING VAN PAHANG

1) De Siamezen maken aanspraak op *sĕmbah* uit Malakka, welke geweigerd wordt, zodat zij zich ten strijde rusten. 2) 's Vorsten zwager, Toen Pérak de regent van Kĕlang, neemt bij de mobilisatie ook de gezinnen van zijn strijders mee; de vorst laat hem attent maken op het ongebruikelijke hiervan. 3) Toen Pérak motiveert zijn handelwijze, verwerft 's konings instemming en wordt te Malakka gehouden. 4) De Siamezen afgeslagen. Toen Pérak redt zich uit een moeilijkheid 5) en wordt nu Bĕndahara. De heimelijke zoon van Sĕri Nara Diradja 6) en hoe hij erkend wordt. Wrijving tussen Sĕri Nara Diradja en Bĕndahara. 7) De vorst tracht dit te beëindigen, door zijn eigen vrouw af te staan aan Sĕri Nara Diradja, die nu zwager is van de Bĕndahara, wat het gewenste resultaat heeft. 8) Buitenlandse politieke situatie. 9) [2]) Hernieuwde aanval van Siam, 10) dat door een list afgeschrokken wordt. 11) Wil Tjau Pandan nu nog een aanval wagen, dan wordt hij telepathisch van uit Malakka door een heilig man doodgeschoten, 12) die passend geëerd wordt. 13) Sultan Mansoer Sjah volgt op, 14) en slaat het oog op het destijds onder Siam staande Pahang. 15) Pahang veroverd, 's vorsten schone dochter Poetĕri Wanang Sĕri buitgemaakt. 16) De vorst Déwa Soera door velen achtervolgd, 17) [3]) en gevangen genomen door Sĕri Bidjadiradja, die de achtervolging kalmpjes aangepakt had. 18) Sĕri Bidjadiradja zeer onderscheiden, aanvankelijk gastheer van de gevangen koning, 19) die later Sĕri Naradiradja als cipier krijgt. 20) Twee zoons van Mansoer Sjah bij de Pahangse. Ontdekking van de ontbrekende nagel van Pahang's koningsolifant. 21) Pahang's ex-koning onderscheidt zich verder in de olifantenkunde. 22) Grote ceremoniële kroon-

1) DE HOLLANDER-SPAT 178, van hier af met bekortingen tot 13/2.

2) CHANAI BACHAAN 1932. p. 12—16 van hier tot 13; DE HOLLANDER-SPAT 180 van hier tot begin 13.

3) Grotendeels bij SPAT 4, p. 5—6.

raad over de verhouding tot Siam. 23) Een gezantschap wordt gestuurd 24) met een diplomatiek schrijven. 25) Boeboennja geïmponeerd door een handig antwoord 26) en beleidvol optreden der gezanten, 27) zodat de vrede beklonken wordt.

14. MADJAPAHIT EN HANG TOEAH

1) Raden Galoeh Wi Kĕsoema, dochter van de Batara van Madjapahit, wordt na diens dood vorstin gemaakt door Patih Aria Gadjah Mada. — Een palmwijntapper redt op zee een jongmens, 2) dat zich bekendmaakt als achter-achterkleinzoon van Maniaka, prins van Tandjoeng Poera, bij hem blijft als pleegzoon onder de naam Kĕmas Djiwa, en belooft, hem tot patih aan te stellen, mocht hij als gemaal der Prinses vorst van Man(n)djapahit worden. 3) Blijkbaar blootgesteld aan verdachtmaking, de Prinses tot de zijne te willen maken en zo Batara van Ma(n)djapahit te worden, stelt Gadjah Mada voor, een echtgenoot te kiezen. 4) Grote toeloop van gegadigden; 5) de stiefzoon van de palmwijntapper uitverkoren en als Batara van Ma(n)djapahit Sang Adji Djajaningrat geheten. 6) Zijn pleegvader vraagt om nakoming der belofte, wat de vorst met zorg vervult. 7) Hij geeft Patih Aria Gadjah Mada opheldering; de palmwijntapper krijgt de waardigheid van overste aller palmwijntappers en dezelfde rang als de Patih. 8) Herkenning door de werkelijke vader. 9) Geboorte van een dochter Radén Galoeh Tjandra Kirana, die verscheidene vrijers afslaat. Nu begeeft Sultan Mansoer Sjah zich naar Ma(n)djapahit met een gezelschap waarvan Hang Toeah deel uitmaakt. 10) [1]) Amok, 11) waarna Hang Toeah wegens bewezen koelbloedigheid de titel Laksamana krijgt. (vg. 16/4). De vazalvorsten van Indĕragiri, Palembang, Djambi, Lingga en Toengkal moeten mee naar Madjapahit. 12) Episode met de 40 krissen, 13) de hond, 14) de verboden zaal. Hang Toeah jeune premier, 15) met slechts één rivaal. 16) Het aanzoek aangenomen; 40 etmalen feest. 17) Sapoe[2] ringin. 18) Diefstal van een kris, 19) wat geen succes wordt voor de Batara. 20) Het huwelijk; hoe de Sultan om Indĕragiri laat vragen 21) en Siantan. Terugkeer en huwelijksverbintenis met Indĕragiri. 22) Kinderen van de vorst bij zijn vrouwen, waaronder de latere opvolger Radja Hoesain, zoon van de zuster van de patih. 23) Beerput-episode. 24) Hang Toeah veroordeeld; hij trekt zich terug.

15. CHINA'S HOOGMOED KOMT VOOR DE VAL [2])

1) Een gezantschap uit China 2) met een hoogmoedige brief. 3) Een afgezant terug naar het uitvoerig beschreven Chinese hof 4) met waardig tegengeschenk. 5) De etikette gefopt. 6) 's Keizers

---

1) SPAT 4, p. 6—7 van hier tot halverwege 11.

2) Geheel bij VAN DER TUUK, Maleisch Leesboek 50—58; van begin tot halverwege 7 bij WINSTEDT & BLAGDEN 42—47; van begin tot 5 bij SPAT 4, p. 7—9.

dochter meegegeven naar Malakka met groot gevolg, als vrouw voor Sultan Mansoer Sjah. 7) Het gezantschap terug geraakt door afdrijven naar Bĕroenai in een onaangename positie, maar Mĕntĕri Djanapoetĕra spreekt het verlossende woord, ja lokt een huldigingsbrief naar Malakka uit. 8) China's keizer krijgt de verwachte Malakkaanse *sĕmbah,* en daarbij jeuk, dan schurft, tenslotte melaatsheid, die pas genezen wordt door Mansoer te verzoeken om water, waarin deze zijn voeten gewassen heeft, waarvan de keizer nu drinkt en waarmee hij zijn gezicht wast!

16. HOFSCHANDAAL, PALEISBOUW, OPVOLGING VAN SERI NARADIRADJA

1) Hang Kastoeri boeleert met een hofjuffer en wordt in het paleis belegerd na uittocht van de vorst, 2) die zó herhaaldelijk uiting geeft aan zijn verlangen naar Hang Toeah, aan wie hij zou vergeven hebben als hij nog in leven ware, dat Sĕri Naradiradja opbiecht, hem in leven gelaten te hebben. 3) Hang Toeah ontboden, die er na zware strijd in slaagt, Hang Kastoeri te doden. 4) Hang Toeah andermaal begiftigd met de titel Laksamana (vg. 14/4). 5) De vorst betrekt een nieuw paleis 6) na een klein incident; 7) dit verbrandt echter, waarbij de regalia verloren gaan. 8) Een nieuw paleis wordt gebouwd; elke landstreek neemt een complex voor zijn rekening. 9) Het sterfbed van Sĕri Naradiradja. 10) Voorspelling over de toekomstige grootheid van Toen Moetahir, zoon van de Sĕri Naradiradja. Opvoeding der drie zoons, 11) in het bijzonder in geldelijk beleid.

17. KAMPAR EN SIAK OVERWONNEN EN INGELIJFD

1) Malakka wil Kampar onderwerpen, 2) waarvan vorst en patih sneuvelen in de strijd. Sĕri Naradiradja beleend met het veroverd gewest. 2—3) Familierelaties. 4) De vorst van Siak gedood door de Malakkanen en de hoofdstad geplunderd. 5) Troonsbezetting in Siak en verdere beloningen; familierelaties.

18. MALAKKAANS-PAHANGSE BEZETTING VAN DE PAHANGSE TROON

1) Radja Ahmad Moehammad, zoon van Sultan Mansoer Sjah bij de Pahangse, verspeelt de kans, zijn vader op te volgen, 2) maar wordt onder voogdij van de nieuwe Bĕndahara Sĕri Amardiradja tot Sultan Moehammad Sjah van Pahang, waarheen hij met groot gevolg vertrekt. Zijn huwelijk en nakomelingschap. 3) De schaakkampioen uit Pasai.

19. EEN „BRUIDVAART" OP ZIJN MAKASSAARS

1) De vorst van Makassar is gehuwd met zeven zusters, waarvan de jongste de liefste is, en de oudste een zoon krijgt. 2) Deze wordt verliefd op zijn jongste tante en stiefmoeder, en moet nu van zijn vader een dergelijke vrouw gaan zoeken. Hij schuimt met een grote

vloot langs de kusten van Java en Siam's onderhorigheden op Malakka's Oostkust, zonder dat hij wordt afgeslagen. 3) Ook de Malakkanen kunnen in een zeegevecht niet tegen hem op. 4) Pas te Pasai deinst hij af, 5) waarna Malakka's Laksamana hem op de terugtocht nog bestookt.

20. PASAI IN GODSDIENSTZAKEN MALAKKA'S VRAAGBAAK

1) Een hoogeerwaard man te Mekka vervaardigt een cathechismus, waarmee zijn leerling Maulana Aboe Bakar naar Malakka vertrekt. 2) Hij oogst er succes mee bij de vorst, die het werk in Pasai laat verklaren, maar wordt aanvankelijk niet erkend door de kadi, 3) totdat deze zich bekeert. Een afgezant naar Pasai gezonden om een uitspraak in een theologisch vraagstuk, 4) welke aanvankelijk onbevredigend uitvalt. 5) Het esoterisch antwoord, dat de vorst bij nacht van zijn oppertheoloog ontvangt, bevredigt beter, 6) en wordt bij bekkenslag bekend gemaakt te Pasai en Malakka.

21. HET KONINKLIJK GESLACHT VAN TJAMPA [1]

1) Oorsprong van een *gong*, een zwaard en een jonkman, 2) die prins-gemaal en troonsopvolger wordt in Tjampa. Nieuwe hoofdstad en vorsten aldaar. 3) Huwelijk met een dochter van de Batara van Madjapahit. Prins Dja(k)naka uit dit huwelijk reist later naar Tjampa, 4) en wordt er vorst. Verovering van Tjampa; 5) van de twee koningszoons vlucht één naar Atjeh en grondvest daar het vorstelijk geslacht, terwijl de ander wordt opgenomen onder Malakka's rijksgroten.

22. MALAKKA GRIJPT TE PASAI IN

1) Malakka steunt Sultan Zainal Abidin van Pasai, die door zijn jongere broer van de troon gestoten is. 2) Ceremoniële moeilijkheid in het Malakkaanse legerkamp. 3) Precaire strijd 4) en overwinning; restauratie van de verdreven vorst. 5) Afscheid; snode ondankbaarheid van de vorst, die weer verjaagd wordt, maar nu niet weer hersteld. 6) De Bĕndahara deswegen in ongenade, en belasterd door de Laksamana, 7) maar dan weer in de gunst, doordat hij de Laksamana zeer prijst; beloningen, huwelijken, kinderen. 8) De Laksamana komt tot inkeer en vernedert zich voor de Bĕndahara.

23. OPVOLGING NA MANSOER'S DOOD. ONVEILIGHEID OVERWONNEN

1) De kroonprins van Malakka overhoopgestoken door een *amok*-loper. 2) De oudste zoon bij de Chinese gestorven, de tweede wordt vorst van Djĕram. 3) Mansoer wil opgevolgd worden door Radja Hoesain, 4) aan wie de oom-Bĕndahara trouw belooft. 5) Afscheidswoorden van de stervende Mansoer. 6) Radja Hoesain nu Sultan Alā'oed Din Sjah; zijn vrouw en kinderen en die zijner Pahangse halfbroers.

---

1) SPAT 4, p 3—4.

7) De vorst neemt zelf de bestrijding der nachtelijke onveiligheid ter hand 8) en laat de niet-waakzame Toemĕnggoeng Sĕri Maharadja een figuur slaan. 9) Voortaan is het in Malakka voorbeeldig veilig.

24. HET MACHTIGE ZEEROVERSNEST HAROE

1) Onenigheid door prestige-kwestie tusen Haroe en Pasai. 2) Haroe stroopt de kust van Malakka af, wordt echter verslagen. 3) Komisch intermezzo met de Klingalees Miaroezoel. 4) Nederlaag van Haroe en vredesverdrag. 5) Dood en opvolging van de Sĕri Bidjadiradja.

25. WRIJVING MET PAHANG

1) De vorst der Molukken, voor de „Kastilianen" gevlucht naar Malakka, legt daar grote behendigheid in *sápak raga* aan de dag. 2) Maulana Joesoef maakt zich belachelijk door zijn paard te lenen. 3) De Pahangse oudere halfbroer van de vorst van Malakka vergrijpt zich aan een leenman van de laatste. 4) Ala oed Din wil te velde trekken, maar wordt gesust, en stuurt een gezantschap met de Laksamana. 5) Die voert iets in het schild, 6) en oefent bloedwraak uit, hetgeen geslikt wordt. 7) Terugkeer.

26. DE REGERINGSPERIODE VAN SULTAN MAHMOED SJAH

1) Nu verschijnt de Laksamana te Siak om rekenschap te vragen over een Malakkaans onderdaan die terechtgesteld is, 2) waarin hij alweer slaagt tot volle tevredenheid. 3) De zoon van Ala oed Din, Sultan Mĕnawar Sjah, vorst te Kampar. 4) Stervend benoemt Ala oed Din zijn zoon Moehammad tot opvolger. 5) Geklaag der hovelingen. 6) Laatste woorden van de vorst. 1) Toekomstige grootheid van Toen Moetahir en ongenade van de Sĕri Bidjadiradja. 8) [1]) Ernstige dysenterie van de vorst, die opgepast wordt door Bĕndahara en Laksamana, 9) hetgeen niet overbodig blijkt, daar zijn grootmoeder hem in kwasi-toegenegenheid wil smoren. 10) Bescheidenheid van de Bĕndahara, pronkzucht van de Laksamana. 11) Andermaal edelmoedigheid van de Bĕndahara jegens de Laksamana. 12) Sterfbed van de Bĕndahara, 13) die tot ieder der hem omringende grootwaardigheidsbekleders een afscheidswoord richt, 14) en ook de vorst vermaant. 15) Opvolging door zijn jongere broer Toen Pĕrpatih Poetih; diens kinderen en kindskinderen. 16) Huwelijk van Sultan Mahmoed Sjah met zijn halve nicht uit Pahang. 17) [2]) Overspel van de vorst met de schoondochter van de Laksamana. 18) Nogmaals overspel; de bedrogen echtgenoot vermoord door Toen Isap, die van land tot land moet vluchten, 19) maar zijn straf niet ontloopt. De vier gunstelingen van Sultan Mahmoed Sjah, 20) en hoe zij de vorst exploiteren. 21) De hebbelijkheden van de gunsteling Sĕri Déwa Radja, en hoe Toen Isap

1) WINSTEDT & BLAGDEN 47—51 van hier tot 14.
2) WINSTEDT & BLAGDEN 59—62 van hier tot halverwege 19.

Bĕrakah daaraan een eind weet te maken. 22) Huwelijk van Sĕri Déwa Radja met de dochter van kadi Mĕnawar, een kleinzoon van Maulana Joesoef. 23) De vaardigheden van kadi Mĕnawar. 24) Afstammelingen van Sĕri Déwa Radja, waaronder Sĕri Lanang, getiteld Bĕndahara Padoeka Radja (schrijver van de *SM*). 25) Hoe Toen Isap Bĕrakah de paarden- en olifantenliefhebber Sĕri Déwa Radja weer te slim af is, 26) maar deze een Patan bedot. 27) Andere gunstelingen, waaronder Hang Isa Pantas, 28) [1]) de eerste die op vliegertouw glasstampsel plakte en daarmee het touw van 's kroonprinsen vlieger doorzaagde. 29) De gunsteling Hang Hoesain Djong bij zijn huwelijk. 30) De Sĕri Bidjadiradja in ongenade en dood. 31) Eigenaardigheden van Maulana Joesoef. 32) Expeditie tegen Mandjong bij Bĕroeas; huwelijk en afstamming. 33) De regent van Bĕroeas krijgt er Mandjong plechtstatig bij. 34) Kĕlantan overwonnen. 35) Sultan Mahmoed Sjah huwt een dochter van de ex-vorst van Kĕlantan. 36) Grootheid en machtsbewustzijn van de Bĕndahara .

27. MALAKKA TIJDENS SULTAN MAHMOED SJAH

1) De Kamparse dynastie door huwelijk opnieuw gebonden aan Malakka. 2) Dood van de Patih; keuze van Toen Moetahir tot opvolger, 3) die een zeer machtig man wordt. 4) [2]) Toen Hasan de fat, 5) en zijn even ijdele vader de Bĕndahara Sĕri Maharadja. 6) Vergelijking der twee ijdeltuiten; hun afstammelingen. 7) De aristocratische families. 8) Pangéran Soerabaja, Patih Adam, 9) zijn hardnekkig verlangen om te trouwen met het dochtertje van de Sĕri Naradiradja, 10) zijn wanhoopsdaad om dit te verwezenlijken, 11) en het resultaat hiervan. 12) [3]) Nieuwe trouwplannen van de vorst, en wel met Poetĕri Goenoeng Lédang. 13) De afgezant ziet onderweg de wonderbaarlijkste zaken. 14) De onvervulbare eisen der bruid, 15) zodat de vorst ervan af moet zien.

28. MOEILIJKHEDEN MET INDRAGIRI. INKOPEN IN VOOR-INDIE

1) De vorst van Indĕragiri wordt vernederd te Malakka, en wil naar zijn land terug, hetgeen geweigerd wordt. 2) Hij weet te ontkomen en de troon te bemachtigen. 3) Hang Nadim gaat stoffen kopen in Zuid-Voor-Indië, 4) wordt bijna vervloekt, maar lijdt op de terugweg toch schipbreuk op Ceilon, 5) waar hij gastvrij opgenomen wordt. Thuiskomst.

29. MALAKKAANSE VRIJPOSTIGHEDEN TEGENOVER PAHANG

1) Dood van Sultan Mahmoed Sjah van Pahang. Zijn zoon en opvolger Abdoel Djamal heeft trouwplannen met de schone patihs-

1) SPAT 4, p. 3.
2) WINSTEDT & BLAGDEN 51—52 van hier tot halverwege 6.
3) CHANAI BACHAAN 16—19, zo ook WINSTEDT & BLAGDEN 62—65, van hier tot eind.

dochter Toen Tédja. 2) Erkenning van de nieuwe sultan door Malakka. 3) Sĕri Déwa Radja afgezant te Pahang; mislukte olifantenvangst en 4) weinig koninklijke poging tot wraak. 5) [1]) Terugkeer naar Malakka en geruchten aldaar over Toen Tédja's schoonheid, die Mahmoed's begeerte prikkelen. 6) Hang Nadim gaat pogen Toen Tédja te ontvoeren. 7) Hij neemt een masseuse in de arm, 8) die Toen Tédja bewerkt met *goena*2 9) wat niet zonder uitwerking blijft. 10) Nadim neemt nu zijn maatregelen. 11) Tédja geschaakt, 12) en thuis gemist. 13) De achtervolging 14) mislukt. 15) Aankomst te Malakka; Nadim beloond, Tédja gehuwd. 16) Nadim wegens delicaat optreden nogmaals beloond. 17) Pahang's beledigde koning dreigt met oorlog, maar Mahmoed Sjah maakt er een grapje van. Laksamana Chodja Hasan als gezant naar Pahang, 18) waar hij zoete broodjes bakt, 19) maar dan de staatsolifant weglokt 20) en aan zijn achtervolgers ontkomt, 21) waarna hij te Malakka beloond wordt. 22) Pahang's vorst is *maloe* gemaakt en treedt af.

30. DE ZEDELOOSHEID TE MALAKKA

1) Radja Zainal Abidin, Malakka's Don Juan, 2) op last van de vorst gedood wegens losbandigheid. 3) De moordenaar wordt door zijn eigen vrouw bedrogen, maar de vorst geeft de verleider huisarrest.

31. MALAKKA HELPT PAHANG; TEHUIS SCHANDAAL

1) Pahang aangevallen door de Siamese gouverneur van Ligor. Malakka zendt de Bĕndahara te hulp. 2) Onderweg noopt deze de Laksamana mee te gaan. 3) Pahang, dat nog niet in staat tot tegenweer was, 4) wordt met geweldige energie versterkt, 5) zodat Ligor moet terugtrekken. — 6) Toen Pĕrpatih Hitam misdraagt zich voor de Bĕndahara, waarom de Laksamana hem ter plaatse doodt; 7) als zijn zoon Toen Hoesain dit wil wreken, wordt hij eveneens afgemaakt. 8) Huwelijken en nageslacht.

32. MALAKKA AAN DE RAND VAN DE ONDERGANG

1) Hoe een Siamees prins Moslim wordt na de verovering van Patani. 2) Naamsafleiding van Patani. Gezantschap van Siamees Patani naar Malakka. 3) Patani en Kĕdah onderscheiden door de *nobat*. 4) De koning van Kĕdah smult van de kliekjes van de Bĕndahara van Malakka. 5) [2]) Grote uitgestrekheid destijds van het welbevolkte Malakka. 6) [3]) Komst der Portugezen, 7) die terugkomen, slaags raken en afdeinzen. 8) Krijgsraad te Goa. 9) Een Mekkaans theoloog te Malakka, 10) die zich belachelijk maakt. 11) Een theologisch vraagstuk zal aan Pasai voorgelegd worden. 12) Bevredigend antwoord. 13) Thuiskomst.

---

1) SPAT 4, p. 9—13 van hier tot 12.
2) CHANAI BACHAAN 20—22 van hier tot 9.
3) WINSTEDT & BLAGDEN 65—67 van hier tot 11.

33. CORRUPTIE, PALEISREVOLUTIE EN OPVOLGING

1) De verleidelijke schoonheid van Toen Fatimah, dochter van de Bĕndahara. 2) Hoewel uitdrukkelijk gewaarschuwd door 's vorsten oom, dat Mahmoed haar wellicht tot gemalin begeert, huwt de Bĕndahara haar uit. 3) De vorst, aanwezig bij het huwelijk, getroffen door haar schoonheid, wrokt tegen de Bĕndahara. 4) [1]) Rijk is de Klingse havenmeester Radja Mĕndĕliar, maar rijker nog de Bĕndahara, 5—6) de rijkste in het ganse land. 7) Wrijving tussen deze twee. 8) Wrijving tussen de oudste zoon van de Bĕndahara en een ander rijk Voor-Indisch koopman. Rooilijn-festijn. 9) [2]) De Bĕndahara omgekocht door een procesvoerende partij; 10) de andere wordt gewaarschuwd, koopt de Laksamana om, vanwege diens relaties tot de vorst, 11) en beschuldigt de Bĕndahara van hoogverraad. 12) De vorst gaat er gretig op in en neemt maatregelen. 13) Als executie voorgesteld handgemeen. 14) Het geslacht van de Bĕndahara uitgeroeid op één na bij wijze van *bibit.* 15) Likwidatie van de roofpartij. 16) [3]) De stokoude nieuwe Bĕndahara en zijn talrijk nakroost; 17) zijn doodkist. 18) Zijn eetlust nu en vroeger. 19—21) Zijn zwakzinnige zoon Toen Biadjid. 22) Verdere zoons en familiegeschiedenis. 23) 's Vorsten huwelijk met Fatimah. Regentschap van Sultan Ahmad. 24) Mahmoed te Kajoe Ara en Tandjoeng Kĕling. 25) Ahmad en zijn jonge vrienden. 26) Fatimah's kinderen.

34. VAL VAN MALAKKA; VLUCHT; TROONSOPVOLGING [4])

1) Komst van ALFONSO D'ALBUQUERQUE. 2) Dapperheid van Radja Ahmad. 3) De strijders wensen 's avonds als aanvurende lectuur de *Hikajat Moehammad Hanafījah,* maar krijgen van de Sultan de *Ht. Amir Hamzah,* 4) daarna echter ook de gevraagde. 5) Hernieuwde strijd; Sultan Ahmad gewond. 6) Staaltjes van dapperheid; toch tot vluchten genoopt. 7) Herhaalde vlucht. 8) Sultan Ahmad door zijn vader gedood. 9) De nieuwe troonsopvolger en Bĕndahara en hun kroost. 10) Verdere familie-verhoudingen. 11) Laksama Chodja Hasan na zijn dood opgevolgd door Hang Nadim, schoonzoon van Hang Toeah. 12) Geboorte uit Fatimah van Radja Ali alias Radja Kĕtjil Bĕsar, die Radja Moeda wordt. 13) De getrouwen van de vermoorde Radja Ahmad.

35. HET VERRAAD VAN KAMPAR'S VORST

1) De nauw verwante vorst van Kampar wil door de Portugezen beleend worden met Malakka, wat zijn omgeving hem ontraadt.

---

1) WINSTEDT & BLAGDEN 53—56 van hier tot 9.
2) Van hier tot 16 volledig vertaald in PMS, Literature I 1924, 35—38.
3) WINSTEDT & BLAGDEN 56—59 van hier tot 22.
4) WINSTEDT & BLAGDEN 69—72 en CHANAI BACHAAN 22—27 van begin tot 7; DE HOLLANDER-SPAT 181—184 van hier tot 8.

2) Toch begeeft hij zich naar de overwal en gaat in op voorwaarden, die hem ontraden worden. 3) De Portugese kapitein licht hem op en neemt hem mee naar Malakka. 4) Hij wordt verbannen naar Goa.

36. SULTAN MAHMOED SJAH VAN BINTAN TOT KAMPAR

1) De Portugezen willen op Mahmoed los; ze nemen Bĕngkalis. Toemĕnggoeng Sĕri Oedana's treuzelen alvorens zijn vorst bij te staan. 2) De Portugezen naderen; Kota Kara benedenstrooms op Bintan versterkt; de Toemĕnggoeng bovenstrooms treuzelt nog, komt eindelijk klaar en laat in het voorbijkomen de vorst zijn testament overhandigen. 3) Strijd; de Toemĕnggoeng sneuvelt. 4) Mahmoed wil dapper doen, maar moet vluchten. 5) De Sĕri Naradiradja vernedert hem zwaar. 6) Sĕri Wak Radja steelt voedsel voor hem, 7) en de Sĕri Naradiradja dwingt hem ervan te eten. 8) Terugkeer naar Kopak, 9) en plan naar Kampar te gaan. 10) Aankomst en maatregelen daar.

37. HET VORSTENHUIS VAN PAHANG

1) Mansoer Sjah van Pahang 2) neemt een prins van Trĕngganoe tot zoon aan, en verricht de ceremoniën voor hem en de twee eigen dochtertjes. 3) Radja Ahmad door de rijksgroten erkend als troonsopvolger, 4) en in het huwelijk verbonden met 's vorsten oudste dochter.

38. DE VESTIGINGEN AAN DE DJOHOR-RIVIER

1) Stervend neemt Mahmoed afscheid van raadslieden en troonsopvolger. 2) Opgevolgd door Alā oed Dīn Riᶜājat Sjah, 3) die naar Pahang gaat met de vloot onder commando van Hang Nadim. 4) Mansoer heet Alā oed Dīn welkom, 5) en geeft hem zijn tweede dochter tot vrouw. 6) Alā oed Dīn vertrekt naar Djohor. 7) Sterkte der gewapende dekking ter zee. 8) Aanleg van en vestiging te Djohor. 9) Hang Nadim bestuurt Bintan. 10) Geboorte en opvoeding van een zoon Moezaffar en een dochter Fatimah. 11) Pahang stelt een nieuwe huwelijksverbintenis voor. 12) Ruggespraak met de Bĕndahara. 13) Uitsluitsel nog uitgesteld. 14) Het antwoord, 15) dat bevestigend is. 16) Reisverslag der afgezanten. 17) Reis van Pahang naar Djohor en ceremoniële ontvangst aldaar. 18) Onroering bij het weerzien. 19) Galamaaltijd; ontmoeting van grootvader en kleindochter. 20) Huisvesting der gasten. 21) Feestviering en huwelijkssluiting van de Pahangse Radja Oemar en de Djohorse Fatimah. 22) Feestmaal en aanstalten tot terugkeer. 23) Afscheid van de vorst 24) en de ambtenaren te Djohor, 25) en terugkomst te Pahang. 26) Huisvesting van de bruidegom. — Dood en opvolging der vorsten te 27) Djohor en 28) Pahang. 29) Door Hang Nadim's activiteit Djohor beveiligd voor de Portugezen, maar de residentie toch stroomopwaarts verplaatst. 30) Radja Oemar, (de latere vorst, Nr. 7 van het lijstje) verstoot zijn eerste vrouw, de dochter van de Pahangse Sĕri Naradiradja, 31) op wie de Sultan vervolgens krankzinnig verliefd wordt, zodat

hij haar op staande voet heimelijk trouwt. 32) Prompt wordt zij zwanger, 33) en wordt weer teruggebracht naar haar vroegere woning. Fatimah krijgt een zoon Abd oel Djalīl (de latere vorst, Nr. 6a van het lijstje) en Oemar's vrouw een zoon Radja Abdoellah (auctor intellectualis van de *SM*, de latere Sultan Abdoellah Ma^cajat Sjah, Nr. 9 van het lijstje). 34) Sultan Moezaffar Sjah wil opgevolgd worden door Radja Abdoel Djalil, die de Bĕndahara als regent krijgt, zeer tot ongenoegen van Fatimah en haar man. 35) Vriendschap van Abdoel Djalil en Abdoellah. 36) Abdoel Djalil komt vroegtijdig te sterven, en wil Abdoellah als opvolger, met uitsluiting van de eigen vader. 37) De Bĕndahara wil 's vorsten wens getrouwelijk ten uitvoer brengen, maar moet zwichten voor de vurige verlangens der koninklijke familie en hierop gericht inzicht der hoogwaardigheidsbekleders. Oemar volgt op als Sultan ᶜAlī al adjall ᶜAbdoel Djalīl Riᶜājat Shah I. 38) De Bĕndahara sterft, opgevolgd door Toen Sĕri Lanang, Bĕndahara Padoeka Radja (schrijver van de *SM*). 39) De vorst verhuist weer, altijd hogerop. 40) De tronen van Siak, Kampar en Kĕlantan ingenomen door zoons van de vorst. 41) Portugese aanvallen, welke afgeslagen worden. 42) Dood van Hang Nadim; zijn opvolging. De Bĕndahara's familie. 43) Fatimah sterft. 44) De vorst sterft; zijn oudste zoon Mansoer volgt op als sultan ᶜAlā oed Dīn Riᶜājat Sjah III (Nr. 8 van het lijstje). 45) Alweer hoger stroomopwaarts vestiging der residentie. 46) Slotwoord.

In deze inhoudsopgave is nog niet rekening gehouden met het supplement van acht verhalen, dat toegeschreven wordt aan de onfortuinlijke vorst Sultan Abdoellah Maᶜajat Sjah, Radja Abdoellah of Radja Boengsoe of Radja Sabĕrang, de auctor intellectualis van de *SM*, daar deze verhalen nog slechts in een tijdschrift gedrukt zijn.

III

DE VORSTEN VAN MALAKKA EN DJOHOR
TE MALAKKA 1) (ca. 1377—1511)

De laatste Hindoe-vorst van *Toemasik-Singapoera* vlucht in 1377 voor een Oost-Javaanse vloot, bereikt eerst *Sĕkoedai* (aan de *Sĕlat Tĕbĕrau*), en dan, via *Moear* (vooral *Kota Boeroek*), het strand van *Bĕrtam* = *Malakka*, alwaar hij zich vestigt boven op de heuvel, de *Boekit Malakka*. Hier zijn Hindoe-ruïnen geweest. In 1409 komt een Chinese grote als afgezant van China, een eind makend aan de afhankelijkheid van Siam, en aan de plaats stadsrechten verlenend namens zijn keizer. In 1411 gaat de vorst zelf, met gemalin, zoon en gevolg naar China.

Van 1414—1424 regeert een vorst, die in 1414 in China komt zeggen, dat zijn vader gestorven is; opnieuw in 1419, dat Siam Malakka bedreigt.

De vorst komt naar China in 1424; bericht daarheen in 1431, dat Siam alweer Malakka bedreigt; komt er terug in 1433, blijft er tot 1435.

Sultan Aboe Sjahid?? ca. 1445—50?? Zoon van de vorige. Als prins: Radja Ibrahim, beheerst door zijn grootvader van moederszijde (vorst van Rokan); van de troon gestoten door zijn oudere halfbroer Radja Kasim, zie 1, *SM* 12. Twijfelachtige figuur als Vorst, *niet* als Regent.

1) Sultan Moezaffar Sjah I; ca. 1450—ca. 1458. Zoon van bovengenoemde, doch uit een vroeger huwelijk met een lagere vrouw, nl. dochter van de Mĕnangkabauer-Klingalees Mani Poerendan bij een Malakse Orangkaja'se. Als prins: Radja Kasim, wordt verbannen, doch weet, met behulp vooral van zijn grootvader van moederszijde, eerst de Radja van Rokan en dan de vorige Sultan van kant te helpen, daardoor zelf *Sultan* van Malakka wordende. Vraagt als „Sultan" reeds in 1456 bevestiging als Vorst aan de Keizer van China. Slaat met groot succes in 145? eerst een aanval van Siam over land (via Pahang), en daarna een vlootaanval bij Batoe Pahat af (*SM* 13). Is de éérste werkelijke „Sultan" van Malakka blijkens zowel Chinese als Portugese bronnen.

2) Sultan Mansoer Sjah; ca. 1458—1477. Zoon van 1; tevoren Radja Abdoellah. Bekommert zich weinig meer om China, nog minder om Siam, en zet met kracht de expansie-politiek op

1) Bekort naar ROUFFAER, BKI 77/1921, 587 vlgg, die ook Chinese, Portugese en Hollandse bronnen gebruikte.

Malaya en Midden-Sumatra voort, door zijn vader begonnen. Krijgt, na het hofkabaal met Hang Kastoeri en het overhoop steken van deze door Hang Toeah — 'ie tot dank de éérste Laksamana van Malakka wordt, met het landschap Soengai Raja = Batoe Pahat tot apanage — een hekel aan zijn met Kastoeri's bloed bevlekte *Istana*, en gaat verhuizen (*SM* 16/5), bijna zeker van de helling naar de top van de heuvel. De *Mahligai* gaat echter kort na de (hout-)bouw in vlammen op; en nu gebiedt de Sultan — waarschijnlijk weer op de vroegere plek nabij zee, waar zij in 1511 nog stond — een nieuwe *Istana* met *Balairoeng* te bouwen, waarbij diverse kustlandschap- en eilandbewoners van Straat Malakka worden opgeroepen tot hand- en spandiensten. In 1459 had hij nog gezanten naar China gestuurd, en in 1474 komt er bij toeval nog een Chinese gezant jegens wie de Sultan mooi weer speelt. Zijn grafsteen teruggevonden op de heuvel en ontraadseld.

3) Sultan Alaoeddin (Riajat) Sjah I, eind 1477—ca. 1488. Zoon van 2; tevoren: Radja Hoesain. Bekreunt zich nauwelijks meer om China, behalve in 1481, toen hij beklag 'iet doen bij de Keizer, dat de Annamieten, welke in 1474 reeds Tjampa hadden overweldigd, nu ook Malakka gingen bedreigen. Zet krachtig de expansiepolitiek van zijn vader voort, stelt zijn zoon aan tot eerste Sultan van Kampar (S. Mĕnawar Sjah; blijkens 27/1 op natuurlijke wijze aan zijn eind gekomen); maar moet een ernstige vlootaanval van het zeeroversland Aroe verduren (24/2—4). Heeft als Toemĕnggoeng de gevaarlijke Toen Moetahir, wiens zuster hij tot bijvrouw heeft, en welke later als Bĕndahara de boze geest zal worden van zijn zoon (4). Wordt vergiftigd door de bij hem gevangen zittende vorsten van Kampar en Indragiri, wanneer hij op het punt staat, hen medenemend, naar Mekka te gaan ter bedevaart. Begraven te Hoeloe Pagoeh bovenstrooms van Moear. [Van die vergiftiging rept de *SM* 26/begin natuurlijk niet.] Onder hem beleeft Malakka wel zijn hoogste bloei.

4) Sultan Mahmoed Sjah I; ca. 1488—16 Aug. 1511 uit Malakka verjaagd; † ca. 1528. Zoon van 3, bij des Toemĕnggoeng's zuster; te voren Radja Moehammad, de Radja Moeda van 26/4. Strijdt blijkens Port. bron tegen zijn oom Sultan Soelaiman, wiens graf ligt te Sajong aan de bovenloop van de Djohorrivier. Hoe hij aan zijn eind kwam, is onbekend, maar 's schrijvers moeder woonde ook te Sajong, zodat dit sterfgeval hem niet zal ontgaan zijn. De *SM* zwijgt erover, wat boze vermoedens opwekt, temeer daar later Radja Zainal Abidin, 's vorsten jongere broer van koninklijke afkomst van beide zijden, uit jaloezie vermoord is. Opstand van diverse *radja's* buiten Malakka overwonnen. Hij maakt, na de dood van de Bĕndahara zijns vaders (Padoeka Radja), eerst diens broer Bĕndahara (B. Poetih), en na dezes dood, op aanbeveling van zijn moeder, dier broeder Toen (Tahir) Moetahir, zijn eigen

oom dus; voortaan geheten Bĕndahara Sri Maharadja, een man gloeiend van eerzucht, die de Sultan-opiumschuiver geheel gaat beheersen.

Een aanval van Siam ter zee, en een daarop volgende te land, worden in ca. 1500 door Mahmoed afgeslagen (Barros) — vergelijk iets dergelijks in 145., onder Moezaffar Sjah(1) —, waarbij op last van Siam Ligor ook Pahang aanvalt, doch Malakka dit te hulp snelt; zulks moet dan zijn wat in *SM* 31 gevarieerd verhaald wordt. Vóór ca. 1495 moet dus ook het tevoren tegen Malakka rebellerende Pahang klein gekregen zijn (*SM* 29/17-21). In 1508 gaat ineens weer een gezant van S. Mahmoed („Toean Hadji"; Ming-Annalen) naar China om „tribuut" te brengen; was dit soms wegens het uit Z.W. Voor-Indië sinds 1498 dreigend naderbij komende Portugese gevaar?? Op 11 Sept. 1509 verschijnen dan de eerste 5 Portugese schepen onder DIOGO LOPES DE SEQUEIRA (*SM* 32/6). Na het vertrek der vloot grote partijtwist; de Sultan laat in midden 1510 de Bĕndahara krissen (*SM* 33/13), waarna de zoon des sultans, zgn. „S u l t a n A h m a d" (*SM* 33/23) tegen zijn vader begint samen te spannen; Sultan Ahmad vertegenwoordigt nu de oorlogspartij. Maar 1 Juli 1511 komt ALBUQUERQUE zelf, de G.-G., opdagen met 16 schepen, stoot 24 Juli zijn hoofd op de dappere verdediging, met name der brug, doch weet definitief van 8-16 Aug. eerst de brug, dan de hoofdmoskee, en allengs de stad meester te worden; de (houten) *Istana* c.a. aan de helling verbrandt (Castanheda). Sultan Mahmoed vlucht met zijn zoon Ahmad naar het binnenland, en bergt zich, via Batoe Hampar, Panarikan, Pahang op Bintan.

EERSTE EXODUS NAAR BINTAN. (1513—1526)

Op Bintan laat S. Mahmoed zijn zoon Ahmad doden (vergelijk dit feit, diplomatiek gezegd, *SM* 34/8), maar is „oud, vol van amfioen" en „als een man zonder zinnen" (aldus de eerste Capitão van Malakka, RUY DE BRITO PATALIM).

Toch krijgt hij er (of heeft er reeds) een kind bij een jonge vrouw (Toen Fatimah) dat eerst R a d j a K ĕ t j i l B ĕ s a r, daarna R a d j a A l i heet, en, met voorbijgang van een oudere zoon, tot Kroonprins wordt aangesteld (*SM* 34/9). De pogingen des Sultans (of eerder van een zijner zonen) om Malakka te herwinnen, ook uit de sterkte Pagoeh aan de Moear-Rivier, falen; Pagoeh wordt, na een eerste vergeefse Portugese tocht in eind 1518, veroverd en vernield in eind Juli 1520. In 1522 of '23 zendt dan Sultan Mahmoed bericht naar China van zijn verjaging uit Malakka, blijkbaar om hulp biddend; maar Keizer Shih-tsung helpt alleen met een ijdel decreet. De veste Kopak, achter in de baai van Bintan, volgens *SM* 34/7 door Radja Ahmad (in 1512 of '13) gebouwd, wordt in Nov. 1526 door de 9de Capitão van Malakka overweldigd en verwoest. S. Mahmoed vlucht, na de inneming zijner nĕgĕri Kopak, naar Kampar (*SM* 36/4), en sterft daar na enige jaren (*SM* 38/1); zeg dus: † ca. 1528.

TE DJOHOR (ca. 1530—1587); DAARNA GENOEMD DJOHOR LAMA

5) Sultan Alaoedin Ri^cajat Sjah II; ca. 1530-ca. 1564. Jongste zoon van S. Mahmoed, in ca. 1512 op Bintan uit Toen Fatimah geboren. Heeft tot Laksamana de, reeds in ca. 1514 onder zijn vader opgetreden, zeer dappere Hang Nadim (*SM* 34/11 en 38/3), met wiens hulp hij in ca. 1530 een nieuwe *kota* met gracht gaat stichten, tussen de Soengai Djohor (Lama) in het N. en de S. Kĕrting(?) in het Z. (*SM* 38/8). Is gehuwd met een dochter (Radja Koesoema Déwi) van de „Sultan", van Pahang (Mansoer Sjah). Uit dit huwelijk spruit een zoon (Radja Moezaffar), die hem op zal volgen (zie 6), en een dochter (Radja Fatimah), welke, op aanzoek van de oude Sultan van Pahang, huwt met diens kleinzoon Radja Oemar, die zich in ca. 1580 zal ontpoppen als usurpator van Djohor (zie 7). Alaoedin vecht eerst veel met de Portugezen (1535, '36); weldra meer nog met Atjeh onder diens in ca. 1537 opgetreden Sultan, Alaoedin Al-Kahhār († 1571). Dit is een strijd om de hegemonie der Maleise landen, waarbij Djohor o.a. eerst Aroe op Atjeh verovert (1540?), maar het bij zijn eigen katastrofe in ca. 1564 (zie straks) smadelijk verliest; Alaoedin vervolgt in December 1547 eerst een Atjeh-vloot die het op Malakka voorzien had, en bedreigt daarna zelve Malakkka in begin 1548, doch valt niet aan. In Juni 1551 begint echter een zéér gevaarlijke aanval van de Djohor-vloot op Malakka, die culmineert in een stormloop op 12 Augustus, welke bijna gelukt. Dit is het hoogtepunt van Alaoedin's macht. Maar in ca. 1564 weet zijn oude tegenstander uit Atjeh, na een schijnaanval op Malakka, Djohor onverhoeds aan te vallen, de *kota* te vernielen, de Sultan gevangen en mede te nemen, hem vervangende door diens zoon als zetbaas der Atjehers. Van deze katastrofe zegt de *SM* 38/27 niets; noemt Alaoedin na zijn dood in Atjeh (!) enkel Marhoem di Djohor Lama!

6) Sultan Moezaffar Sjah II; ca. 1564-ca. 1580. Zoon van 5; zwager — niet neef — van 7, die hem doden zal en opvolgen; te voren Radja M. zie boven. Stichter, bovenstrooms, van de bij-residentie Sĕloejoet op de heuvel van die naam, om beter buiten bereik te zijn van Atjehse en Portugese schepen. Is gehuwd met een dochter van de Atjehse Sultan; en een blijkbaar geheel onbeduidend man. Over zijn gewelddadige dood door 7, zoals COUTO verhaalt, vertelt weer de *SM* geen woord, ofschoon deze kroniek zeer uitvoerig is over een hofschandaal, nl. dat Moezaffar in het geheim — wegens vrees voor Radja Oemar — gehuwd was met een verstoten bijvrouw van die Oemar, en bij haar een zoon kreeg, Radja Abdoellah, die zeer bevriend raakte met het 10-maand ouder zoontje van Radja Oemar, geheten Radja Abdoel Djalil. Deze laatste wijst 6 bij zijn „natuurlijke dood" aan tot zijn troonopvolger. Heet in *SM*: Marhoem di Sĕloejoed.

6a) Sultan Abdoel Djalil Sjah?? Zéér twijfelachtige vorstenfiguur, enkel in de *SM* vermeld. Zou als 9-jarige jongen ziek geworden zijn, en het Sultanaat hebben willen overdragen op Radja Abdoellah (9), zijn geliefde (bastaard)neef. De waarheid omtrent de episode *SM* 38/37 zal wel zijn, dat Radja Oemar èn 6 (zijn zwager) èn 6a (zijn eigen zoon), èn ook de Bĕndahara door vergif de kortste weg heeft gewezen „kĕrahmat Allah".

7) Sultan (al adjall) ᶜAbdoel Djalīl (Riᶜājat) Sjah I; ca 1580—† ca 1597. Zoon van Radja Ahmad, de zoon van Sultan Mansoer Sjah van Pahang (*SM* 38/12). Tevoren, tot zijn sultan-worden: Radja Oemar; wel zwager (en niet „oom") van 6, en vader-moordenaar van 6a. Benoemt „Toen Sri Lanang" = Toen Moehammad = de latere auteur der *SM*, tot Bĕndahara. Is wel actief en agressief tegen Atjehers en Portugezen, maar toch nemen de laatsten in 1587 Djohor, alias Kota Batoe, zóó krachtdadig in, dat de sultan zijn hoofdstad voorgoed in de steek laat en stroomopwaarts een nieuwe kota sticht. De *SM* is ten aanzien van deze voor Djohor geweldige gebeurtenissen van een allerbeminnelijkste onkunde; nu werd Djohor tot Djohor Lama, maar herleefde en beklijfde toch weer als koopstad.

TE BATOE SAWAR (najaar 1587-Sept. 1615).

Door het ontbreken van Portugese bronnen ontbreekt voor Djohor alle vaste grond. De *SM* liegt, door aan Batoe Sawar 2 jaar bestaans toe te kennen. Hij heeft vier prinsen-zonen gehad, waarvan twee na elkaar sultan worden (hier 8 en 9), één Radja van Siak, de vierde Radja Laoet. Na zijn dood heet de Sultan: Marhoem mangkat di Batoe (*SM* 38/44; Batoe Sawar? Batoe Pahat??). Zijn gade, Radja Fatimah, was kort te voren begraven op Sĕloejoet, omdat zij had „verzocht" begraven te worden naast haar broeder (6); aldus *SM* 38/43; soms uit wroeging over de moord?

8) Sultan Alaoed Din Riᶜajat Sjah III; ca. 1597-half 1613. Oudste, door dronkenschap verlopen, zoon van 7; als Prins: Radja Mansoer. Reeds bij zijn troonsbestijging was het de vraag of niet veeleer de sobere en intellectuële jongste broer (uit een andere gade) Radja Abdoellah alias R. Boengsoe, Sultan had dienen te worden, daartoe voorgedragen door de Bĕndahara (Toen Moehammad); „maar R.A. wilde niet" (*SM* 38/44). Trouwens, het schijnt dat Radja Abdoellah reeds als kind in ca. 1580 een kans heeft gehad om Sultan te worden in plaats van 7, als opvolger nl. van 6a. Door zijn Bĕndahara is Sultan Alaoedin ook Portugees-gezind en in zijn hart tegen de in 1603 met Heemskerck op het Djohor-toneel verschijnende Hollanders. Mei 1606 een gecombineerde maar mislukkende aanval van de Djohorse en V.O.C.-vloot op Malakka. Op Moeloed 13 Mei 1612 gebeurt de gewichtige opwekking door Radja Abdoellah tot de Bĕndahara Toen Moehammad om de *SM* te gaan schrijven.

Maar op 6 Juni 1613 verschijnt, nu voor Batoe Sawar, een tweede overwinnende Atjeh-vloot, uitgezonden door de geweldige Sultan Iskandar Moeda, die de Sultan, R. Abdoellah, de meeste Groten, en zo goed als het gehele Hollandse Loge-personeel gevangen maakt en meeneemt naar Atjeh.

Ook van deze geweldige Djohor-katastrofe zeggen de laatste bladzijden der *SM niets*. Ze houdt, diplomatiek, juist daarvóór op, bejammert alleen in gekuiste termen, dat de Sultan zo veranderziek was om weer hogerop een nieuwe *kota* te gaan stichten. Slechts door de Inleiding wordt een zwakke toespeling gemaakt op dit alles, door te spreken van den „Marhoem jang mangkat di Atjeh, Soeltan Alaoedin Ri^cajat Sjah".

9) Sultan Abdoellah Ma^cajat Sjah; Oct. 1613—Sept. 1615; † ca. 1623. Jongste zoon van 7 — doch volgens de *SM* kind van 6, vergelijk 38/30-33 — geboren ca. 1571; woont tegenover Batoe Sawar, vandaar bij de Hollanders: Radja Sabrang; soms Radja di Ilir, nl. beneden de al genoemde nieuwe *kota* van zijn oudere halfbroeder en voorganger-Sultan. In de *SM* als Prins steeds genoemd met zijn ware naam: Radja Abdoellah maar ook eventjes als Radja Sabrang, waarbij Batoe Sawar paraisseert onder de naam Pangkalan Raja (38/44). Wordt in najaar 1613 begenadigd door Sultan Iskandar Moeda, verheven tot Sultan van Djohor, uitgehuwd aan een zuster van Iskandar, en door een Atjehse vloot teruggebracht naar zijn land en zijn hoofdstad, die nu weer opgebouwd wordt. In het rustige jaar 1614 moet dan door de eveneens teruggebrachte Bĕndahara Padoeka Radja = Toen Moehammad de *SM* definitief ter hand genomen zijn, zijnde een jaar Dal, zoals in de Inleiding met name wordt genoemd.

Daar de Sultan onderhandelt met de V. O. C. en vrede sluit met de Portugezen, zendt Iskandar Moeda een vloot in 1615, welke voor Batoe Sawar verschijnt, de Sultan gevlucht vindt, en de stad verlaten, die nu ten tweeden male door de Atjehers wordt verwoest; even grondig thans, als Djohor (Lama) op 15 Augustus 1587 door de Portugezen.

TWEEDE EXODUS NAAR BINTAN EN ELDERS
(najaar 1615-April 1641)

De Sultan, gevlucht naar Bintan, blijft als een opgejaagd hert zwerven. In 1618 vestigt hij zich op Lingga, maar wordt begin 1623 door een Atjehse vloot verdreven, en sterft ca. Mei 1623 op Groot-Tambĕlan.

Zó droevig eindigde de *auctor intellectualis* der *SM*. Door de Maleise kronieken wordt hij geheel in een hoek geduwd. Temeer verwonderlijk lijkt dit negeren door de Maleise hof-*babad*-schrijvers, omdat hij dan toch de dynastie voortzette in de Sultans 11 en 12, misschien ook 14.

TWEEDE AANHANGSEL

LITERATUUR-OPGAVEN

A en B Alfabetisch gerangschikte opgave van A. de meest-gebruikelijke bloemlezingen en B. de meest-bruikbare tekst-uitgaven bij bestudering van de Maleise letterkunde, met verwijzing naar de hoofdstukken van dit boek; C en D Literatuur-opgaaf van vertalingen en boeken over Maleise letteren [1].

A. BLOEMLEZINGEN

CHANAI BACHAAN, zie bij 16. Tjanai Batjaan.

1 A. F. VON DEWALL, Boenga Rampai jaïtoe Bĕrbagai-bagai Tjĕritĕra, 4de stuk, 7de druk, 1936, Landsdrukkerij, Batavia-C., ƒ 0.25 (Lat). Tjĕritĕra Pak Bĕlalang 3—14 zie H 6; Tjĕritĕra Lĕbai Malang 15—17 zie H 6; Tjĕritĕra Nĕgĕri Singapoera 18—57 zie H 12; Hikajat sĕékor kĕlĕdai dan sĕékor lĕmboe dĕngan orangnja 58—70 zie H 16; Hikajat sĕorang saudagar dĕngan sĕorang djin 71—96 zie H 16.

2 G. W. J. DREWES, Maleische Bloemlezing / Modern Malay Reader, Uitgeverij Servire, Den Haag, 1947, ƒ 6.90. Modern Proza van M. Kasim, S. Hardjosoemarts dan A. Dt. Madjoindo, Hersevien M. Taulu, Soetan Takdir Alisjahbana, H. A. M. K. Amrullah, Habib Soetan Maharadja, Soeman H. S., Ardi Soma, A. Soetan Pamoentjak n. S., Abdoel Moeis, Selasih, Hamidah, N. St. Iskandar, Toelis Soetan Sati, I Goesti Njoman Pandji Tisno, H. S. D. Moentoe, zie H 22.

3 Dr. A. A. FOKKER, Maleisch Leesboek, 1903, Thieme, Zutphen, ƒ 2.20, is door zonderlinge spelling minder geschikt voor taalstudie, door keuze van stukjes voor literatuur-beoefening. (Lat.)

4 J. KATS, Warna Sari Mĕlajoe II, 3de druk, 1930, Visser, Batavia-C., ƒ 2.50 (Lat.). Er is steeds verwezen naar de 2de druk van 1929. 1. Hikajat Pandja Tandĕran 3—8 zie H 15; 2. Hikajat Kalila dan Damina 8—15 zie H 15; 3. Hikajat Pĕlandoek Djinaka 15—25 zie H 5; 4. Hikajat Si Miskin 25—29 zie H 13; 5. Sĕdjarah Mĕlajoe 29—41 zie H 11 en A; 6. Hikajat Hang Toeah 42—52

---

[1] Voor nieuwerwetse vertalingen uit West-Europese talen en werken in deze geest raadplege men (op aanvraag gratis beschikbaar) het catalogusmateriaal van BP.

zie H 10; 7. Silsilah Mělajoe dan Boegis 52—58 zie H 11; 8. Hikajat Soeltan Ibrahim bin Adham Wali Allah 58—62 zie H 20; 9. Sita Déwi ditĕrbangkan oléh Maharadja Rawana 63—65 zie H 14; 10. Hikajat Abdoe'llah, Dari hal Tén Té Wé dalam nĕgĕri Singapoera 66—78 zie H 12; 11. Kesah (sic!) pĕlajaran Abdoe'llah bin Abdoe'lkadir dari Singapoera kĕnĕgĕri Kalantan 78—83 zie H. 12; 12. Kissah Pĕlajaran 'Abdoe'llah kĕnĕgĕri Djoedah 83—89 zie H 12; 13. Tjĕritĕra Djĕnaka 89—97 zie H 6; 14. Kén Tamboehan dĕngan Radén Mĕntĕri 97—106 zie H 9; 15. Hikajat Awang Soeloeng Mĕrah Moeda 106—110 zie H 7; 16. Hikajat Anggoen Tjé Toenggal 111—120 zie H 7; 17. Hikajat Malim Déwa 121—128 zie H 7; 18. Malim Déman 128—141 zie H 7.

5 H. C. KLINKERT, Bloemlezing uit de Maleische Geschriften, derde druk, 1913, Brill, Leiden, uitverkocht. (Lat.)
I. Rĕmah-rĕmah jang tĕrkoetip dari dalam soerat-soerat Mĕlajoe 1—8 zie H 19; II. Pĕroepamaän mĕlajoe 8—15 zie H 2; III. Tjĕritĕra binatang 15—44 zie H 15; 44—54 zie H 5; IV. Bĕbĕrapa pĕrtjakapan 54—69 zie H 12; V. Tjĕritĕra zaman orang Hindoe 69—84 zie H 14; 84—96 zie H 13; VI. Tjĕritĕra pilihan dari dalam hikajat dan Sjadjarah Mĕlajoe 96—123 zie H 11 en A; 123—128 zie H 10; VII. Kissah pĕrdjalanan dan pĕlajaran 128—152 zie H 12; VIII Bĕbĕrapa tjaritĕra jang mĕndatangkan kapikiran jang baïk 152—205 zie H 19 en 16; IX. Lagi bĕbĕrapa pĕroepamaän 205—213 zie H 2; X. Daripada ḥoekoem oendang-oendang Mĕlajoe 214—229; XI. Soerat-soerat pĕrdjandjian 229—239; XII. Soerat-soerat kiriman daripada bĕbrĕpa nĕgari jang dibawah angin 239—262; XIII. Sjair-sjair 263—419 zie H 9.

6 H. C. KLINKERT, Groote Bloemlezing uit de Maleische Handschriften in proza, 1898, Trap, Leiden, uitverkocht. (Arab.)
Amir Hamzah 1—17 zie H 17; Mohammad Hanafijah 17—21 zie H 17; Sadjarah Malajoe 21—36 en andere geschiedwerken 36—57 zie H 11 en A; Hang Toeah 57—62 zie H 10; Pandji-roman's 62—291 zie H 9 en 13; Hikajat Radja Damsjik of Ht. Sjah i Ferman 291—308 zie H 13; Hikajat Bachtiar 308—315 zie H 13 en 16; 315—320 zie H 11; Sja'ir's 321—398 zie H 9.

7 G. K. NIEMANN, Bloemlezing uit Maleische Geschriften, Nijhoff, Den Haag (Arab.); I, 4de druk, 1892, *f* 3.50.
Hikajat Hang Toewah 1—104 zie H 10; Hikajat Amir Hamzah 104—208 zie H 17; Bagai-bagai tjĕritĕra, Bajan Boediman 208—225 zie H 16; Boestan oes Salatin 225—233 zie H 19; Adat orang Malajoe manakala mangkat radjanja.

8 id. II, 4de druk, 1907, *f* 2.50.
Hikajat ᶜAbdoellah bin ᶜAbdilqādir Moensji 1—57 zie H 12; Hikajat Hang Toewah 58—120 zie H 10; Hikajat Nĕgĕri Atjéh 120—140 zie H 19.

9 CH. A. VAN OPHUIJSEN, Maleisch Leesboek, 6de druk, 1929, van

Doesburgh, Leiden, ƒ 4.— (Lat.) Uit de Inleiding: Het bedoelt allerminst een „Bloemlezing uit Maleische Geschriften" te zijn... De 53 vertellingen en verhalen ... vertegenwoordigen allerlei genres, zie HH 5, 6, 15, 16, 19.

10 SANOESI PANÉ, Boenga Rampai (Ht. Hang Toeah, Kalilah dan Daminah, Ht. Si Miskin dll.) BP 1498, zie H 10, 15, 13.

11 PANTJARAN TJITA (koempoelan tjerita péndék dan loekisan) BP 1598, zie H 22.

12 Pelangi I & II, Lat. en Arab., B.P. ± 1940 [bloemlezing door Mr. SOETAN TAKDIR ALISJAHBANA uit Volkslectuur-uitgaven] zie H 22.

13 Dr. PH. S. VAN RONKEL, Maleische Verhalen ten dienste van het onderwijs, 5de druk, 1930, Visser & Co, Batavia-C., ƒ 3.— (Arab.). De Inhoud wordt gevormd door 12 verhalen van het soort aangeduid in H 16.

14 C. SPAT, Bloemlezing uit Maleische Geschriften, 2de druk, 1920, Koninklijke Militaire Academie (Breda) No. 523, ƒ 8.— (Arab., gelithografeerd schrift van C. SPAT). Daar dit met zeer geringe wijzigingen geheel overgeschreven is uit Dr. J. J. DE HOLLANDER, Handleiding bij de beoefening der Maleische Taal en Letterkunde, wordt het geciteerd als DE HOLLANDER-SPAT, mede ter onderscheiding van het volgende.
I. Bĕbĕrapa pĕrkataan dan tjĕritĕra jang ringkas 1—16 zie H 19; II. Bĕbĕrapa tjĕritĕra pĕroepamaan, 17—19 zie H 16; 20—39 zie H 15; III. Enam faṣal tĕrpoengoet dari dalam hikajat Sĕri Rama 40—61 zie H 14; IV. Bĕbĕrapa hikajat ditjĕritĕrakan oléh orang Islam, 62—66 zie H 19; 67—81 zie H 17; V. Lagi bĕbĕrapa hikajat daripada zaman orang dahoeloekala, 82—84 zie H 19; 84—94 zie H 20; 94—107 zie H 13 en 11; 107—115 zie H 19; VI. Empat tjĕritĕra diréka oléh pĕngarangnja; 116—117 zie H 19; 117—124 zie H 16; 124—142 zie H 13; VII. Enam Tjĕritĕra didalamnja kijas dan ᶜibarat 143—160 zie H 19; VIII. Bĕbĕrapa faṣal tĕrkoetip dari dalam hikajat Radja² Siam dan Radja² Pasai dan Sjadjarah Malajoe dan lain²nja, 161—168 zie H 19; 169—172 zie H 12, 173—196 zie H 11 en A; 196—201 zie H 12; IX. Qissah pĕlajaran 202—208 zie H 12; X. Soerat oendang² 209—220; XI. Tiga fasal tĕrpoengoet dari dalam Kitab taᶜbir mimpi 221—223 zie H 3; XII. Pantoen dan Sjair 224—225 zie H 8 en 9; 226—276 zie H 9.

15 C. SPAT, Maleische Taal; Lees- en Vertaaloefeningen, 4de druk, 1925, Koninklijke Militaire Academie, Breda, ƒ 2.50 (Lat.). Ook is verscheidene malen geciteerd naar de eerste druk, waarvan deze vierde vrij sterk afwijkt.
Bĕbĕrapa fasal tĕrkoetip dari dalam Kitab Sĕdjarah Malajoe 3—13 zie H 11 en A; Doea fasal tĕrpoengoet dari dalam Hikajat Hang Toeah 14—21 zie H 10; Empat fasal tĕrpĕtik dari pada kitab² ᶜAbdoellah bin ᶜAbdoelkadir 22—44 zie H 12; Pĕroempamaan dan pĕbahasaan Mĕlajoe 45—47 zie H 2.

16 TJANAI BATJAAN, tĕrpoengoet dari pada bĕbĕrapa hikajat Malajoe oléh pĕdjabat karang-mĕngarang di Soeltan Idris Training College Tandjoeng Malim, 6de druk, 1932, Gudang Chap Printers Ltd, Singapore, $ 0.40 (Arab.).
I. Daripada Hikajat Sadjarah Malajoe 1—27 zie H 11 en A; II. Daripada Hikajat Boenga Rampai Bĕsar 27—36 zie H 10; III. Daripada Hikajat Sang Sambah 36—72 zie H 14; IV. Daripada Hikajat Sĕri Rama 73—101 zie H 13; V. Daripada Hikajat Marong Mahawangsa 101—146 zie H 11; VI. Daripada Hikajat Isma Jatim 146—172 zie H 13 en 16; VII. Daripada Ht. Bachtiar 175—208 zie H 15 en 16.

17 H. N. VAN DER TUUK, Maleisch Leesboek (VIIe stukje), Nieuwe Uitgave, 1928, Brill, Leiden, *f* 3.— (Arab.). Bevattende Vier Maleische Vertellingen en Het Verhaal van Bibi Ṣabarrijah, 90 pgg. zie H 16.

18 H. N. VAN DER TUUK, Maleisch Leesboek, 9de druk, 1929, Nijhoff, Den Haag, *f* 1.— (Arab.). (Wordt steeds herdrukt).
(1) Hikajat pandai ĕmas dĕngan orang bĕrboeroe 3—8 zie H 15; (2) Hikajat koera2 oléh koerang bitjaranja bahwa sĕtĕroe jang dalam tangannja itoe dilĕpaskannja 9—19 zie H 15; (3) Hikajat Radja Bahzad anak Radja Halab 20—34 zie H 16; (4—14) pagg. 34—49 zie H 19, 20, 21; (15) pag. 50—58 zie H 11 en A (16) pag. 58—60 zie H 2.

19 R. O. WINSTEDT & C. O. BLAGDEN, A Malay Reader, 2de druk, 1930, Clarendon Press, Oxford, ongeveer *f* 3.— (Lat.).
I. Beast Stories 9—33 zie H 5; II. Historical Romance; Hikayat Raja-Raja Pasai 33—39 zie H 11; Sĕjarah Mĕlayu 40—72 zie H 11 en A; Ht. Hang Tuah 73—91 zie H 10; Ht. Marong Mahawangsa 91—101 zie H 11; Bustanu's-Salatin 102—103 zie H 19; Taju's-Salatin 103—105 zie H 19; Ht. Abdullah 106—119 zie H 12; III. Classical Romance; Ht. Sĕri Rama 119—122 zie H 14; Ht. Isma Yatim 123—129 zie H 13 & 16; Ht. Indĕra Mĕngindĕra 130—137 zie H 13; IV. Folk Romance; Ht. Raja Muda 137—140 zie H 7; Ht. Awang Sulong Merah Muda 140—151 zie H 7; V. Folk Verse, (1) Rhapsodist Verse 152—155 zie H 7, (2) Pantun 155—174 zie H 8; VI. Classical Verse, Shaer Panji Sumirang 175—180 zie H 9.

20 Pĕlbagai Chĕtĕra Mĕlayu, ia-itu bachaan bagi darjah tinggi disĕkolah Mĕlayu. Tĕrator oléh ᶜAbdu'l-Hadi Bin Haji Hasan, Guru, Sultan Idris Training College, Tanjong Malim (dikĕluarkan oléh Pĕjabat karangmĕngarang Sultan Idris Training College, Tanjong Malim). Chétak yang pĕrtama. Singapore: Printed for the Education Department, S.S. & F.M.S. by Printers Limited 1935 ± *f* 1.25 (Lat.). The Malay School Series No. 15. Published for the [id.] I Sĕjarah Mĕlaju (1—18) p. 1—80 zie H 11 en A; II Hikayat Anggun Ché Tunggal (19) p. 81—90 zie H 7; III Hikayat Abdullah

(20—34) p. 91—240 en IV Kesah Pělayaran Abdullah (35—37) p. 241—253 zie H 12; V Hikayat Hang Tuah (38—39) p. 254—272 zie H 10; VI Hikayat Misa Mělayu (40—42) p. 273—287 zie H 11; VII Hikayat Marong Mahawangsa (43—44) p. 288—306 zie H 11; VIII Hikayat Raja-raja Pasai (45) p. 307—312 zie H 11.

B. VOLLEDIGE TEKSTEN 1)

Aboe Nawas, BP 833, *f* 0.40, zie H 6.
Adat Radja-Radja Mělajoe, 1929, Brill. Leiden, *f* 3.25 (Arab.).
Běrbagai-bagai kěpěrtjajaan Mělajoe, BP 260, I *f* 0.50, II *f* 0.10, [zie H 3.
Bintang Minahassa, BP 933, *f* 0.60, zie H 7.
Chěrita Jěnaka, MLS 6, $ 0.44, zie H 6.
Drie Maleische Gedichten, 1886, Brill, Leiden, *f* 3.50 (Arab.), zie H 9.
Hang Toeah, BP 651, drie delen ad *f* 0.50, zie H 10.
Hhikajat Kalila dan Damina, 2de druk, 1892, Sijthoff, Leiden, *f* 4.70, [zie H 15.
Hikajat Bajan Boediman, BP 1154, *f* 1.25, zie H 16.
„ Indra Bangsawan, BP 181, *f* 0.32, zie H 13.
„ Iskandar Dzoe-'l-Qarnain, in: (Dr.) P. J. VAN LEEUWEN, De Maleische Alexanderroman, ten Brink, Meppel, 1937. [1/5 van de tekst].
„ Langlang Boeana, BP 122, *f* 0.90, zie H 13.
„ Mahasjodhak, BP 898 (Volksalmanak Mělajoe 1931) *f* 0.64, [zie H 6.
„ Masjhoedoe'lhak olèh A. F. VON DEWALL, 5de druk, 1916, Batavia, zie H 6.
„ Pandja Tanděran, Landsdrukkerij, Bat.-C., *f* 0.25, zie H 15.
„ Pandji Sěmirang, BP 48, *f* 0.75, zie H 13 en 9.
„ Pělandoek Djinaka, BP 103, *f* 0.40, zie H 5.
„ Si Miskin, herdruk, Brill, Leiden, *f* 3.— (Arab.), zie H 13.
„ Sinar Boelan, BP 1112, *f* 0.25, zie H 13.
„ Soeltan Atjéh Marhoem, BP 448, *f* 0.30, zie H 11.
Hikayat Abdullah (Arab.; Lat.) MLS 4, 2 deeltjes ad $ 0.84, zie H 12.
„ Anggun Che Tunggal, MLS 11, $ 0.78, zie H 7.
„ Awang Sulong Merah Muda, MLS 5, $ 0.79, zie H 7.
„ Awang Sulong sěrta Ht. Musang Běrjanggut (Arab.), $ 3.50.
„ Hang Tuah (Arab.; Lat.) MLS 3, 4 deeltjes ad $ 0.69, zie H. 10.
„ Isma Yatim, Bahgian yang pěrtama, fifth edition, 1912, [Kelly & Walsh Ltd, Singapore, $ 0.25, zie H 13 en 16.
„ Malim Deman, MLS 8, $ 0.47, zie H 7.
„ Malim Dewa, MLS 7, $ 0.57, zie H 7.
„ Marong Mahawangsa (Sějarah Kědah) sěrta Sějarah Trěng- [ganu dan Kělantan (Lat.), $ 3.50, zie H 11.
„ Pělandok, MLS 13, $ 0.54, zie H 5.
„ Raja Ambong (Arab.), $ 3.50.

1) Lat., tenzij het tegendeel staat aangegeven.

Hikayat Raja Budiman (Arab.), $ 3.50.
„ Raja Donan (Arab.), $ 3.50.
„ Raja Muda, MLS 10, $ 0.73, zie H 7.
„ Raja-Raja Pasai (Arab.), $ 3.50, zie H 11.
„ Saif al-Yezan (Saif dzu'l-Yazan) (Lat.), $ 3.50.
„ Sĕri Rama, tĕrsalin darpada nashkah tulisan lĕbeh 300 [tahun lama-nya (Arab.), $3 50, zie H 14.
„ Shamsu'l-Bahrain (Arab.), $ 3.50. [zie H 7.
„ Sri Rama (Chĕrita Pĕnglipor Lara) (Arab. en Lat.), $ 3.50,
„ Sultan Ibrahim, 7th edition 1911, Kelly & Walsh, Singapore, [zie H 19, 20
Kitab Kiliran Budi by W. G. SHELLABEAR & SOLAYMAN BIN MUHAM- [MAD NUR, Singapore, 1906, (Arab.).
Malay Proverbs, compiled by E. S. HOSE, Singapore, 1934 (Lat.).
Nachoda Moeda, BP 1153, *f* 0.20, zie H 16.
Pantoen Mĕlajoe, BP 424, *f* 1.25, zie H 8.
Pantun Mĕlayu, MLS 12, $ 1.01, zie H 8.
Pĕlayaran Abdullah (Arab.; Lat.) MLS 2, $ 0.47, zie H 12.
Pĕrioek dan Pĕti Hikmat, BP 809, *f* 0.30, zie H 5.
Risalat Hoekoem Kanoen, 1919, Brill, Leiden, *f* 2. — (Arab.).
Sabai nan Aloeih, BP 855, *f* 0.25, zie H 7.
Sang Boma, BP 279, *f* 0.70, zie H 14. [en A.
Sĕjarah Malayu, MLS 9, 2 deeltjes ad $ 0.58 (ook Arab.), zie H 11
Shaer Burong Punggok sĕrta pĕrumpamaan Mĕlayu (Arab.), $ 3.50,
„ Raja Haji (Arab.), $ 3.50, zie H 9. [zie H 9.
Sjaᶜir Abdoel Moeloek BP 1157, *f* 0.85, zie H 9. [*f* 0.60, zie H 19.
„ Anggoen Tji' Toenggal, oléh Djamin dan Tasat, BP 1163,
„ Banso Oerai oléh A. Dt. Madjoindo, BP 960, *f* 0.24, zie H 9.
„ Fatimah mati tĕrbĕnam oléh R. Dt. Bandaro Kajo, BP 920,
„ Jatim Nĕstapa, BP 1179, *f* 0.50, zie H 9. [*f* 0.25, zie H 9.
„ Koerban Boeroe oléh R. Dt. Bandaro Kajo, BP 1077, *f* 0.24,
„ Mĕdoendĕ oléh A. Rahman, BP 925, *f* 0.25, zie H 9. [zie H 9.
„ Moehibbah al Kamal oléh M. Hamzah, BP 843, *f* 0.30, zie H 9.
„ Poelau Bĕlitoeng, BP 483, *f* 0.12, zie H 9.
„ Poetĕri Boerdah, oléh A. Rahman, BP 423, *f* 0.36, zie H 9.
„ Poetĕri Hidjau oléh A. Rahman, BP 680, *f* 0.24, zie H 9.
„ Poetĕri Naga di Tapa' Toean oléh M. St. Singasoro, BP 1088, *f* 0.30, zie H 9.
„ Rahsia Poetĕri Noeraini oléh Baginda Abdullah, BP 877, *f* 0.60,
„ Rosina oléh T. St. Sati, BP 1090, *f* 0.40, zie H 9. [zie H 9.
„ Sĕriboenian dan Sĕléndang Dĕlima oléh Bagindo Saléh, BP 512, *f* 0.25, zie H 9.
„ Si Boedjang Djaoeh oléh Kadiroen, BP 762, *f* 0.40, zie H 9.
„ Sitti Aminah oléh O. St. Sjahboedin, BP 537, *f* 0.30, zie H 9.
„ Sitti Asni oléh Mohd. Sjah, BP 845, *f* 0.30, zie H 9. [zie H 9.
„ Sitti Marhoemah jang saléh oléh T. St. Sati, BP 878, *f* 0.25,

„ Sitti Noeriah oléh A. Dt. Madjoindo, BP 1156, *f* 0.30, zie H 9.
„ Soeltan Nadirsjah oléh A. Rahman, BP 786, *f* 0.28, zie H 9.
„ Tjita-tjita si Boensoe oléh Bagindo Saléh, BP 1115, *f* 0.30, [zie H 9.
Tambo Bangkahoeloe, BP 1097, *f* 0.25, zie H 11.
Tĕka-tĕki, BP 205, *f* 0.20, zie H 4.
„ MLS 14, I $ 0.80, II $ 0.49, zie H 4.
Tipoe dibalas dĕngan tipoe, BP 838, *f* 0.30, zie H 5.
Tjĕritĕra Kantjil jang tjĕrdik (uit het Jav.), BP 194, *f* 0.60, zie H 5.
„ Poesaka, BP 262, *f* 0.40, zie H 5.
„ Si Kantan, BP 483, *f* 0.12, zie H 4.
„ Si Oemboet Moeda, BP 897, *f* 0.40, zie H 7.

C. ENIGE BOEKEN OVER MALEISE LETTEREN i.h.a

Dr. H. H. JUYNBOLL, Catalogus van de Maleische en Sundaneesche Handschriften der Leidsche Universiteits-bibliotheek, Brill, Leiden, 1899.

Dr. PH. S. VAN RONKEL, Catalogus der Maleische Handschriften in het Museum van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, Verhandelingen v/h B. G. v. K & W., Deel LVII, Batavia-Den Haag, 1909.

Dr. PH. S. VAN RONKEL, Supplement-Catalogus der Maleische en Minangkabausche Handschriften in de Leidsche Universiteits-Bibliotheek, Brill, Leiden, 1921.

Papers on Malay Subjects, R. J. WILKINSON General Editor, Kuala Lumpur, F. M. S. Government Press, $ 1 per deeltje:
Malay Literature I Romance, History, Poetry by R. J. WILKINSON; II Literature of Malay Folk-lore, Beginnings, Fable, Farcical Tales, Romance by R. O. WINSTEDT; III Malay Proverbs on Malay Character, Letter-Writing by R. J. WILKINSON. Law I Introductory Sketch by R. J. WILKINSON; II The 99 laws of Perak, edited and translated by J. RIGBY. History by R. J. WILKINSON.

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, uitgegeven door het Kon. Inst. voor de id., Nijhoff, Den Haag.

Journal of the (Straits; later:) Malayan Branch of the Royal Asiatic Society, Raffles-Museum, Singapore. — Hier i.h.b. Vol. XVII, Part III, January 1940: R. O. WINSTEDT, K. B. E., C.M.G., D. Litt. (Oxon), Reader in Malay in the University of London: A History of Malay Literature, with a chapter on modern developments by ZABA (ZAIN AL-ᶜABIDIN BIN AHMAD).

Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, uitgegeven door het Kon. Bat. Gen. v. K. & W., Museum, Batavia-C.

Catalogus der Bibliotheek van het Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië. 4 dln.

(Dr.) J. W. DANKMEYER, Vergelijkingen in Maleische literatuur, Teerhuis en Klinkenberg, Amstelveen/Amsterdam, 1945.

(Dr.) B. J. BIJLEVELD, Herhalingsfiguren in het Maleisch, Javaansch en Soendaasch, Wolters, Groningen/Batavia, 1943.
(Dr.) A. L. V. L. VAN DER LINDEN, De Europeaan in de Maleische Literatuur, Utrecht, 1937.
Prof. T. J. BEZEMER, Vier eeuwen Maleische Literatuur in Vogelvlucht, van Hoeve, Deventer, 1943.

D. ENIGE BOEKEN OVER MALEISE WERKEN i.h.b

(De cijfers aan het begin van de regels verwijzen naar de hoofdstukken van dit boek).

5, 6 PAUL HAMBRUCH, Malaiische Märchen, Diederichs, Jena.
5, 6 JOHANNES HERTEL, Indische Märchen, Diederichs, Jena.
5, 6 JOHANNES HERTEL, Buddhistische Märchen, Diederichs, Jena.
5, 6 Dr. JAN DE VRIES, Volksverhalen uit Oost-Indië (sprookjes en fabels), en Volksverhalen uit Oost-Indië II, Zutphen, Thieme, 1925 en 1928.
5, 6, 15, 16, 19 ALBERT MERSIER; Cinquante Histories d'Extrême Orient, mises en français d'après les textes malaises, 1908.
7, 6, 5 HANS OVERBECK, Malaiische Erzählungen (Romantische Prosa, Lustige Geschichten, Geschichten vom Zwerghirsch) Diederichs, Jena, 1925.
19, 11 HANS OVERBECK, Malaiische Weisheit und Geschichte (Einführung in die Malaiische Literatur, Die Krone aller Fürsten, Die Chronik der Malaien), ib. 1927. [chen, 1922.
10 HANS OVERBECK, Hikayat Hang Tuah I & II, Georg Müller, Mün-
6 (Dr.) L. M. COSTER-WIJSMAN, Uilespiegel-verhalen in Indonesië, Santpoort, 1929.
5 C. A. MEES, Hikayat Pĕlandoek Djinaka, Santpoort, Mees, 1929.
9 (Dr.) J. RUSCONI, Sja'ir Kompĕni Wĕlanda bĕrpĕrang dĕngan Tjina, Wageningen, 1935.
11 (Dr.) C. A. MEES, De Kroniek van Koetai, Mees, Santpoort, 1935.
9, 13 (Dr.) W. H. RASSERS, De Pandji-roman, Antwerpen 1922.
14 A. ZIESENISS, Die Rāma-Sage bei den Malaien, ihre Herkunft und Gestaltung, Hamburg 1928.
14 (Dr.) W. F. STUTTERHEIM, Rāma-Legenden und Rāma-Reliefs in Indonesien, München, 1925.
17 (Dr.) PH. S. VAN RONKEL, De Roman van Amir Hamza, Brill, Leiden, 1895.
(Dr.) D. A. RINKES, Abdoerraoef van Singkel, Heerenveen, 1909.
(Dr.) H. KRAEMER, Een Javaansche Primbon uit de Zestiende Eeuw, Trap, Leiden 1921. [1924.
(Dr.) G. F. PIJPER, Het boek der Duizend Vragen, Brill, Leiden,
(Dr.) J. DOORENBOS, De Geschriften van Hamzah Pansoeri, Leiden, 1933.
11 H. L. HODGE, B. A. (London), Some Malay Legends (Stories based on the „Sejarah Melayu"), Supplementary English Readers,

Series Two, Book IV, Singapore, Malaya Publishing House Lt. 1940.
12 D. Roper, M. A. (Oxon), The Voyage of Abdullah. Ib. Series I Book II.
(Dr.) C. A. O. van Nieuwenhuijze, Samsu 'l-dīn van Pasai, Bijdrage tot de kennis der Sumatraansche mystiek. Leiden. (Mededeelingen der Afdeeling Volkenkunde van het Indisch Instituut, Extra Serie No. 8 [Amsterdam]), 1945.
14 (Dr.) A. Teeuw, Het Bhomakāwya, een Oudjavaans gedicht, Wolters, Groningen/Batavia, 1946.
9, 14 R. M. Ng. Dr. Poerbatjaraka, Pandji-verhalen onderling vergeleken. Bibliotheca Javanica uitgegeven door het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, 9. A. C. Nix & Co., Bandoeng, 1940.
11, A Sir R. O. Winstedt, The Malay Annals or Sĕjarah Mĕlayu. JRAS MB XVI/III, December 1938 p. 1-226.